

20. évtized

Magyarok Romániában (1990–2015)

Kriterion

Magyarok Romániában (1990–2015)

20. SZÁZAD

1.

Sorozatszerkesztő:

Bárdi Nándor, Gidó Attila, Jakabffy Tamás

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Magyarok Romániában : 1990-2015 : tanulmányok az erdélyi magyarságról / szerkesztette:

Bárdi Nándor, Éger György, Filep Tamás Gusztáv. –

Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület : Kriterion, 2020

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-739-140-4

ISBN 978-973-26-1234-7

I. Bárdi, Nándor (ed.)

II. Éger, György (ed.)

III. Filep, Tamás Gusztáv (ed.)

323.1

Magyarok Romániában (1990–2015)

Tanulmányok az erdélyi magyarságról

Szerkesztette:
BÁRDI NÁNDOR
ÉGER GYÖRGY
FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Erdélyi Múzeum-Egyesület • Kriterion Könyvkiadó
Kolozsvár

A kötet megjelenését támogatta:

KÉSZÜLT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
és az NKFI 128848. számú programja

A kötet az alábbi kiadás bővített változata:

Magyarok Romániában, 1990–2015

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2017

Lektorálta: Szabó Árpád Tőhötöm

A sorozatborítót Matei László tervezte

© A kötet szerzői, 2020
Kriterion Könyvkiadó

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

2015-ben Éger György, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója vetette fel egy olyan kismonográfia-sorozat tervét, amely a közép-európai magyar kisebbségi közösségek utóbbi huszonöt évének változásait mutatná be, és amelynek darabjait majd az egyetemi oktatásban is használni lehetne. Az ötlet átgondolásakor szembesültünk azzal, hogy – bár e magyarok lakta országokban készültek történeti, nemzetiség-statisztikai, társadalom- és gazdaságföldrajzi összefoglaló leírások – egyedül Szlovákia tekintetében rendelkezünk olyan mélységű és közös szempontrendszer alapján szerkesztett tudományos munkával, amelyből egy 130–150 oldalas közérthetően megírt könyvet ki lehetne hozni.¹

A romániai magyarságra vonatkozóan bőségesen vannak társadalomtudományi publikációk,² bizonyos kérdésekben komoly monográfiák és szakirodalmi összefoglalók,³ nem beszélve a *Romániai Magyar Évkönyv* 2000 és 2011 között megjelent nyolc kötetéről,⁴ illetve a Magyar Kisebbség (1996–) és az Erdélyi Társadalom (2003–) tematikus blokkjairól, de ilyen összefoglaló nem készült, és nem is látszik egy olyan intéz-

- 1 Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest, 1989; Kocsis Károly etnikai térképssorozata 1997–2007, MTA FKI–MTA ENKI, Budapest, 7 térkép + magyarázatok; *A magyar nyelv a Kárpát-medencében*. Osiris–MTA KI, Budapest, 1998–2018. 5 köt. Sorozatszerkesztő: Kontra Miklós; *Magyarok a nagyvilágban. Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról*. Főszerkesztő: Bihari Zoltán, CEBA, Budapest, 2000; *A Kárpát-medence régiói*. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó sorozata, Budapest–Pécs, 2003–2017. 15 köt. Sorozatszerkesztő: Horváth Gyula; Tóth Károly – Fazekas József (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I–VI*. köt. Fórum – Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004–2008.
- 2 Meister Róbert: *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom válogatott bibliográfiája 1989–2004*. (16 ezer tétel) <https://meister2.adatbank.transindex.ro/>; <https://meister3.adatbank.transindex.ro/>; *Magyar szakirodalom Románia, Erdély és a romániai magyarság történetéről 1990–2015* (5 ezer tétel) <https://torteneti.adatbank.transindex.ro/>
- 3 Csak példaként néhány alapvetés: Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998; Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kritérium–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010; Szabó Á. Tőhötöm: *A vidéki gazdaság átalakulásáról: Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. KJNT–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013; Tanczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások eredményeiről 1990–2001*, I–III. köt. Scientia, 2002; Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2012*. I–III. köt. Ábel, Kolozsvár, 2015.
- 4 Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*, 2000–2010. I–VIII. köt. Szórvány Alapítvány – Polis, Temesvár–Kolozsvár, 2000–2011.

ményi háttér, mint amilyen a Fórum Intézet Szlovákiában. Erdélyben inkább az internetes tudományos oldalak töltik be ezt a társadalmi önképbázis-szolgáltató szerepet.⁵

Ebben a helyzetben készült el 2017-re a tervezettnél jóval nagyobb terjedelmű és tudományos mélységű kötet, amely nyolc nagy tematikát járt körül, és amelyekben próbáltunk az átfogó, inkább leíró helyzetképhez és a társadalmi folyamatok értelmezéséhez valamilyen közös nevezőt találni.⁶ Sajnos a közművelődési, a tudományos és a kulturális intézményrendszer leírásánál a mélyebb értelmezésre nem álltak rendelkezésre kutatások, így ezek hiányoznak a kötetből. A kisebbségtörténet vonatkozásában pedig az 1989 előtti előzmények talán az arányosnál nagyobb teret kaptak, de mentséggént: ez a nyolcívés tanulmány elsőként foglalta össze az utóbbi harminc év kutatásainak eredményeit. Ennek egyik hozadéka, hogy ez a szöveg lehetett a szakmai vezérfonala egy nyolcrészes dokumentumfilm-sorozatnak.⁷ A tanulmánykötet egy másik közvetett hozadéka lehet a jórészt Kiss Tamás koncipiálta és gondozta angol nyelvű kötet, amely a társadalomtudományok nemzetközi fogalmi rendszerében és értelmezési modellekkel keretelve mutatta be a romániai magyarok etnopolitikai és társadalmi viszonyait.⁸

A kötet új erdélyi megjelentetését – azon túl, hogy az első kiadás példányai elfogytak – az indokolta: szeretnénk, ha volna egy olyan, a 2010 után elindult változásokat is értelmező referenciakötet, amely a rendszerváltás utáni negyed évszázad erdélyi magyarságot érintő társadalmi és politikai folyamatait egészében áttekinti.⁹ A kiegészített kötet azzal segíti a továbblépést, hogy összegzi az addigi kutatási eredményeket, illetve helyzetképet ad. Ez utóbbi tudományos szakszerűsége pedig segítheti a hiteles társadalmi önkép kialakítását. Jelen kiadásban jelentősen lerövidítettük a történeti felvezetőt, tényleg csak támpontokat adtunk, elbeszélés nélkül. Ugyanakkor bővítettük a kötetet egy – a már említett angol kötetben megjelent írásból készült –, a gazdaság és etnicitás erdélyi viszonyait taglaló tanulmánnyal, és a kötet végén néhány társadalomtörténeti-statisztikai adatsort is közlünk Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásáról. Sajnos a tervezett harmincévnyi kronológia közléséről terjedelmi okokból le kellett mondanunk. Reményeink szerint ezt a 150 oldalnyi anyagot külön publikálhatjuk.

5 A legfontosabbak: Erdélyi Magyar Adatbank: www.adatbank.ro; ErdélyStat www.erdelystat.ro; Kriza János Néprajzi Társaság adatbázisa: www.kjnt.ro/adatbazisok; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: <http://ispmn.gov.ro/hun/>; Erdélyi Digitális Adattár: <https://eda.eme.ro/>

6 Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. KGRE–L'Harmattan, Budapest, 2017.

7 *Magyarok Romániában – 100 év történelem*, I–VIII. rész, 2018–2020. Rendező: Víg Emese (elérhető a Youtube-on).

8 Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (szerk.): *Unequal Accommodation of Minority Rights, Hungarians in Transylvania*. Palgrave, London, 2018.

9 Ezeket a változásokat a kettős állampolgárság, a budapesti magyarságpolitika átalakulása és a romániai antikorrupciós válság generálta.

Bár a tudatlanság bátorságának tűnhet, hogy munkánkat referenciának tekintjük, nem tagadhatjuk, hogy vannak viszonyítási pontjaink, amelyeket az erdélyi magyar kisebbségi közösség társadalmi önképépítése elemeinek tekintünk. Jakabffy Elemér Magyar Kisebbség című folyóirata (1922–1942) eleve egy ilyen folyamatos dokumentációs és etnopolitikai argumentációs tárként épült fel.¹⁰ Korszakos helyzetképnek és társadalomértelmezésnek is tekinthetők mind a Fritz–Sulyok, mind a néhány évvel később Kacsó Sándor szerkesztette *Erdélyi Magyar Évkönyvek* is.¹¹ A monográfiák közül pedig Böződi György székelyföldi társadalomrajza emelhető ki.¹² Az 1940 utáni ötven hónap ma már klasszikusnak számító összefoglaló munkái a huszonkét év mérlegét próbálták megvonni.¹³ Az ugyanekkor megjelenő történeti munkák pedig a nemzetiségek több évszázados, magyar állami keretek között megvalósult együttélésének történetét foglalták össze.¹⁴ A második világháború után a béke-előkészítéshez összeállított adattár mellett készült el Bíró Sándor akkor kéziratban maradt 19–20. századi – ha szemléletében nem is korszerű, de rendkívül adatgazdag – összehasonlító munkája, illetve a magyar–román történeti viszony kutatásában Makkai László máig ható, áttörést jelentő, de a korban visszhangtalan könyve.¹⁵ Az erdélyi magyar társadalomtudományban pedig Jordáky Lajos külön erdélyi társadalomszerkezet-vizsgálattal próbált az etnikai törésvonalakon túllépni.¹⁶ Ez azonban nyomtalanul elsüllyedt az államszocialista átalakulásban, ahogy ennek a Keszi-Harmath Sándor vezetésével a Magyar Autonóm Tartomány szintjén kidolgozott, helyzetképet is adó fejlesztési terve.¹⁷ A „kis lélegzetvétel” (1968–1974) időszakában inkább intézményépítő, feladato-

10 Kazai Magdolna: *Magyar Kisebbség repertórium 1922–1942*; <https://mk2.adatbank.transindex.ro/>; Balázs Sándor: *Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája*. Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 1995.

11 Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1918–1929*. Juventus, Kolozsvár, 1930; Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassói Lapok, Brassó, 1937.

12 Böződi György: *Székely bánja*. MEFHOSZ, Budapest, 1939.

13 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, Budapest, 1941; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941; Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. ETI, Kolozsvár, 1944; Venczel József: *Erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár: ETI, 1944.

14 Mályusz Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Magyarságtudományi Intézet, Budapest, 1941; Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I–II. köt. Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest, 1943.

15 Radisics Elemér (szerk.): *Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. I–III. köt. Gergely, Budapest, 1946; Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002; Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948.

16 Jordáky Lajos: *Az erdélyi társadalom szerkezete*. Jordáky Ny., Kolozsvár, 1946.

17 Keszi-Harmath Sándor: *Magyar Autonóm Tartomány a gazdasági fejlődés útján*. Marosvásárhely 1959. Marosvásárhely: MAT, 1959. [kézirat]: publikálva uő: *Volt egyszer egy autonómia: Egy erdélyi monográfia 1959-ből*. Szabad Tér, Budapest, 2009.

kat kijelölő, mintsem összefoglaló munkák jelentek meg.¹⁸ De a korszak lezárulta után Koppándi Sándor, a bukaresti pártközpont magyar aktivistája (RKP KB Propaganda Osztály) szerkesztésében (Szilágyi N. Sándor közreműködésével) publikáltak egy vas-kos munkát *Romániai magyar nemzetiség* címmel (utóbb románul is).¹⁹ Első helyen a nemzetiségi kérdés „történelmi és politikai betájolása” mentén történeti és a hivatalos ideológiát közvetítő politikai tanulmányok szerepeltek. De a könyvben ugyanakkor a legjobb szerzők írták meg a romániai magyar kulturális, tudományos ágazatok korrekt – az adott nyilvánosság keretei között tárgyilagos, ideológiai lözungoktól mentes – helyzetképeit az addigi eredmények összefoglalásaiként. A kötet harmadik része pedig a magyar egyházi vezetőkkel közöl interjúkat intézményeik helyzetéről.

Magyarországon a hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében készültek részletes, de nem a nyilvánosságnak szánt összefoglalók „a szomszédos országok magyarságának kulturális helyzetéről”, majd Für Lajos és A. Gergely András publikált szakirodalmi összefoglalókat, illetve 1985-től a budapesti Magyarságkutató Intézetben készültek különböző helyzetképek.²⁰ Részben ide köthető a *Medvetánc* 1986-os *Jelentés a határon túli magyarok helyzetéről* című különszáma, illetve a romániai magyar kisebbség történetét 1918 és 1989 között feldolgozó munka, továbbá egy többszerzős, erős gazdaságtörténeti résszel bíró 1945 utáni Románia-történet.²¹

Az 1989 utáni referenciamunkákról és tudásmegjelenítő felületekről már volt szó. A következőkben a szakirodalom összefoglalása helyett csak azokra a folyamatokra szeretnénk utalni, amelyek az utóbbi harminc évben meghatározhatták a romániai magyar társadalomkutatást (antropológia, néprajz, nyelvészet, politológia, szociológia, történetírás). A hetvenes évek közepétől egyszerre két folyamat figyelhető meg az erdélyi kutatói mezőnyben. Egyrészt megerősödik a hatvanas évek előtti hagyományok – különösen a két világháború közti transzilvanizmus és társadalomkutatás –

18 A szakirodalmi összefoglalók és ankétok digitális szövegtára: <https://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=89&k=5#400>

19 Koppándi Sándor (szerk.): *Romániai magyar nemzetiség*. Kriterion, Bukarest, 1981.

20 Arday Lajos: *Magyarok a szomszédos államokban – Külpolitikánk változása*. In: Balla Bálint – Kende Péter (szerk.): *Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert?* EPMSZ–Századvég, Bern–Budapest, 1990. 177–201.; A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában. A magyar kisebbség és a városfejlesztés, a Korunk harminc évfolyama tükrében*. Héttorony, Salgótarján, 1988; Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Magvető, Budapest, 1989; *A Magyarságkutató Intézet Évkönyvei 1987–1991*. <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/magykutevk/>; A korszak romániai magyarságra vonatkozó magyarországi és egyéb helyeken történt kutatások kéziratok irodalma megtalálható Kolozsvárt a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében: <http://www.jakabffy.ro/kortortenet/index.php?action=keres&mutato=minden>

21 *Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Medvetánc, ELTE, Budapest, 1988; *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Szerk. Diószegi László – R. Süle Andrea. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990; Hunya Gábor (szerk.): *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz, Budapest, 1990.

iránti érdeklődés.²² Másrészt Aradi József, Rostás Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, illetve tanítványaik révén megindul a társadalomtudományok antropologizálása, ami (nagyon leegyszerűsítve) a leírás és archiválás helyett a kisebbségi társadalom és a helyi közösségek működését helyezi a középpontba. Ugyanakkor megjelenik a dokumentációra és a helyzetleírásra, helyzettudatosításra, annak professzionalizálására vonatkozó fokozott igény is: Erdélyben a szamizdatokban és az informális körökben, Magyarországon pedig a nemzetiségi statisztikában és dokumentációban.²³ A rendszerváltás utáni intézményesülést részletesen taglalják az erdélyi tudományosság eredményeit összefoglaló kötetek, de ha a kutatások irányultságát nézzük, nagy fordulatot érzékelhetünk. Keszeg Vilmos a néprajzi kutatások kapcsán állított fel egy változássort,²⁴ de mindezt érvényesnek gondoljuk a kilencvenes évek egész társadalomtudományi szemléletváltozására: archaikus, falusi helyett a mai, aktuális, a városi, lakótelepi terep került előtérbe. Hasonlóképp az ünnepi, látványos események helyett a mindennapi folyamatokra, a hétköznapiságra fókuszáltak a kutatók, tehát a mindennapi kommunikációra, a rutinokra, beszédszokásokra. A nagy survey-vizsgálatok hatására is a nemzeti, etnikus helyett a nemzeti és etnikai sajátosságokkal nem vagy csak közvetetten bíró életviszonyok váltak a vizsgálat tárgyává. A nemzet, haza fogalmi keretével szemben a szülőföld, a lokalitás, a családi szocializáció lett a domináns a kutatási kérdésfeltevésekben.

A kilencvenes évek második felétől az erdélyi magyar társadalomkutatásban egyre több lett a sikeres doktori dolgozat, a monográfiák és szaktanulmányok publikálása is tömegessé vált (jelentős részük magyarországi folyóiratokban jelent meg). Egyrészt megfigyelhetők a diszciplínakon belüli szakosodások (kutatási specializációk, például régiókutatás, társadalomtörténeti témák, választói magatartás, demográfiai előrejelzés, ifjúságkutatás, oktatáskutatás, nemzeti identitás, politikai közösség, etnikai konfliktusok, nőtörténet, gazdaságtörténet stb.). Másrészt egyre több az összehasonlí-

22 Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia*. Politikai Kiadó, Bukarest, 1979; Balázs Sándor: *Tavaszy Sándor filozófiája*. Kriterion, Bukarest, 1982; Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Kriterion, Bukarest, 1992; Molnár Gusztáv készítette életútinterjúk: Czikó testvérek, Balogh Edgár, Demeter János, Bányai László stb., megtalálhatók a Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében.

23 Molnár Gusztáv (szerk.): *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989 között*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1994; Biró A. Zoltán: *Egy szemlélet esélyei*. TETT, 1988. 4. sz. 9–12.; *KAM-történet (1980–1990)*. Antropológiai Műhely, 15. sz. 2009, 89–176.; Veress Károly: *A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről*. Erdélyi Múzeum, 1999. 1–2. füzet, 132–142.; *Az Ellenpontok és a Kiáltó Szó közleményei*: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=1516>; [Tóth Sándor]: *Jelentés Erdélyből*. Párizsi Magyar Füzetek, Párizs, 1987. Akkoriban épült a Magyarságkutató Intézet Kézirattára, katalógusa: <https://kisebbségkutato.tk.mta.hu/adatbazis/tlakat>; Varga E. Árpád ekkor kezdte el nagy munkáját, Erdély etnikai és felekezeti statisztikájának összeállítását.

24 Keszeg Vilmos: *A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994)*. Erdélyi Múzeum, 1995. 3–4. sz. 110. (99–111.)

tó kutatás, amelyekben az erdélyi magyarság az egyik fontos terepként jelenik meg.²⁵ Ennek hatására is a magyar–magyar összehasonlítások mellett egyre fontosabbakká válnak a romániai társadalmi viszonyokban, társadalmi rétegződésben, regionális fejlettségben stb. történő megmértetések, és ezen, az országos mutatóktól eltérő, a magyar kisebbségre jellemző sajátosságok okainak feltárása.²⁶ A kétezres évek elejétől kezdve pedig egyre számosabban jelennek meg nemcsak a nemzetközi publikációk, hanem az értelmezési modelleknek a sajátos erdélyi magyar viszonyokra való kidolgozásai is.²⁷ Harmadrészt fontos – szinte generációs – különbség, hogy az ezredforduló utáni társadalomtudományi kutatásokban egyre kevésbé van jelen a társadalommérnöki szerep. A társadalmi jobbító törekvések, a *policy*-munka, még ha ugyanazon személyről van is szó, elválnak a tudományos kutatástól, mert a szakmai fórumokon (legyenek azok Erdélyben, Magyarországon vagy a nemzetközi tudományos életben) működnek a módszertani elvárások.

Ezek a támpontok nemcsak ennek a kötetnek a szerzőit szeretnék pozicionálni, hanem azt a szerény sorozatot is, amelyben könyvünk megjelenik. A 20. század lénye-

- 25 Nemzetközileg meghatározó referenciaként: Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Budapest, 2011 [angolul 2006-ban]. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatásvezető Dobos Ferenc, KMKF, Budapest, 2011. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>; *Értérend és életmód változások az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1997–2011*. Kutatásvezető Dobos Ferenc, KMKF, Budapest, 2011. <http://www.kmkf.hu/tartalom/ertekrend.pdf>; Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): *MOZAIK 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002; Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002; Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007; Bauer Béla – Pillók Péter – Szabó Andrea (szerk.): *MOZAIK 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés*. Belvedere, Szeged–Budapest, 2013; Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok*. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2017.
- 26 Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014. 2. sz. 187–245.; Csata Zsombor: *Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben*. Erdélyi Társadalom, 2017. 1. sz. 81–103.; Kiss Tamás – Csata István – Toró Tibor: *Regionális Barométer – 2019. Fejlődési idealizmus, regionális identitások, korrupció-percepció, demokráciafelfogás és magyarellenesség Romániában*. Székelyföld Közpolitikai Intézet – Bálványos Intézet, Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy, 2020.
- 27 Néhány munka példaként: D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004; Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működései 1989 után*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005; Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúraépítésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása*. Magyar Kisebbség, 2013. 2. sz. 7–40.; Keszeg Vilmos: *A beszélés antropológiája*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – KJNT, Kolozsvár, 2018.

gében a régebbi *Múltunk* sorozat²⁸ kéziratgondozó, azt megvitató, kutatásokat kezdeményező hagyományait szeretné megújítani azzal, hogy a kisebbségtörténet mezőjébe minél több társadalomtudományi kutatást integrál, vagy az ilyen jellegű kutatásokhoz a történeti előzményeket tisztázza. Ez a kötet csak kisebbrészt foglalkozik a 20. századdal, de történészként azt gondoljuk: a diszkontinuitás és a folytonosság folyamatos feltárása, részletezése alapvető a társadalmi folyamatok megértése szempontjából. Tehát ha a romániai magyar kisebbség történetét nem tudjuk elhelyezni a 20. században, akkor ez a helyzettudat (milyen viszonyok között élünk?), az önazonosság (kik vagyunk?) hitelességét sem erősíti. Ezért szeretnénk ebben a sorozatban szakmailag minél magas színvonalú szaktörténeti és társadalomtudományi munkákat publikálni.

Bárdi Nándor, Éger György, Filep Tamás Gusztáv

28 A csíkszeredai Pro-Print könyvkiadó sorozatáról van szó, amelyben 1998-tól 27 kötet jelent meg, <https://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=28#alk2>.

1. ROMÁNIA MAGYARSÁGPOLITIKÁJA 1918 ÉS 1989 KÖZÖTT

E kötet a romániai magyarság 1989 utáni társadalmi-politikai helyzetével foglalkozik, ez a tanulmány pedig a történeti előzményekről ad áttekintést. Egy olyan közösséget szeretnénk bemutatni, amely a 20. század rendkívül változó romániai, román–magyar és tágabb regionális, nemzetközi viszonyai között adottságaival és forrásaival kereste a helyét. Vezetői nemcsak elszenvedői voltak az eseményeknek: a gyakori és radikális politikai-hatalmi változásokra különböző válaszokat dolgoztak ki, és ezek megvalósítása érdekében döntéseket is hoztak. Azt, hogy a pusztán magyarul beszélők csoportja helyett kisebbségi magyar közösségről beszélhetünk, amely önmagát képes romániai magyar kisebbségi társadalomként elképzelni, az elitek tevékenysége mellett a folyamatosan újrászerveződő, etnikailag integrált romániai magyar intézményességre vezetjük vissza.

1.1. A ROMÁNIAI MAGYARSÁG FOGALMÁNAK TÖRTÉNETI KÖRÜLÍRÁSA¹

Magyarország és a Kárpát-medencei nemzetiségek, a magyarsággal szomszédos népek kapcsolata két évszázada a párhuzamos nemzetépítések története. 1918-tól kezdődően éppen ezek közé az állam- és nemzetépítések közé szorultak a közép-európai magyar kisebbségek, amelyek egészen addig a magyar nemzetépítés részesei voltak. Ezt követően pedig – mivel közösségeiket a nemzeti együvé tartozás szervezte – a kisebbségi elitek mint kisebbségi nemzetépítők léptek fel. Ebből adódik az a helyzet, hogy a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrajnai magyar kisebbségek mint politikai közösségek alkalmazkodó részesei az adott ország politikai rendszerének (közösségének?), de nem részesei az adott politikai nemzetnek (pl. a románoknak).² Azért sem válhattak azzá, mert a szomszédos nemzetépítések épp a magyar kisebbségi közösségek társadalmi, gazdasági pozícióival szemben mentek végbe. Az államszocializmus időszakában a pártállami homogenizáció, a hetvenes évektől pedig erre ráépülve a

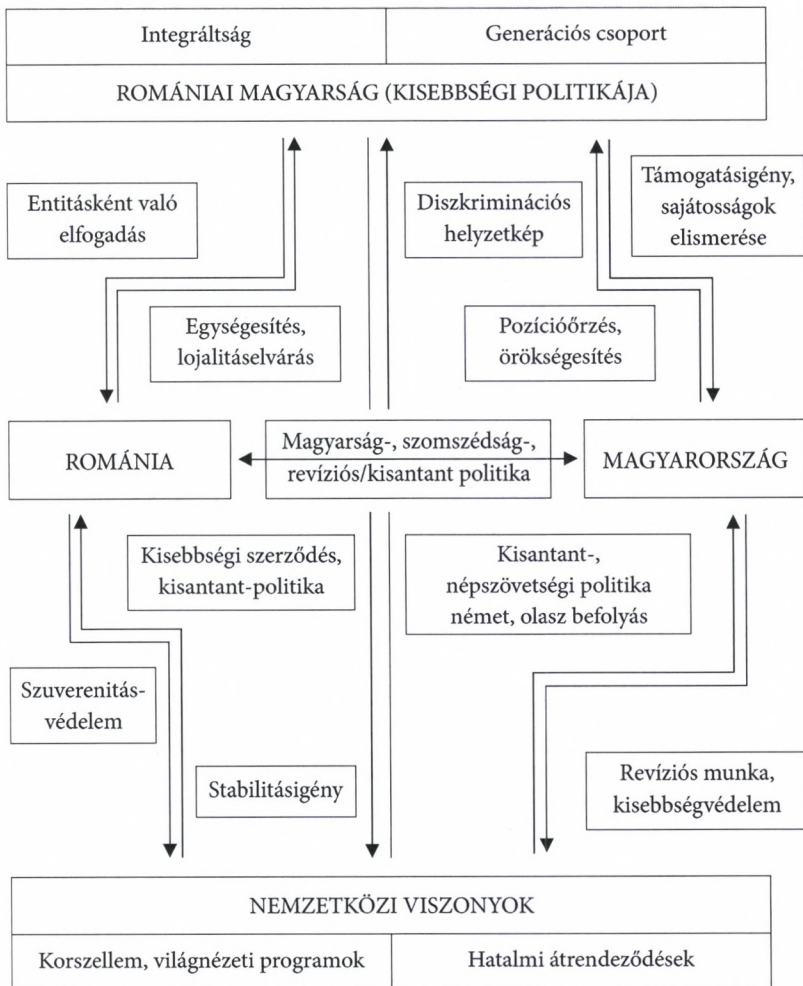
1 A fejezet a következő munkán alapul: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2014. 9–36.

2 Ezt az okfejtést bővebben kifejtve lásd Bárdi Nándor: *Nép, nemzet, szuverenitás*. Fundamentum, 2006/2. 81–89.

hatalmi legitimációként használt nemzeti retorika határozta meg a szomszédországi magyarságpolitikákat.

Az anyaország-nemzeti kisebbség-honállam (többségi nemzetállam) hármas modelljét két elemmel bővíthetjük.³ Egyrészt a korszellem és a nemzetközi helyzet hozta világnézeti, *ideológiai szocializáció* is fontos (különösen az államszocializmusban) negyedik elemként. Másrészt az ezt a négyes integrációs viszonyrendszert működtető elitet az idővel változó szocializációs keretek szerint *generációs csoportokra* tagolhatjuk.

Mindezt egyetlen ábrával a két világháború közti időszakból kiindulva a következőkben foglalhatjuk össze:

3 Rogers Brubaker: *Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában*. In: uő: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. 61–82.

A kisebbségi közösségek működéséről kialakult történeti képünk azon alapszik, hogy a nemzetállami kihívásokra adott válaszok sorozatáról, a marginalizációval szembeni védekező önszerveződésről van szó. De azt is jól tudjuk, hogy az emberek saját otthonukban, lakóhelyükön saját gyakorlataik, rítusaik szerint hozzák a döntéseiket. Ez a család, a lokalitás, a helyi elitek összekapcsolta közösségeképpen keresztül kialakít egy saját társadalomkonstrukciót. A Trianon következtében a magyar nemzetépítésből kiszakadt *kényszerközösségek* egy generáció, illetve két évtized alatt *regionális sorsközösségekké* alakultak.⁴ A kisebbségi elit ezeknek az életvilágoknak ad érvanyagot és szocializációs keretet egy saját közösségi „mi-tudat” kialakításához. Ebben az érvelésben az a legfontosabb, hogy a kisebbségi magyar közösségek a saját régiójukban *őshonosak*, és nem fogadják el a másodrendűséget. Tudatosan ragaszkodnak életvilágaik fenntartásához. „Beilleszkedésük” épp azáltal lehetséges, mennyiben tudják saját lakóhelyükön az otthonosság érzetét megteremteni. Hazafogalmuk – a többségi nemzethez tartozók egy politikai közösséghez/országhoz való kötődése helyett – alapvetően a szülőföldre (regionális otthonukra) vonatkozik azzal együtt, hogy a legkülönbözőbb mértékben, de egyszerre kötődnek az anyaországhoz, illetve etnikulturális közösségük egészéhez és az állampolgárság szerinti államukhoz.⁵

Az interbellumban a közösség reprezentánsai az egységesítő, nemzetállami törekvésekkel szemben *nemzetkisebbségként* azonosították a romániai magyarságot: adott nemzet más nemzetállamban kisebbségként élő részeként. E külön politikai kollektivitás közösségi integrációjának a feltétele a közösségi önkormányzat, de minimum a közösséggel szembeni (nyelvi, gazdasági, intézményi) diszkrimináció megszüntetése lehetett volna.

Ezzel szemben a többségi társadalom mint a történelmi Magyarország maradékára tekintett a romániai magyar kisebbségre, és *birodalmi kisebbségként* azonosította. Pozícióvédelme, önszerveződése, kapcsolata az anyaországgal egyben a történelmi Magyarországot idézte, és biztonságpolitikai kérdéseket vetett fel. Tehát ha az adott korszakra nézve a romániai magyarságot kategorizálnánk, akkor egy olyan *őshonos kisebbségről* beszélhetünk, amely *nemzetkisebbségi státust* vár el, miközben *honállamában birodalmi kisebbségként* kezelik, és önszerveződését, örökségvédelmét ez utóbbi kategorizáció miatt *biztonságpolitikai kérdésnek* tekintik. A második világháború után lényegében ez a modell variálódott tovább, amiről a periodizáció kapcsán lesz szó.

4 Szarka László: *Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 2002. 17–30.; uő: *Egy évszázad kisebbségben*. Korunk, 2010/4. 59–76.

5 Itt születés szerinti állampolgárság volna a pontosabb fogalmazás, mivel majdnem egymillió kettős állampolgár él a Magyarországgal szomszédos országokban. A külföldi magyarok hazafogalmáról lásd Papp Z. Attila: *Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős állampolgárság által*. Regio, 2014/2. 118–155.

1.2. POLITIKATÖRTÉNETI PERIODIZÁCIÓ⁶

A külhoni magyarság történetét négy nagy korszakra oszthatjuk: a világháborúk közötti időszakban két utódállamban alkotmányos királyságban,⁷ két országban pedig polgári köztársaságban élt a kisebbségi magyarság (1918–1938/1940/1941).

Az első és a második bécsi döntés után, illetve Jugoszlávia megtámadását követően a második világháború végéig tartó korszakban a kisebbségi magyarok lakta területek döntő része visszakerült Magyarországhoz. A fiatalabb magyar népesség először, az idősebbek újra a többségi nemzethez tartoztak (1938/1940/1941–1944). A Szlovákiában és Dél-Erdélyben továbbra is kisebbségben maradt magyar népesség közösségi revitalizáció hiányában egzisztenciálisan és nemzeti tudáskészletét tekintve jelentősen meggyengült.

A harmadik korszak az államszocializmus időszaka a szocialista világrendszeren belül,⁸ amelyben – az ausztriai magyarságot leszámítva – valamennyi csoport szembeesült a szocialista nemzetiségpolitika országonként különböző változataival (1944–1989).

Románia esetében ez fogalmilag azt is jelenti, hogy a két világháború között az ott élő magyarságot „nemzeti kisebbségnek” nevezték, majd 1944 után „nemzetiségről”, illetve „együttélő nemzetiségről”, 1984 után pedig egyre gyakrabban „magyar nemzetiségű román dolgozóról” volt szó.⁹ Ez a terminológia a politikai viszony változásait is magában hordozza. Hiszen a nemzeti kisebbség kifejezésben egy másik nagyobb közösség (nemzet) az adott országban kisebbségbe került önálló csoportjáról van szó. A nemzetiség szó már egy önálló, a nemzettől eltérő entitást jelez, és nem utal sem a kisebbségi létre, sem az anyaország létezésére. A „magyarul beszélő román dolgozó” kifejezés pedig már pusztán a nyelvi különbségre utal.

Az 1990-ig tartó időszak legfontosabb töréspontja – az első világháborút követő impériumváltásokat és békeszerződéseket mint genezist leszámítva – 1944–1948.

6 A fejezet alapját képező tanulmány: Bárdi Nándor: *Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 251–274.

7 Később mindkét országban királyi diktatúrát vezettek be: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1929-ben, Romániában 1938-ban.

8 Jugoszlávia és Ausztria kivételével a másik három érintett ország a Varsói Szerződés és a KGST tagállama volt. A kétpólusú világrendszerben a Szovjetunió érdekszférájához tartoztak. Belső berendezkedésüket tekintve a kommunista párt és az államigazgatás ezekben az országokban összeolvadt.

9 A két világháború között az 1923-as alkotmány csak vallási kisebbségeket, míg az 1938-as „faji kisebbségeket” is elismert. De mind a magyar, mind a román szóhasználatban a nemzeti kisebbség/népikisebbség (minorităţi naţionale) volt az általános. Erre lásd Scurtu, Ioan – Boar, Liviu (coord.): *Minorităţile naţionale din România, 1918–1925, Documente*. Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1995; Scurtu (ed.): *Minorităţile naţionale din România, 1931–1938, Documente*. Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, 1999. 515.; az 1944 utáni viszonyokról: Vincze Gábor: *A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 179–180., 217–218.

Ezen a korszakhatáron négy alapvető dologban változott meg a magyar kisebbségek helyzete.

A két világháború között működő kisebbségi magyar pártok parlamenti és önkormányzati választásokon nyertek legitimitást magyar választóiktól. Ennek nyomán foglalmazták meg kisebbségpolitikai koncepcióikat, végezték érdekvédelmi munkájukat. Ez az alkotmányos monarchiák, illetve a polgári köztársasági államformák, pontosabban a II. világháború után a jogállamiság és a parlamenti demokrácia megszűntével megváltozott. A magyar érdekeket az adott ország többségi kommunista vezetése által felülről létrehozott szervezetek (például a Magyar Népi Szövetség), illetve egyes személyek, értelmiségi csoportok próbálták érvényesíteni. Mögöttük azonban nem volt ott a saját nemzetkisebbségi csoportjuk által választással jóváhagyott megmérettetés. Ebben a helyzetben már *nem önálló kisebbségpolitikáról* volt szó – mint a két világháború között és 1989 után –, hanem *az adott ország, illetve a többségi pártvezetés magyarságpolitikáján belüli érdekérvényesítésről*. A kisebbségi közösség nem foglalmazhatta meg külön jövőképét, nem beszélve arról, hogy saját vezetőit nem választhatta meg, és intézményeit sem ellenőrizhette. Mindez a „lenini nemzetiségpolitika” közegében működött, amelynek nagyon leegyszerűsítve az volt a lényege, hogy előbb szerezzék meg a hatalmat a kommunisták (akiket a demokratikus centralizmus elvét alkalmazva¹⁰ egyetlen központból irányítanak), majd aztán a proletár internacionalizmus¹¹ alapján kezelik a nemzetiségi problémákat.

A másik korszakos változást az államosítások, a kollektivizálás, az egyházi és közösségi *tulajdon elvétele* jelentette. Ezzel nemcsak a magyar kisebbségi közösségek társadalmi és gazdasági pozíciói csökkentek jelentősen, hanem a közösségi intézményeik fenntartása is lehetetlenné vált. Súlyosbította a helyzetet, hogy a térségben *megszűnt a jogállamiság*, a békeszerződésekkel pedig fölszámolták a két világháború között legalább figyelemfelhívásra alkalmas nemzetközi panaszforumot.¹² Az intézményes leépítés, atomizálódás folytatódott azáltal, hogy a negyvenes évek végétől 1956-ig gyakor-

10 A többségi szavazással hozott döntést a kisebbségben maradtaknak is maradéktalanul érvényesíteniük kell.

11 Leegyszerűsítve a „proletár internacionalizmus” lényege, hogy az egyes nemzetek proletariátusa nemcsak a saját burzsoáziája, hanem valamennyi ország burzsoáziája ellen küzd, egy nemzetközi érdekközösség jegyében, a „Világ proletárai, egyesüljete!” (Marx–Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*) jelszóval összefoglalva. A proletariátus hazaszeretetének, a „szocialista hazafiság”-nak a célja az osztály- és nemzeti elnyomás megszüntetése. A nagy októberi szocialista forradalom (1917. november) meggyengítette az „imperialista világrendszert”, és egyben a nemzetközi munkásság is támogatta a Szovjetunió létrejöttét. A nemzetiségi kérdés „megoldását” a Szovjetunióban és a szocialista országokban, a soknemzetiségű országok létrehozását, a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatását mind a proletár internacionalizmus kategóriájába sorolta az államszocialista ideológia. Valójában a Szovjetunió hegemoniáját kiszolgáló legitimációs retorika volt ez.

12 A Népszövetség kisebbségvédelmi panaszeljárásairól: Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 59–83.

latilag nem lehetett magánútlevelemmel utazni, és ezzel lezárultak a Magyarországgal való kapcsolattartás lehetőségei.¹³

Az előbb jelzett társadalmi változások révén az addig teljes rétegzettségűnek tekinthető magyar kisebbségi közösség egyrészt jóval homogénebbé vált, másrészt pedig az országos viszonyokhoz képest *szervezetileg eltorzult* (a vezető pozíciókat betöltő, felsőfokú végzettséggel rendelkező magyarok arányának csökkenése, az alacsony iskolai végzettségűek és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának növekedése miatt). Eltűntek a külhoni magyarság földbirtokos, gyártulajdonos, pénzügyi, kereskedelmi vállalkozói és nagypolgári rétegei. Jelentősen csökkent a városi polgárság, a kisiparos-ság száma, súlya. Ez a holokauszt, a háború alatti munkaszolgálat és a csehszlovák-magyar lakosságcsere mellett az államosításnak és a határmenti, illetve magyar kisvárosok nemzetiségi viszonyai tudatos megváltoztatásának és a gazdagparasztság felszámolásának tudható be. Az ötvenes évekre mindenütt komollyá vált a magyar értelmiség hiánya. Ezen túl az 1938 és 1941 közti területgyarapodások azt hozták magukkal, hogy egyes magyarlakta területek visszakérültek Magyarországhoz, míg mások nem. Ez utóbbi területeken (Dél-Erdély, Pozsony, Bánság) a háború évei alatt jelentősen csökkent a magyarság lélekszáma és társadalmi pozíciója, míg a visszacsatolt területeken, elsősorban az oktatás révén, az 1910 után született generációnak rendkívül megerősödött a magyar azonosságtudata, hiszen négy-öt évig az állam többségi nemzetéhez tartozott.¹⁴

A közép-európai országokból a második világháború alatt a *holokauszt* révén, majd az azt követő kivándorlási hullámok nyomán lényegében eltűnt a zsidóság. A német-ség egy része a második világháború alatt menekült el, illetve a maradékból 70 ezer személyt deportáltak a Szovjetunióba, majd kitelepítés révén, illetve Romániából a hatvanas-hetvenes évektől tömeges „kivásárlással” költöztek (Nyugat-)Németországba. Így a térségben a magyarság maradt a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbség. Ezért a *többségi nemzetiségpolitikák fókuszában a magyarság állt*. A lélekszámát tekintve legnagyobb etnikai kisebbség pedig fokozatosan a cigányság lett.

A romániai magyarság politikai mozgásterét, a *három nagy korszak meghatározó adottságait* a következőkben lehet összefoglalni:

A romániai magyarság két világháború közti helyzetét meghatározó kulcskérdés az volt, hogy miközben a románság Erdélyben megszerezte a politikai, közigazgatási hatalmat, addig a régió társadalmi, gazdasági, kulturális életében az ott élő kisebbségek (németek, zsidók, magyarok) domináltak. Az erdélyi románság a pozíciók elfoglalásában hátrányos helyzetbe került a bukaresti (liberális párti) elittel szemben, ahhoz vi-

13 Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Typico Design, Budapest, 2005. 20–26., statisztikák: 235–238.

14 Lásd a Limes című folyóirat tematikus számait: *Észak-Erdély*, 2006/2.; *Dél-Erdély*, 2010/2. Ez utóbbi bevezetője jó néhány fontos szétfejlődési szempontot felvet: L. Balogh Béni: *Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok*. Limes, 2011/2. 5–10.

szont, hogy gazdasági pozíciókat szerezzen, tőke hiányában szintén Bukaresthez kellett fordulnia. Ráadásul politikai súlyának növelése érdekében – hogy regionális helyett országos befolyással bírhasson – pártjának (Nemzeti Párt) egyesülnie kellett a regáti Parasztpárttal. Az erdélyi magyar politika a bukaresti és az erdélyi román érdekek közé ékelődve – a pártok egymást túllícitáló magyarellenességének közegében – működött, döntően védekező, pozícióőrző magatartást tanúsítva. Ugyanakkor a városi lakosság nemzetiségi megoszlása miatt az önkormányzati rendszer sem funkcionálhatott, hiszen ha hagyták volna szabadon működni, akkor a sérelmeiket hangoztató kisebbségek politikai bázisává vált volna.

Az 1940 és 1944 közti időszakban a Romániában maradt magyarság lényegében *másodrendű kisebbségi helyzetbe* került a külön jogosítványokkal bíró németséggel szemben. Erdély megosztottsága miatt egyfajta tűszhelyzet és a reciprocitás politikája határozta meg az életét.¹⁵

Az észak-erdélyi magyarság elitje pedig Magyarországon belül egyszerre akart integrálódni az adott politikai rendszerbe, és forrásokat kellett szereznie a regionális felzárkózáshoz, ugyanakkor meg akarta őrizni a kisebbségi korszakban kialakult önálló intézményrendszerét és döntési pozícióit. Erre azért is szüksége volt, hogy *hatékonyan léphessen fel* az egész nemzet céljaként megfogalmazott *erdélyi magyar nemzeti szupremácia* érdekében.¹⁶

A második világháború utáni korszak alapproblémái a *szocialista társadalmi rendszer kiépítésében való részvételhez* és a román államépítéshez való viszonyhoz kapcsolódnak. 1944 után a politikai szövetség keresésének nem volt alternatívája. A román polgári pártok a csehszlovákiai példát látva meg akartak szabadulni a második bécsi döntésért felelősnek tartott magyarságtól.¹⁷ Az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás alatt (1944. november – 1945. március) kialakult magyar baloldali önszerveződés, a Magyar Népi Szövetség társulása a kommunisták vezette Országos Demokrata Arcvonalhoz azt hozta magával, hogy „a magyarság” a szovjet típusú politikai és társadalmi átalakítás támogatójává vált.¹⁸ Ugyanakkor ez a politikai rendszer számolta fel

15 L. Balogh Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944)*. In: Körmeny Zsuzsanna (szerk.): *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. XX. Század Intézet, Budapest, 2004. 39–53., uő: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/> (letöltve: 2015. 03. 10.).

16 Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*. Napvilág, Budapest, 1998.

17 Achim, Viorel: *A második világháború alatti román lakosságcsere tervekről*. Múltunk, 2007/4. 4–17.; L. Balogh Béni – Olti Ágoston: *A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között*. Kisebbségkutatás, 2006/4. 597–620.

18 Ezt a szövetségi státust erősítette a kommunista párt tömegbázisigénye, a béketárgyalásokon felmutatott romániai nemzetiségpolitikai eredmények, a volt kommunista fedőszervezetből, a Magyar Dolgozók Országos Szövetségéből (MADOSZ) egyedülként létrejehető önálló magyar politikai párt, az MNSZ politikai kommunikációja. Az MNSZ történetéről átfogó képet adnak: Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008; Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll.): *Érdek-*

1947 után a kisebbségi sajátosságok intézményes működtetéséhez szükséges plurális szerkezeteket (egyházi oktatás, saját etnokulturálisan integrált nyilvánosság, egyesületek, gazdasági-társadalmi intézményesség stb.).

Szintén a rendszerhez való viszonyulás – az előbbieken már említett – speciális kérdése az, hogyha nincs intézményes keret arra, hogy a kisebbségi közösség megfogalmazza a maga igényeit és kiválassza a maga vezetőit, akkor beszélhetünk-e egyáltalán kisebbségi politizálásról. Ha erről nem is, közösségi érdekek léteznek, és megnevezhetők – viszont ezek képvisellete már döntően *a mindenkori bukaresti kormányzat* (valójában a pártközpont) *magyarságpolitikáján belül* volt lehetséges. Ezt a magyarságpolitikát pedig nem a magyar kommunisták, hanem a román állam biztonságpolitikai érdekei és annak fejlesztéspolitikája határozták meg. Az ezen kereteken belül működő magyar kulturális elit, illetve magyar származású pártapparátus – elsősorban helyi szinten –, miközben az ún. magyar érdekek képviselője, ugyanakkor az állampárti hatalom része. Tehát ez a fajta kijárásos érdekképviselés legitimációs folyamat is egyben.¹⁹

A korszak alapvető kérdése, hogy *a kisebbségi azonosságtudat megőrzéséhez elegendők-e a nyelvhasználati jogok, vagy a közösség számára külön intézményesség is szükséges mindehhez.* Ez a külön intézményesség (pl. Bolyai Egyetem, Magyar Autonóm Tartomány, Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa) pedig mennyiben lehet hatékony az államszocializmus központosított, homogenizációs feltételei között?

A mindennapi élet szintjén a nyolcvanas években a romániai magyarság számára – az otthon beszűkült lehetőségek miatt – a Magyarországra való kivándorlás társadalmi mobilitási lehetőséget biztosított, és ez a nyolcvanas évek második felére meghatározó jövőképpé vált.²⁰

A romániai magyar kisebbségen belüli törésvonalak a különböző korszakokban a *társadalompolitika* és a *pártpolitika stratégiai kérdései* körüli belső vitákban alakultak ki. Ezeket nagyban befolyásolták a generációs, a regionális (Székelyföld, Kolozsvár, Partium, Bánság) adottságok és a társadalmi pozíciók.²¹ Mindezek előzetes figyelembevételével – a román politikatörténet áttekintésével párhuzamosan, az utóbbi két évtized szakirodalmi alapján – a *romániai magyar kisebbség történetének periodizációját* foglaljuk össze. Ez a szakaszolás abban segít, hogy a tagolás révén megragadhatjuk a folyamatok töréspontjait, a tartalmi változásokat.

képviselés vagy pártpolitika. *Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953.* Pro-Print, Csíkszereda, 2009.

19 Erről az ambivalens helyzetről: Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben.* Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 67–90.

20 Az erre vonatkozó értelmiségi vita: Cseke Péter (s. a. r.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések 1937–1987–1995.* Mentor, Marosvásárhely, 1995. A probléma szociológiai feldolgozásához: Horváth István: *A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása.* *Korunk*, 2002/2. 31–47.

21 Erről lásd részletesen Bárdi: *Otthon...* 481–516.

A két világháború közti időszakot öt korszakra bonthatjuk. 1918 decemberétől 1920 novemberéig (a trianoni békeszerződés magyarországi ratifikálásáig) beszélhetünk az *impériumváltás* időszakáról. Ez és az 1922 decemberéig (az Országos Magyar Párt megalakulásáig) tartó szakasz együtt a korabeli szakirodalom szerint a passzivitás kora. De mivel 1920 végétől már különböző megbeszélésekre, találkozókra, sajtóakciókra és politikai röpiratok kiadására, majd a Magyar Néppárt, illetve a Magyar Nemzeti Párt és együttműködésükből a Magyar Szövetség létrehozására is sor kerül, érdekesebb ezt az időszakot az *önszerveződés megindulásának* tekinteni.

A következő korszakok leginkább az Országos Magyar Párt politikájához köthetők.²² 1922 és 1926 között a párt a román politikai rendszerbe más pártokkal kötött paktumai révén tudott integrálódni (1923 – Averescu Néppártja, 1926 – Liberális Párt az önkormányzati választásokon, majd ugyanabban az évben újra a Néppárttal a parlamenti választásokon). Ezt nevezhetjük a *paktumpolitika* időszakának. 1927-ben a magyar és a német párt megpróbálkozott egy Kisebbségi Blokk létrehozásával is. Ez végül nem felelt meg a németeknek, akiknek a romániai politikában az irredentának tekintett magyarokkal nem volt tanácsos együtt szerepelniük. De a magyar politikai elit sem ragaszkodott a választási blokkhoz, mert parlamenti helyeket kellett volna átadnia az együttműködés érdekében. Így 1928 és 1937 között az OMP egyedül indult a választásokon; ez nevezhető az *önálló politizálás* korszakának. A választási önállóságon túl a párt kilépett a nemzetközi színtérre is, hiszen ettől kezdve rendszeresen járt el a Népszövetségnél magyar panaszok ügyében. Az önállóság másik oldala, hogy mind az egyre hangosabb magyarországi revizionista propagandától, mind a romániai antirevizionista mozgalomtól elhatárolta magát.

A huszonkét éves korszak utolsó politikai szakasza magyar szempontból az 1938 és 1940 közti időszak, amikor a *királyi diktatúrában* a Nemzeti Újjászületés Frontján belül a *Magyar Népközösség* szervezi a romániai magyarságot. A korporatív rendszeren belül új, az OMP vezetőinél fiatalabb és társadalompolitikailag aktívabb csoport veszi át a magyarság vezetését, és sikerül elérnie az addig az OMP-n kívül, szociáldemokráta befolyás alatt álló munkásság integrálását a szervezetbe. Ekkor azonban a *magyarság vezetőjét már nem belülről választják meg*, hanem kormányzati alku alapján tölti be ezt a tiszteket Bánffy Miklós (volt magyar külügyminiszter, a bukaresti királyi udvarban is szívesen tárgyaltak vele).²³

A második bécsi döntés utáni időszakban a korszakolás is kétfelé válik, mivel a romániai magyarság egy része visszakerült Magyarországhoz. Észak-Erdélyen ebben a négy évben (a „kis magyar világban”) közigazgatási szempontból hat időszakot külö-

22 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, Budapest, 1941; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái, 1931–1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007; György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.

23 A Magyar Népközösségről: Horváth Sz.: *Elutasítás*. 219–237.

níthetünk el,²⁴ de tanulmányunk tárgya szempontjából ennél meghatározóbb az Erdélyi Párt stratégiájának tagolása. Az Erdélyi Párt története szempontjából az 1940 októbertől (az erdélyi képviselők behívása a parlamentbe) és 1941 májusa közti időszak a *pártszervezés* időszaka. 1942 februárjától júniusig a párt megpróbálja az erdélyi regionális érdekeket önállóan képviselni, de a Bárdossy-kormányval kénytelen megállapodást kötni, amelynek értelmében elfogadják a miniszterelnök vezetését, viszont cserébe a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) nem szervezkedik Erdélyben. Tehát a párt a kormánypárt szatellitje lett. A következő töréspont 1943 őszére, amikor a pártvezetés a megváltozott hadi helyzetben már a *háború utáni lehetséges állapotra koncentrált*, és Erdélyben próbál ehhez szövetségeseket keresni a baloldalon. Ezt töri meg Magyarország német megszállása (1944. március 19.), amikor is a *párt parlamenti képviselőinek egy része kitart a háború mellett, míg a másik része keresi a kapcsolatot a németellenes erőkkel*. Majd ez utóbbi csoport a román kiugrással egy időben Kolozsváron létrehozza a Magyar Tanácsot, amely megpróbálja a budapesti kormányt a mielőbbi fegyverszünetre rávenni.

Dél-Erdélyben a Romániai Magyar Népközösség 1940 novemberétől működhetett Gyárfás Elemér vezetésével; ő vezérletet érvényesített Szász Pál és Márton Áron demokratikus irányvonalával szemben, akik 1944 májusában ki is váltak a szervezet vezetéséből.²⁵

Az 1945 utáni periódust három nagy korszakra oszthatjuk.²⁶ Az 1944-től a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásáig, illetve a Magyar Népi Szövetség megszüntetéséig tartó időszak az első, majd ezt követően a Gheorgiu-Dej-, illetve a Ceaușescu-korszakról (1952–1964, 1965–1989) beszélhetünk.

Az első időszak (1944–1952) további három szakaszra bontható: a román államapparátus erdélyi visszatérésének időszakára (1944. augusztus–november); a román közigazgatás észak-erdélyi szovjet kiutasítása után kialakult helyi baloldali közigazgatás működésére (1944. november – 1945. március); a Groza-kormány kétarcú magyarságpolitikájára (1945. március – 1948. december), amikor egyszerre van jelen a román politikában a béketárgyalásokon elért siker és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) magyar érdekvédő politikája, de a fokozódó sérelmek is (CASBI-ügyek; az

24 A második bécsi döntés és az észak-erdélyi katonai közigazgatás időszakát (1940. augusztus 30. – 1940. november 26.); a polgári közigazgatást Magyarország német megszállásáig (1944. március 19-ig); majd a Sztójay-kormány az észak-erdélyi főispánok egy részét lecserélve háborús végjátékot folytatott; az ezt követő Lakatos-kormány a román kiugrás és a szovjet csapatok közeledtével az észak-erdélyi hadműveleti területen védekezésre próbált berendezkedni (1944. október elejéig, amikor a szovjet csapatok megszállták Kolozsvárt is).

25 L. Balogh Béné: *A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között*. Limes, 2010/2. 29–44.

26 Ebben a periodizálásban Vincze Gábor felosztását vettem alapul: Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003, XV.

iskolák államosítása stb.). Ezt követi az MNSZ felszámolása és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrehozása (1948–1953).²⁷

Az államszocialista korszakon belül a *Gheorghe Gheorghiu-Dej* újbóli megerősödésével (1952) kezdődő időszakban 1956-ig egyszerre épül a Magyar Autonóm Tartomány és folyik magyar nyelvi keretek között a társadalomátalakítás, míg a Székelyföldet magában foglaló tartományon kívül a magyar nyelvhasználat beszűkül, elkezdődik a kulturális intézményrendszer leépülése, elrománosítása.²⁸ A második szakasz az 1956 tavaszától 1957 elejéig tartó időszak lehet, amikor megélnék a Magyarországgal fenntartott kapcsolatok, és a magyar forradalom nyomán Romániában is desztalinizációs mozgalmak, szervezkedések indulnak. Ugyanakkor a magyar forradalom után és az RKP-n belül a *Gheorghiu-Dej* vezette vonal megerősödése, 1958-ban pedig a szovjet csapatok kivonása után a román pártvezetés új stratégiát alakít ki a nemzetiségi kérdés kezelésére, a „revizionizmus” (a kifejezés mindkét értelmében: ideológiai/nemzetpolitikai) megakadályozása érdekében. Az 1956/1957 és 1961 közti időszak a megtorlás, illetve a konszolidálás időszaka, amikor is a szeparatizmus elleni harc jegyében sor került az önálló magyar intézmények román intézményekkel történő összevonására, románosítására (Bolyai Egyetem, középiskolák, a MAT átalakítása).²⁹ Az ezt követő néhány év (1961–1965) ezeknek az intézményes változásoknak a konszolidálását szolgálta.

A *Ceaușescu-korszakon* belül is négy időszakot különíthetünk el. Az 1965 és 1968 közötti szakaszt a nemzeti függetlenségi politika hangoztatásával együtt a liberalizációs tendenciák és új magyar politikusok, értelmiségi csoportok megjelenése jellemzi. A következő 4–6 év a magyar elittel történt kiegyezés időszakának tekinthető, az intézményalapításokkal, a saját kulturális örökség ápolásának nagyobb lehetőségével (a „lélegzetvétel időszaka”, 1968–1972/1974).³⁰ Ezt követően éri el a magyarságpolitikát is a „kis kultúrforradalom”, és az intézményleépüléssel együtt a nacionalista tendenciák is felerősödnek, majd egyre nyíltabb konfliktus alakul ki a magyarországi pártvezetéssel (1977–1983–1986).³¹ A nyolcvanas évek második felétől, a Lăncrănjan-ügy

27 A MAT létrejöttének és működésének feldolgozását adja: Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

28 Kálló Iván bukaresti követ jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek a partiumi körútján tapasztaltokról. (Részlet.) Bukarest, 1950. szeptember 21.; Részletek a Bolyai Tudományegyetem pártbizottsága megbízásából készült jelentésből. Kolozsvár, 1954. december – 1955. március. In: Vincze (összeáll.): *Történelmi...* 137–139., 179–190.

29 Bottoni: *Sztálin...* 241–424.; Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006.

30 Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011; Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2017.

31 1977: Nagyvárad–Debrecen-találkozó: Kádárnak sikerült elfogadtatnia a konzulátusok felállítását, de lényegében sem a kétoldalú kapcsolatok, sem a magyar kisebbség helyzete nem javult; 1982/83: magyarellen-es kiadványok megjelenetése; 1986/87: az *Erdély története*-kötetek magyarországi megjelenésére reagáló romániai kampány.

körüli tiltakozásoktól kezdve a romániai magyar pártelit is megbízhatatlanná vált, a pártdokumentumokban pedig egyre gyakrabban tűnt fel a magyarul beszélő románok kifejezése.³² Ezzel párhuzamosan az 1970-es évek második felétől színre léptek a rendszerrel való együttműködést elutasító magyar értelmiségiek. 1982-ben kiadják az *Ellenpontok* című illegális folyóiratot, és ebben emberi jogi alapon fogalmazzák meg a romániai magyarság közösségi követeléseit a helsinki folyamat ellenőrzésére hivatott madridi utókonferenciának.³³

Az integrációs folyamatokat vizsgálva – a romániai magyar kisebbség történetét korszakoló töréspontokon végigtekintve – folyamatosan *reintegrációs* törekvéseket látunk. A kisebbségi lét hátrányainak kezelése, egy azt megelőző helyzet visszaállítására cél, a lehetőségekhez képest a politikai, kulturális, nyelvhasználati szférában, ahol és ahogyan lehetett. A magyar kisebbségi elitek saját maguk számára megfogalmazott küldetés- és hivatástudata e köré épült.

Ennek dinamikája, leegyszerűsítve: egy-egy politikai korszak elején a kulturális elit kezdeményezésére létrejött a politikai és társadalmi érdekérvényesítés intézményrendszere, majd egy bizonyos idő után ez konfrontálódott Románia magyarságpolitikájával, pontosabban annak ellenérdekeltségeibe ütközött. Ha nem folyamatában, hanem az etnopolitikai kezelési módok felől nézzük a kérdést, azt látjuk, hogy az egyik végpont a nyelvhasználati jogok biztosítása a magánéletben, a másik pedig a párhuzamos kisebbségi társadalom kiépítése és működtetése a nemzeti autonómia keretei között, amelyekben a magyar kisebbségpolitika/érdekérvényesítés megfogalmazódhatott. Itt lényegében a végső cél a kisebbségi helyzetből a „társnemzeti” státusba való emancipáció, de a politikai alkufolyamatok sohasem jutottak el a kisebbségvédelem közjogi garantálásáig.³⁴ A kisebbségi elit meghatározta nyilvános kisebbségpolitikai közbeszédben a saját társadalom csak a harmincas években és az 1944 és 1948 közötti időszakban jelent meg külön intézményességgént. (Így volt ez Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között is, csakhogy akkor nem kisebbségi magyar elitről, hanem regionális elitről volt szó.) A húszas években a „magyar társadalom” lényegében az erdélyi városi, modern világot is jelentette, így a magyar probléma szinte azonos volt az erdélyi regionális modernizációs problémákkal. Mindez az ötvenes–hatvanas években változott meg lényegesen. (A köztes időszak – a harmincas évek második fele; az 1940 és 1944 közötti időszak; és az MNSZ történetének első korszaka; 1944–1946 a kisebbségi

32 Vincze Gábor: *Lăncrănjantól Lăncrănjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből*. Magyar Kisebbség, 2006/3–4. 262–352.

33 Memorandum a helsinki konferencia megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőikhez, valamint a Programjavaslat. In: Tóth Károly (s. a. r.): *Ellenpontok*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 316–322.

34 Ez alól kivételt képez az 1945-ös Nemzetiségi státútum esete, de azt az észak-erdélyi magyar politikuskok kevesellték, illetve a jogszabályt különösen 1947 után nem alkalmazták a mindennapi gyakorlatban.

társadalom önálló intézményességének kialakulása – az, amelyet később újra és újra restaurálni szeretnének a magyar kisebbségi elitcsoportok.)

Nemzeti alapon szervezett kisebbségi magyar intézményrendszer a húszas évek közepétől a negyvenes évek második feléig létezett, majd erősen redukált módon a Bolyai Egyetem és a Magyar Autonóm Tartomány reprezentálta ezt. A hatvanas évek végétől pedig a kvázi társadalomszervezési funkciót ellátó, magyar nyelven működő kulturális média és az oktatási intézmények vették át a szerepkört.³⁵ Ezek ugyanakkor a politikai rendszer szocializációs intézményeiként is működtek.

A magyar intézményrendszer beszűkülése mellett végig kulcskérdés, hogy ezen intézmények felett ki és hogyan gyakorolja az ellenőrzést és a vezetők kiválasztását. 1944 után ez jórészt az adott korszak, a pártállam magyarságpolitikájának függvénye. A kisebbségi elitek saját társadalmuk általi ellenőrzésének problémája az egész magyar kisebbségtörténeten végigvonul. A belső választásokon alapuló kontroll hiányában ezért értékelődik fel a kisebbségi élet erkölcsstana, az egység- és a hagyománykultusz mint az elit által számonkérhetőnek hitt norma.

A magyarság- és kisebbségpolitikai cselekvési lehetőségek beszűkülésével a nyolcvanas évekre az értelmiség társadalmi felelősségvállalása is a helyben maradásra és a saját társadalomnak szánt üzenetekre korlátozódott. 1989 után ez az utóbbi „céláttételező-üzenő” és a „vesztesség” beszédmód megmaradt a kisebbségi közéletben, miközben a helyzetek és a szereplők teljesen megváltoztak, s ezzel együtt az integrációs viszonyok is átalakultak.

1.3. HETVEN ÉV MAGYARSÁGPOLITIKÁJÁNAK KERETEZÉSE

A szakirodalmi összefoglaló után joggal tehető fel a kérdés, hogy a periodizáción és a többszereplős, a dolgozat elején felmutatott értelmezési modellen túl milyen állandó viszonylatok/történeti adottságok határozták meg a romániai magyarságpolitikát. Ebben a vonatkozásban a román államépítést középpontba helyezve négy tényezőt tartok fontosnak kiemelni.

a) Az első világháború utáni *Románia társadalmának regionális egységesítése, az etnikai megosztottság felszámolása*: asszimiláció, kivándoroltatás, pozícióvesztés (népesedés, urbanizáltság, foglalkozás, iskolázottság) módszerével zajlott. A magyarságpolitika szempontjából a társadalmi rétegződésen belüli pozíciók alakulása a legfontosabb.

b) A romániai államépítés szempontjából a magyarkérdés egyben a *párhuzamos nemzetépítésből adódó biztonságpolitikai veszélyt* is jelent, és meghatározza a szomszédsági viszonyrendszert is. A két világháború között a magyar revíziós szándékok-

35 A megyei és országos magyar sajtótermékek, a Kriterion Könyvkiadó, a magyar színházak, a rádió és televízió magyar adásai, Hargita és Kovászna megyei közművelődési intézmények.

kal szemben a kisantant szövetségi rendszer biztosíthatott védelmet. De a francia politikai orientáció ellenére, a gazdasági viszonyok és a geopolitikai helyzet miatt a harmincas évek végére mégis a német érdekszférába került az ország. A második világháború alatt Magyarország és a Szovjetunió által megszerzett területek visszaszerzése volt a cél, amely csak az előbbi esetben sikerült. De ennek a szovjet birodalmi rendszerbe való beágyazódás volt az ára, amelyből majd csak a „szovjetellenes sztálinizmus” révén tudott az ország kilábalni. Csakhogy a Gheorghiu-Dej, illetve Ceaușescu képviselte államszocializmus teljesen eltért a kádári Magyarország modelljétől, nem beszélve a napnyugati külpolitikai szövetségesek 1980-as években megerősödő demokratikus, emberjogi elvárásairól.

c) A romániai magyar kisebbségi elit – amely saját közösségét mindenkor külön entitásnak tekinti – *integrációja a román politikai közösségbe pártpolitikai alkukra*³⁶ *vagy egyéni érdekképviselésekre és kijárásokra*³⁷ épült. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik ezt az együttműködést csak a külön/önálló közösség intézményes elismerésével tudták elképzelni, épp ezért marginalizálódtak, miközben informális tekintélyük (szimbolikusan) meghatározó volt a közösségen belül.³⁸ Ezek az alkuk, kijárások azonban *nem teremtették meg a magyar közösség megmaradásának alkotmányos garanciáit*, egyáltalán a politikai jogegyenlőségért, a diszkrimináció enyhítése érdekében kellett újra és újra megkötni ezeket az egyenlőtlen hatalmi súlyra épülő alkukat. Itt a legtöbbet az 1944 és 1948 közti időszakban lehetett elérni, de ez egyben a szovjet típusú társadalmi modellváltás előkészítésének volt a része. Ez a „legtöbb” a politikai jogegyenlőséget és a nyelvhasználati és oktatási jogokat jelentette. Ehhez képest az 1989 utáni korszak egy másik lépték, hiszen a jogállamiság és a magántulajdon elismerésével együtt etnokulturális alapon szerveződő intézményhálózat jött létre.³⁹

d) A romániai magyarok egyénileg és közösségként, generációnként és világnézetileg változó módon, de mindenképp kötődnek Magyarországhoz, a magyar etnokulturális közösséghez. A változó lehetőségekkel élve használják az anyaországi intézményrendszert. Ez a *magyar–magyar kapcsolat* – miközben a kisebbségi magyar közösségek és az anyaország között létezik szétfejlődés – *annál erősebbé vált, minél kevésbé tudta a romániai politikai közösség a magyarságot úgy integrálni*, hogy az fenntarthassa önálló intézményességét. 1989 után ez vezetett a kormánykoalíciós érdekérvényesítések után az Európai Unió belüli transznacionális keretek közt – döntően a kettős állampolgárság biztosításával – a virtuális nemzet fokozatos intézményesítéséhez.

36 Lásd az OMP paktumpolitikája, az RSZDP magyar tagozati politikája, az MNSZ és az RKP szövetségi politikája.

37 Lásd például Jordáky Lajos, Kurkó Gyárfás, Csupor Lajos, Fazekas János, Király Károly, Gáll Ernő, Domokos Géza, Bodor Pál, Sütő András tevékenységét.

38 Lásd például Jancsó Bélát, Makkai Sándort, Márton Áront, Lakatos Istvánt, Cs. Gyimesi Évát, Szőcs Gézát, Tőkés Lászlót.

39 Ennek mezői: politikai érdekképviselő, önkormányzati pozíciók, egyháztársadalmi intézményesség, nyilvánosság, egyesületek, oktatás, közművelődés, tudományosság.

IRODALOM

- Achim, Viorel: *A második világháború alatti román lakosságcseretervekről*. Múltunk, 2007/4. 4–17.
- Bárdi Nándor: *Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. TLA, Budapest, 2004. 251–274.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print, Csíkszereda 2014.
- Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2002.
- Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Tipico Design, Budapest, 2005.
- Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.
- Brubaker, Rogers: *Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában*. In: uő: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006. 61–82.
- Cseke Péter (s. a. r.): *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések 1937–1987–1995*. Mentor, Marosvásárhely, 1995.
- Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis-EME, Kolozsvár, 2006.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Gondolat, Budapest, 2007.
- Egry Gábor: *Az erdélyiség színeváltozása. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*. Napvilág, Budapest, 1998.
- Egry Gábor: *Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában*. Limes, 2011/2. 11–27.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág, Budapest, 2015.
- György Béla (összeáll.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.
- György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2017.
- Fritz László – Sulyok István (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv (1919–1929)*. Juventus, Kolozsvár, 1931.

- Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Vasfüggöny keleten*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.
- Horváth István: *A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása*. Korunk, 2002/2. 31–47.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái, 1931–1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
- Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1937*. Brassói Lapok, Brassó, 1937.
- Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014/2. 187–245.
- L. Balogh Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944)*. In: Körmeny Zsuzsanna (szerk.): *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve. XX. Század Intézet, Budapest, 2004*. 39–53.
- L. Balogh Béni: *A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között*. Limes, 2010/2. 29–44.
- L. Balogh Béni: *Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok*. Limes, 2011/2. 5–10.
- L. Balogh Béni (összeáll., bev. tan.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013.
- L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/>
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorban*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941.
- Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare*. Humanitas, București, 1998.
- Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Maniu, Iuliu: *Problema minorităților*. Institutul Social Român, București, 1924; magyarul: *A kisebbségi probléma*. Limes, 1998/4. 257–276.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, Budapest, 1941.
- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944.
- Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. EME–Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004.
- Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (összeáll.): *Érdekképviselő vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009.

- Nastasă, Lucian (szerk.): *Minorități etnocolturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)*. CRDE, Cluj, 2002. 185–187.
- Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011.
- Novák Csaba Zoltán (összeáll., bev. tan.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2017.
- Novák Csaba Zoltán: *Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989*. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története III*. HRM–EME–MTA BTK, Székelyudvarhely, 2016. 675–800.
- Oláh Sándor: *A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Pro-Print, Csíkszereda, 2005. 617–627.
- Olti Ágoston: *A román kommunisták és Erdély kérdése*. Magyar Kisebbség, 1998/1–2. 140–167.
- Papp Z. Attila: *Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős állampolgárság által*. Regio, 2014/2. 118–155.
- Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: *A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*. Magyar Kisebbség, 2008/1–2. 20–51.
- Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitikák mérlege. A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tisztbi bizottságok működésének tükrében*. Magyar Kisebbség, 2014/1. 73–127.
- Sárándi Tamás (összeáll., bev. tan.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2016.
- Scurtu, Ioan – Boar, Liviu (coord.): *Minoritățile naționale din România, 1918–1925. Documente*. Arhivele Statului din România, București, 1995.
- Scurtu, Ioan (ed.): *Minoritățile naționale din România, 1931–1938. Documente*. Arhivele Naționale ale României, București, 1999.
- Szarka László: *Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 2002. 17–30.
- Szarka László: *Egy évszázad kisebbségben*. Korunk, 2010/4. 59–76.
- Tóth Károly Antal (s. a. r.): *Ellenpontok*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.
- Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához*. In: uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998. 180–219.
- Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*. TLA–JATE, Budapest–Szeged, 1994.

- Vincze Gábor: *A Magyar Népi Szövetség válsága*, In: uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus, Csíkszereda, 1999. 263–289.
- Vincze Gábor: *A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig*. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 170–232.
- Vincze Gábor (összeáll., bev.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.
- Vincze Gábor: *Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből*. Magyar Kisebbség, 2006/3–4. 262–352.
- Vincze Gábor: *„A nemzeti kérdés megoldása [...] a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés időszakában” (Románia, 1948)*. Confessio, 2008/4. 56–65.
- Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 59–83.

2. DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI MAKROFOLYAMATOK

2.1. A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPESSÉG ALAKULÁSA

A romániai magyarok 99,1%-a él a tágan vett Erdély területén, vagyis abban a 16 megyében, amelyek 1920-ig az Osztrák–Magyar Monarchia magyar fennhatóságú részéhez tartoztak. Így demográfiai értelemben az erdélyi és a romániai magyar kifejezéseket gyakorlatilag szinonimaként használhatjuk. E fejezet elsősorban az erdélyi magyar népesedéssel foglalkozik, és a vizsgált terület etnikai térszerkezetét vázolja. Az utolsó alfejezetben külön kitérünk az Erdélyen kívüli magyar (eredetű) népelemek, a moldvai csángók, illetve a bukaresti/havasalföldi magyarok helyzetére.

2.1.1. A magyarok számának alakulása a népszámlálások tükrében: 1910–2011

Az erdélyi és romániai etnikai térszerkezet változását tekintve a népszámlálások jelentik a legfontosabb adatforrást. A Monarchiában az utolsó magyar népszámlásra 1910-ben került sor, így ennek adatait hasonlíthatjuk a későbbi román censzusokéival.¹

1 Az Erdély területén végrehajtott népszámlálások áttekintését adja Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998. 10–63. A nyolcvanas, illetve kilencvenes években Magyarországon, majd Erdélyben megjelent írások megkérdőjelezték a román népszámlálások hitelességét. Lásd Nyárádi R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2003. 534–536.; Dávid Zoltán: *A magyarul beszélők száma*, Magyar Nyelvőr, 1982/7. 38–50.; uő: *A mai Kovászna megye népességének alakulása 1910–1969*. In: *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 1989*. Budapest, 1988. 105–119.; Kocsis Károly: *A magyarság határainkon túl. Erdély*. Élet és Tudomány, 1989/15. 460–463.; Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. Varga E. Árpád (1998) írásait a demográfiai realitásokhoz jóval közelebb álló megközelítés jellemezte. A 2002-es népszámlálást követően pedig magyar részről gyakorlatilag nem kérdőjelezték meg a censusadatok hitelességét. Magunk a népszámlálásokat alapvetően politikai aktusnak tekintjük, amelyek valóságábrázolása nem „ártatlan” (objektív), hanem bizonyos célokat szolgál. A népszámlálási eredményekre ennek ellenére mint megkerülhetetlen adatforrásokra tekintünk.

A 2011-es népszámlálás során – amely adminisztratív-bürokratikus szempontból meglehetősen kaotikusra sikeredett – országosan 19 millió személyt írtak össze. A censzust követően a kormány úgy döntött, hogy ezt a számot kiegészíti a lakosság-nyilvántartóból vett adatokkal. Ennek módszertanáról lásd Ghețau, Vasile: *Recensământul și aventură INS cu datele finale*. Cursdeguvernare.ro 07. 08. 2013 (<http://cursdeguvernare.ro/recensamantul-si-aventura-ins-prin-datele-finale.html>). Az így kapott 20 millió fölötti népességszám nagymértékben felülbecsüli a ténylegesen helyben lakók számát. A módszer emellett oda vezetett, hogy mintegy 1,2

1. táblázat: A főbb nemzetiségek számának alakulása Erdélyben a népszámlálási adatok szerint 1910 és 2011 között

Év	Összes	Román		Magyar		Német		Cigány/ roma		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	5 259 918	2 829 389	53,8	1 661 967	31,6	565 004	10,7	60 800	1,2	142 758	2,7
1930	5 548 363	3 207 880	57,8	1 353 276	24,4	543 852	9,8	109 156	2,2	334 199	6,0
1941	5 912 300	3 304 400	55,9	1 743 900	29,5	535 400	9,1			328 600	5,6
1948	5 761 127	3 752 269	65,1	1 481 903	25,7	332 066	5,8			194 889	3,4
1956	6 232 312	4 051 603	65,0	1 558 631	25,0	368 255	5,9	78 362	1,3	175 461	2,8
1966	6 736 046	4 572 554	67,9	1 597 767	23,7	372 335	5,5	49 173	0,7	144 217	2,1
1977	7 500 229	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	347 896	4,6	123 028	1,6	134 411	1,8
1992	7 723 313	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	109 014	1,4	202 665	2,2	123 569	1,6
2002	7 221 733	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	53 077	0,7	244 475	3,4	114 911	1,6
2011	6 789 250	4 794 577	74,8	1 216 666	19,0	32 805	0,5	270 755	4,2	96 149	1,5

Forrás: Népszámlálási adatok (INS, KSH)

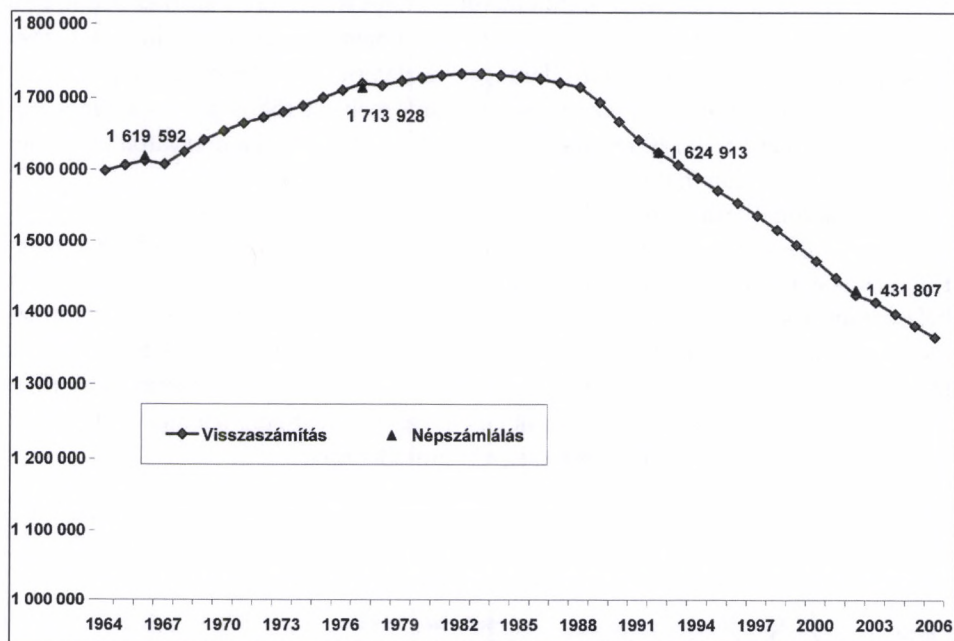
Az adatok az erdélyi etnikai térszerkezet jelentős átalakulását mutatják. Az impériumváltást követően többségi helyzetbe került románok aránya megnőtt: miközben 1910-ben a népességnek csak valamivel több mint felét tették ki, 2011-ben már majdnem háromnegyedét. A hagyományosan meghatározó nemzetiségek közül a németek száma csökkent drasztikusan: 1910-ben a népesség több mint egytizedét alkották, 2011-ben pedig az arányuk alig éri el a fél százalékot. A magyarok száma és aránya – ha nem is olyan drasztikusan, mint a németeké – szintén csökkent. 2011-ben Erdélyben 1,217 millióan vallották magukat magyar nemzetiségűnek, arányuk pedig 19%-ot tett ki. A romák száma és aránya az 1966-os népszámlálás óta mutat folyamatos növekedést. Ekkor kevesebb mint 50 ezren vallották magukat Erdélyben cigánynak, míg a legutóbbi népszámláláskor 270 ezren.

A demográfiai vizsgálatok a népszámlálási korszerkezetről kiinduló modellszámításokkal becsülték a magyar népesség számának éves alakulását.² E módszer alapján a

millió személy esetében hiányzik a nemzetiségre vonatkozó információ. A százalékarányokat – a román Statisztikai Hivatalhoz hasonlóan – az összeírtak köréből számítottuk ki.

2 A kohorszkomponens módszer a népesség-előreszámítások legerterjedtebb módszere. Ennek fordítottját, a retrospektív projekciót (*inverse projection*) a történeti demográfiai vizsgálatok alkalmazzák. Lee, Ronald: *Reflections on Inverse Projection. Its Origins, Development, Extensions and Relation to Forecast*. In: Barbi – Bertino – Sonnino (eds.): *Inverse Projection Techniques. Old and New Approaches*. Springer, Berlin, 2004. Az erdélyi magyarokra elvégzett retrospektív projekció módszertanát tekintve lásd Gyurgyik László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek*.

hatvanas évek közepétől részletesebben rekonstruálható a magyar népességszám változása.

1. ábra: A romániai magyarok számának alakulása az 1992-es népszámlálás korösz-szetételéből kiinduló visszaszámlálás alapján

Forrás: saját számítás

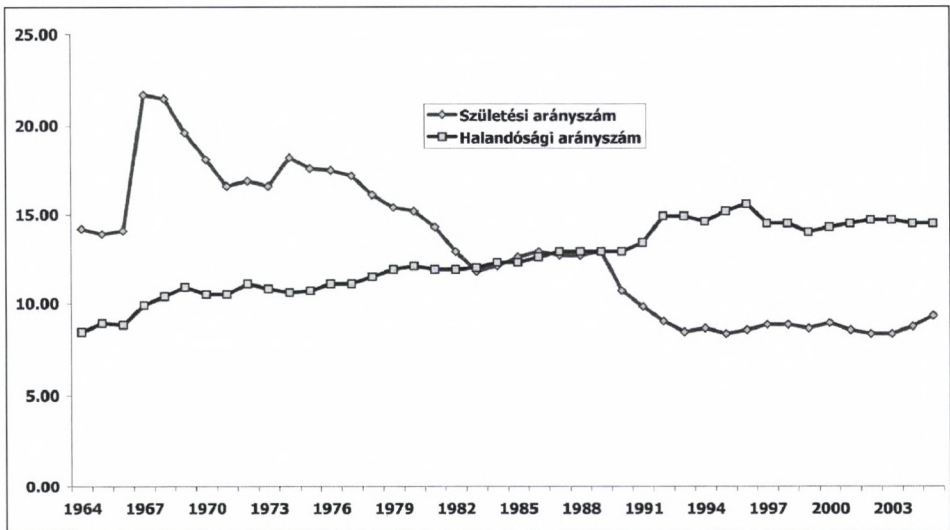
Az eredmények alapján elmondható, hogy (a múlt rendszer népesedéspolitikájának kontextusában) 1982-ig növekedett, és a becslések szerint 1 millió 732 ezer főnél tetőzött az erdélyi magyarok száma. Ezt követően elsősorban a születésszámok visszaesése és az elvándorlás, kisebb mértékben pedig az asszimiláció következtében gyors csökkenésnek indult. Ma körülbelül félmillióval (a kiinduló érték 28%-ával) kevesebb magyar él Erdélyben, mint 1982-ben. Ezt a csökkenést három tényező okozta: a természetes népmozgalmi veszteség, az elvándorlás, illetve a többség irányába mutató asszimiláció.

A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése. EÖKIK, Budapest, 2010. 66–70.

2.1.2. Természetes népmozgalom

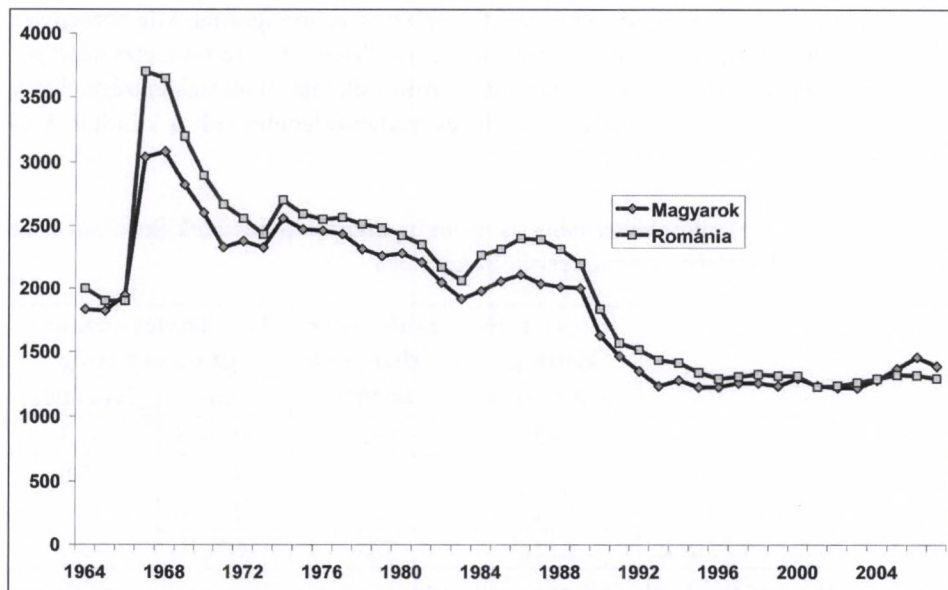
A természetes népmozgalmi folyamatok viszonylag jól adatolhatók és rekonstruálhatók. A születésszámok esetében kiindulhatunk a népesség koréves szerkezetéből, de a román népmozgalmi statisztikák is regisztrálják a nemzetiségi/etnikai hovatartozást. A vizsgálatok szerint – miközben a demográfiai alapmutatók (termékenység és a születéskor várható élettartam) csak kis mértékben térnek el a többségtől – a nyers mutatók (születési és halálozási arányszám) szintjén a románok és a magyarok között jelentős különbség mutatható ki.

Románia vonatkozásában 1992-ig minden évben pozitív természetes népmozgalmi egyenleget, illetve a népesség számának növekedését regisztrálták. Az erdélyi magyarok esetében azonban már majdnem tíz évvel korábban, 1983-ban meghaladta az elhalálozások száma a születéseket. 1983 és 1989 között gyakorlatilag 0 összegű természetes népmozgalmi egyenlegről beszélhetünk (ami az elvándorlás felgyorsulása mellett már ekkor népességsökkenést jelentett). 1989 után a születésszám drasztikus csökkenése³ és a halálozások számának emelkedése mellett igen jelentős (évi 6–8 ezres) természetes népmozgalmi veszteséggel számolhatunk.

2. ábra: A természetes népmozgalmi mutatók alakulása az erdélyi magyarok esetében
Forrás: saját számítás

3 1989-ben 22 ezer, 1992-ben már csak 14 ezer magyar gyermek született. Forrás: Gyurgyík-Kiss 2010. 237.

3. ábra: A teljes termékenységi arányszám alakulása a visszaszámolás alapján
 Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal; saját számítás

A nyolcvanas és kilencvenes években az országosnál kedvezőtlenebb természetes népmozgalmi egyenleg egyik oka a magyar nők romániai átlag alatti termékenysége volt. A múlt rendszerben ennek a fő oka az volt, hogy a különböző nemzetiségek eltérően reagáltak az abortuszt kriminalizáló, illetve a fogamzásgátló eszközök terjedését akadályozó népesedéspolitikára.⁴ Miután a magyarok valószínűleg kevésbé hagytak korábban az abortuszra mint születéskorlátozási módszerre, és a fogamzásgátláshoz szükséges eszközökhöz is jobban hozzáfértek, az ő esetükben a termékenység kisebb mértékben emelkedett.⁵ Eközben például a román esetében (akik sem a fogamzásgátló eszközökhöz, sem az illegális abortuszcsatornákhöz nem fértek hozzá) az emelkedés jóval az országos átlag feletti, és egyes években megközelítette a természetes termékenység szintjét (az egy nőre vetített 6 gyermeket).⁶

A rendszerváltást követően a termékenység különbségei kiegyenlítődték, és az adatok szerint a születéskor várható élettartam vonatkozásában sem volt jelentős különbség a magyarok és a románok között. A természetes népmozgalmi egyenleg azonban

4 Romániában 1966 és 1989 között törvényen kívül helyezték az abortuszt. Míg más kelet-európai országok elsősorban pozitív ösztönzőkre építették a népesedéspolitikát, Romániában a büntetőjognak volt kulcsszerepe, lásd Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1998.

5 Lásd Gyurgyík–Kiss 2010. 70–73.

6 Uo. 73–75.

ilyen körülmények között is jóval kedvezőtlenebb volt az országosnál. Míg országosan évi –1,9, addig a magyarok vonatkozásában –5,2 ezrelékes volt a természetes népmozgalmi egyenleg. Ennek oka, hogy a korábbi periódusok kisebb termékenysége, illetve nagyobb mértékű elvándorlása következtében kedvezőtlenebb volt a kiinduló kor-szerkezet.⁷

2. táblázat: *A legfontosabb természetes népmozgalmi mutatószámok Románia és az erdélyi magyarok esetében a rendszerváltást követően*

		Teljes termé- kenységi arányyszám	Születéskor várható élet- tartam	Természetes népmoz- galmi veszteség	
				Szám	(éves átlag)
1992–	Románia	1,450	69,9	–303 838	–1,3
2002	Erdélyi magyarok	1,371	69,9	–89 247	–5,8
2002–	Románia	1,311	72,3	–146 146	–1,9
2011	Erdélyi magyarok	1,366	72,4	–66 870	–5,2

Forrás: *Nemzeti Statisztikai Hivatal; saját számítás*

2.1.3. Migrációs folyamatok

Románia a második világháborút követően kibocsátó ország volt, amelyet nem értek jelentős bevándorlási hullámok. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a külföldön születettek száma mindössze 150 ezer fő. Közülük a legnagyobb csoportot a Moldovai Köztársaságból származók teszik ki, 37 ezer fővel. A külföldön születettek többsége a „diaszpórában” (vagyis a román emigráns közösségekben) világra jött gyermek.

Az elvándorlás ezzel szemben már a szocialista periódusban jelentékeny volt. Az ötvenes évek végétől 1989-ig a hivatalosan kivándorlók száma is meghaladta a 700 ezret. A múlt rendszerben ugyanis a migrációs politika célja nem a kivándorlók számának minél alacsonyabban tartása, hanem szelektálásuk volt.⁸ Románia esetében az etnikai szelekció bizonyult a legfontosabbnak, így a kivándorlók többsége a nemzeti/etnikai kisebbségek soraiból került ki. Előbb a zsidó, majd a német közösség nagymértékű elvándorlására/elvándoroltatására került sor.⁹ A magyar nemzetiségű kivándorlók a statisztikák szerint a nyolcvanas évek végéig az össznépességen belüli ará-

7 Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2015.

8 Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004. 63.

9 A befogadó országok (Németország és Izrael) etnikai szempontból szelektív bevándorláspolitikája legalább ekkora szerepet játszott. Brubaker, Rogers: *Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”*. International Migration Review, 32. 1998/4. 1047–1065.

nyukhoz képest nem voltak felülreprezentáltak. Romániai menekültek 1986-tól kezdtek nagy számban Magyarországra áramlani. Kezdetben az országnak inkább tranzitszerepe volt: néhány csatornán keresztül a menekültek Nyugat-Európába kíséreltek meg eljutni, miután azonban ezek a csatornák elzáródtak, tömegesen rekedtek Magyarországon.¹⁰ Bár a kérdést jogilag csak 1989-ben szabályozták, 1987-től gyakorlattá vált, hogy az ország nem adta ki őket a román hatóságoknak. 1988 végére a romániai menekültek száma elérte a 20, 1989 végére pedig a 36 ezret, miközben a hivatalos úton Magyarországra érkezők száma is emelkedett. Ez tükröződik abban, hogy míg 1980-ban 866, 1987-ben már 6499 román állampolgárt honosítottak.¹¹ A legális kiáramlás 1990-ben is folytatódott, a nem hivatalos úton Magyarországra érkezők között pedig a márciusi marosvásárhelyi eseményeket követően a magyarok aránya elérte a 97%-ot.¹² A magyarok a kivándorló népességen belüli arányának emelkedése a hivatalos romániai statisztikákban is tükröződött, ha azonban az illegális migrációt is számításba vesszük, a magyarok esetében 1987 és 1991 között kivándorlási és menekülthullámról beszélhetünk. Az erdélyi magyarok 1964 és 1992 közötti migrációs veszteségét a modellszámítás segítségével 132 ezer főre becsültük, amiből 109 ezer fő 1977 és 1992 között, 85 ezer pedig 1987 után távozott.

3. táblázat: Az erdélyi magyarok vándormozgalmi vesztesége 1964 és 2011 között

1964–1992	132 ezer
1992–2002	106 ezer
2002–2011	110 ezer
Összesen	348 ezer

Forrás: saját becslés (modellszámítás alapján)

A rendszerváltást követően a romániai migráció intenzívebbé vált, és egyben a jellege, összetétele is megváltozott. A kilencvenes években ugyanakkor a magyarok továbbra is erősen felülreprezentáltak voltak a migráns népességen belül. A népmozgalmi adatokból kiindulva 1992 és 2002 között az ország teljes migrációs vesztesége 825 233 fő volt, ami évi átlagban –3,6 ezrelékes migrációs egyenlegnek felel meg. A magyarok vonatkozásában a migrációs veszteség 106 ezer főt tett ki, ami éves átlagban –6,6 ezrelékes migrációs egyenleget jelent. Durván számolva tehát a migrációs veszteség 13%-a jutott az 1992-ben a népesség 7,2%-át kitevő magyar közösségre.

10 Regényi Emil – Törzsök Erika: *Romániai menekültek Magyarországon 1988*. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. ELTE, Budapest, 1988. 187–241.

11 Szőke László: *Hungarian Perspectives on Emigration and Immigration in the New European Architecture*. *International Migration Review*, 1992/2. 308.

12 A megelőző években a menekültek 75%-a vallotta magát magyarnak, uo. 312.

Az ezredfordulót követően azonban a romániai migrációs rendszer alapjaiban alakult át azzal, hogy az ország nagyon intenzíven kapcsolódott be a nemzetközi migrációs folyamatokba. Lengyelország mellett Románia vált a legfontosabb kelet-európai kibocsátó országgá. A népszámlálás előzetes adatai szerint az ország migrációs vesztesége 2,4 millió fő volt, ami többé-kevésbé összhangban volt a fő célországok bevándorlási statisztikáival. Ez éves átlagban –11,4 ezrelékes migrációs egyenleget jelentett. Ugyancsak az előzetes adatok alapján 110 ezresre becsültük a magyarok vándormozgalmi veszteségét, ami az országosnál alacsonyabb, –8,3 ezrelékes migrációs veszteséget jelentett.¹³

2.1.4. Asszimilációs folyamatok

Demográfiai hatásait tekintve az asszimilációs folyamatok (az elvándorláshoz és a természetes népmozgalmi veszteséghez viszonyítva) mindenképpen másodlagosak. Ebben az erdélyi magyar közösség nagymértékben különbözik a dél-szlovákiaitól, ahol az etnikai határok elmosódottabbak, az asszimilálódás a szlovákokhoz, illetve a reklaszifikáció pedig sokkal nagyobb mértékűnek tűnik. Gyurgyík László elemzése szerint itt ez a népességsökkenés legfontosabb oka.¹⁴

Az erdélyi demográfiai vizsgálatok fogalmilag az asszimiláció három fajtáját különböztették meg.¹⁵ 1) Az első az autoidentifikáció megváltozása, vagyis a nemzetiségváltás. 2) A második a korábbi heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció.¹⁶ Ez az az eset, amikor a felnőtté vált gyermek nem azonosul azzal az etnikai kategóriával, ahova a szülei korábban helyezték. 3) Végül a harmadik eset az etnikai reprodukció csökkenése. Ez azt jelenti, hogy a magyar szülők nem képesek saját etnokulturális jegyeiket a gyermekeikre átörökíteni.

Az asszimilációnak ezeket az operacionális meghatározásait a kutatók szorosan a népszámlásokhoz kapcsolódva használták. Megállapították, hogy román–magyar vonatkozásban az asszimiláció iránya és csatornája viszonylag egyértelműek. A magyar etnokulturális jegyek reprodukciója a vegyes házasságokon belül nem történik meg.

13 A („mesterségesen felpumpált”) végleges adatok alapján a népességszám nagyobb és a migrációs egyenleg kisebb. A különbség a magyarok esetében is több mint 50 ezer fő. Ezek azonban nem tekinthetők reális adatoknak.

14 Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram, Pozsony, 2004; uő: *Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig*. Kommentár, 2012/3. 25–35.

15 Szilágyi N. Sándor: *Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra*. Magyar Kisebbség, 2002/4. 64–96.; uő: *Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó – RMD SZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004. 157–235.

16 Wimmer, Andreas: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Networks, Power*. Oxford University Press, 2012; Jenkins, Richard: *Social Identity*. Routledge, Abingdon 2008; az identifikáció-kategorizáció megkülönböztetésére támaszkodva az asszimiláció és a reklaszifikáció között tett különbséget. Ez utóbbit (Szilágyihoz nagyon hasonlóan) a szülők általi heteroidentifikációt értette.

Miközben a homogén magyar családok esetében a gyermekek etnikai hovatartozása a legtöbb esetben természetes, születéstől fogva adott dolognak tűnik, az etnikailag vegyes családokban sokkal erősebb a választás motívuma. Amennyiben egy társadalomban az etnikai kategóriák/csoportok között hierarchikus viszony áll fenn, a választások általában (statisztikailag) a hatalmi hierarchiában fennebb lévő, illetve a magasabb presztízssú etnikumok irányába mutatnak.¹⁷ Román–magyar viszonylatban is ez a helyzet. Miközben összességében a magyarok 18%-a választ más etnikumú (döntő többségében román) párt, a vegyes házasságban élő gyermekek kevesebb mint 30%-át kategorizálják a népszámlálások során a szüleik magyarként. Ez elsősorban a szórványban, illetve vegyes etnikumú területeken élő magyar közösségek reprodukciós képességét érinti, ahol egyrészt ennél jóval magasabb a vegyes házasságok aránya,¹⁸ másrészt a választások még inkább a többség irányába konvergálnak, és ahol a magyarok jelentős hányada román házastársat választ/talál magának.

Egy következő, az utóbbi évtizedben felerősödött probléma a magyar nyelvű oktatási rendszer rohamos leépülése. Egyes megyékben – mint Temes, Máramaros, Szeben, Hunyad – a magyar gyermekek döntő többsége román nyelven tanul. A gyermekszámcsökkenés mellett ez vezetett a magyar oktatási rendszer gyors leépüléséhez, így a magyar iskola sok településen már elvi lehetőségként sem jön szóba. Ez pedig olyan helyzetet eredményez, amelyben a magyar identitás generációs újratermelése immár a homogén családokon belül sem biztosított.

2.1.5. Régiók és regionális különbségek

Lényeges szempont, hogy a magyar népesség demográfiai fejlődése igen éles regionális különbségeket mutat. Egyrészt a népesség alakulása nagymértékben eltér a városi és a falusi településeken (elsősorban a városokon csökkent a magyarok aránya¹⁹), másrészt a nagyobb arányban magyarlakta régiók/települések (a Székelyföld, Partium) esetében a demográfiai erózió nem vagy sokkal kevésbé jelentkezett.

A tágan vett Erdély Magyarországnál nagyobb területet, összesen 107 ezer négyzetkilométert foglal magában. Mint érintettük, ezen a területen 2011-ben több mint 1,2 millió magyar élt, a teljes népesség 19%-át adva. Az erdélyi magyar közösséget éles belső különbségek jellemzik, amelyek elsősorban az egyes térségek eltérő etnikai szerkezetéből következnek.

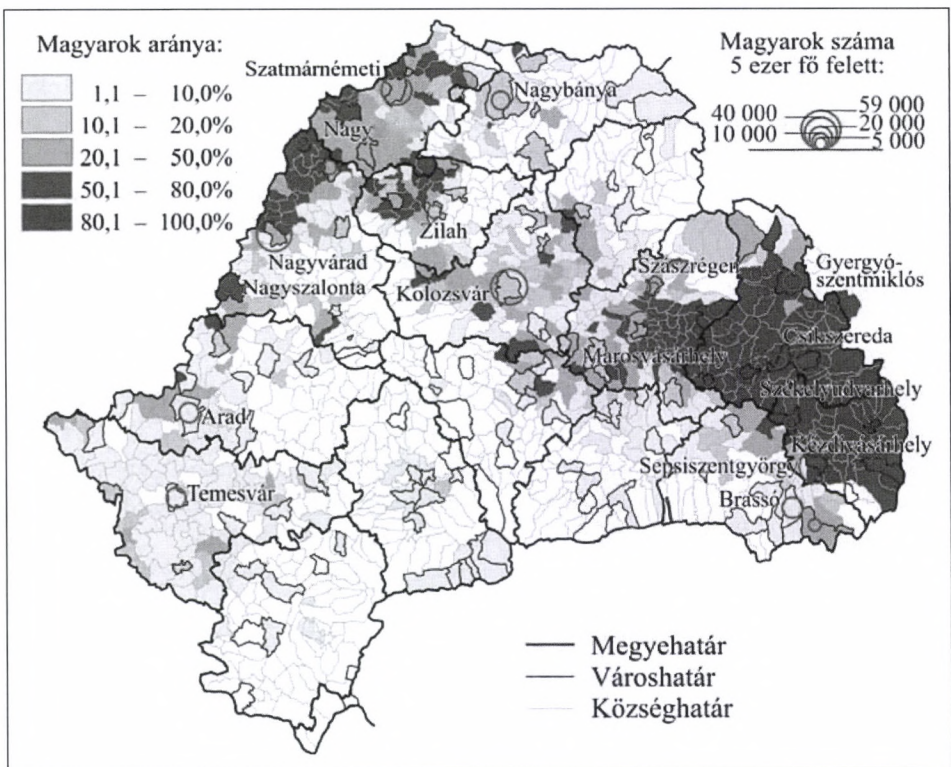
17 Laitin, David D.: *Marginality: A Microperspective*. Rationality and Society, 7. 1995. 31–57.; Finnäs, Fjaral – O’Leary, Richard: *Choosing for the children: The affiliation of the children of minority-majority group intermarriages*. European Sociological Review, 2003/5. 483–499.

18 Temes, Hunyad, Szeben és Krassó-Szörény megyékben a magyar fiatalok többsége vegyes házasságban él, és Arad megyében, illetve Máramarosban is megközelíti ez az arány az 50%-ot. A másik végpont a Székelyföld, ahol a vegyes házasságok aránya 5% alatt marad. A vegyes lakosságú területeken (Maros, Kolozs, Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben) a vegyes házasságok aránya 10–25% közötti.

19 A falu–város különbségeket az etnikai rétegződés fejezetben tárgyaljuk.

A Székelyföld jól elkülönülő tájegységet alkot. Az itt lakókat – bár 1848-ra egyértelműen betagozódtak a modern magyar nemzetfejlődésbe²⁰ – sajátos regionális identitás jellemzi. Ez részben a régió korábbi rendi különállásából, részben épp magyar jellegéből adódik. Ez ugyanis a Kárpát-medencei magyar közösségek legkiterjedtebb etnikai tömbterülete, és egyben Erdély egyetlen összefüggő magyar többségű régiója. A Hargita és Kovászna megyékre, valamint Maros megye középső részére kiterjedő térségben a magyarok aránya ma is 80%-os. Összesen 475 ezer magyar, az erdélyi magyarok 38%-a él itt.

A terület kompakt magyar jellege a magyar intézményrendszer, a nyelvhasználat és a lehetséges politikai célok tekintetében is egyedi helyzetet teremt.

1. térkép: Magyar nemzetiségűek Erdélyben a 2011-es népszámlálás adatai alapján
A térképet Sebők László készítette.

20 Hermann Gusztáv: *Nemzet és náció. A székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.

Tánczos Vilmos kifejezésével élve a Székelyföldön a rendszerváltást követően kettős hatalmi szerkezet jött létre úgy, hogy egyes intézmények (önkormányzatok, iskolák stb.) magyarként kezdtek funkcionálni, míg mások (dekoncentrált intézmények, rendőrség, prefektúra, román iskolák, ortodox egyház) hangsúlyozottan románná váltak.²¹ A kilencvenes években Tánczos szerint (egyensúlyként is értelmezhető) pátthelyzet jellemezte a két szerkezet viszonyát. Ma a Székelyföld alapjellemzője más régiókkal szemben, hogy a helyi és megyei önkormányzatok, illetve néhány esetben az állam alárendeltségébe tartozó intézmények is (részben) a magyar identitás reprodukciójának a szolgálatába állíthatók, ami a magyar intézményeket és eliteket a forrás-szerzés szempontjából is egyedülálló helyzetbe hozza.

Érdemes kiemelni ugyanakkor, hogy a Székelyföld nem statikus fogalom, annak különböző definícióit a különböző (politikai) szereplők saját céljaiknak megfelelően használják.²² Ide kapcsolódik a Székelyföld fogalmának összeszűkülése, Marosvásárhely vonzáskörzetének, illetve magának Maros megyének a régióról való leszakadása. Marosvásárhely az 1968-as megyésítést megelőzően a Magyar Autonóm Tartomány, majd a Maros Magyar Autonóm Tartomány székhelye volt, az újonnan kialakított Maros megye azonban már összességében román többségű volt. A város a kilencvenes években veszítette el magyar többségét, ami a Székelyföld más területeihez képest teljesen új (az itteni magyar elit által máig feldolgozatlan) intézményes helyzetet teremtett. Az ezredfordulót követően megélénkülő székely regionális identitásépítési folyamatokból a város nagymértékben kimaradt.

A második nagy erdélyi régió *Közép-Erdély*, amely Maros megye nem székely részét, illetve Kolozs megyét foglalja magában. Ebben a régióban van a két legnagyobb magyarlakta város, a ma már csak 16%-ban, 1992-ben még 23%-ban magyar Kolozsvár, illetve a ma 45%-ban, 1992-ben még 52%-ban magyar Marosvásárhely. Bizonyos értelemben ez a két város, illetve az általuk dominált régió volt a nemzeti politikák egyik legfontosabb ütközőpontja a múlt rendszerben és 1989 után is. A múlt rendszerben előbb Kolozsvárt, majd Marosvásárhelyt érintő fejlesztéspolitikák egyik mozgatórugója az etnikai arányok románok javára történő módosítása volt.²³ Az etnikai arányváltás Marosvásárhelyen sokkal rövidebb idő alatt játszódott le, aminek nagy szerepe volt az 1990 márciusi etnikai erőszak kirobbanásában.²⁴ Bár Kolozsváron nem került sor a vásárhelyihez hasonló eseményekre, 1992 után a szimbolikus etnikai politizálás-

21 Tánczos Vilmos: *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön*. Magyar Kisebbség, 1998/2. 339–362.

22 Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoportos statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research, Kolozsvár, 2013. 27–34.

23 László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Pro-Print, Csíkszereda, 2012. 15–16.

24 Uo. 17–18., 206–228.

ból itt is feszült helyzet következett.²⁵ A két város és a térség az elmúlt évtizedekben túlmutatott lélekszám szerinti jelentőségén. Kolozsvár már a két világháború között az erdélyi magyar közösség szellemi és politikai központja volt, és (egyeteme révén) ma is az elit legfontosabb gyűjtőhelye. A két város elite – egészen a legutóbbi időkig – magától értetődőnek tartotta az erdélyi magyar közösségen belüli vezető szerepét. Ebben az is közrejátszott, hogy a két város Erdélyben gazdasági szempontból is centrális helyzetben van.

Harmadik nagyrégiónk a *partiumi határmenti sáv*, amely az erdélyi magyarok megközelítőleg egynegyedének ad otthont. Bihar, Szatmár és Szilágy megyében a magyarok a teljes népesség 23–35%-át teszik ki. Amennyiben azonban a magyarok által (is) lakott területekre (Bihar északi, Szilágy északnyugati részeire, illetve Szatmár megye Avason kívüli részeire) számolnánk, akkor 50% körüli arányhoz jutnánk. Történetileg ez utóbbi terület a nagyobbik (magyarországi részeket is magában foglaló) magyar etnikai tömb része volt. A két világháború között a terület etnikai arányainak megváltoztatása a román nemzetiesítő politika egyik legfontosabb programját képezte, ami az Erdély más részein nem jellemző falusi telepítéspolitikát is magában foglalta. Ezzel szemben a kommunista periódusban ez a régió (Nagyvárad kivételével) talán mintha kisebb mértékben lett volna a nemzetiesítő elképzelések célkeresztjében. Emellett a határközelség és az, hogy 1989 előtt nézhették a magyar televízió csatornáit (ami egyébként a románokra is jellemző volt), okozhatja, hogy a Partiumban Erdély más területeinél jóval kiegyensúlyozottabbak a nyelvhasználati normák. Azt mondhatjuk, hogy a partiumi magyarság a kolozsvárinál vagy a marosvásárhelyinél sokkal inkább „paritásos” kisebbség. Ezen azt értjük, hogy a román–magyar viszony a mindennapokban sokkal kevésbé aszimmetrikus, mint Erdély más területein. Ez sok mindenben megnyilvánul, a kiegyensúlyozottabb nyelvhasználati normáktól a kiegyensúlyozottabb etnikai rétegződési rendszerig.²⁶ Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a többség és kisebbség közötti hierarchikus viszony ne létezne ezeken a területeken is.

Végül Észak-Erdélyben (Máramaros és Beszterce-Naszód megyék), Dél-Erdélyben (Brassó, Fehér, Szeben és Hunyad megyék) és a Bánságban (Arad, Krassó-Szörény és Temes megyék) jelentős magyar *szórványközösségek* találhatók. A fő jellemző, hogy ezeken a területeken minden megyében 10% alatti a magyarok aránya. Összességében azonban 216 ezer magyar, az erdélyi magyarok 17%-a él itt.

A magyar közösség szempontjából a négy térségnek teljesen eltérőek a demográfiai kilátásai is. Míg a Székelyföldön a népességszám kedvezőbben alakult az elmúlt évti-

25 Brubaker és munkatársai mellett érvelnek, hogy ezek a feszültségek a mindennapokat kevésbé hatották át. Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2002.

26 Nagyváradot leszámítva például a partiumi magyarok nem alulreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek között.

zedben, mint Romániában összességében, addig a szórványmegyék 1992-ben 350 ezres magyar népessége 2011-re 200 ezerre olvadt. Miközben a Székelyföldön a magyar nyelvet széles körben használják a nyilvános szférában, addig a szórványközösségekben a magyar privát nyelvként való reprodukciója is veszélybe került.²⁷

4. táblázat: A magyar népesség számának változása régiók szerint, 1992, 2002

Régió	Magyarok száma			Változás abszolút száma		Változás aránya	
	1992	2002	2011	Változás	Változás	Változás	Változás
				1992–2002	2002–2011	1992–2002	2002–2011
Székelyföld	531 568	499 219	466 086	–32 349	–33 133	–6,10%	–6,60%
Partium	385 246	342 254	302 641	–42 992	–39 613	–11,20%	–11,60%
Közép-Erdély	337 875	291 553	248 762	–46 322	–42 791	–13,70%	–14,70%
Szórvány	349 234	282 692	207 448	–66 542	–75 244	–19,05%	–26,62%
Erdély	1 603 923	1 415 718	1 224 937	–188 205	–190 781	–11,70%	–13,50%

Forrás: Népszámlálási adatok

2.1.6. Etnikai kategorizáció: census és hétköznapi

Miközben a censusok adatai az etnodemográfiai viszonyok vizsgálatában megkerülhetetlenek, felhasználásuk korántsem problémamentes. Egyrészt a népszámlálás *per definitionem* politikai aktus, amelyen keresztül az állami adminisztráció nem pusztán megismerni kívánja a társadalmi valóságot, hanem alakítani is. Másrészt a népszámlálás a hivatalos etnikai kategorizáció legelterjedtebb formája, amely nem minden esetben fedi a hétköznapi besorolásokat, illetve sok esetben összetett identitásstruktúrákat egyszerűsít le.

Népszámlálási kategorizáció

Amikor a népszámlálás politikai jellegét hangsúlyozzuk, nem az egyik vagy másik censzust bíráljuk, főként nem kérjük számon az objektivitást. A census soha nem a valóság objektív tükröje, hanem egyben annak hatalmi intenciók szerinti alakítója is.²⁸ Ezek a szándékok már a kérdésfelvetés mikéntjében is tükröződnek. Kelet-Európában

27 Lásd Horváth István: *A romániai magyarok nyilvános nyelvhasználatának mintázatai*. In: Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

28 Kertzel, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge University Press, 2002.

a népszámlálási etnikai kategorizáció (és tágabban a hivatalos besorolás diskurzusa) két periódusban változott meg radikálisan. Az első ilyen periódust az impériumváltás, a másodikat az 1989-es rendszerváltás vezette be.

A 19. század második felében a Habsburg, Hohenzollern és Romanov birodalmakban az etnikai kategorizáció viszonylag egységes rendszere alakult ki. Ennek lényege az anyanyelv, illetve a privátnyelv-használat alapján történő etnikai besorolás. Ezt a korabeli német, osztrák, orosz és magyar gyakorlat a kulturális értelemben vett *nemzetiség* „objektív” mutatójának tekintette, szembeállítva az (úgymond „szubjektív”) önbevallással.²⁹ Magyarországon az anyanyelvre kérdeztek rá, amit a népszámlálás időpontjában legjobban beszélt nyelvként határoztak meg. A népszámlálási kérdés megfelelt a korabeli liberális nemzetfelfogásnak, amely a magyar nyelvet átvevő és használó allogén származásúakat a magyar nemzet részének tekintette. Emellett a nyelvi magyarosodás folyamatát is jól tükrözte. Az utódállamok szakítottak ezzel a gyakorlattal, és az etnikai kategorizációt az önbevallás, illetve az etnikai eredet irányába tolták el, nyilvánvalóan azért, hogy csökkentse a kisebbségivé vált – egykor domináns – magyarok arányát. A román népszámlálás egyrészt bevezette a nemzetiséget (*naționalitate*), amelyet ugyan önbevallás alapján határozott meg, de a népi eredethez (*neam*) kötött. Másrészt az anyanyelv definícióján is változtatott, azt a legjobban beszélt nyelv helyett a szülői házban leggyakrabban beszélt nyelvként határozta meg. Ennek a magyar nyelvű, de nem magyar etnikai eredetű személyek az állam számára megfelelő kategorizációja volt a fő tétje, kiemelten a több mint 170 ezer főt számláló, többségükben magyarul beszélő zsidóké. 1930-ban a számlálóbiztosok a népi eredet alapján gyakran felülírták a nemzetiségi önbevallást a magyar tudatú, de *allogén* (elsősorban zsidó, sváb, rutén, örmény) eredetű személyek esetében.³⁰

A két világháború között kialakult kategorizációs gyakorlat az ezredfordulóig keveset változott. Azóta azonban az etnikai besorolás diskurzusának nem kevésbé radikális váltását érzékelhetjük. Ez elsősorban nyugat-európai, illetve amerikai integracionista diskurzusok térhódításával, másodsorban a korábban magától értetődő herderiánus világkép megkérdőjelezésével áll összefüggésben. Az integracionista diskurzív rendben nem különböző „nemzetiségek” alkotják a társadalmat, hanem egy etnikai szempontból jelöletlen (*unmarked*) többség (*mainstream*) áll szemben a jelölt és egyben partikuláris etnikumokkal. Ilyen értelemben az etnicitás nem olyan attribútum, amellyel mindenki természetes módon rendelkezik, hanem csak bizonyos (etnikailag jelölt) helyzetekben jellemzi a kisebbségekhez tartozókat.³¹ Ki kell emelnünk,

29 Arel, Dominique: *Language categories: backward or forward looking*. In: Kertzel – Arel (eds.): *Census and Identity*. 92–121.

30 Seres Attila – Egry Gábor: *Magyar levéltári források az 1930-as romániai népszámlálás értelmezéséhez*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

31 Az etnicitás mint a kisebbségi csoportokat jellemző partikularitás értelmezéséről lásd Fenton, Steve: *Ethnicity*. Polity, Cambridge, 2003; Brubaker és mások: *Nationalist...* 2002; ezt a megközelítést próbálták alkalmazni a kolozsvári románok és magyarok közötti viszony elemzésében.

hogy ez a diskurzív berendezkedés (a herderiánus diskurzív rendhez képest) egyértelműen fokozza a magukat csoportként megfogalmazó kisebbségek kárára kialakított és működő hatalmi aszimmetriákat. Herderiánus világképen ugyanis azt az elképzelést értjük, hogy a világ egymástól jól különválasztható „népekre” (nemzetiségekre, etnikumokra) osztható, amelyeket sajátos (elsősorban a nyelvben kifejeződő) kultúra, befele fordulás és szolidaritás jellemez.³² Lényeges, hogy ebben a diskurzív rendben a többség – miközben dominálhatja az állami intézményrendszert vagy egyéb társadalmi mezőket – epiztemológiai státusát tekintve nem különbözik a kisebbségektől. Magyarán: bár a legnagyobb számú és domináns nemzetiség, mégis csak egy a nemzetiségek között. Az új integracionista diskurzív rendben a kisebbségek státusa megváltozik azzal, hogy a többség etnikai jelöltsége eltűnik (helyesebben elrejtődik). Így, miközben a többséghez tartozni magától értetődő (etnikailag nem is jelölt), addig a kisebbséghez tartozni a partikularitáshoz való (mintegy „természetellenes”, vagy legalábbis szokatlan) kötődést jelent. Kelet-Európa tekintetében két további szempontot érdemes kiemelni. Egyrészt az etnikai kategorizáció vonatkozásában jelenleg nincs a korábbihoz hasonlóan magától értetődő rend, inkább a különböző rétegek egymásra csúszásáról beszélhetünk, ahol a herderiánus és integracionista diskurzív panelek gyakran igen kaotikusan rakódnak egymásra. Másrészt az is megfigyelhető, hogy a kelet-európai államok (illetve a többségi aktorok) gyakran stratégikusan használják az integracionista diskurzust a politikailag szervezett kisebbségekkel szemben (ami önmagában is jelzi, hogy itt nem valamiféle „progresszív” fordulatról van szó).

A cenzuskategorizációban (az integracionista fordulathoz köthetően) a következő fontos változások figyelhetők meg: egyrészt a „nemzetiség” kifejezést az „etnikum” helyettesíti. Másrészt az egyes államok, illetve statisztikai hivatalaik egyre kevésbé elkötelezettek, hogy a népességüket egymástól elkülönülő nemzetiségi/etnikai kategóriákba sorolják. Ez tükröződik a nemzetiségi kérdésre nem válaszolók igen magas arányában. Végül ugyanide kapcsolódnak a többes regisztrációval kapcsolatos felvetések.

Ehhez az értelmezéshez szorosan kapcsolódik az (állam)polgári (*civic*) és etnikai nemzettelfogások közötti dichotómia, Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*. Macmillan, London, 1944; Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, Cambridge, 1992, illetve kritikája Kymlicka: *Politics in the Vernacular*, 2001; Brubaker és mások: *Nationalist...* 2002; Reeskens, Tim – Hooghe, Mark: *Beyond the civic-ethnic dichotomy. Investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries*. Nations and Nationalism, 2010/4. 579–597. Az integracionizmus kritikus tárgyalását lásd McGarry, John – O’Leary, Brendan – Simeon, Robert: *Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation*. In: Choudhry, S. (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford University Press, 2008. 50–51.

32 Az elmúlt négy évtized etnikumközi viszonyokat vizsgáló irodalmában ennek a társadalomképnek a kritikája volt az egyik központi motívum. A „túlhajtott” antiherderiánus álláspont kritikáját lásd Jenkins, Richard: *Social Identity*. Routledge, Abingdon, 2008; Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*. Cambridge University Press, 2002. 85–114.

Ez utóbbira Romániában a 2011-es népszámlálás során voltak javaslatok, amelyek azonban nem valósultak meg.

A kategorizáció szintjei

Erdélyben a legtöbb helyzetben nyilvánvaló, hogy ki a magyar. A hétköznapi szintjén elsősorban az, aki magyarul beszél, illetve magyar nemzetiségűnek vallja magát. Ez a két szempont ráadásul az esetek többségében egybe is esik. Ez a magától értetődőség azonban nem terjed ki minden helyzetre, hisz vannak olyan személyek, akik – illetve csoportok, amelyek – nem egyértelműen (nem az összes lehetséges szempont szerint) tartoznak a magyar közösséghez. A népszámlálások politikai célzatossága mellett e csoportok létezése teszi viszonylagossá a census adatok érvényességét.

Általánosságban elmondható, hogy a nemzetiségi besorolásnak (szakszóval etnikai kategorizációnak) többféle szintje van. Jenkins a helyzet (kontextus) formális-informális jellege szerint tesz különbséget e szintek között.³³ A leginkább formalizált helyzet a hivatalos besorolás, amelynek legkézenfekvőbb példája a census. A másik végpontot a teljesen informális/kötetlen interakciók jelentik. A két végpont között többé vagy kevésbé formális/informális helyzeteket találunk. Meglehetősen formális még a politikai képviselő (például, hogy valaki magyar pártra szavaz vagy sem), az adminisztratív elosztás (aminek nyomán eldől, hogy egy magyar többségű település kap-e vagy sem fejlesztési forrásokat). Ennél kevésbé formális a munkaerőpiac (ahol az etnikai hovatartozásnak szintén lehetnek és vannak is következményei), míg a párválasztás már az informalitás világához tartozik (noha kevésbé, mint egy alkalmi kocsmai beszélgetés).

Lényeges, hogy a különböző szinteken a besorolások nem minden esetben vágnak egybe. Azok a csoportok pedig elég jól azonosíthatók, amelyek esetében a hivatalos népszámlálási besorolás nem (teljesen) egyezik a hétköznapi kategorizációval, vagy pedig összetett identitásstruktúrát, többes kötődést takar. Történeti szempontból ilyen kategóriát képeztek a magyar anyanyelvű zsidók, illetve egyéb allogén eredetű csoportok. Ma a legjelentősebb csoportokat a magyar cigányok és a vegyes (magyar–román) családok képezik, és részben ide sorolhatjuk a szatmári svábokat. Ezek közül most a magyar anyanyelvű romákat fogjuk részletesebben tárgyalni. Ezt követően a moldvai csángókról lesz szó, akiknek a létét a román censuskategorizációs gyakorlat szintén elfedi.

33 Jenkins 2008.

2.1.7. Magyar anyanyelvű cigányok

A romák „reális” számára vonatkozó kérdés Kelet-Európában majd mindenhol napirenden van. Számukat a népszámlálási adatok mellett a külső besorolást (heteroidentifikációt) alkalmazó vizsgálatokon keresztül becsülhetjük. Ilyen volt 2006-ban az *Életünk fordulópontjai – Erdély* vizsgálat, ahol a kérdezőket kértük arra, hogy a válaszadókat romaként, illetve nem romaként kategorizálják. Az eredmények alapján a magyarul is beszélő cigányok számát legalább 120 ezer főre becsültük. Ők nem mind magyar anyanyelvűek, és a nyelvtudásuk szintje is különböző.

Emellett az önkormányzatok szintjén folytatott adatfelvételek alapján kaphatunk képet a romák számáról. Erdélyben öt megyében élnek nagyobb számban magyarul beszélő cigányok, és ezekre a megyékre vonatkozóan viszonylag megbízható, közszeg-szintű adatokkal rendelkezünk a számukról.³⁴

5. táblázat: A romák száma öt (részben) magyarlakta megyében oktatási kistérségek szerint

Megye	Oktatási kistérség	Teljes népesség	Romák		Magyar anyanyelvű összesen		Magyar anyanyelvű román		Magyar másodnyelvű román
			Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Kovászna	Kézdivásárhelyi	52 550	4 971	9,5	48 797	94,9	4 971	10,2	
	Sepsiszentgyörgyi	82 200	8 519	10,4	65 475	82,7	8 519	13,0	
	Kovásznai	25 627	3 975	15,5	18 260	73,0	3 075	16,8	
	Baróti	24 024	5 332	22,2	20 048	85,8	2 112	10,5	
	Hidvég-Előpataki	6 790	4 130	60,8	1 079	15,9	0	0	
	Bodzafordulói	18 986	1 610	8,5	69	0,4	0	0	
	Összesen	210 177	28 537	13,6	153 728	75,3	18 677	12,1	

³⁴ A következő vizsgálatok eredményeit használtuk fel és tisztítottuk: ProRomi 2005, amelyet egy Dumitru Sandu vezette csoport készített a Világbank számára; Sandu, Dumitru: *Comunitățile de Romi din România. O hartă a sârăciei comunitare prin sondajul PROROMI*. Banca Mondială, București, 2005; Fleck Gábor – Cosima, Rughiniș: *Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*. Human Dynamics, București, 2008; az *Etnikai szegregáció mintázatai* vizsgálat (*Modele de segregare etnică*), melyet Toma Stefánia végzett a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet keretében, Toma Stefánia: *Modele de segregare etnică. Ghettoizare și relații interetnice. Raport de cercetare*. ISPMN, Cluj, 2009; végül a bukaresti Soros Alapítvány 2011-es vizsgálata, Gabriel Bădescu vezetésével. Ezek országos szintű adatfelvételek voltak, amelyeket az öt megye vonatkozásában tisztítottunk, és több rendbéli utánkérdezéssel egészítettünk ki.

Megye	Oktatási kistérség	Teljes népes- ség	Romák		Magyar anyanyelvű összesen		Magyar anyanyelvű romák		Magyar másod- nyelvű romák
			Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Hargita	Csíki	114 647	6 830	6,0	100 141	89,6	6 830	6,8	
	Udvarhelyi	113 779	12 971	11,4	108 066	97,7	12 971	12,0	
	Gyergyói	50 356	1 271	2,5	45 741	93,2	678	1,5	557
	Maroshévízi	32 085	1 126	3,5	7 469	24,1	172	2,3	
	Összesen	310 867	22 198	7,1	261 417	86,4	20 651	7,9	557
Maros	Szovátai, Nyá- rádszeredai, Erdőszent- györgyi	52 246	9 000	17,2	44 739	89,0	7 330	16,4	1670
	Marosvásár- helyi	234 704	20 280	8,6	112 825	50,3	8 660	7,7	4430
	Egyéb	263 896	40 917	15,5	48 848	19,3	960	2,0	
	Összesen	550 846	70 197	12,7	206 412	39,1	16 950	8,2	6100
Szat- már	Szatmár- németi	191 021	13 419	7,0	82 295	46,0	12 729	15,4	1140
	Nagykárolyi	55 493	4 886	8,8	33 171	61,9	4 886	14,7	0
	Tasnádi	16 770	2 464	14,7	7 516	46,1	1 818	24,2	300
	Bogdándi	10 159	985	9,7	4 837	48,5	0	0	320
	Avasság, egyéb	70 917	4 350	6,1	2 068	3,1	0	0	0
	Összesen	344 360	26 104	7,6	129 887	40,0	19 433	15,0	1760
Bihar	Észak-bihari	73 664	10 902	14,8	57 386	79,9	10 002	17,4	900
	Margittai	42 111	5 560	13,2	13 086	32,2	1 550	11,8	
	Élesdi, Belé- nyesi, Nagy- szalontai	83 956	10 680	12,7	21 534	27,0	500	2,3	
	Nagyvárad	230 610	7 560	3,3	49 880	23,3	2 000	4,0	
	Egyéb	145 057	12 564	8,7	2 491	1,8	0	0	
	Összesen	575 398	47 266	8,2	144 377	26,4	14 052	9,7	900

Forrás: lásd a 34. lábjegyzetet!

Erdélyben öt megyében: Szatmárban, Biharban, Marosban, Kovásznában és Hargitában élnek nagy számban magyar anyanyelvű romák. Kolozs, illetve Szilágy megyét, amelyekre az adatsorokat szintén előállítottuk, nem tüntettük fel a táblázatban. Szilágy megye északi részén a romák túlnyomó többsége romani anyanyelvű, Kolozs megyében pedig igen erőteljes az egykori magyar cigány közösségek nyelvi asszimiláció-

ja.³⁵ A magyar anyanyelvű népességen belül Szatmárban a legmagasabb a romák aránya (15%). Az itt élő cigányok mintegy háromnegyede magyar anyanyelvű. A Székelyföldön ez az arány Háromszéken a legmagasabb, ahol 100 magyar anyanyelvűből 12 roma. Kovászna megyében a magyar cigányok mellett a megye délkeleti felén, a román lakosságú Bodzafordulón, illetve Zágonban nagy számban találunk románul beszélő cigányokat is. A román nyelvi közösségen belül a romák aránya még magasabb (megközelítőleg 20%). Hargita megyében Udvarhelyszéken (azon belül Székelykeresztúr és Korond környékén), illetve Alcsíkban él nagyszámú roma. A megyében a magyar anyanyelvűek összesen 8%-a roma. Maros megyében szintén ez az arány, de a megye magyar többségű területein ennek a duplája (16%). Bihar megye északi részén szintén nagyszámú magyar cigány él, a megye magyar többségű határ menti területein a magyar anyanyelvűek 17%-át teszik ki.

2.1.8. Moldvai csángók

A moldvai csángók a romániai magyarság sajátos, az erdélyi magyaroktól élesen elkülönülő csoportját alkotják. Ennek oka, hogy őket (szemben az erdélyi magyarokkal) nem annyira *nemzeti kisebbségnek*, mint úgynevezett *tradicionális kisebbségnek* tekinthetjük. A tradicionális kisebbségek esetében jelen van (vagy az asszimiláció mértékétől függően jelen volt) a környezetükkel szembeni etnokulturális másság és ennek tudata. Viszont nem alakultak ki körükben nemzeti mozgalmak (vagy ha regionális csoportokként értelmezzük őket, nem voltak részesei a nemzeti mozgalmaknak) és a társadalmi mobilitás csoporton belüli intézményei sem. Így a hagyományos (paraszti) keretből kilépve már nehezen értelmezhető, valószínűleg meg a többségtől való elkülönülésük.

A moldvai csángók esetében az etnokulturális másság leglényegesebb meghatározója az (ortodox románoktól őket elkülönítő) római katolikus vallás. Ez egyes közösségeik esetében ma is kiegészül egy (viszonylag szűk regiszterben használt) archaikus és sok román elemet tartalmazó magyar nyelvvel. A csángók körében ugyanakkor hiába keressük a kelet-európai nemzeti mozgalmak Miroslav Hroch által leírt fázisait. Az értelmiség csángó magyar kulturális sajátosságok feltérképezésére irányuló törekvése annak ellenére hiányzik, hogy a magyar néprajztudomány a moldvai csángókat már a 19. század második felétől kezdődően kutatta, majd a 20. század második felére az archaikus (úgymond „középkori elemeket hordozó”) magyar paraszti kultúra szimbólumává avatta. Ennek a kutatómunkának és a hozzá kapcsolódó csángó diskurzusnak ugyanis kevés visszahatása volt magukra a csángókra. Az ő identitásukat

35 Bánffyhungaryad vonatkozásában lásd Kiss Ágnes – Toró Tibor: *Integrarea pe piața muncii și mobilizarea politică a romilor. Studiu de caz Huedin. Raport de cercetare*, CRDE, Cluj, 2015; a Mezőségről lásd Könczei Csongor: *De la Kodoba la Codoba. Despre schimbarea identității etnice secundare într-o familie de muzicanți romi dintr-un sat din Câmpia Transilvaniei*. ISPMN, Cluj, 2009. [Studii de Atelier 25.]

egyrészt a kialakuló román állami intézményrendszer formálta már a 19. századtól, másrészt jelentős hatása volt a román irányultságú katolikus klerikus értelmiségnek, amely sikeresen propagálta a román eredettudatot.³⁶

Nem alakult ki a magyar (vagy a romántól elkülönülő csángó) identitást propagáló politikai mozgalom vagy intézményrendszer sem. Ez alól két momentum, illetve periódus jelent részleges kivételt. Egyrészt a második világháborút követően a Magyar Népi Szövetség kezdeményezésére több moldvai csángó településen elindult a magyar nyelvű oktatás. Ez a kísérlet azonban rövid ideig tartott, és nem nevezhető különösebben sikeresnek.³⁷ A másik intézményes kísérletet az 1989 utáni csángóprogramok, különösképpen a Csángó Oktatási Program jelentik.³⁸ A 2011/12-es tanévben például 21 helyszínen zajlott az iskolán kívül fakultatív nyelvoktatás, és 17 helyszínen az iskolán belül is oktatták a magyar nyelvet. Az iskolán kívüli nyelvoktatásban 1562 gyermek vett részt, az iskolai nyelvoktatásban is 1056-an. 2001 és 2011 között a program keretében mintegy 150 gyermek tanult tovább középiskolai szinten magyar nyelven (Erdélyben). A Csángó Oktatási Programot értékelő Papp és Márton (2014) szerint azonban a kísérlet tényleges hatékonysága meglehetősen szerény volt, akár a magyar nyelv elsajátításának eszközeként, akár a magyarok felé vezető mobilitási csatornaként tekintjük.

A moldvai csángók számát, illetve az őket érintő etnodemográfiai folyamatokat igen korlátozottan tudjuk a népszámlálási adatok segítségével vizsgálni. A csángó magyar eredetűek vonatkozásában a római katolikusok Bákó, Iași, Neamț és Vrancea megyei számából indulhatunk ki. E megyékben a katolikusok száma 181 ezer volt a 2011-es népszámlálás eredményei szerint. Ezeknek az embereknek azonban csak töredéke rendelkezik modern magyar nemzeti identitással, sőt a többségük leginkább modern román nemzeti identitással jellemezhető. Ugyanakkor, ahogy a 2011-es népszámlálásban kérdezőbiztosként részt vevő Tánczos Vilmos leírja, a népszámlálási kérdőív – mivel nem is törekedett erre – nem volt megfelelő eszköz arra, hogy ezt a csoportot a többségtől elkülönítse.³⁹ Vagyis a román népszámlálások a moldvai katolikusok döntő többségét román nemzetiségüként és anyanyelvüként kategorizálták.

A csángók nyelvéllapotáról, vagyis a csángók által beszélt magyar nyelvváltozat ismeretéről Tánczos végzett terepbejáráson alapuló felmérést. 1994 és 1996 közötti első

36 A katolikus román identitás kialakíthatósága körüli dilemmákat lásd Diaconescu, Marius: *A moldvai katolikusok identitáskrízise a politika és a historiográfiai mítoszok között*. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 9–20.

37 A kommunista hatalom ezt a (román érzelmű) katolikus egyház dominanciájának megtörésére próbálta használni. 1950 és 1955 között működtek magyar nyelvű iskolák. Lásd Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*. Doktori disszertáció. PTE-BTK, Pécs, 2011. 121–122.

38 Ezt a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége indította 2001-ben.

39 Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” *A csángó nyelvi identitás tényezői. Helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán*. Pro Minoritate, 2012/3. 80–112.

vizsgálatában azt találta, hogy 83 településen mintegy 62 ezer személy beszélt magyarul.⁴⁰ A felmérést 2008/2009-ben megismételte.

6. táblázat: *A moldvai katolikusok magyar nyelvismerete 2008/2009-ben Tánczos Vilmos vizsgálata alapján*

		Katolikuskok (2002)	Beszél magyarul		Ért magyarul	
			Szám	%	Szám	%
Városok		63 325	5 193	8,2	8 185	12,9
Falvak	Északi csángók	20 603	3 740	18,2	5 527	26,8
	Déli csángók	12 354	5 676	45,9	8 185	66,3
	Szeret menti székelyes csángók	28 308	17 966	63,5	21 736	76,8
	Tatros menti székelyes csángók	8 997	5 266	58,5	6 232	69,3
	Tázló menti székelyes csángók	22 538	10 911	48,4	13 955	61,9
	Nyelvvesztésen átment falvak	75 920	0	0,0	0	0,0
Összesen		232 045	48 752	21,0	63 820	27,5

Forrás: Tánczos 2010, 142–143. alapján

A vizsgálat szerint a moldvai katolikusok közül mintegy 49 ezren beszéltek magyarul, ezek közül 43 ezren éltek falvakon. Az eredmények gyors nyelvvesztési folyamatra mutattak rá. Sok településen (a mai középkorúak viszonylag jó nyelvéllapota mellett) sem történik meg a csángó magyar dialektus generációs átöröklése.

2.1.9. Bukaresti és havasalföldi magyarok

A bukaresti, illetve havasalföldi magyar népesség eredete a migrációs folyamatokban keresendő. A modern kori Erdély történetében az első jelentős migrációs hullám 1880-at követően zajlott le. Erre az időpontra tehető Erdélyben a demográfiai átmenet kezdete, amikor a csökkenő halandóság következtében jelentős népszaporulat keletkezett. Venczel József rámutatott, hogy a Székelyföldön – a relatíve alacsony népsűrűség ellenére – a rendelkezésre álló mezőgazdasági területekhez viszonyítva a 19. század végére jelentős népességfelesleg alakult ki, megalapozva a térségből való kirajzásokat, illetve a migráció (illetve az időszakos kilépés) igen elterjedt gyakorlatát. Venczel becslései szerint 1880 és 1942 között megközelítőleg 140 ezer személy vándorolt el a Székelyföldről.⁴¹ Voltak közöttük időszakos kilépők, akik mezőgazdasági

40 Tánczos Vilmos: *A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008/2010-ben*. Magyar Kisebbség, 2010/3–4. 64.

41 Venczel József: *A székely népfelesleg*. Hitel, 1942/1. 18–32.

idénymunkát vállaltak vagy cselédnek álltak, de később visszatértek a kibocsátó régióba. A jelentős visszavándorlás ellenére is 100 ezer főre becsülhetjük a térség migrációs veszteségét. A korabeli székely migráció két legfontosabb célpontja Románia, illetve az Egyesült Államok volt. A Romániába vándorlók a már érintett mezőgazdasági és háztartási munka mellett gyárakban, építkezéseken dolgoztak. A migráció legfontosabb célpontja a lendületesen fejlődő Bukarest volt.⁴²

7. táblázat: A magyarok számának alakulása Bukarestben

	Teljes népesség	Magyarok	
		Szám	%
1930	768 725	24 445	3,2
1956	1 373 926	11 804	0,9
1966	1 596 457	9 357	0,6
1977	2 094 977	10 033	0,5
1992	2 067 545	8 301	0,4
2002	1 926 334	5 834	0,3
2011	1 883 425	3 359	0,2

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal

A két világháború közötti szóbeszéddel szemben – miszerint Bukarest a második legnagyobb magyar város – az itt élő magyarok száma soha nem közelítette meg a 100 ezer, de még az 50 ezer főt sem. Az 1930-as census nem egészen 25 ezer magyart talált a fővárosban. A magyarok számát a második bécsi döntést kísérő menekülthullám csökkentette drasztikusan, amikor sokan elhagyták Romániát. A második világháborút követően szintén volt egy Bukarestbe irányuló magyar migráció. Nem csupán a város ipara jelentett vonzerőt, hanem jelentős értelmiségi kolónia (írók, újságírók, egyetemi tanárok, kutatók, mérnökök, pártkáderek stb.) is kialakult. A rendszerváltást követően meredeken csökkent a bukaresti magyarok száma. Egyrészt a magyar kulturális intézményrendszer ma sokkal kevésbé Bukarest központú, mint a múlt rendszerben, másrészt igen gyorsan lezajlott a magyarok asszimilációja. Bukarest ma – magyar szempontból – elsősorban az RMDSZ-ben tömörülő politikai osztálynak az (egyik) élettere.

42 Emellett Galacon, Brăilán voltak jelentősebb székely magyar közösségek.

2.2. VÁLTOZÓ ETNIKAI RÉTEGZÖDÉSI RENDSZER

Láthattuk, hogy történeti perspektívában élesen megmutatkozik az egyes nemzetiségek eltérő demográfiai fejlődése. Ez azonban a makrotársadalmi folyamatoknak csak az egyik aspektusa. Legalább ennyire lényeges, hogy az egyes csoportoknak/kategóriáknak a rétegződési rendszerben elfoglalt pozíciója is változóban van. Ezt a változást pedig szintén történeti távlatban ragadhatjuk meg.

Az erre vonatkozó vizsgálatok megpróbálták azokat a konkrét mechanizmusokat bemutatni, amelyekből a magyarok szempontjából kedvezőtlen makrotársadalmi folyamatok következtek.⁴³ Érdemes azonban azt is leszögezni, hogy általában véve a nemzetállami intézményes és diskurzív rend az, amely a változások legfőbb motorja. Andreas Wimmer rámutatott, hogy a modernizáció (amely nemzetállami keretek között ment végbe) egy újfajta társadalmi kizárási eljárást teremtett meg, nevezetesen a *címzetes nemzetiség/etnikum privilegizálását* hozta magával. Kulcsfontosságúvá vált, hogy (etnikai értelemben) „ki birtokolja az államot”. Bár a nemzetállami intézményrendszer által teremtett hatalmi aszimmetriáknak messzemenő következményei vannak, a kérdést a modern társadalomelmélet nem kezelte a helyén. Ezért az etnikai egyenlőtlenségek kérdése – mondja Wimmer – a *mainstream* társadalomtudományos gondolkodás egyik vakfoltja.⁴⁴

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen aszimmetrikus hatalmi berendezkedés következményeit ne elemezték volna akár az Erdélyre vonatkozó vizsgálatok is. A történeti munkák közül Irina Livezeanu kötete emelhető ki, amely a két világháború közötti román nemzetépítést vizsgálta, és rámutatott arra, hogy a románok számára igen kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása a nemzetiesítő politikák egyik legfontosabb célja volt. A múlt rendszer vonatkozásában szintén igen széles körű irodalom vizsgálja a nacionalista ideológia szerepét.⁴⁵ A konkrét társadalomtörténeti folyamatok tekintetében a falu-város irányú vándorlás erőteljes etnikai szelektivitása érdemel figyelmet, ami a városi etnikai térszerkezet megváltozásához vezetett, és

43 Gyurgyík–Kiss 2010; Kiss 2010; Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014/2. 187–245. A következő két alfejezet ezeken a tanulmányokon alapul, miközben az ezt követő (munkaerőpiaci helyzetre vonatkozó) fejezet eddig nem közölt vizsgálati eredmény.

44 Wimmer tételét a társadalmi rétegződés klasszikus irodalmának akár csak felületes szemrevételezése is igazolja. Teljesen egyértelmű például, hogy a területet sokáig uraló marxista és strukturális funkcionista paradigmák messze alullexponálták az etnicitás szerepét. Mára azonban ez jelentős mértékben megváltozott. Fenton és Bradley (2002) már több mint egy évtizede (abban az évben, amikor Wimmer munkája megjelent) leírták, hogy a korábbi osztályszempontú vizsgálatok háttérbe szorultak, és jóval nagyobb hangsúlyt kap az etnicitás a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatában. Ez bizonyos értelemben Kelet-Európában is igaz, ahol elsősorban a romák és nem romák közötti egyenlőtlenség kap kiemelt figyelmet.

45 Verdery 1991 – a román nemzetépítéssel szemben Livezeanuéhoz hasonlóan igen empatikus – munkáját érdemes ebből az irodalomból kiemelni.

amely az 1989 utáni folyamatokat is meghatározta.⁴⁶ Magunk a nemzetállami intézményrendszer által kitermelt aszimmetriákat a rendszerváltást követő társadalmi makrofolyamatok viszonylatában is meghatározónak tartjuk. Ebben a tekintetben részlegesen egyezik az álláspontunk a Rogers Brubakerével. Ő szintén arra hívja fel a figyelmünket, hogy Erdélyben 1989 után is folytatódott a nemzetiesítés folyamata, némileg félrevezető és kétértelmű módon azonban a „nacionalizmus nélküli nemzetiesítés” kifejezést használja.⁴⁷ Véleményünk szerint a „nacionalizmus nélküli” jelzős szerkezet nyugodtan elhagyható, hisz – ahogy arra a következő, a politikai folyamatokat bemutató fejezet rámutat – az 1989 utáni Romániában a többséget privilegizáló intézményes és politikai berendezkedés meglehetősen explicit, még ha a legtöbb román számára magától értetődő, illetve kevésbé reflektált is.⁴⁸ Ahogy már érintettük, a hatalmi aszimmetriák egyik fontos következménye az asszimilációs folyamat, de a társadalmi rétegződési rendszer, illetve annak változása szintén ennek a nyomát viseli magán.

2.2.1. Történeti kitekintő

Történeti szempontból meghatározó, hogy a magyarok a trianoni békeszerződést megelőzően domináns helyzetben voltak az erdélyi etnikai rétegződési rendszeren belül.⁴⁹ Ez természetesen szintén a történeti folyamatok, illetve a korábban az ő pozíciójukat erősítő hatalmi aszimmetriák következménye. Az első lényeges szempont, hogy a nemességen belül és (ehhez kapcsolódóan) a rendi társadalom közigazgatásában és közéletében a magyarok dominanciája hagyományosan adott volt. A következő szempont, hogy a modernizáció kezdetei a magyar nemzetállami keretek megteremtésével párhuzamosan zajlottak – s ezzel összefüggésben a kapitalista gazdaságszerkezet kialakulása is magyar nemzetállami keretben történt meg. Így a társadalom modernizálódó szegmenseiben (városközpontok, ipari termelés, elemi szinten túli oktatás) a magyaranyelvűség vált meghatározóvá. A magyar pozíciókat erősítették az asszimilációs folyamatok is, amelyek (elsősorban a fent említett társadalmi szegmenseken keresztül) nagy számú zsidót, németet és örményt nyelvükben, kultúrájukban magyarrá tettek, mint ahogy kisebb számban a mobilabb román rétegekhez tartozókat is. Így 1910-ben (amikor a teljes népességen belüli arányuk csak egyharmados volt) a magyar anyanyelvűek adták a városi lakosság 64,6%-át, miközben a németek aránya 19,3%-os, a románoké pedig csak 15,3%-os volt. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyarok 26, a németek 20, míg a románok csupán 4%-a volt városlakó. Lényeges ugyanakkor, hogy a Székelyföldön a városiak aránya csak 7%-os volt. Vagyis miközben a Székelyföldön kívüli városokban a magyarok alkottak többséget, a legnagyobb magyar

46 Ahogy érintettük, László–Novák 2012. 15–16. levéltári bizonyítékokkal támasztották alá, hogy Marosvásárhely esetében létezett egy tudatos, az etnikai arányok megváltoztatását célzó politika.

47 Brubaker 2009.

48 Az úgynevezett hétköznapi vagy banális nacionalizmus szerepéről lásd Billig 1995.

49 Ebben a tekintetben induló helyzetük a finnországi svédekével, az írországi protestánsokéval vagy a posztszovjet utódállamokba került oroszokéval analóg.

tömbterület rurális periféria maradt. Az eltérő urbanizáltság a foglalkozásszerkezetre is rányomta a bélyegét: miközben a románok 85%-a a mezőgazdaságban dolgozott, döntően önellátó paraszti gazdaságokban, addig az iparban és a szolgáltatásokban a magyarok és a németek igen erőteljesen felül voltak reprezentálva.⁵⁰

A két világháború közt a román nemzetépítő politika fő fókuszát a partiumi határ menti sáv, az oktatási rendszer, illetve a városi társadalmak képezték.⁵¹ A nemzetiesítés célja nem csupán a román etnikum demográfiai térnyerésének elősegítése volt, hanem az is, hogy a románok számára igen kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltozzon. Amikor a románság – Per Ronnás szavaival élve – egyfajta rurális *underclass* (a kapitalista társadalom alatti réteget) alkotott, a városok, illetve a középosztály a román adminisztráció és a nemzetiesítő elit szemében idegen enklávéként tűntek fel.⁵² Érintettük már, hogy a Partiumban – szemben a székelyföldi tömbterülettel – telepese falvak létrehozására is sor került, emellett pedig a városokba való román beáramlás is erőteljesebb volt. A városi társadalmi terekben Erdély más részein is érzékelhető volt az elmozdulás. 1910-ben a román anyanyelvűek aránya 15% volt, 1930-ban már 35%. A városi népességen belül a magyar anyanyelvűek 1910-es 64,6%-os arányával szemben a magyar nemzetiségűek 1930-ban 37,9%-ot tettek ki. (A magyar anyanyelvűek aránya ennél lényegesen magasabb, 45%-os volt.)

Az oktatási rendszer szintén kulcskérdésként jelent meg a román nemzetépítési törekvésekben. Lényeges, hogy miközben az írni-olvasni tudás tekintetében a két világháború között nem következett be érdemi átrendeződés, a felsőoktatás átalakítása látványos eredményeket hozott. A két világháború között jelentős felsőoktatási expanzió zajlott le, miközben a magyar diákok gyakorlatilag kiszorultak a felsőoktatásból.⁵³ Problémát jelentett ugyanakkor, hogy az ország gazdasági és társadalmi modernizációja nem haladt olyan ütemben, hogy a friss diplomások számára munkát tudjon biztosítani. Így a fiatal végzősök elsősorban az állami szférában igyekeztek elhelyezkedni.⁵⁴

A magyarok társadalmi pozícióit meghatározó társadalmi folyamatok vonatkozásában két dolgot szükséges kiemelni. Az első, hogy – miközben az etnikai rétegződési rendszer változásait a nemzetállami berendezkedés már kialakulásától fogva meghatározza – különbséget kell tennünk a 19. és a 20. századi (nemzet)állam között. A döntő eltérés, hogy az előbbinek összehasonlíthatatlanul kisebb a társadalmi penetrációja. A 19. században, illetve a 20. század első felében még hiányoztak azok az in-

50 1910-ben a történeti Erdély területén az iparban dolgozók aránya a magyaroknál 21%, a németeknél 23,4% volt a románok 7,6%-ával szemben. A tercier szektorban ezek az arányok 14,9%, 14%, illetve 3,5%.

51 Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Cornell University Press, Ithaca-London, 1995.

52 Ronnás, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*. The Economic Research Institute, Stockholm, 1984.

53 Arányuk az 1928/29-es tanévben volt a legmagasabb: 2,1%.

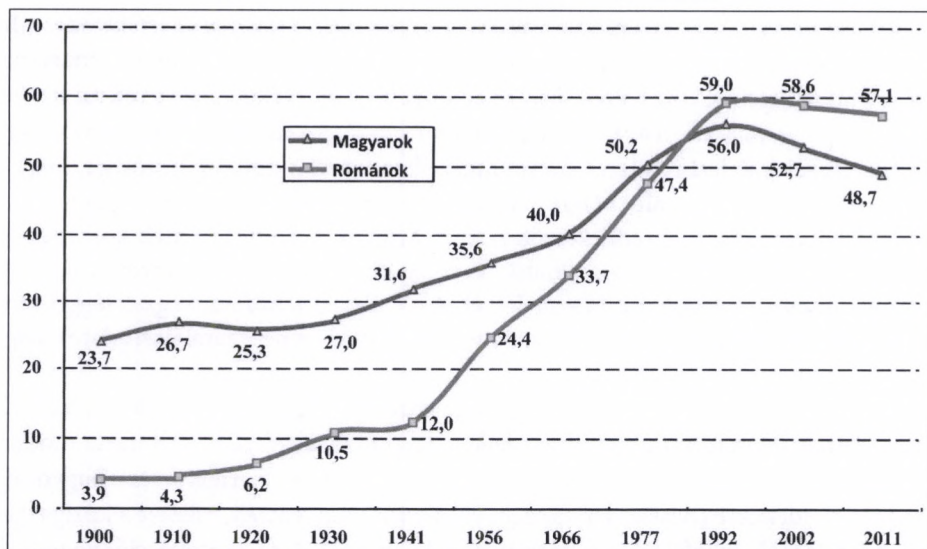
54 Livezeanu 1995. 211–245.

tézményes struktúrák, amelyek a népesség nagy többségét kitevő falusi lakosság életfeltételeit radikálisan átszabták volna. Ez egyben azt is jelenti, hogy az államnak csak kis (legalábbis a későbbinél jóval kisebb) befolyása volt a falvak etnikai viszonyainak alakulására (is). Ezt mutatja, hogy 1880-ban a románok csupán 8%-a beszélte az állam nyelvét, és ez az arány csak igen lassan emelkedett. Ráadásul a két világháború közötti román állam is 19. századi állam maradt, vagyis nem sikerült olyan intézményes struktúrákat kiépítenie, amelyekkel a falvak életét átalakíthatta volna. Ezt bizonyítja, hogy sem az analfabetizmust nem sikerült felszámolni, sem a modern halálozási arányszámmutatókat nem sikerült elérni.⁵⁵ A következő szempont, hogy a román nemzetiesítés a két világháború között nem csupán a falvakon maradt korlátozott, hanem a városokban sem volt átütő erejű. Első számú eszköze a túlméretezett állami-bürokratikus szektor maradt, így a korszakban sajátos kettős szerkezet alakult ki. Egyfelől létrejött egy román városi középosztály, amelyen belül az értelmiség, illetve a tisztviselő réteg volt erősen felülreprezentálva, és amely egzisztenciálisan nagymértékben az állami szférához kötődött. A gazdaságon, illetve a magánszférán belül azonban megmaradt a kisebbségek (magyarok, németek, magyar nyelvű zsidók) dominanciája. Összességében a két világháború közötti erdélyi városokban a magyarság (illetve Dél-Erdélyben a németek) nem vált szociológiai értelemben is kisebbséggé, hisz a gazdasági szférát továbbra is dominálta, illetve sok esetben mintaadó társadalmi réteggént jelent meg.

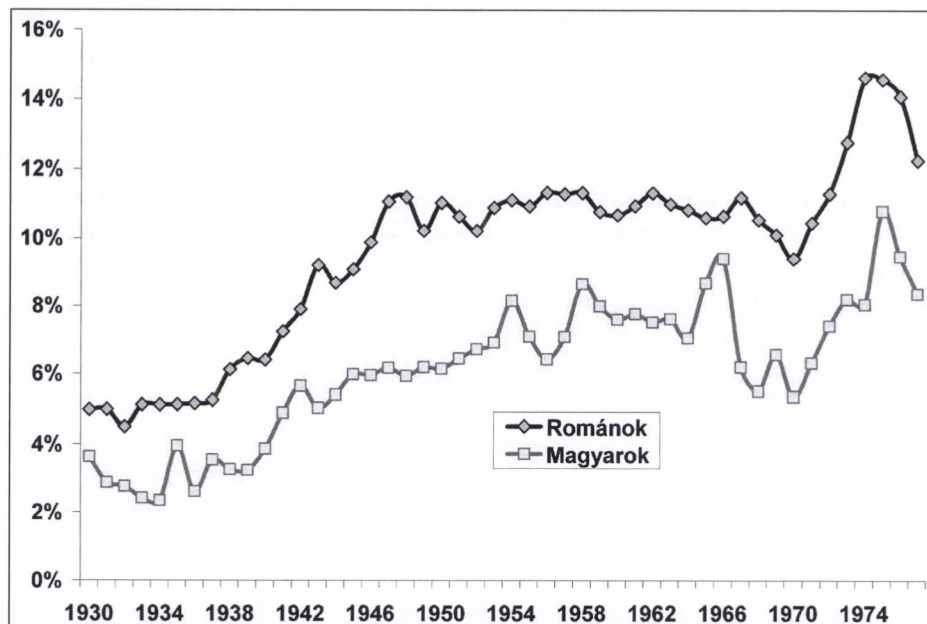
A szocialista modernizáció azonban már döntő változásokat hozott magával. Ezek a változások ágyaztak meg a mai etnikai rétegződési rendszernek, mégpedig egyrészt az urbanizációs folyamatokon, másrészt az oktatási rendszeren, harmadrészt pedig a területi egyenlőtlenségek alakulásán keresztül.

Az urbanizáció vonatkozásában lényeges, hogy a korszakban – miután a rendszer a mezőgazdaságból elvont forrásokat ruházta be az iparba – a falu-város különbségek nem csökkentek, hanem nőttek. Ez volt a legfontosabb oka annak, hogy a kollektivizálást követően falusiak tömegei indultak a városokba dolgozni. Ebben az urbanizációs folyamatban pedig a románok nagyobb arányban voltak képviselve a magyaroknál, miközben a városok magyar lakossága a nyolcvanas évektől a fokozódó elvándorlás miatt is megcsappant. Ez a döntő előzménye annak, hogy a korábban urbánus kisebbségként számontartott magyar népességen belül ma a városlakók aránya alatta marad a románokra jellemző értéknek. A rendszerváltást követően egyenesen növekedett azok aránya, akik falusi térségekben élnek, ami nyilván a magyarok rétegződési pozícióit is negatívan érintette.

55 Ez a probléma állt a korabeli népesedéspolitikában legbefolyásosabb csoportok, a bukaresti iskola szociológusai (Dimitrie Gusti, Henry H. Stahl, Anton Golopenția stb.), illetve az eugenetika iránt érdeklődő orvosok (Iuliu Moldovan, Petre Râmneamțu stb.) elképzeléseinek a homlokterében is. Lásd erről Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. University of Pittsburgh Press, 2002.

4. ábra: A városiakok aránya a román és a magyar nemzetiségűek között Erdélyben
 Forrás: magyar, illetve román népszámlálási adatok

5. ábra: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a román és a magyar népességen belül 2002-ben születési évjáratonként Romániában

Forrás: IPUMSI, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

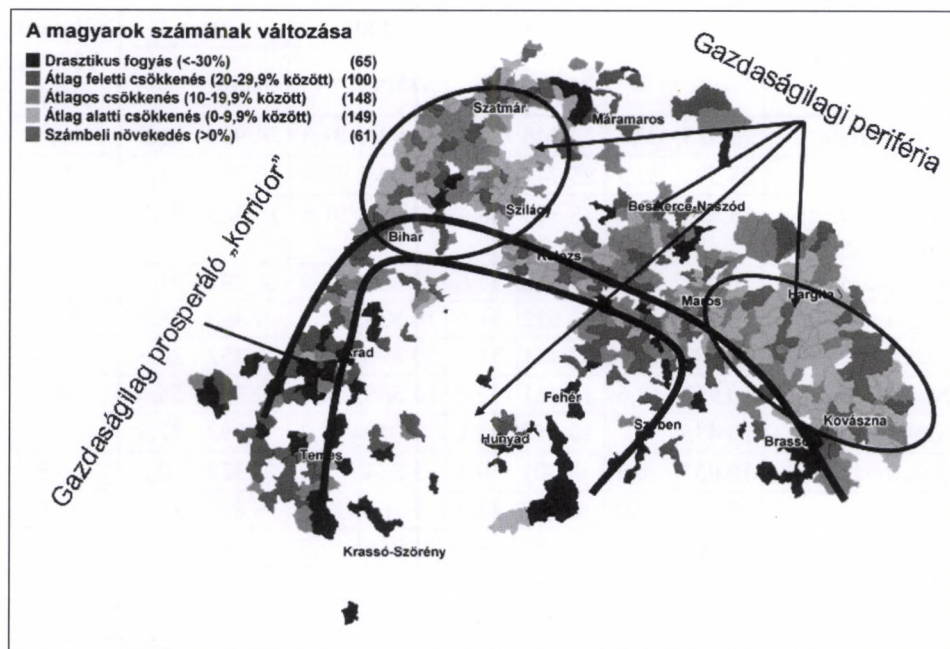
A második kulcsfontosságú változás az *oktatási rendszer* további felértékelődése. Itt kiemelt jelentősége van annak, hogy az országban a felsőoktatás bővülése nemzetközi viszonylatban igen lassan haladt. Mi több, a nyolcvanas években az egyetemi helyek száma stagnált, miközben az érintett generációk létszáma nagymértékben növekedett. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy a magyarok folyamatosan alul voltak reprezentálva az egyetemista népességen belül és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Miután az érettségizettek között ez az alulreprezentáltság nem tapasztalható, megállapíthatjuk, hogy a magyarok felvételi esélyei rosszabbak voltak a többségiekénél. Az 5. ábra a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát mutatja születési évjáratonként a 2002-es népszámlálási adatok alapján.

Végül lényeges, hogy a jelenlegi regionális gazdasági egyenlőtlenségek is közvetlen kapcsolatban vannak a múlt rendszer fejlesztési politikájával. A kommunista modernizáció első periódusában, az ötvenes–hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari vidékekre (Brassó, Dél-Erdély, Temesvár) koncentrált,⁵⁶ illetve a közigazgatási beosztásnak megfelelően a tartományi központokat részesítette előnyben.⁵⁷ A Székelyföld (Hargita és Kovászna megye), illetve a Partium (Szatmár, Szilággy) fejlesztésére csupán az 1968-as megyésítést követően került sor. Ezzel együtt azonban a ma többségében vagy nagy arányban magyar székelyföldi és partiumi területek gazdaságilag periferikusak maradtak. Részben a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár–Arad–Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak, míg az ezen a félkörön kívül eső területek: Bihar északi része, Szatmár, Szilággy, Máramaros, Beszterce-Naszód, illetve a Székelyföld leszakadó régiókból álló gyűrűt képez. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából döntő jelentőségű, hogy míg a leszakadó régiókban a magyarok aránya az utóbbi évtizedekben nem csökkent, addig a prosperáló urbánus település-sávban látványos demográfiai eróziós folyamatok játszódtak le. A magyar népesség demográfiai kilátásai hasonló regionális különbségeket mutatnak.⁵⁸

56 Hunya Gábor: *Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája*. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz-Medvetánc, Budapest, 1990. 159–181.

57 Ronnás 1984. 61–64.

58 Erről bővebben: Csata–Kiss 2007.

6. ábra: A magyar népesség számának változása Erdélyben 2002 és 2011 között

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal, népszámlálási adatok

8. táblázat: A magyarok számának és arányának alakulása Erdély 30 városában 1977 és 2011 között

	1977		1992		2002		2011		Változás 1977– 2011
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Kolozsvár	86 215	32,8	74 871	22,8	60 287	19,0	49 565	16,4	–42,5
Marosvásárhely	82 200	63,2	84 493	51,4	70 108	46,7	57 532	45,2	–30,0
Nagyvárad	75 125	44,1	74 225	33,3	56 985	27,6	45 305	24,9	–39,7
Szatmárnémeti	48 861	47,2	54 013	40,9	45 298	39,3	35 441	37,9	–27,5
Temesvár	36 724	13,6	31 785	9,5	24 287	7,6	15 564	5,4	–57,6
Brassó	34 879	13,6	31 546	9,7	23 176	8,1	16 551	6,9	–52,5
Arad	34 728	20,3	29 828	15,7	22 492	13,0	15 396	10,5	–55,7
Sepsiszent- györgy	33 975	83,3	51 073	74,7	46 113	74,9	41 233	76,9	21,4
Székelyudvar- hely	27 688	96,3	38 937	97,4	35 357	95,7	31 665	95,8	14,4

	1977		1992		2002		2011		Változás 1977– 2011
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Csíksereda	25 825	83,3	34 348	83,3	34 948	81,3	34 909	81,3	18,5
Nagybánya	25 591	25,3	25 944	17,4	20 466	14,8	12 750	11,3	–50,2
Gyergyószent- miklós	15 682	88,4	18 946	88,4	17 524	87,5	15 388	87,9	–1,9
Kézdivásárhely	15 041	92,1	20 998	91,6	18 633	90,9	16 292	91,1	8,3
Nagyszalonta	13 612	68,9	12 622	61,1	10 335	57,2	9 868	58,3	–27,5
Szászrégen	12 287	41,1	12 471	31,8	10 396	28,8	8 252	26,3	–32,8
Nagykároly	10 995	43,6	13 431	52,4	10 585	54,8	10 950	54,8	4,3
Székelyhíd	10 435		10 053	84,1	9 010	77,2	8 592	77,5	–17,7
Bukarest	10 033	0,5	8 301	0,4	5 834	0,3	3 359	0,2	–66,5
Négyfalu	9 790	32,0	8 231	27,2	7 164	23,9	6 210	23,1	–36,6
Zilah	9 665	30,3	13 637	19,9	11 016	17,5	8 662	16,5	–10,4
Medgyes	9 172	14,1	8 683	13,5	6 530	11,8	4 548	10,5	–50,4
Érmihályfalva	9 109	82,1	8 931	85,0	8 757	84,8	7 971	82,5	–12,5
Barót	8 805	95,3	10 094	96,2	9 271	95,9	8 129	95,9	–7,7
Máramaros- sziget	8 465	22,2	8 133	18,4	6 513	15,8	4 417	12,8	–47,8
Szováta	8 334	92,3	9 451	89,3	8 931	89,3	9 104	89,3	8,5
Margitta	7 803	53,5	8 809	46,2	7 468	43,2	6 349	42,0	–18,6
Torda	7 718	14,0	7 114	11,6	5 618	10,1	3 905	9,0	–49,4
Déva	7 598	12,6	7 331	9,3	5 975	8,6	4 409	7,8	–42,0
Dés	7 411	22,9	6 826	16,6	5 433	14,1	3 781	12,0	–49,0
Székelykeresztúr	7 341	95,4	10 729	95,2	9 856	95,0	8 923	95,0	21,6

Forrás: *Nemzeti Statisztikai Hivatal*

2.2.2. A magyarok társadalmi pozíciói survey vizsgálatok alapján: iskolázottság, jövedelmi egyenlőtlenségek

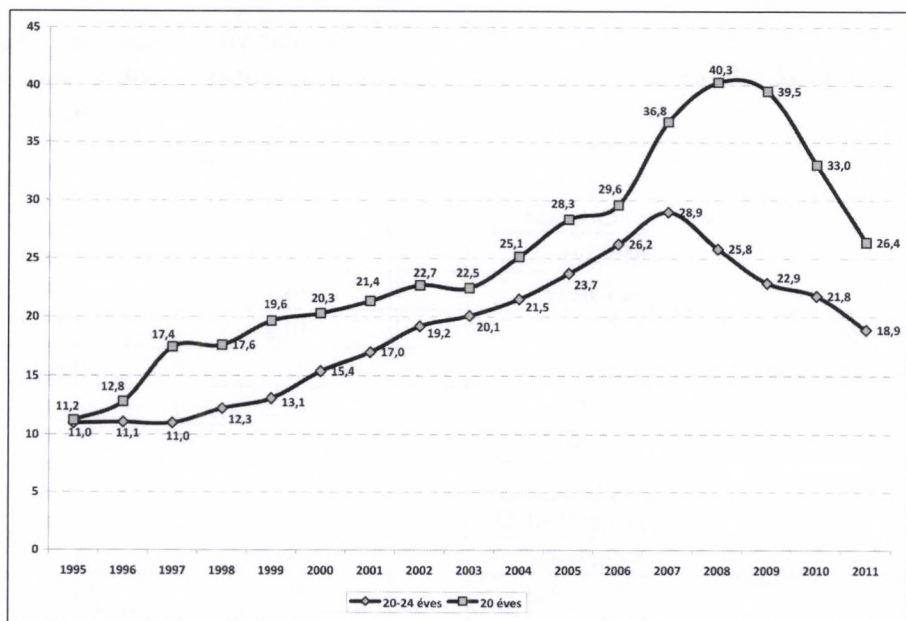
A következőkben röviden összefoglaljuk az iskolai végzettségben és a család átlagjövedelmében megmutatkozó egyenlőtlenségeket, a Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ (CCDC) és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (NKI) együttműködésében megvalósult vizsgálat alapján.⁵⁹ Az adatfelvételre 2011 januárjában került sor, és 4700 főre (köztük 1200 magyarra) terjedt ki.

59 Bővebben: lásd Kiss 2014.

A felsőfokú végzettség megszerzésének esélye

Az iskolázottság tekintetében lényeges, hogy az ezredfordulót követően jelentős oktatási expanzió zajlott le. A rendszerváltáskor az egyetemisták aránya nemzetközi összehasonlításban igen alacsonynak számított, és a növekedés a kilencvenes években sem volt látványos. 1995 és 2003 között megduplázódott, 11,4%-ról 22,7%-ra növekedett az egyetemistáknek a 20 éves korosztályon belüli aránya. A növekedés azonban ezt követően gyorsult fel igazán. 2007-ben már a 20 évesek több mint 40%-a tartozott az egyetemista népességhez. Ezt követően gyors csökkenés következett, így 2011-ben az egyetemisták aránya csupán 26,4%-os volt. A csökkenés okai többértűek. Egyrészt nagymértékben szigorodott az érettségi, így az érintett évfázatokhoz tartozók közül jóval kevesebben vághattak neki az egyetemi felvételinek. Másrészt a gazdasági válság sok család számára tette kérdésessé a gyermekek egyetemi tanulmányainak finanszírozhatóságát. Harmadrészt az egyetemi kínálat is szűkülni kezdett.

A magyarok esetében nem tudunk hasonló idősort felrajzolni, azonban meg tudjuk vizsgálni, hogy a 2011-es adatfelvétel időpontjában milyenek voltak az iskolai végzettség etnikumok szerinti eltérései. Az alábbi táblázat az alapmegoszlásokat szemlélteti. Látható, hogy a magyarok egyértelműen alulreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek körében, akár a romániai átlaggal, akár az összehasonlítás szempontjából relevánsabb erdélyi románokkal vetjük össze őket.

9. ábra: Az egyetemisták aránya a 20, illetve 20–24 éves népességben belül Romániában
Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal – Tempo-online

10. táblázat: Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (15 év fölöttiek, %-ban)

	Erdélyi magyarok (N=1187)	Erdélyi románok (N=799)	Bukarest (N=362)	Románia (N=3460)
Kevesebb, mint nyolc osztály	8,8	7,1	5,5	10,5
Nyolc osztály	27,9	23,6	14,2	23,0
Szakiskola, líceum első fele	24,4	23,0	16,5	21,9
Líceum, érettségi/posztliceális	27,1	27,6	29,2	27,2
Felsőfokú	11,5	18,7	34,1	16,7

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Kimutatható, hogy Romániában a veleszületett tulajdonságok nagymértékben meghatározzák azt, hogy kinek lesz egyetemi diplomája és kinek nem.

11. táblázat: A felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyét befolyásoló veleszületett kategóriatagságok Romániában (24 évesnél idősebb népesség)

Magyarázó változó	Értékek	Egyetemet végzett, Románia (%)	Egyetemet végzett, magyarok (%)
Születési hely (régión)	Erdély	16,7	11,5
	Havasalföld, Dobruzsza	15,1	
	Moldva	17,5	
	Bukarest	36,1	
Születési hely (településtípus)	Falu	10,4	7,2
	Város	31,3	18,6
Etnikum	Román	18,2	
	Magyar	11,5	
	Egyéb	5,5	
Apa iskolázottsága	Nincs 8 általános	2,7	1,3
	8 általános	9,3	5,5
	Középiskola	36,7	23,2
	Egyetem	82,2	80,0
Nem	Férfi	17,8	13,7
	Nő	17,1	9,8

Születési kohorsz	1949 előtt (62+)	6,1	3,8
	1950–1959 (52–61)	7,1	3,8
	1960–1966 (45–51)	11,9	8,3
	1967–1973 (38–44)	20,4	13,3
	1974–1980 (31–37)	29,9	20,5
	1981–1986 (24–30)	42,4	37,5

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Az első meghatározó háttérváltozó a születési hely. A bukaresti születésűek 36%-a végzett egyetemet a vidékiek 15,1–17,5%-os arányával szemben. A magyarok diplomaszerezési esélyei azonban a vidéki átlaghoz viszonyítva is elmaradtak.

Értelemszerűen az sem mindegy ugyanis, hogy valaki városban vagy falun látta-e meg a napvilágot. Míg a falun születettek 10%-a, addig a városiak 31%-a végzett egyetemet. A magyarok esetében a különbség ennél kisebb (7,2% a 18,6%-hoz), ami egyben azt is jelenti, hogy az etnikai esélyegyenlőtlenségek városban erősebbek, mint falun.

A bevont változók közül az apa iskolai végzettsége bizonyult a legnagyobb hatásúnak. Jól látszik, hogy míg az egyetemet végzettek gyermekei 82,2%-ban, addig a nyolc osztállyal nem rendelkezőkéi csupán 2,7%-ban végeztek egyetemet. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a magyar egyetemisták között a románoknál alacsonyabb arányt képviselnek azok, akiknek az apjuk is egyetemet végzett. Ez az eredmény logikus következménye a meglévő etnikai egyenlőtlenségeknek, ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az alsó rétegekből származó magyaroknak nagyobb esélyük lenne az oktatási mobilitásra, mint a hasonló háttérű románoknak. Ellenkezőleg, az esélyek etnikai különbségei esetükben a legnagyobbak. Míg az egyetemet végzett magyar és román szülők gyermekei majdhogynem ugyanolyan eséllyel szereztek diplomát, addig azok esetében, akiknek az apjuk kevésbé volt iskolázott, az etnicitás (magyar származás) komoly többlethátrányként jelenik meg. Így a nyolc osztályt nem végzett magyar apák gyermekeinek csupán 1,3%-a, a nyolc osztályt végzettekéinek 5,5%-a és a középiskolát végzettekéinek 23,2%-a szerzett diplomát (szemben az országos 2,7%, 9,3%, illetve 36,7%-os aránnyal).

Nemi vonatkozásban érdekes összefüggés körvonalazódik. Összességében Romániában a férfiak 17,8%-a, a nők 17,1%-a végzett egyetemet. Ugyanakkor a különböző kohorszokban a nemi esélyegyenlőtlenségek aránya ellenkező irányú. A 2002-es népszámlálási adatok szerint az 1967 óta született kohorszok esetében a nők már nagyobb arányban végeznek egyetemet, mint a férfiak, a nők össznépességen belüli alacsonyabb iskolázottsága pedig pusztán magasabb várható élettartamuknak tudható be.⁶⁰ A magyarok esetében ez a váltás szintén lejátszódott, azonban vontatottabban és ki-

60 Vagyis hogy nagyszámú iskolázatlan idős asszony van életben.

sebb mértékben. A népszámlálási adatok szerint esetükben az 1970-es az első nemzedék, ahol a nők között magasabb az egyetemet végzettek aránya, de még ezt követően is vannak kohorszok, ahol a (nő/férfi) viszony megfordul, és a különbségek is jóval kisebbek. Ez egyben azt jelenti, hogy az etnikum a lányok/nők esetében jelent fokozott hátrányt a diplomaszerezésben.

Az egyes születési kohorszok diplomaszerezési esélyeit nagyban befolyásolják az intézményes keretfeltételek. Ebből a szempontból kiemelt jelentősége van annak, hogy 1989 előtt az egyetemi oktatás csak kismértékben bővült. Ezt súlyosította, hogy a rendszer népesedéspolitikájával összefüggésben 1967 után az addigiaknál nagyobb létszámú kohorszokkal számolhatunk. Ezzel függ össze, hogy az 1949 előtt születettekhez képest a regressziós modell tanúsága szerint csak az 1973 és 1980 között, illetve az 1981 után születettek esetében van szignifikáns esélynövekedés. Magyar–román vonatkozásban az évfolyamok szerinti elemzés alapján kimutatható, hogy a felsőoktatásnak az utóbbi évtizedben lezajlott bővülése valóban közelítette az esélyeket. Az 1981 és 1986 között született magyarok 37,5%-a végzett egyetemet az országos 42,4%-kal szemben, ami jóval kisebb különbség, mint ami a korábbi kohorszok esetében tapasztalható.

Lényeges ugyanakkor, hogy a magyarok hátránya az összes alcsoporton belül megmutatkozik, vagyis arról van szó, hogy a magyar nemzetiséghez való tartozás az elmúlt évtizedekben egyértelműen csökkentette a diplomaszerezés esélyét.

Jövedelmi egyenlőtlenségek

A jövedelmi egyenlőtlenségeket a család egy főre jutó ekvivalens (nettó) jövedelmén keresztül vizsgálhatjuk.⁶¹ Ennek értékét tartalmazza az alábbi táblázat.

12. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens jövedelem nemzetiség szerint (2011. január)

	Egy főre jutó ekvivalens (nettó) jövedelem		A teljes mintához viszonyítva (%)
	ron	euró	
Erdélyi magyarok (N=1182)	718,3	171	92,4
Erdélyi románok (N=893)	834,1	199	107,3
Bukarest (N=339)	1259,5	300	162,0
Románia (N=3362)	777,5	185	100,0

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

61 Ezt a következő képlet adja meg: $Jekv = háztartás\ nettó\ jövedelme / N^{0.73}$, ahol $Jekv$ az egy főre eső ekvivalens nettó jövedelem, az N pedig a háztartástagok száma. Lásd Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. KSH-NKI, Budapest, 2004. 15.

A vizsgálat eredményei alapján Romániában az egy főre eső átlagjövedelem 777,5 lej (185 euró),⁶² az erdélyi magyarok jövedelme ennél 7,6%-kal alacsonyabb, 718,3 lej (171 euró) volt. Ha az erdélyi románokhoz viszonyítjuk, a különbség még nagyobb: a magyarok átlagjövedelme 14%-kal marad el. A következő táblázat a magyarok egy főre eső átlagjövedelmének az országos átlagtól való eltérését mutatja meg a különböző háttérváltozók szerint.

13. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem meghatározói (2011. január)

Változó	Értékek	Év (lej)		
		Románia	Magyarok	Magy/RO
Életkor	20–29 éves	958	843	88%
	15–19 éves	743	658	89%
	30–59 éves	752	698	93%
	60+	693	704	102%
Nem	Férfi	806	772	96%
	Nő	751	669	89%
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	828	745	90%
	Van	650	643	99%
Családi állapot	Nőtlen	891	764	86%
	Házas	771	734	95%
	Elvált, özvegy	657	620	94%
Iskolai végzettség	Egyetem	1432	1068	75%
	Nincs 8 általános	446	566	127%
	8 általános	540	596	110%
	Szakiskola	633	638	100%
	Líceum, érettségi	831	820	99%
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	1008	838	83%
	Nyugdíjas	680	700	103%
	Háztartásbeli	427	474	111%
	Diák, egyetemista	841	746	89%
	Munkanélküli	546	479	88%
	Egyéb inaktív	725	645	89%

62 Ezt a 2010-es egy főre eső (nem ekvivalens!) átlagjövedelemhez tudjuk hasonlítani, ami a Statisztikai Hivatal közlése szerint 795 lej volt.

Változó	Értékek	Év (lej)		
		Románia	Magyarok	Magy/RO
Településméret	Bukarest	1259	×	
	1000 fő alatt	480	539	112%
	1000–3000 fő	561	605	108%
	3–10 000 fő	533	636	119%
	10–30 000 fő	777	805	104%
	30–100 000 fő	888	857	97%
	100 000 +	1116	950	85%
Régió	Dél és Bukarest	890		
	Központi	775	699	90%
	Nyugat	799	705	88%
	Északnyugat	869	748	86%
	Délnyugat	741		
	Délkelet	659		
	Északkelet	641		
Etnikum	Román	785		
	Magyar	725		
	Egyéb	576		

Látható, hogy az életkornak komoly befolyása van az átlagjövedelemre. A legmagasabb értéket (958 lej) a 20–29 év közöttiek esetében mértünk, a legalacsonyabbat pedig a 60 év felettiekénél (693 lej). A magyarok országos átlagtól való lemaradása a fiatalok esetében a legnagyobb, míg az időskorúak között átlagjövedelmük meghaladja az országos értéket.

A nők esetében az átlagjövedelem alacsonyabb, mint a férfiaknál. A különbség nyilván elsősorban az egyedülálló vagy gyermekeiket egyedül nevelő nőknél látszik. A magyarok lemaradása a nők esetében fokozottabb, mint a férfiaknál, ami egyben azt is jelenti, hogy náluk nagyobbak az átlagjövedelem nemi egyenlőtlenségei.

Miután a háztartás egy főre eső jövedelmét vizsgáljuk, logikus, hogy a kiskorú (és nem kereső) gyermekek jelenléte a jövedelmet jelentősen csökkentő tényezőként jelenik meg. A magyarok esetében ugyanakkor a lemaradás nem a gyermekes, hanem a gyermektelen háztartások esetében realizálódik. A legjelentékenyebb hatást (érthető módon) az iskolai végzettség fejt ki. Az egyetemet végzettek átlagjövedelme több mint háromszorosa az elemi iskolával rendelkezőkének. A magyarok vonatkozásában érdekes eredményekre jutunk, ugyanis az alacsonyan képzettek (elemi, általános iskola) több, az egyetemet végzettek jóval kevesebb jövedelemmel bírnak a nekik megfelelő kategória országos átlagához képest. A gazdasági aktivitás szintén jelentős tényező:

a foglalkoztatottak értelemszerűen minden más (nem foglalkoztatott) kategóriánál magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Ezen belül a legkedvezőtlenebb helyzetben a háztartásbeliek és a munkanélküliek vannak.

A jövedelmek másik fontos meghatározója a településméret. A jövedelmek a település méretével arányosan növekednek, ami alól a 3–10 ezer közötti kisvárosok képeznek kivételt, ahol a jövedelmek alacsonyabbak, mint az 1000 és 3000 közötti lakosú (zömében falusi) településeken. A magyarok jövedelme a 30 ezer alatti településkategóriákon belül magasabb, az ennél népesebb településeken alacsonyabb az országos átlagnál.

A fejlesztési régiók esetében a déli régiót összevontuk Bukaresttel. Ehhez képest az összes többi fejlesztési régióban, leginkább Moldvában (délkelet, északkelet) alacsonyabb az átlagjövedelem. A három, részben magyarlakta fejlesztési régió az országos átlag fölött áll, azonban a magyarok jövedelme mindhárom régióon belül alacsonyabb az itt élő nem magyarokénál. Ennél is érdekesebbek azonban az egyes etnikumokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozó eredményeink. Ezt a jövedelmi szegénységen keresztül vizsgálhatjuk. A *jövedelmi szegénység* meghatározásában szintén Kapitány és Spéder alapján azt tekintettük jövedelmi szegénynek, akinek a háztartásában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem nem haladta meg a teljes népességre mért átlag felét.⁶³ Ez a szegénység relatív mutatója, a jövedelmi szegények aránya pedig ebben az értelemben az egyenlőtlenségek mértékétől függ. A jövedelmi szegénységi küszöb meghatározásában értelemszerűen az országos mintán mért adatokból indultunk ki. Mind Románia, mind az erdélyi magyarok esetében azokat tekintettük jövedelmi szegényeknek, akiknek az országos átlag (777,5 lej) felénél, vagyis 389 lejnél (95 eurónál) kevesebb az egy főre eső ekvivalens jövedelmük. Az országos minta 23,8%-a került a jövedelmi szegény kategóriába, szemben az erdélyi magyarok 16,9%-ával, az erdélyi románok 15,9%-ával és a bukarestiek 2,8%-ával. A romániai 23,8%-os arány igen magasnak tekinthető, ha például a magyarországi *Életünk fordulópontjai* vizsgálathoz viszonyítjuk, ahol (ugyanazzal az eljárással) a válaszadók csupán 12,4%-át határozták meg jövedelmi szegényként.⁶⁴

14. táblázat: A jövedelmi szegények aránya (%)

Erdélyi magyarok (N=1182)	16,9
Erdélyi románok (N=893)	15,9
Bukarest (N=339)	2,8
Románia (N=3362)	23,8

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

63 Kapitány–Spéder: *Szegénység...* 15–16.

64 Uo. 29.

Láttuk, hogy a bukarestiek jövedelme jelentősen, míg az erdélyi románoké kisebb mértékben felülmúlta az országos átlagot. Miután a jövedelmi szegénységet az országos átlagból kiindulva számítottuk ki, ez magyarázatot ad arra, miért alacsonyabb e két alpopuláció esetében a jövedelmi szegények aránya.

Az erdélyi magyarok a közepes jövedelemmel rendelkezők között vannak felülreprezentálva: nemcsak a magas, hanem az alacsony jövedelemmel rendelkezők is kisebb arányt képviselnek körükben. Így annak ellenére kevesebb közöttük a jövedelmi szegény, hogy az átlagos jövedelmük elmarad az országostól. Vagyis a magyar nemzetiség nem jelenik meg *szegénységi kockázatként*.

2.2.3. A magyarok munkaerőpiaci helyzete az Országos Munkaerő Felmérés (LFS) alapján⁶⁵

A magyarok munkaerőpiaci helyzetéről az Országos Munkaerő Felmérés (*Household Labor Force Survey* – LFS) alapján kaphatunk képet, amely Romániában tartalmaz az etnikumra vonatkozó kérdést is. A következőkben a foglalkoztatottság alakulásának, illetve a foglalkoztatottak jövedelmének etnikai különbségeit fogjuk bemutatni. Ki kell emelnünk, hogy a foglalkoztatottak jövedelme nem azonos az egy főre jutó átlagkeresettel, hanem az kimondottan a(z egyéni) bérezés és nem a család rendelkezésére álló pénzösszeg etnikai különbségeit mutatja.

A *foglalkoztatottság* viszonylatában az LFS a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) meghatározásából indul ki. E szerint foglalkoztatottnak tekinthető az, aki „az elmúlt héten kereső tevékenységet végzett, akár csak egy órát is”. Lényeges, hogy ez a definíció a foglalkoztatottságot nem köti sem a teljes munkaidőhöz, sem a formális munkaszerződéshez. Foglalkoztatottnak tekinti mindazokat, akik az *informális munkaerőpiacon* dolgoznak, még akkor is, ha munkavégzésük teljesen alkalmi jellegű. Az adatfelvétel azonban lehetőséget ad arra, hogy a *formális munkaerőpiaci szereplőket* is azonosítsuk. Az LFS adatbázisból ki lehet szűrni azokat, akik (határozott vagy határozatlan idejű) munkaszerződés alapján dolgoznak. Magunk a határozatlan idejű munkaszerződés megléte alapján különítettük el a formális és informális szereplőket. Szintén az ILO definícióinak megfelelően elkülöníthetjük a *munkanélkülieket* (akik a foglalkoztatottakkal együtt a munkaerőpiaci szempontból *aktív népességet* alkotják), illetve az *inaktívakat*. Az alábbi táblázatok a teljes, illetve a magyar (romániai) népességre összesítik az alapmutatókat, a 2000 és 2012 közötti periódusra.

65 Az alfejezet a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet *Etnikai rétegződési rendszer Romániában* kutatási programja keretében készült, az elemzést a Nemzeti Statisztikai Hivatallal kötött szerződés tette lehetővé.

15. táblázat: A munkaerőpiaci részvétel alakulása a teljes romániai népesség körében 2000 és 2012 között az LFS-adatfelvétel alapján, 15–64 éves népesség (%)

	Formális foglalkoztatott*	Informális foglalkoztatott*	Foglalkoztatottsági ráta*	Mezőgazdaságban dolgozók**	Nem mezőgazdaságban dolgozók**	Munkanélküli*	Munkanélküli ráta***	Inaktív*
2000	37,8	25,8	63,6	37,8	62,2	5,2	7,6	31,2
2001	37,1	25,8	62,9	34,5	65,5	4,8	7,1	32,3
2002	37,2	20,8	58,0	32,4	67,6	5,7	8,9	36,4
2003	36,9	20,9	57,8	31,7	68,3	4,6	7,4	37,6
2004	37,9	20,0	57,9	28,1	71,9	5,3	8,4	36,8
2005	38,1	19,6	57,7	28,7	71,3	4,7	7,5	37,6
2006	40,0	18,9	58,8	27,2	72,8	4,8	7,6	36,3
2007	40,3	17,9	58,2	25,5	74,5	4,3	6,9	37,5
2008	40,1	18,6	58,7	26,7	73,3	4,0	6,3	37,4
2009	40,9	17,7	58,6	25,7	74,3	4,5	7,2	36,9
2010	39,9	18,9	58,8	26,9	73,1	4,8	7,6	36,4
2011	40,4	18,0	58,5	25,5	74,5	4,9	7,7	36,7
2012	41,0	18,5	59,5	26,1	73,9	4,7	7,3	35,8

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok

* Az összes 15 és 64 év közötti százalékaiban.

** A foglalkoztatottak százalékaiban.

*** Az aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek) százalékaiban.

16. táblázat: A munkaerőpiaci részvétel alakulása a magyar népesség körében 2000 és 2012 között az LFS-adatfelvételek alapján, 15–64 éves népesség, éves átlagok (%)

	Formális foglalkoztatott*	Informális foglalkoztatott*	Foglalkoztatottsági ráta*	Mezőgazdaságban dolgozók**	Nem mezőgazdaságban dolgozók**	Munkanélküli*	Munkanélküli ráta***	Inaktív*
2000	38,8	20,6	59,5	29,0	71,0	3,6	5,7	36,9
2001	38,1	21,0	59,0	26,8	73,2	3,8	6,1	37,1
2002	38,3	16,8	55,1	23,4	76,6	4,0	6,8	40,9
2003	36,9	16,2	53,0	22,8	77,2	3,1	5,6	43,8

	Formális foglalkoztatott*	Informális foglalkoztatott*	Foglalkoztatottsági ráta*	Mezőgazdaságban dolgozók**	Nem mezőgazdaságban dolgozók**	Munkanélküli*	Munkanélküli arány***	Inaktív*
2004	39,2	15,5	54,7	19,9	80,1	4,1	6,9	41,3
2005	40,2	15,1	55,3	20,7	79,3	3,0	5,2	41,7
2006	43,3	14,0	57,3	19,4	80,6	3,7	6,1	39,0
2007	41,9	13,9	55,8	18,7	81,3	3,3	5,5	41,0
2008	43,8	13,5	57,2	18,4	81,6	3,6	6,0	39,1
2009	43,8	13,5	57,3	18,7	81,3	4,3	7,0	38,3
2010	41,8	15,4	57,2	21,4	78,6	5,2	8,4	37,5
2011	44,1	13,6	57,7	18,3	81,7	5,2	8,3	37,0
2012	45,8	13,6	59,5	18,4	81,6	4,2	6,7	36,3

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok

* Az összes 15–64 év közötti százalékában.

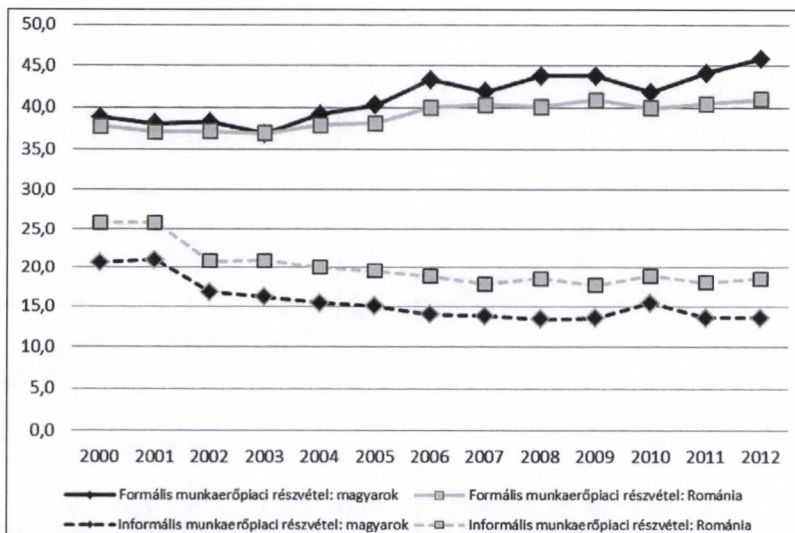
** A foglalkoztatottak százalékában.

*** Az aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek) százalékában.

Az LFS megerősíti azt a korábban is (népszámlálási adatokból) ismert⁶⁶ tényt, hogy a magyarok – a fokozott ruralizáció ellenére – alulreprezentáltak a mezőgazdasági szektorban, és ennek következtében az informális munkavállalók között is. Esetükben ráadásul az informális szektorban dolgozók aránya nagyobb ütemben csökkent, miközben gyorsabban emelkedett a formális munkaerőpiaci részvétel.

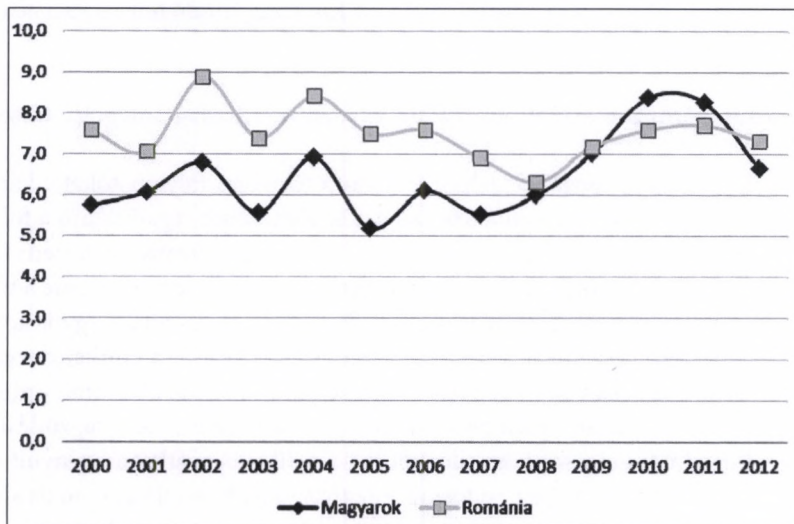
Elmondható, hogy miközben országosan (az informális szektor zsugorodása miatt) csökkent a foglalkoztatottsági ráta, a magyarok esetében lényegében stabil maradt, és a 2012-es évben nagyjából megegyezett az országos átlaggal. A munkanélküli arány (a munkanélküliek aktív népességen belüli aránya) 2000 és 2008 között az országos átlag alatt volt, majd a gazdasági válság éveiben az országos átlag fölé emelkedett, 2012-ben azonban már kismértékben ismét az országos átlag alá csökkent.

66 Kiss: *Etnikai rétegződési rendszer...*

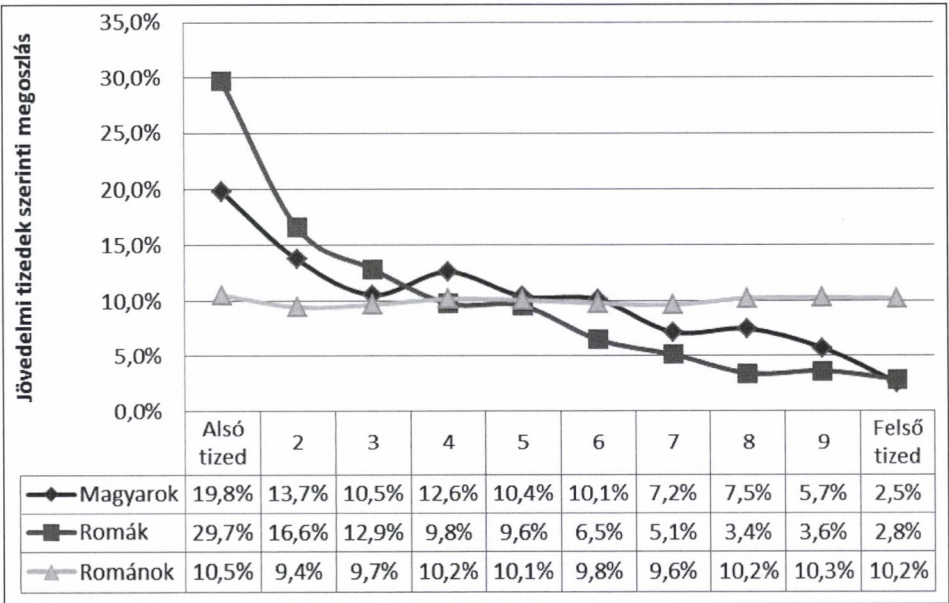
10. ábra: Az informális és formális szektorban dolgozók arányának alakulása Romániában és az erdélyi magyarok között (2000–2012)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok

11. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Romániában és az erdélyi magyarok között (2000–2012)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok

12. ábra: A különböző nemzetiségű foglalkoztatottak jövedelmi kategóriák szerinti megoszlása (2012)

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) – a Kisebbségkutató Intézet rendelkezésére bocsátott adatok

2.2.4. Etnikai párhuzamosság? Etnikailag és nem etnikailag integrált társadalmi mezők

A magyarok társadalmi pozícióit tekintve (akár a történeti folyamatokat, akár a különböző, a jelenlegi helyzetre vonatkozó adatokat elemezzük) egyértelmű a folyamatos társadalmi marginalizáció. Ez a marginalizáció pedig nyilvánvalóan nem független attól a társadalmi és politikai berendezkedéstől, amelynek lényegi eleme a tituláris nemzetiség privilegizálása. A két világháború között a román állam egyik központi célja – mint már szó volt róla – a románok számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása volt. A magyar és német középosztály által uralt erdélyi városok idegen enklávékként tűntek fel a román elitek szemében.⁶⁷ A rétegződési rendszer megváltoztatására egy sor közvetlen állami-politikai beavatkozás irányult a föld-reformtól az egyetemi mobilitási csatornák ellenőrzéséig. Hasonló diagnózis állítható fel az államszocialista korszak vonatkozásában, amikor a nagyvárosok etnikai szerkezetének megváltoztatása – az előkerült dokumentumok alapján – explicit állami politika volt. A rendszerváltást követő marginalizációs folyamatok esetében a helyzet ösz-

67 Livezeanu: *Cultural Politics...*

szetettebb. A későbbi – politikai folyamatokkal foglalkozó – fejezetben próbálunk rámutatni arra, hogy a román kisebbségpolitikai rezsim valójában nagymértékben hozzájárul az aszimmetria újratermelődéséhez.

Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából azonban egy további tényezőnek, nevezetesen a magyar elitek által követett stratégiának is kulcsszerepe van. A magyar elitek ugyanis már a két világháború közötti periódusban is az etnikai párhuzamosság (és nem mondjuk az asszimiláció) programjával válaszoltak az új körülményekre, vagyis a román nemzetállami nyomásra, illetve az ebből következő hatalmi aszimmetriákra.

A megosztott társadalmakról szóló irodalomban jól ismert az etnikai (vagy más jellegű) párhuzamosság. A konszociális demokráciáról szóló klasszikus munkáiban Lijphart bevezette a társadalmi pillér fogalmát (a holland *zuil* alapján).⁶⁸ A pillérek tulajdonképpen sűrű intézményes hálókat képeznek, amelyek a csoporttagok számára lehetővé teszik, hogy mindennapi életüket a „sajátjaik” körében éljék, a más oszlopok (vagy a többségi társadalom) létezésének figyelembevétele nélkül. Ez a gondolat a két világháború közti időszak óta jól ismert az erdélyi magyar politikai gondolkodásban.⁶⁹ A magyar elit politikai retorikájában és önreprezentációjában az oszlopok (és az intézményesített etnikai pilléresedés vagy párhuzamosság) a *kisebbségi társadalom* fogalmában jelennek meg. Ez egy olyan etnikailag integrált intézményes struktúrát jelent, amely lehetővé teszi a közösség tagjai számára, hogy az életüket egy „magyar világon” belül élhessék (anélkül, hogy túlságosan tekintetbe vennék, hogy ez fizikailag Romániában történik). Ez az intézményes struktúra, illetve a párhuzamos magyar világ megléte központi jelentőséggel bír a magyar közösség etnokulturális reprodukciója szempontjából is.

Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából azonban nem annyira a politikai programokban és nemzeti ideológiában jelen lévő gondolatként, hanem társadalmi valóságként érdekes számunkra az etnikai párhuzamosság. Ilyen szempontból pedig annak van megkülönböztetett jelentősége, hogy a *kisebbségi társadalom* (illetve, ha tágabb szakirodalmi referenciarendszerbe kívánjuk elhelyezni: a párhuzamos társadalom) metaforája csak korlátozott mértékben alkalmas az erdélyi magyar közösség tényleges társadalmi szerkezetének a leírására. Miközben egyes vonatkozásokban a jól strukturált és etnikailag integrált intézményes rendszer megléte azt sugallja, hogy az erdélyi magyarok különálló társadalmi szegmensként vagy oszlopként foghatók fel, más területeken az intézményes struktúrák hiánya és az a tény, hogy az intézményes struktúra nem fedi le a teljes közösséget, azt jelzi, hogy az erdélyi magyar közösség korántsem tekinthető önálló társadalmi szegmensnek.

68 Lijphart, Arend: *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley, 1968; Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven, 1977.

69 Sulyok István: *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala*. Erdélyi Múzeum, 1931/4–6. 170–181.

Az első etnikailag integrált mezőt (ahol a mobilitási csatornákat a magyar elitek ellenőrzik) a *vallás* képezi. Romániában az egyházas jellegű vallásosság európai viszonylatban nagyon erős, és az egyház viszonylag fontos szerepet tölt be a társadalom mindennapi életében.⁷⁰ A Kárpát-medence más régióival szemben Erdélyben a vallási és etnikai törésvonalak egymást erősítik. Az erdélyi románok nagy többsége jelenleg ortodox, a másik hagyományos román felekezet pedig a görögkatolikus. A magyarok 94%-a valamely történelmi magyar egyháznak a tagja: 46% református, 41% római katolikus, 5% unitárius, 1–1% evangélikus és magyar görögkatolikus. Az említettek (többé-kevésbé) „magyar nemzeti egyházaknak” tekinthetők, de a neoprotestáns egyházak többsége (a magyar lakosság 2,5%-a) szintén külön magyar gyülekezeti szövetségekbe tömörül.⁷¹

A párhuzamos kisebbségi társadalmat fenntartó második intézményes struktúra a *magyar nyelvű média*. Az erdélyi magyarok médiafogyasztását a magyar nyelv dominanciája jellemzi. Mindazonáltal nem létezik az erdélyi magyar elitek által ellenőrzött egységes médiastruktúra. A televíziózás vonatkozásában úgy tűnik, az erdélyi magyarok egy Magyarország központú „médiatájba” integrálódnak. Az erdélyi magyarok átlagosan napi majdnem 3 órát töltenek a televízió előtt, és szinte két órán keresztül magyarországi (közszolgálati vagy kereskedelmi) csatornákat néznek. A rádió és a nyomtatott sajtó tekintetében az erdélyi magyar nyelvű sajtóorgánumok dominálnak. Ellenben nem léteznek Erdély teljes területén jelen levő rádióadók és újságok, ehelyett a megyei lapok és a helyi rádióadók játszanak főszerepet. Hozzávetőleg az erdélyi magyarok egynegyede fogyaszt elsősorban román nyelvű médiatermékeket, de ez a médiafogyasztási minta Dél-Erdély, Máramaros és a Bánság magyar szóránközségeiben domináns.⁷²

Az erdélyi magyarok ugyanakkor a *kulturális intézmények* sűrű hálózatával is rendelkeznek, amelyeket elsősorban a román állam vagy a helyi önkormányzatok finanszíroznak. Ez a kulturális infrastruktúra azonban szinte kizárólag az úgynevezett magaskultúra (színház, irodalom stb.) előállítására összpontosít, miközben az erdélyi magyar populáris kultúra termelése összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben intézményesített. Így az erdélyi magyarok elsősorban a magyarországi, másodsorban a román nyelvű populáris kultúra fogyasztói.

70 Az erdélyi magyarok 34%-a hetente, 60%-uk legalább havonta egy alkalommal megy el templomba. Gyakorlatilag minden erdélyi magyar meg van keresztelve, és döntő többségük egyházi esküvőt is köt. Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: *Életünk fordulópontjai Erdély – második adatgyűjtési hullám* (2009).

71 Ez a helyzet a pünkösti és a baptista egyházakkal. Az adventistáknál az erdélyi vezetésben erős a magyar dominancia, és általában helyi szinten különülnek el a gyülekezetek. A Jehova tanúi egyházban nincsenek etnikailag elkülönülő struktúrák, viszont a magyarok nagyon erősen felülreprezentáltak, a külön gyülekezeti alkalmak tekintetében a vegyes helyi gyülekezetek két nyelven működnek. Forrás: Népszámlálási adatok; www.adventista.ro.

72 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2015.

További fontos, a magyar közösség különálló társadalmi szerveződését megerősítő intézményes oszlopokat jelentenek a magyar nyelvű oktatási hálózat, a magyar önkormányzatok és a politikai részvétel, ami etnikai pártokon keresztül valósul meg.

Az intézményes etnikai párhuzamosság tökéletlen jellege két szempontból is lényeges. Egyrészt már érintettük, hogy az intézményes komplexitás nélkül nehezen tartható fenn a közösség etnokulturális reprodukciója. Másrészt az intézményes teljesség a fő feltétele annak, hogy az etnikai elit sikeresen tudja kontrollálni a társadalmi mobilitás csatornáit, és az etnikai csoport társadalmilag mobil tagjait a közösségen belül tudja tartani. Horowitz arra mutatott rá, hogy az etnikumközi viszonyok tekintetében alapvető jelentősége van annak, hogy egyértelműen alá-fölé rendelő (*ranked*), vagy nem egyértelműen alá-fölé rendelő (*unranked*) rendszerrel állunk-e szemben. A megkülönböztetésben két tényező szerepét hangsúlyozta. Egyrészt hogy az etnicitás egyben státuszjelző-e, illetve hogy az etnikai elitek mennyire ellenőrzik a mobilitási csatornákat. Összességében kétségtelen, hogy a magyar–román viszony inkább a nem egyértelműen alá-fölé rendelő rendszer ideáltípusához áll közelebb.⁷³ Az aszimmetriák fokozódása szempontjából azonban lényeges, hogy a magyar elitek a mobilitási csatornáknak csak egy részét ellenőrzik, miután az erdélyi társadalmi valóság az etnikailag integrált és nem etnikailag integrált társadalmi mezők kettősségében fogható meg. A magyar közösség intézményes párhuzamossága tehát távolról sem teljes: például az egészségügyi ellátás, a szakszervezetek és a szociális ellátás egyáltalán nem etnikai alapon szerveződnek.

Lényeges az is, hogy az erdélyi magyar elit szisztematikusan alábecsüli a gazdasági tevékenység (lehetséges) etnikai meghatározottságát. Senki sem próbálkozott például – egészen a legutóbbi időkgig – egy magyar fogyasztói szegmens kiépítésével. Ennek az utóbbi években a székelyföldi regionális identitás kialakításában volt jelentős szerepe. A Merkúr üzletlánc és a Góbé termék, a Székelygyümölcs, az Igazi Csíki Sör említettek mint sikeres kezdeményezések. A székelyföldi politikai elitek részlegesen támogatták ezeket a kezdeményezéseket, az RMDSZ országos struktúrái azonban nem mutattak különösebb érdeklődést irántuk.

Összességében a gazdasági ágazat nem tekinthető etnikailag integráltnak. Természetesen vannak Erdélyben magyar vállalkozók, akiknek a hálózatai adott esetben etnikailag tagoltak, és akiknek a partnerei vagy alkalmazottai körében többségben vannak a magyarok. Azonban – amint azt több vizsgálat is kimutatta – Erdélyben az üzletet a gazdasági szereplők csak üzletnek tekintik, és nem „magyar üzletnek”.⁷⁴ Ennek a felfogásnak pedig messzesemenő következményei vannak a magyar közösség intézményes szerveződésére.

73 Donald Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, UCLA Press, 2000. 21–22.

74 Brubaker et al.: *Nationalist...*

IRODALOM

- Arel, Dominique: *Language categories: backward or forward looking*. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge University Press, 2002. 92–121.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. Sage, London, 1995.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Brubaker, Rogers: *Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”*. International Migration Review, 1998/4. 1047–1065.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2002.
- Brubaker, Rogers: *National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery*. In: Barbagli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds.): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Il Mulino, Bologna, 2009. 201–221.
- Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002.
- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*. Kriterion, Kolozsvár, 2007.
- Dávid Zoltán: *A magyarul beszélők száma?* Magyar Nyelvőr, 1982/7. 38–50.
- Dávid Zoltán: *A mai Kovászna megye népességének alakulása 1910–1969*. In: *A Magyarországtudató Intézet évkönyve 1989*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1988. 105–119.
- Diaconescu, Marius: *A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között*. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 9–20.
- Egry Gábor: *Nép, nemzet, állam, társadalom: népszolgáló közösségkép és közösség-szervezés az erdélyi magyar politikában, 1918–1944*. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség modelljei a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Pozsony, 2014. 48–71.
- Fenton, Steve – Bardley, Harriet: *Introduction*. In: uők (eds.): *Ethnicity and Economy. Race and Class Revisited*. Macmillan, Palgrave, 2002.
- Fenton, Steve: *Ethnicity*. Polity, Cambridge, 2003.
- Finnäs, Fjaral – O’Leary, Richard: *Choosing for the children: The affiliation of the children of minority-majority group intermarriages*. European Sociological Review, 2003/5. 483–499.

- Fleck Gábor – Rughiniș, Cosima: *Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*. Human Dynamics, București, 2008.
- Ghețău, Vasile: *Recensământul și aventură INS cu datele finale*. Cursdeguvernare.ro 07.08.2013 (<http://cursdeguvernare.ro/recensamantul-si-aventura-ins-prin-datele-finale.html>)
- Gyurgyik László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram, Pozsony, 2004.
- Gyurgyik László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKIK, Budapest, 2010.
- Gyurgyik László: *Egy csökkenés anatómiája. A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai az 1990-es évektől napjainkig*. Kommentár, 2012/3. 25–35.
- Gyurgyik László: *The demographic trends of the ethnic Hungarian population of Slovakia in light of the 2011 census to the present*. *Minority Studies*, 15. 2013. 53–66.
- Hermann Gusztáv: *Nemzet és náció. A székely rendi nacionalizmus és magyar nemzet-tudat 1848-ig*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003.
- Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. UCLA Press, Berkeley, 2000.
- Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004. 61–91.
- Horváth István: *A romániai magyarok nyilvános nyelvhasználatának mintázatai*. In: Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.
- Hunya Gábor: *Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája*. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet*. Atlantisz-Medvetánc, Budapest, 1990. 159–181.
- Jaskulawski, Krystof: *Western (civic) versus Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy*. *Polish Sociological Review*, 2010/3. 289–302.
- Jenkins, Richard: *Social Identity*. Routledge, Abingdon, 2008.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. KSH-NKI, Budapest, 2004.
- Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge University Press, 2002.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kriterion–ISPMN, Kolozsvár, 2010.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012.

- Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoporthoz statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research, Kolozsvár, 2013.
- Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014/2. 187–245.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*. Kutatási jelentés. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2015.
- Kiss Ágnes – Toró Tibor: *Integrarea pe piața muncii și mobilizarea politică a romilor. Studiu de caz Huedin. Raport de cercetare*. CRDE, Cluj, 2015.
- Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1998.
- Kocsis Károly: *A magyarság határainkon túl. Erdély*. Élet és Tudomány, 1989/15. 460–463.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origin and Background*. Macmillan, London, 1944.
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – LiliumAurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.
- Könczei Csongor: *De la Kodoba la Codoba. Despre schimbarea identității etnice secundare într-o familie de muzicanți romi dintr-un sat din Câmpia Transilvaniei*. ISPMN, Cluj, 2009. [Studii de Atelier 25.]
- Kymlicka, Will: *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford University Press, 2001.
- Laitin, David D.: *Marginality. A Microperspective*. Rationality and Society 7. 1995. 31–57.
- László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Pro-Print, Csíkszereda, 2012.
- Lee, Ronald: *Reflections on Inverse Projection. Its Origins, Development, Extensions and Relation to Forecast*. In: Barbi, Elisabetta – Bertino, Salvatore – Sonnino, Eugenio (eds.): *Inverse Projection Techniques. Old and New Approaches*. Springer, Berlin, 2004.
- Lijphart, Arend: *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley, 1968.
- Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven, 1977.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Cornell University Press, Ithaca-London, 1995.
- McGarry, John – O'Leary, Brendan – Simeon, Robert: *Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation*. In: Choudhry, S. (ed.): *Constitutional*

- Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford University Press, 2008. 41–88.
- Overview of the Labour Market Situation of Low Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment.* In: Messing, Vera (ed.): *Neujobs. State of the Art Report 2012*, No. 19.
- Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselő vagy pártpolitika? A Romániai Magyar Népi Szövetség története 1944–1953.* Doktori disszertáció. Pécs, PTE–BTK, 2011.
- Nyárádi R. Károly: *Erdély népesedéstörténete.* Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2003.
- Papp Z. Attila – Márton János: *Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai.* Magyar Kisebbség, 2014/2. 7–32.
- Reeskens, Tim – Hooghe, Mark: *Beyond the civic-ethnic dichotomy: investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries.* Nations and Nationalism, 2010/4. 579–597.
- Regényi Emil – Törzsök Erika: *Romániai menekültek Magyarországon 1988.* In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről.* Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. ELTE, Budapest, 1988. 187–241.
- Ronnás, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence.* The Economic Research Institute, Stockholm, 1984.
- Sandu, Dumitru: *Comunitățile de Romi din România. O hartă a sărăciei comunitare prin sondajul PROROMI.* Banca Mondiala, București, 2005.
- Schöpflin György: *Nationalism and Ethnicity in Europe, East and West.* In: Kupchan, Ch. (ed.): *Nationalism and Nationalities in the New Europe.* Cornell University Press, Ithaca and London, 1995.
- Seres Attila – Egry Gábor: *Magyar levéltári források az 1930-as romániai népszámlálás értelmezéséhez.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.
- Shulmann, Stephen: *Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism.* Comparative Political Studies, 2002/5. 554–585.
- Sulyok István: *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala.* Erdélyi Múzeum, 1931/4–6. 170–181.
- Szilágyi N. Sándor: *Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra.* Magyar Kisebbség, 2002/4. 64–96.
- Szilágyi N. Sándor: *Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra.* In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004. 157–235.
- Szőke László: *Hungarian Perspectives on Emigration and Immigration in the New European Architecture.* International Migration Review, 1992/2. 305–312.
- Tánczos Vilmos: *Hányan vannak a moldvai csángók?* Magyar Kisebbség, 1997/1–2. 370–390.

- Tánczos Vilmos: *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön*, Magyar Kisebbség, 1998/2. 339–362.
- Tánczos Vilmos: *A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008/2010-ben*. Magyar Kisebbség, 2010/3–4. 62–156.
- Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” *A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán*. Pro Minoritate, 2012/3. 80–112.
- Toma Stefania: *Modele de segregare etnică. Ghettoizare și relații interetnice. Raport de cercetare*. ISPMN, Cluj, 2009.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Venczel József: *A székely népfélesleg*. Hitel, 1942/1. 18–32.
- Verdery, Kathrine: *National Ideology under Communism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. UCLA Press, Berkeley, 1991.
- Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*. Cambridge University Press, 2002. 85–114.
- Wimmer, Andreas: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Networks, Power*. Oxford University Press, 2012.

3. NYELVISMERET, NYELVI JOGOK ÉS NYELVHASZNÁLAT

3.1. AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVI KÖZÖSSÉG JELLEGZETESSÉGEI A ROMÁNIAI NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

A népszámlálás a nyelvi megoszlásra, a magyarul beszélők számára vonatkozó egyik legfontosabb adatforrás. A romániai népszámlálások a nemzetiségi hovatartozás mellett az 1930-as összeírástól kezdődően rendszeresen rögzítették a népesség anyanyelvét, így a magyart anyanyelvként felvállalók számát is. A nyelvre vonatkozóan kizárólag az anyanyelvet regisztrálták, soha nem kérdeztek rá más nyelvek ismeretére, a többnyelvű személyek nyelvi viselkedésére, sem a nyelvi identitás különböző más dimenzióira, például arra, hogy a megszámolt személy milyen nyelvet használ általában a mindennapi életben, vagy származása alapján milyen nyelvvvel azonosul.

Bár a hivatalos, formális meghatározások szerint a romániai népszámlálások által regisztrált anyanyelv a korai gyermekkorban elsőként elsajátított nyelv, egyáltalán nem biztos, hogy a népszámlálási adatok azt tükrözik, hogy a különböző, Romániában élő és egynél több nyelvet beszélő populációk tagjai közül hányan sajátították el első nyelvként a magyart. Az anyanyelv fogalma ugyanis több jelentéstartalmat fedhet. Jelentheti valóban azt, hogy melyik az elsőnek elsajátított (származási) nyelv, de azt is, hogy melyik a leggyakrabban használt, a legjobban ismert nyelv. Vagy vonatkozhat arra a nyelvre, amellyel a beszélő valamilyen okból érzelmileg azonosul, anélkül hogy azt feltétlenül nagyon jól beszélné.¹ Bár kevés arra vonatkozó elemzés született, hogyan értelmezik az anyanyelv kategóriáját konkrét kérdezési helyzetben, miként működik annak bevallása, az anyanyelvi azonosulás, Tánczos Vilmosnak a csángók népszámlálási kontextusban történő nyelvi azonosulásáról szóló írása arra hívja fel a figyelmet, mennyire összetett nyelvismereti, nyelvhasználati valóságok húzódnak meg a népszámlálási számsorok mögött többnyelvű populációk esetében.²

Annak ellenére, hogy a népszámlálás adatai korlátozottak (nem térnek ki a kétnyelvűsége), számsorai relativizálhatóak (és sok vonatkozásban relativizálandóak), mégiscsak ez marad a legátfogóbb rendszeres adatforrás, amely alapján a romániai, erdélyi

1 Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997. 13.

2 Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.

magyarság nyelvi helyzete leírható, tehát elemzésünk mindenekelőtt ezekre az adatokra alapoz.

3.1.1. A magyar anyanyelvű népesség számának időbeni alakulása

1918 előtt a magyar anyanyelvűek száma és aránya fokozatosan növekszik; ennek egy része a magyarság javára történő asszimilációs folyamatoknak is betudható. 1918 után, a két világháború közötti periódusban jelentősen csökken. Egyrészt az impériumváltás következtében kezdődő migráció, másrészt a megváltozott román népszámlálási gyakorlatok okán.³ A második világháborút követően a magyar anyanyelvű népesség – országosan is, Erdélyben is – a kilencvenes évekig, bár számbelileg növekszik, arányaiban csökken. Majd a kilencvenes évektől mind számában, mind arányában viszonylag jelentős a csökkenés, mind az ország, mind a történelmi régió szintjén.⁴

Az 1. táblázatból is látható, hogy a romániai magyar anyanyelvű népesség zöme Erdélyben él. Igaz, nyolcvanéves távlatban (1930-tól erre) jelentősen fluktuált a Kárpátokon kívül tartózkodó magyar anyanyelvű népesség száma és részaránya. 1930-ban a magyar anyanyelvűek 4,75%-a, a legutóbbi, 2011-es népesség-összeírás időpontjában pedig hozzávetőleg 11 ezer személy, a népesség 0,9%-a élt Erdélyen kívül.

1. táblázat: *A magát magyar anyanyelvűnek valló népesség számának és számarányának alakulása országos és erdélyi viszonylatban*⁵

	Romániában, N	Romániában, %	Erdélyben, N	Erdélyben, %	Erdélyen kívül ma- gyar anyanyelvű, %
1869			1 052 300	24,99	
1880			1 007 425	25,10	
1890			1 198 147	27,18	
1900			1 433 252	29,56	
1910			1 653 943	31,64	
1930	1 554 525	10,89	1 480 712	26,69	4,75
1948	1 499 511	9,45	1 481 903	25,72	1,20

3 A magyar népszámlálások csak az anyanyelvet rögzítették, ebből következtetve az alanyok nemzetiségére. A román népszámlálás külön jegyezte a nemzetiséget és az anyanyelvet, különböző eszközökkel szorgalmazva a nemzetiségnek megfelelő anyanyelv regisztrációját. Így 1930-ban a jelentős számú, zömében magyar anyanyelvű zsidóság java része statisztikailag nem magyar anyanyelvűként jelenik meg.

4 A legutóbbi népszámlálás esetében a lélekszámcsökkenés egy része a census módszertanának tudható be. A népszámlálás eredményeit kiegészítették a külföldön tartózkodó népességnek a népesség-nyilvántartótól átvett adataival, amelyek azonban nem tartalmaznak anyanyelvre vonatkozó nyilatkozatokat.

5 Erdély fogalmába a továbbiakban beleértve a történelmi Erdélyt, a Partiumot és a Bánságot.

	Romániában, N	Romániában, %	Erdélyben, N	Erdélyben, %	Erdélyen kívül ma- gyar anyanyelvű, %
1956	1 653 700	9,46	1 616 199	25,93	2,27
1966	1 651 873	8,65	1 625 702	24,13	1,58
1977	1 750 000	8,12	n. a.	n. a.	n. a.
1992	1 639 135	7,19	1 630 584	21,11	0,52
2002	1 443 970	6,66	1 429 473	19,79	1,00
2011	1 259 914	6,26	1 248 623	18,39	0,90

Források: Varga E. Árpád: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Püski, Budapest, 1998; népszámlálási alapadatok

3.1.2. A magyar anyanyelvű közösség térszerkezeti és földrajzi megoszlása

A romániai magyar anyanyelvű lakosság 99,1%-a Erdélyben él. Éppen ezért a Kárpátokon kívüli magyar anyanyelvű közösség rövid bemutatását követően elemzéseinket Erdélyre korlátozzuk.

Az Erdélyen kívüli magyar anyanyelvű, 11 ezer főt valamivel meghaladó közösség 40%-a szétszórtan él, olyan közigazgatási egységekben, ahol a magyar anyanyelvűek száma ritkán haladja meg a 10 személyt. A Kárpátokon túli magyar anyanyelvűek száma két esetben haladja meg a háromezres küszöböt, olyan potenciális nyelvi közösséget képezve, melynek megvan a lehetősége arra, hogy a privát szférán túli anyanyelvi intézményeket működtessen (vallási gyülekezet, iskola). Az Erdélyen kívüli magyar anyanyelvűek 30%-a Bukarestben, a további majdnem 28%-a Gyimesbükkben él. Igaz, Gyimesbükköt csak adminisztratív értelemben lehet Kárpáton túli területként értelmezni, hiszen történelmileg Erdélyhez, Csík vármegyéhez tartozott, és csak 1951-ben csatolták az óromániai Bákó megyéhez. Ugyanakkor megemlítendő, hogy Gyimesbükkötől keletebbre egy 62 ezerre becsült, a magyar nyelvet ismerő, ennek sajátos változatát különböző mértékben még használó csángó közösség él, melynek zöme a népszámláláskor nem a magyar anyanyelvi kategóriával azonosult.⁶

6 Tánczos Vilmos: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011.

2. táblázat: A magyar anyanyelvű lakosság megoszlása Erdélyben 2011-ben⁷ (annak függvényében, hogy a lakhelyükül szolgáló községben/városban mekkora volt a magyar anyanyelvűek részaránya)

A magyar anyanyelvűek aránya a községben/városon belül	Közigazgatási egységek száma	Összesen magyar anyanyelvű az illető községben/városban	Arányuk a magyar népességben belül %
Nincs magyar anyanyelvű	110	0	0
0,01–2,5% között	515	17 205	1,38
2,51–5% között	73	34 307	2,75
5,01–7,5% között	40	38 298	3,07
7,51–10% között	33	34 083	2,73
10,01–20% között	87	140 295	11,25
20,01–30% között	57	121 015	9,70
30,01–40% között	39	84 760	6,80
40,01–50% között	25	102 050	8,18
50,01–60% között	29	70 939	5,69
60,01–70% között	23	53 189	4,26
70,01–80% között	24	132 047	10,59
80,01–90% között	32	118 878	9,53
90,01–100% között	94	300 191	24,07
Összesen	1183	1 247 257	100

Forrás: saját számítások és népszámlálási adatok alapján

Erdély 1183 közigazgatási egységének 10%-ában nem él egyetlen olyan személy sem, aki a legutóbbi népszámláláskor magát magyar anyanyelvűnek vallotta volna. Összesen 662 közigazgatási egységben a magyart anyanyelvként vállalók részaránya nem éri el a 10%-ot. Ilyen településen élt az erdélyi magyarok 9,9%-a. Igaz, ebből 7 közigazgatási egységben⁸ a magyar anyanyelvűek száma meghaladja a 3000-et, tehát számottevő nagyságú szórványközösségekről van szó. Vagyis az erdélyi, magát magyar anyanyelvűnek valló és szórványhelyzetben (arányuk 10 százalék alatt) élő népesség több mint fele (az erdélyi magyar népesség majdnem 5%-a) olyan településen él, ahol – bár alacsony a részarányuk, de – létezik akkora magyar anyanyelvű népesség, amely (legalábbis elvben) biztosít egy kritikus nagyságú beszélőközösséget. Van-e annyan, hogy adott közösségi színtereket (oktatás, vallásos gyülekezetek, kulturális intézmények, rendezvények) magyar nyelven működtessenek. Viszont az erdélyi

⁷ Csak az erdélyi magyarságra vonatkozó adatokkal számoltunk.

⁸ Brassó, Arad, Temesvár, Déva, Medgyes, Torda, Beszterce.

magyar anyanyelvűek 3,5–4%-a olyan településen él, ahol statisztikai értelemben véve kicsi a valószínűsége annak, hogy a magukat magyar anyanyelvűnek vallók magyar nyelvű közösségi intézményeket tarthatnának fenn. Vagyis a legutóbbi népszámlálás anyanyelvi megoszlásait tekintve hozzávetőleg 50 ezer olyan magyar anyanyelvű személlyel kell számolni, akik esetében nagyon korlátozott annak az esélye, hogy a magyar nyelvűséget helyi közösségi intézményeken belül termelhessék újra. Náluk a magyar nyelvhasználat legjobb esetben a privát szférára, esetleg a médiára korlátozódik, hisz a beszélők száma nem elég nagy, illetve a beszédközösség nem eléggé differenciált ahhoz, hogy az anyanyelvi kommunikáció számos funkcióját biztosítani tudná.

A 10–20% közötti magyar anyanyelvű népességet tömörítő 87 közigazgatási egység között kilenc olyan város és egy nagyközség van, ahol a magyar anyanyelvűek lélekszáma meghaladja a 3000 lakost.⁹ 323 helyi közigazgatási egységben a magyar anyanyelvű lakosság részaránya meghaladja a népesség 20%-át. Ez azért fontos küszöb, mert a 2001-ben elfogadott 215-ös számú közigazgatási törvény¹⁰ ehhez a részarányhoz köti a közigazgatási anyanyelvhasználat jogát, illetve előírja a közigazgatási intézmények kötelezettségét, hogy biztosítsák az e jog gyakorlásához kapcsolódó intézményes feltételeket. Tehát a törvény betűjét, illetve a 2011-es népszámlálás eredményeit tekintve az erdélyi magyar anyanyelvűek 78,82%-a él olyan településen, ahol a helyi közigazgatásban a magyar nyelv használata kötelező. Ebből mintegy 25% olyan településen él, ahol számarányuk meghaladja a nyelvi jogok alkalmazása szempontjából fontos 20%-ot, de nem éri el az 50%-ot, vagyis statisztikai értelemben (is) helyi szintű kisebbséget alkotnak. Illetve a felénél valamivel több (54%) él olyan településen, ahol helyi többséget tesznek ki.

Bár a 20%-ot meghaladó népességarány esetében a közigazgatási nyelvi jogszabályozás egységes, ott, ahol a magyarok aránya nem éri el az 50%-ot, a helyi közigazgatás általában részlegesen szerez érvényt a törvény betűjének, inkább formálisan alkalmazza a kisebbségi nyelvi jogokat. Ahol a magyar anyanyelvűek statisztikai értelemben többségben vannak, nagyobb eséllyel és átfogóbb jelleggel érvényesítik a közigazgatási szintű kisebbségi anyanyelvhasználati jogait.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a magyar anyanyelvű népesség enyhe többsége (51%) városi. A kilenc, százezernél nagyobb lélekszámú erdélyi nagyváros¹¹ egyikében sincs magyar anyanyelvű többség – ebből a kilencből 1910-ben még 6 magyar többségű volt, igaz, 1930-ban csak 4, és 1977-re már csak egy.¹² Ebben a kilenc nagyváros-

9 A magyar anyanyelvű népesség számának csökkenő sorrendjében: Kolozsvár, Nagybánya, Zilah, Segesvár, Máramarosziget, Dés, Szamosújvár, Nagyenyed, Szászfenes, Dicsőszentmárton.

10 Pontosabban az 1206/2001-es kormányhatározat, amely a törvényben előírt anyanyelvhasználati feltételek alkalmazásáról rendelkezik.

11 Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Nagyvárad, Arad, Nagyszeben, Marosvásárhely, Nagybánya, Szatmárnémeti.

12 Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok az erdélyi városok etnikai arculatában bekövetkezett változásokról*. Regio, 1991/4. 139.

ban a legutóbbi népszámláláson negyedmilliónyi magyar ajkú személyt regisztráltak. Ezekben a nagyvárosokban a magyar nyelv nyilvános használata visszaszorulóban van, mindenekelőtt különböző magyar jellegű intézményekre (iskolák, egyházak, művelődési intézmények) jellemző. Egyes esetekben a személytelen nyilvános kommunikáció nyelve (két egymást nem ismerő magyar anyanyelvű között is), az „utca” domináns nyelve egyre nagyobb valószínűséggel a román nyelv. Ennek ellenére ezek a városi központok jelentős szerepet játszanak bizonyos városokhoz kapcsolódó nyelvi funkciók fenntartásában (oktatás, kultúra, helyi média stb.), ezáltal biztosítva a környező falusias jellegű települések helyi beszédközösségeinek egyfajta transzlokális integrációját.

Egyetlen 50–100 ezer közti magyar többségű város (Sepsiszentgyörgy) említhető. A többi – jelentős arányban magyarlakta város – 30 ezres vagy annál kisebb lélekszámú.

A földrajzi tagolódást illetően a magyar nyelvű népesség megoszlása majdnem teljes mértékben egybeesik a magyar etnikumú, nemzetiségű népesség megoszlásával, amelyet a demográfiai fejezet részletesen bemutat.

3.1.3. Nyelv és nemzetiség

A népszámlálási adatok szerint az anyanyelvi és nemzetiségi/etnikai kötődés jelentős mértékben egybeesik. Nem érdektelen azonban röviden elemezni az ún. részleges magyar identitásokat, vagyis azokat a helyzeteket, amikor az alanyok vagy csak a magyar etnikai, vagy csak a magyar anyanyelvi kategóriával azonosulnak; „magyar jellegű” identitásnak nevezünk minden olyan helyzetet, amikor akár nyelvi, akár etnikai kötődés vagy mindkettő esetében valaki a magyar kategóriával azonosul. A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor az előbbi meghatározás szerinti magyar jellegű identitást vállalók száma 1 280 995 fő volt. Ezek 94,16%-a nemzetiségileg és anyanyelvileg egyaránt vállalja a magyar kötődést, 4,18%-a csak az anyanyelvi, és 1,66%-a csak a nemzetiségi önbevallással élt.

3. táblázat: A „magyar jellegű” népesség összetétele a legutóbbi három (1992, 2002, 2011) népszámlálás adatai alapján

	Népszámlálás éve		
	1992	2002	2011
Nemzetiségi kötődés összesen	1 624 959	1 431 807	1 227 623
Anyanyelvi kötődés összesen	1 639 135	1 443 970	1 259 914
Nemzetiségi és anyanyelvi kötődés	1 590 290	1 397 906	1 206 264
Csak nemzetiségi kötődés	34 669	33 901	21 359
Csak anyanyelvi kötődés	48 845	46 064	53 650
Összesen magyar jellegű kötődés	1 673 804	1 477 871	1 281 273

	Népszámlálás éve		
	1992	2002	2011
Nemzetiségi és anyanyelvi kötődésűek részaránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	95,01%	94,59%	94,15%
Csak magyar nemzetiségű kötődésűek aránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	2,07%	2,29%	1,67%
Csak magyar anyanyelvi kötődésűek aránya az összes magyar jellegű kötődésűeken belül	2,92%	3,12%	4,19%

Forrás: saját számítások a népszámlálási adatok alapján

A magyar jellegű kötődések összetételének időbeni változását tekintve megfigyelhető, hogy: a) bár kismértékben, de trendszerűen csökken a magyar anyanyelvi és a magyar etnikai kötődést egyaránt vállalók részaránya, b) ugyanígy csökken a magyar nemzetiségi kötődéssel együtt, a magyartól eltérő anyanyelvi kötődést vállalók száma és a magyar jellegű kötődésen belüli részaránya (magyar nemzetiségű nem magyar anyanyelvűek), viszont c) trendszerűen növekszik a magyar nyelvi kötődést vállaló, ám a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést választók száma és aránya.

A csak magyar anyanyelvet vállalók zöme abból a magyar nyelvű roma populációból kerül ki, amely vagy kizárólag magyarul, vagy magyarul is beszél, de etnikai/nemzetiségi kötődésként a roma/cigány kötődést választja. Számbeli alakulásuk összefügg a romák más népeiségekhez viszonyított magasabb termékenységevel. A magyar nemzeti kötődés vállalása – de az anyanyelvié nem – két sajátos élethelyzetre jellemző. Egyrészt a vegyes házasságból származókra, akik valamilyen logika szerint (pl. magyar nemzetiségű szülő szándékainak tiszteletben tartása) a magyar kategóriával azonosulnak, ám vagy egyáltalán nem tudnak magyarul, vagy pedig kétnyelvűek, de jobban beszélik a román nyelvet. Másrészt olyan magyar származású személyekre, akik ilyen indíttatásból vállalják a magyar etnikai kötődést, de esetükben már megtörtént a nyelvi dominanciaváltás (esetleg a nyelvcseré is), és az anyanyelv kategória felvállalásában a nyelvi készséget, nem pedig az elsajátítás sorrendjét tartják mérvadónak. Hangsúlyozandó: más jellegű, nagymintás felmérések is igazolják, hogy a magukat magyar nemzetiségűnek valló személyek hozzávetőleg 2%-a nem vagy csak nagyon gyengén beszélt magyarul.¹³ A magyar etnikai kötődést vállaló, de ettől eltérő anyanyelvi kötődést választók számának (és részarányának) hosszú távú csökkenése mindenekelőtt az erdélyi magyar népesség tömbösödésével függ össze. Vagyis azzal, hogy azokon a vidékeken, ahol kevés a magyarul beszélő személy, és a nyelvi környezet nem kedvez a nyelvi újratermelődésnek, sokkal gyorsabb a népességszökkenés, mint a do-

¹³ Horváth István: *Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában*. In: Spéder Zoltán (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009. 159.

minánsan magyar nyelvű helyi nyelvközösségekben. És mivel egyre kevesebben élnek magyarok az ilyen településeken, csökken azok száma, akik olyan nyelvi környezetben élnek, ahol ki vannak téve a nyelvi dominanciaváltásnak, esetleg a nyelvcsereinek.

3.2. AZ ERDÉLYI NYELVI HELYZET, NYELVISMERET A NÉPSZÁMLÁLÁSI STATISZTIKÁKON TÚL

Amint azt már említettük, a népszámlálások során csak a személyek anyanyelvére vonatkozó adatokat gyűjtenek, nem kérdezik rá a személyek által ismert, különböző életviszonyokban használt más nyelvekre. Így a többnyelvűség elemzésében olyan nagymintás felmérésekre alapozunk, amelyek során rákérdeztek arra is, milyen más nyelveket ismer, használ az alany az anyanyelve mellett. Ezek az adatok több szempontból is fontosak. Egyrészt felbecsülhetővé válik általuk, mekkora a magyar nyelvet ismerő népesség Erdélyben – a népszámlálási adatokon túl. Másrészt leírható az erdélyi magyarok kétnyelvűségének mértéke, illetve következtethető, hogy a kétnyelvűség milyen mintázatai jellemzőek. Harmadrészt, mivel a román nyelv ismeretén túl más nyelvek ismeretét is kutatták, felbecsülhető, milyen nyelvismereti tőkével bírnak az erdélyi magyarok.

3.2.1. Magyar nyelvismeret nem magyarok körében

A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló népesség egy részéről a népszámlálás is szolgáltat adatokat, ám megalapozottan feltételezhető, hogy a magyarul beszélő erdélyi népesség száma és aránya jóval nagyobb 0,8%-nál (ez azoknak a részaránya, akik a legutóbbi népszámláláskor Erdélyben éltek, magyar anyanyelvi kötődést, de attól eltérő nemzetiségi kötődést választottak).

Az Életünk fordulópontjai – Erdély című kutatás során megkérdezett, magyartól eltérő nemzetiségű minta válaszai alapján a következő kép körvonalazódik:¹⁴ Az erdélyi, 20–45 éves, a magyartól eltérő kötődést vállaló népesség 3,2%-a vallott olyan szintű magyar nyelvi készségekről, amelyek alapján folytathatott magyar nyelvű társalgást (tudott válaszolni magyarul a kérdezőbiztos kérdéseire). Feltehető, hogy az össznéppesség szintjén az idősebb korosztályok körében ez valamivel nagyobb arányt jelent, hisz e generációk egy része még olyan nagyvárosi közegben élt, ahol a magyar nyelv, ha nem is föltétlenül domináns, de gyakran használt nyelv volt.

Nem megalapozatlan tehát azt becsülni, hogy a nem magyar etnikai kötődést vállaló erdélyi össznéppesség hozzávetőleg 3,8%-a (vagyis 200 ezer személynél alig valamivel több) valamilyen szinten ismeri a magyar nyelvet. Valószínűsíthető, hogy valamivel több mint 50%-uk beszél jól magyarul, hisz a nem magyar kötődést vállaló, de

14 Kiss Tamás – Kapitány Balázs: *Magyarok Erdélyben. A minta kialakítása és az adatfelvétel*. In: Spéder Zsolt (szerk.): i. m. 31–54.; Horváth: *Nyelvi készségek...*, uo. 159–164.

magyart ismerő erdélyi népesség 45%-a gyakori nyelvi bizonytalanságról számolt be (keresi a szavakat, kifejezéseket, idegenszerűnek érzi akcentusát stb.).

Ami a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállalók magyar nyelvismeretének feltételezhető forrását, eredetét illeti, az nagyjából három modellben írható le. 1) A kétszázazernyi személy hozzátétőleg fele családon belül sajátította el. Vagyis vegyes házasságból származnak, vagy jelenleg vegyes házasságban élnek. 2) A másik modell a nem magyar kötődésű, de a magyar nyelvet ismerő népesség hozzátétőleg negyedére jellemző, és többnyire a magát cigánynak/romának meghatározó népességre vonatkoztatható. E kategória magyar nyelvismeretében egyaránt fontos a *családi és közösségi nyelvi szocializáció*, és gyakori a magyar nyelvű (alapfokú) iskolázottság is. Az esetek többségében ez a népesség kizárólag a magyar nyelvet ismeri, és azon (általában véve) problémamentesen tud kommunikálni. 3) A harmadik kategóriába a nem magyar nemzetiségű, de magyarul is beszélő népesség kb. egyötöde kerül. Ezek többnyire környezeti kétnyelvűek, és zömében azokból a régiókból (főként nagyvárosokból) kerülnek ki, amelyekben a román jelenlét mellett jelentős (20–30%-ot meghaladó) a magyar jelenlét. E kategória magyar nyelvi készségei átlagában sekélyesebbek, mint más, a magyartól ugyancsak eltérő nemzeti kötődést felvállaló kategóriáké.

3.2.2. Az erdélyi magyarok románnyelv-ismerete

A román nyelv ismerete a nyelv jogi státusa, környezeti jelenléte és általános társadalmi szerepe okán kiemelt jelentőséggel bír az erdélyi magyar népesség esetében. Mivel a román a kizárólagos hivatalos nyelv, a magyar nyelvhasználatot támogató jogi háttér ellenére az erdélyi magyarok zöme valószínűsíthetően gyakran kerül olyan helyzetbe, amikor a román nyelvet kell használnia. Ugyanakkor a román nemcsak a hivatalok és számos közszolgáltatás nyelve, hanem jelentős mértékben használatos környezeti nyelv is. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a magyar anyanyelvű erdélyiek legalább kétharmada olyan településen él, ahol a román lakosok aránya eléri vagy meghaladja a 20%-ot vagy annál nagyobb. Tehát jelentős eséllyel fordulnak elő olyan mindennapi kommunikációs helyzetek (bevásárlás, munkavégzés, általános tájékozódás stb.), amikor a román nyelv is (esetleg *csak* a román nyelv) használatos. Ilyenkor a kódválasztás lehetőségei viszonylag korlátozottak, mindenekelött azért, mert a román anyanyelvűek közül viszonylag kevesen ismerik a magyart, de azért is, mert az Erdélyben dominánsan érvényesülő nyelvhasználati etikett ezt kívánja. Vagyis a kommunikációban részt vevő (román és magyar anyanyelvű) felek a román nyelvet egyfajta alapértelmezett publikus nyelvként értelmezik, tehát magától értetődőnek tekintik, hogy ezen a nyelven szólalnak meg és beszélgetnek.

Megemlítendő ugyanakkor, hogy jogi, szimbolikus és általános társadalmi szerepe okán a román nyelv a kisebbségi anyanyelvi oktatásban részt vevő diákok számára kötelező (heti négy-öt órában oktatott) iskolai tananyag a közoktatás minden szintjén. A fontosságát kiemeli, hogy a legtöbb szintfelmérő, felvételi jellegű és záróvizsga ese-

tében kötelező vizsgatantárgy. Vagyis mindamellett, hogy a formális oktatási folyamatok keretében jelentős a kitettség, a román nyelv oktatásának, tanulásának fontossága is fokozottan kiemelt. Az erdélyi magyarok számára tehát mind a környezeti tanulás, mind az intézményes nyelvoktatás során átfogó lehetőség nyílik a román nyelv elsajátítására.

Ez a lehetőség nem jelenti automatikusan azt, hogy az egész erdélyi magyar népeségre jellemző a magas szintű (kiegyensúlyozott) magyar–román kétnyelvűség. Az eddigi, a román nyelvi készségek önértékelésére alapozó felmérések a következő képet körvonalazzák:¹⁵

– Az erdélyi magyarok majdnem kétharmada általában jól vagy nagyon jól (majdnem egyharmaduk az anyanyelvi beszélők szintjén) kommunikál román nyelven.

– A népesség körülbelül egyötöde (22–23%) kisebb nehézségekkel, de a legtöbb kommunikációs helyzetben kielégítő mértékben képes kommunikálni román nyelven is.

– Tizedénél (12–13%) valamivel több jelentős nehézségekkel, kisebb része (az össznépesség kb. 4%-a) alig beszél a hivatalos nyelvet.

Az utóbbi kategóriába a zömében (80–90%-nál nagyobb arányban) magyarul tanuló településeken élő nyugdíjasok, vagy az ilyen településekről alig kilépő személyek tartoznak.

Az erdélyi magyar népesség román nyelvi készségei (illetve a felmerülő hiányosságok) kapcsán a többség-kisebbség között jelentős értelmezési különbségek tapasztalhatóak. A többségi domináns reprezentációk eltúlozzák az erdélyi magyarok román nyelvismereti hiányosságait. Időnként visszatérő vádként jelenik meg, hogy a magyarok (mindenekelőtt a székelyföldiek) „nem tudnak/akarnak” románul beszélni. A másik oldalról az erdélyi magyar közvélemény nyelvpedagógiai szempontrendszerek alapján kifogásolja a magyarok számára eltervezett iskolai románnyelv-oktatás jelenlegi módozatait. A legfontosabb kifogások a kisebbségek számára történő román nyelvoktatás elvárásai (és az ennek alárendelt stratégiák) kapcsán fogalmazódtak meg.¹⁶ Ezeknek megfelelően a román nyelv oktatásában nem az általános kommuni-

15 Horváth István: *Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvművelés és integráció között?* Erdélyi Társadalom, 2003/1. 7–24.; Horváth István: *A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések*, Erdélyi Társadalom, 2005/1. 171–200.; Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*. In: Bokor Zsuzsa – Horváth István (szerk.): *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România* (Working Papers in Romanian Minority Studies). Institutul de Studiere a Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2008.

16 Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. ISPMN Publishing – Kriterion, Cluj-Napoca, 2009; Horváth István – Tódor Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011; Szilágyi N. Sándor: *De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală?* Altera, 7. 1998. 131–148.

katív, mindennapi élethelyzetben hasznos szövegalkotói kompetenciák fejlesztésére fektetik a hangsúlyt, hanem az irodalomértési, nyelvési jellegű szövegelemzési készségek kialakítását célozzák meg. Ráadásul a kimeneti elvárások sem differenciáltak, vagyis a magyar diákoktól ugyanolyan teljesítményt várnak el (mindenekelőtt az érettségi vizsgán), mint román anyanyelvű kollégáiktól. Bár a 2011-es oktatási törvény lehetőséget ad a párhuzamos (külön a magyar nyelven és külön a román nyelven folyó oktatásban alkalmazott) román nyelvoktatási tanterv kialakítására, ezen a téren még nem történt számottevő előrelépés.

3.2.3. Az erdélyi magyarok idegennyelv-ismerete

Az Eurobarometer 2012-ben publikált adatai szerint¹⁷ az EU-tagországok állampolgárainak több mint fele (54%) az anyanyelvén kívül legalább alapvető társalgási szinten beszélt legalább még egy nyelvet, 25%-uk még legalább két nyelvet és 10%-uk még három másik nyelvet.

Az éllóvas Luxemburg, ahol az állampolgárok 98%-a, a sereghajtó Magyarország, ahol 35% beszélt legalább még egy nyelvet az anyanyelvén kívül. Románia (ahol a népesség 48%-a beszél legalább egy idegen nyelvet) valahol a középmezőny alsó fertályában helyezkedik el. Az erdélyi magyarokra vonatkozó idegennyelv-ismereti adatok 2009-ből származnak,¹⁸ s ezek értelmében az erdélyi magyaroknak csak 7%-a egynyelvű, értelemszerűen 93% beszél még legalább egy másik nyelvet, 44% háromnyelvűnek tekinthető (anyanyelvén kívül még két más nyelvet ismer).

4. táblázat: Az anyanyelvén kívül ismert nyelvek száma (%)

	Egyet sem	Legalább egyet	Legalább kettőt	Legalább hármat
EU 27 (2012)	46	54	25	10
Románia (2012)	52	48	22	8
Erdélyi magyarok (2009)	7	93	44	17
Magyarország (2012)	65	35	13	4

Forrás: saját összeállítás az Eurobarometer 2012, valamint Horváth et. al.: *Közigazgatási, 2010. adatai alapján*

¹⁷ Eurobarometer 2012: *Europeans and their Languages*. Special Eurobarometer 386. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf (letöltve: 2015. 11. 05).

¹⁸ Horváth István – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben* (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 27. kötet). Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010.

Az Eurobarometer nem tesz különbséget a kisebbségi és a többségi populációk között. Márpedig az erdélyi magyarok esetében a román az anyanyelvtől eltérő hivatalos nyelv, amely megtanulásának a motivációja, oktatásának az intézményesülése, illetve használatának gyakori (a romániai magyar népesség egy jelentős hányada számára) és elkerülhetetlen mivolta okán nem sorolható egy kategóriába más „idegen” nyelvekkel.

Ilyen megfontolás alapján az erdélyi magyarok esetében eltekintünk a román nyelv ismeretétől, csak a romántól eltérő nyelvek ismeretét tekintve idegennyelv-ismeretnek. Ebben az esetben az erdélyi magyaroknak hozzávetőleg 44%-a ismer egy idegen nyelvet, ami közelít a romániai átlagos 48%-hoz.¹⁹ Akkor tehát a becsült romániai átlag is 44% körüli lesz. Vagyis bátran ki lehet jelenteni, hogy az erdélyi magyarok idegennyelv-ismerete nem tér el a romániai országos átlagtól. Viszont számottevően magasabb a magyarországi (legalább egy) másodnyelvismereti aránynál (35%). Ez valószínűsíthetően a két ország közötti idegennyelv-elsajátítási politikának tudható be, illetve annak, hogy nyelvpedagógiai szempontból az erdélyi magyarok viszonylag korai kitettsége a román nyelvnek más kognitív alapot képez egy harmadik vagy negyedik nyelv elsajátításakor. Ugyanis az idegen nyelvek elsajátítását tanulmányozó irodalomban már közhelynek számít, hogy a harmadik nyelv elsajátítása sokkal könnyebben megy, mint a második nyelv. És ez az előny annál pregnansabban nyilvánul meg, minél eltérőbb az anyanyelv, illetve a másodiknak elsajátított nyelv szókészlete és nyelvi rendszere.

Európában a legismertebb idegen nyelv az angol. A nem angol anyanyelvű EU-polgárok 38%-a ismeri ezt a nyelvet, ezt követi a francia (12%-kal), majd a német (11%-kal). Romániában a népesség 31%-a, az erdélyi magyarok 34%-a, Magyarországon a népesség 20%-a ismeri az angolt. Ami érdekes, az talán az, hogy amíg Romániában a második legismertebb idegen nyelv a francia (17%), addig Magyarországon a német (18%), és ez érvényes az erdélyi magyarság esetében is (a népesség mintegy 20%-a ismeri legalább alapszinten a németet).

Az idegennyelv-ismeretet illetően tehát a romániai magyarok hozzávetőleg a romániai átlagszint közelében helyezkednek el, ami az európai átlag alatt, de annak közelében van (és meghaladja a magyarországi népesség idegennyelv-ismereti átlagszintjét). Ami az idegennyelv-ismereti mintákat illeti, azok valamelyest eltérnek a romániai mintázattól (domináns az angol, második legismertebb nyelv a francia), és inkább a sajátosan közép-európai, második idegen nyelvként inkább a németet, mint a franciát kultiváló mintához közelít.

19 Sőt feltehetőleg a romániai átlagos szintnek felel meg, ugyanis ha nem voltak mintavételi torzítások, a romániai mintának legalább 5%-a magyar anyanyelvű volt, és zömük a románt jelölhette meg második ismert nyelvként.

3.3. HIVATALOS NYELVI STÁTUSZ, NYELVI JOGOK ÉS ALKALMAZÁSUK

Az utóbbi két évtized során a romániai kisebbségi nyelvpolitikák irányvonala jelentős mértékben megváltozott. A rendszerváltást (1989) követően az államnyelv helyzetének a megerősítése általában a kisebbségi nyelvhasználat rovására történt.²⁰ 1996-tól kezdődően, legalábbis az országos szintű törvénykezést illetően, fontos irányváltás következett be, és a nyelvi pluralizmust inkább elfogadó, azt mértékkel, bizonyos vonzataiban akár támogató kisebbségi nyelvhasználati politikai kurzus kezdődött. Jelentősen kibővült a kisebbségi nyelvhasználati jogosítványok köre majdnem minden releváns, törvények által szabályozott nyelvhasználati színtér (mindenekelőtt az oktatás és a közigazgatás) vonatkozásában. Igaz, ez a viszonylag pozitív összkép mindenkéltől a kerettörvények szintjére vonatkozik, az ezek alkalmazását elősegítő rendelkezések, részletszabályozások nem mindig egyértelműek vagy teljesen hiányoznak.

Az alkalmazást, a törvényeknek az intézményi nyelvhasználatra vonatkozó hatásait illetően az összkép nem minden vonatkozásban és nem egyértelműen pozitív. A különböző, a kisebbségi nyelvi jogosítványok érvényesítéséért felelős kivitelező intézményes szereplők nem egyértelműen elkötelezettek a törvényes előírások alkalmazása iránt, ez többnyire felszínes (sokszor látszat)megoldások érvényesítésében, esetenként a kisebbségi nyelvhasználatot támogató törvényes előírások szabotálásában nyilvánul meg.

Az utóbbi viszonyulás jelzésértékű annak kapcsán, miként alakultak a közgondolkodás szintjén az országon belüli nyelvi sokszínűségről, a hivatalos és a kisebbségi nyelvek viszonyrendszeréről körvonalazott ideológiák. Hiszen amíg a törvénykezés a fentebb jelzett, pluralizmust elfogadó, azt bizonyos mértékben támogató irányba mozdult el, a nyelvi sokszínűség kapcsán megfogalmazott domináns ideológia megmaradt a hivatalos és az ország területén beszélt kisebbségi nyelvek közötti hangsúlyozottan aszimmetrikus viszony fenntartását kívánatosnak tartó normatív szinten.

3.3.1. A magyar nyelv jogállása

A magyar nyelv jogállása a kisebbségi anyanyelv és az államnyelv, illetve az államnyelv érvényesítése és a kisebbségi identitásvédelem viszonyrendszerén belül körvonalazódik. A román nyelvet az alkotmány hivatalos, vagyis államnyelvként határozza meg. Ami általánosságban véve annyit jelent, hogy az állami ellenőrzés alatt álló intézményrendszerekben (a közigazgatás különböző szintjei, igazságszolgáltatás, közoktatás stb.) a román az alapértelmezett nyelv. Vagyis ezen a nyelven írják a normatív jellegű szövegeket, ezen működik a közigazgatási rendszeren belüli kommunikáció stb. Mivel az identitáshoz való jogot az alkotmány állampolgári alapjogként határozza meg, felvetődik a probléma: miként lehet az államnyelv dominanciáját és a nem ro-

20 Szépe György: *The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996*. Nationalities Papers, 1999/1. 69–92.

mán anyanyelvű polgárok identitáshoz (anyanyelvhasználathoz) való alapjogát összebékíteni? Hiszen a nem román anyanyelvűek nemcsak privát vagy közösségi jellegű életviszonyokban élik meg az identitásukat, hanem számos más, az állam által ellenőrzött intézményrendszeren belüli kommunikációs szinten (oktatás, közigazgatás, különböző közszolgáltatások igénybevétele stb.) is. Ebből kiindulva a román törvénykezési logika sajátos esetekben, az identitáshoz való jog jegyében, kivételszerűen eltekint a román nyelv kötelező használatától, és lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek (köztük a magyar) használatát. Vagy, ahogyan Kontra és Szilágyi fogalmaz: „Az általános szabályokban, ha nyelvről esik szó, azt mindig románként specifikálják, sosem anyanyelv-ként. Az általános szabályok után néhány *külön intézkedés* szól még a kisebbségekről, mely az anyanyelvükön folytatható tevékenységeket említi meg.”²¹

Az anyanyelvhasználat joga – a jogalkotási logikának megfelelően – az egyéneket illeti meg. Majdnem minden törvény, amely a kisebbségi anyanyelvhasználat lehetőségét kodifikálja, egyértelműsíti, hogy azt a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogaként kell értelmezni. Ez a megfogalmazás érvényesül azokban az esetekben is, amikor a törvény olyan helyzetekről rendelkezik, amikor a nyelvhasználat közösségi szinten vagy legalábbis csak egy kritikus nagyságot meghaladó közösségben gyakorolható, mint például az oktatás vagy a közigazgatási nyelvhasználat. Ez utóbbi vonatkozásában a nyelvhasználati jogok egy részének gyakorlását egy közigazgatási (területi) egységen belüli jelenléti küszöbhez (de facto egy közösség meglétéhez), de jogilag csakis az egyénhez köti. Vagyis a nyelvi jogokat tekintve a magyar nyelv kisebbségi személyek által beszélt nyelvként részesül védelemben.

Egy nagyon fontos kivételtől eltekintve a törvénykezés sem a történelmi jelenlét, sem a beszélők számának és/vagy területi koncentrációjának függvényében nem differenciál a különböző kisebbségi nyelvek között. A kivétel viszont egy nagyon fontos jogszabály, a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*, amelyet Románia úgy fogadott el, hogy nevesítve differenciált a különböző, az ország területén beszélt kisebbségi nyelvek között. A charta kötelezővé teszi az államok számára, hogy minden szabályozott nyelvhasználati helyzetben (közigazgatás, oktatás, igazságszolgáltatás stb.) kötelezettséget vállaljanak a kisebbségi nyelvek támogatására. Ám a felsorolt lehetséges vállalások eltérő mértékben támogatják adott szinten belül a kisebbségi nyelvhasználatot, és az államoktól függ, milyen mértékű, szintű támogatást vállalnak fel. Románia úgy írta alá a chartát, hogy a magyar nyelv használata vonatkozásában a kisebbségi nyelvhasználat szempontjából majdnem minden fejezetben a leginkább megerősítő cikkelyeket vállalta fel.

A charta kapcsán még megemlítendő: azáltal, hogy Románia beemelte a belső jogrendjébe, a magyar nyelv már nemcsak kisebbségek által beszélt anyanyelvként része-

21 Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor: *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs.* In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 5.

sül védelemben, hanem – amint azt a charta preambuluma rögzíti – az európai kulturális örökség részeként.

Összegezve, a magyar nyelv egy nemzeti kisebbséghez tartozó személy által használt anyanyelv, rövidebben: *kisebbségi anyanyelv*, amelynek használata az egyének identitáshoz való jogából vezethető le. A törvénykezés szisztematikusan kerül minden olyan megfogalmazást, amely a kisebbségi nyelveket – köztük a magyart is – regionális vagy közösségi nyelvként, tehát kollektív jogosítványokat megalapozó jellemzőként értelmezné.

3.3.2. Kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvények

A romániai kisebbségek számára a magyar nyelv használatát számos nemzetközi univerzális, regionális és bilaterális jogforrás garantálja, melyek teljes felsorolásától terjedelmi okokból eltekintünk.²² Ugyancsak terjedelmi okokból mellőzzük az Alkotmány szintjén rögzített nyelvi jogok bemutatását; ezeket, illetve a nyelvi jogok alkotmányos kereteinek tágítása kapcsán megnyilvánuló kisebbségi magyar kezdeményezéseket jól összefoglalta Varga Attila.²³

Romániában a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját* belső norma rangjára emelő törvény az egyetlen olyan jogszabály, amely átfogó és összegző módon a kisebbségi nyelvhasználatról szól. Említettük, hogy Románia a chartát differenciált, minden nyelvi kisebbségre külön-külön érvényes kötelezettségcsomagként vállalta fel. A magyar nyelv esetében a vállalás mind a hét, a charta által lefodott terület esetében majdnem a legerősebb, tehát a legtöbb, legkiterjedtebb nyelvhasználati jogosítványt biztosító opciót foglal magában. Igaz, ez nem klasszikus formában értelmezhető törvény, ugyanis általános jellegű kötelezettségvállalásokat tartalmaz, anélkül, hogy pontosította volna, milyen minisztérium, milyen hatóság a vállalás végrehajtója, arról nem is beszélve, hogy a chartára mint jogforrásra vonatkozó konkrét végrehajtási utasítások (kísérő, szekunder törvénykezés) nincsenek kidolgozva. Másrészt az is igaz, hogy a charta elfogadása pillanatában hatályos vagy utólag módosított ágazati jogszabályok valamelyest megtöltik tartalommal a chartában foglalt általános jellegű kötelezettségvállalásokat, ám ez nem minden kötelezettségvállalás kapcsán érvényesül egyformán. Sajnos még nem készült arra vonatkozó szakszerű jogi elemzés, milyen mértékben felelnek meg a különböző ágazati törvényekben rögzített nyelvi jogok a charta által a magyar nyelvre vonatkozóan vállalt követelményeknek és kötelezettségeknek, illetve mennyiben fedik le azokat.

Tekintettel a charta fentebbi sajátosságára, fenntartások nélkül állítható, hogy a ténylegesen hatályos kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogokat lényegében az alkot-

22 A legfontosabb, legtöbb konkrétumot tartalmazó két nemzetközi jogi dokumentum *Az Európa Tanács kisebbségi keretegyezménye*, illetve a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*.

23 Varga Attila: *A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása Romániában*. Pro Minoritate, 2013/3. 29–41.

mány s a különböző szintű, rendű és rangú ágazati törvénykezés rögzíti: az oktatási vagy a közigazgatást szabályozó törvénykezéstől a különböző perrendtartási törvényekig, az anyakönyvi bejegyzéseket szabályozó normatív jellegű szövegekig. Tekintettel a jogforrások számára és összetettségére, a főbb szabályozott életviszonyok tekintetében felsoroljuk (a pontos forrás feltüntetése nélkül) azokat a nyelvi jogosítványokat, amelyek a magyar nyelv s a magyarul beszélők tekintetében Romániában jelenleg hatályosak. Ebben a felsorolásban kizárólag a pozitív jogokra koncentrálunk, vagyis azokra, amelyek a kisebbségi nyelvhasználatot megengedő módon szabályozzák, mellőzve a nyelvi alapon történő diszkriminációt tiltó, e tiltásoknak érvényt szerző törvényes előírások és intézményes keretek bemutatását.

Közigazgatás

A nyelvi jogokat a közigazgatásban – az anyakönyvi eljárások kivételével – területi jogként biztosítják. Vagyis a törvényi előírások csak azon helyi vagy megyei közigazgatási egységek esetében hatályosak, ahol a magyarok (általában a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek) aránya legalább 20%. Ehhez hasonlóan az államigazgatás területi képviselői, az ún. dekoncentrált intézmények is azokban a közigazgatási egységekben kötelesek kisebbségi nyelvi jogokat biztosítani, ahol egy adott kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot.²⁴

24 Mivel ez a tanulmány a magyar kisebbségről szól, azokat a közigazgatási egységeket, amelyekben a magyar jelenlét 20%-nál magasabb, *magyarlakta* településeknek nevezzük. Mindez csak a fogalmazás egyszerűsítése érdekében történik, elkerülendő az egzakt, de nehézkesebb megfogalmazást (legalább 20%-ban nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek lakta közigazgatási egység).

5. táblázat: *Nyelvi jogok a közigazgatásban*

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Közigazgatási, hatósági eljárás	A magyarlakta helyi és megyei közigazgatási egységekben a szóbeli és írásbeli ügyvitel során használható a magyar nyelv is. Az ezekben a közigazgatási egységekben működő államigazgatási szerveknek biztosítani kell a magyar nyelv használatának a feltételeit.	Nem terheli költség az ügyfelet. A hatóság írásbeli válaszai kétnyelvűek (magyar és román). Az intézmények kötelesek magyarul is tudó alkalmazottakat foglalkoztatni a közkapcsolati feladatok ellátására. Mind a helyi, mind a dekoncentrált közigazgatási intézmények kötelesek a magyarlakta helyi közigazgatási egységekben, illetve a 20%-nál nagyobb arányú magyarlakta megyék intézményeiben biztosítani a hozzáférést magyar nyelvű formanyomtatványokhoz. ²⁵ A rendőrségi törvény általánosan rendelkezik, hogy a magyarlakta közigazgatási egységekben olyan rendőrök alkalmazandók, akik ismerik ezt a nyelvet.
Választott közigazgatási testületi ülés	Ha a testületek legalább egyötöde magyar, az ülések során használható a magyar nyelv is.	Szinkrontolmacsolást az önkormányzat biztosít, a jegyzőkönyv román nyelven készül.
Anyakönyvi eljárás	A személyneveket a magyar helyesírás szerint kell írni. Személyi alapon biztosított jogról van szó, amely teljesülésének nincsenek területi jelenléti küszöbhez kötött előfeltételei. Névváltoztatás lehetséges, ha a cél a magyar helyesírásnak megfelelő névváltoztatás felvétele. A házasságkötési ceremónia történhet magyar nyelven is.	A magyar nyelvhelyességtől és névhasználattól eltérően a kettős keresztnéveket kötőjellel kell írni. Az intézmények nem kötelesek magyarul is tudó anyakönyvvezetőt foglalkoztatni. Esetleges marad az alkalmazás.

25 Az új Közigazgatási kódex (Ordonanța de Urgență nr. 57 din 3 iulie 2019 privind Codul administrativ) előírása. A kézirat lezárása idején még nem jelentek meg az ez irányú alkalmazási rendelkezések.

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Közfeliratozás, helynevek	Kétnyelvű román–magyar névtábla a magyarlakta települések határán. A magyarlakta településeken és megyei hivatalokban, valamint ezekben a közigazgatási egységekben működő intézmények esetében a kettős, román és magyar nyelvű feliratozás kötelező.	A magyar helynevek használatának a lehetőségét csak a charta írja elő, ezen előírás alkalmazása a hivatalos iratokban nincs pontosítva.
Köztájékoztatás, közérdekű információk nyilvánossága	A magyarlakta településeken és megyékben a közérdekű jellegű információkat hivatalból magyar nyelven is közzéteszik. A választott testületi ülések napirendjét és a normatív jellegű határozatokat magyarul is nyilvánosságra kell hozni, az egyedi határozatokat pedig, kérésre, magyarul is kell közölni.	A helyi hatóságok normatív határozatainak gyűjteményét, a helyi „hivatalos közlönyt” a kisebbségek nyelvén is hozzáférhetővé kell tenni. ²⁶
Helyi közigazgatási hatóságok által szervezett ünnepi jellegű rendezvények	A román nyelv mellett használható a magyar is.	

A közigazgatáson belüli kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvénykezés általános szinten megengedő. Igaz, ami a törvények alkalmazhatóságát, a törvényes keret kidolgozottságát illeti, az összkép nagyon differenciált. Egyrészt nem minden szabályozott helyzet vonatkozásában van hatályos, részletesen kidolgozott alkalmazási rendelkezéscsomag. Az intézmények feliratozása, a kétnyelvű helynévtáblák kifüggesztése, a névhasználattal kapcsolatos anyakönyvi bejegyzések és valamelyes mértékben a közkapcsolat és köztájékoztatás esetében viszonylag kidolgozott alkalmazási rendelkezések érvényesülnek. Ezekben a helyzetekben általában rögzítik az alkalmazásért felelős tisztségek körét, illetve (nem teljesítés esetén) a szankciókat. A különböző ha-

26 Lásd az előző lábjegyzetet.

tósági eljárásokban, a közfeliratozásoknak olyan érzékeny vonatkozásaiban viszont, mint a kettős utcanév-feliratozás vagy a magyar helyneveknek a hivatalos dokumentumokban történő használata, már csak a megengedő jellegű, de nagyon is általános törvényes előírás van hatályban. A nyelvi jogok intézményes gyakorlásának irányt adó, konkrét tartalmat biztosító végrehajtási rendelkezések hiányosak. Mindezt a legutóbbi, 2019-es Közigazgatási kódex elfogadása során korrigálni próbálták, ám annak ellenére, hogy az utcanévek kisebbségi nyelven történő feliratozására, használatára vonatkozó paragrafusok a törvénytervezetben még szerepeltek, a végső, törvényerőre emelt változattól²⁷ már hiányoznak.

Másfelől jelentős különbség tapasztalható a kisebbségi nyelvi jogok helyi és államigazgatási szinten történő alkalmazhatóságát illetően. Ugyanis az államigazgatás egyes intézményeire (pontosabban a magyarlakta megyékben, településeken működő dekoncentrált intézményekre) is ugyanúgy vonatkoznak az általános törvényes előírások, mint a helyi közigazgatásra. De az államigazgatás esetében a törvényes keret legtöbbször megreked az általános előírások szintjén. A legtöbb államigazgatási ágazati törvénykezés (például a rendőrség tevékenységét szabályozó törvény vagy a nyugdíjpénztárak működésére vonatkozó keretszabályok stb.) vagy alkalmazási rendelkezés nem, vagy alig tartalmaz a kisebbségi anyanyelvhasználat biztosítására vonatkozó pontosításokat, nem rögzít pontos alkalmazási kötelezettségeket, felelősséget, és értelemszerűen szankciókat sem ír elő. A 2019-ben elfogadott Közigazgatási kódex (Ordonanța de Urgență nr. 57 din 3 iulie 2019 privind Codul administrativ) néhány paragrafusa valamelyest javít ezen a helyzeten, hisz a dekoncentrált intézményeket is kötelezi a kétnyelvű formanyomtatványok használatára.

Összegezve: a közigazgatáson belüli kisebbségi anyanyelvhasználat általános törvényes kerete mind a helyi közigazgatás, mind az államigazgatás vonatkozásában megengedő. A helyi közigazgatásban számos szabályozott helyzetre vonatkozóan van jól kidolgozott szekunder, a konkrét alkalmazást előíró törvénykezés, ám bizonyos esetekben ez hiányzik. Az államigazgatási intézményrendszeren belül viszont kivételesen mondhatóak azok az alkalmazási rendelkezések, amelyek az általános megengedő törvénykezést konkrét intézményes alkalmazási normák formájában leképeznek. Vagyis az általános megengedő viszonyulás mögül hiányzik az előíró, az alkalmazás hatékonyságát konkrétan támogató normatív háttér.

Oktatás

Az utóbbi két évtized során a közigazgatás mellett a közoktatásban és az egyetemi oktatásban alkalmazott nyelvi jogok terén történtek jelentős előrelépések.²⁸ A legutóbb-

27 Ordonanța de Urgență nr. 57 din 3 iulie 2019 privind Codul administrativ.

28 A folyamat áttekintéseként lásd Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: *A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re*. In: *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Szerk.: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János. Tinta Könyvkiadó, Buda-

bi, 2011-ben elfogadott oktatási törvény jelentős jogalapot biztosít a kisebbségeknek nemcsak a nyelvhasználat, hanem az anyanyelvű oktatásszervezés terén is, mind az intézményrendszer, mind az oktatás sajátos tartalmi vonatkozásait illetően.

Formális megközelítésben talán az anyanyelvű oktatás normatív kerete a legátfogóbban és -részletesebben szabályozott. Nemcsak a kerettörvény, hanem a végrehajtási rendelkezések rendszere is részletesen kidolgozott. Vagyis az oktatási szférában a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvénykezés megengedő, és részletekben kidolgozott támogató. A rendszer ritmikus, tanévszintű működése általában jól szabályozott. Igaz, a nagyobb léptékű, több szereplő bevonását és a magyar nyelvű oktatási rendszer átalakítását feltételező átszervezés (tagozatok összevonása különálló magyar tannyelvű oktatási intézménybe, tannyelv alapján elkülönülő egyetemi szervezeti alegységek megalakítása stb.) nem mindig, sőt általában nem problémamentes folyamatok. De kérdés, hogy ez a törvényes előírás hiányosságaira vagy esetleg más (politikai jellegű) tényezőkre vezethető-e vissza.

6. táblázat: *Nyelvi jogok az oktatásban*

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Kisebbségi anyanyelv oktatása	A román tannyelvű iskolába járó magyar anyanyelvű diákok számára kérésre külön tantárgyként biztosítják a magyar nyelv oktatását.	A törvényben meghatározott minimális létszámot figyelembe véve.
Kisebbségi anyanyelven szervezett oktatás	Lehetséges teljes magyar tannyelvű oktatás szervezése minden oktatási szinten és formában: bölcsőde, óvoda, közoktatás, szakoktatás, kiegészítő oktatás, egyetemi oktatás, posztgraduális képzés. A román nyelv és irodalom tantárgyon kívül minden oktatási szinten és minden oktatási formában (szakoktatás, kiegészítő oktatás) a tantárgyak magyar nyelven oktathatók. A különböző sorsdöntő jellegű és felvételi vizsgákat azon a nyelven lehet letenni, amelyen a hallgató tanult.	A törvényben meghatározott minimális létszámot figyelembe véve (illetve minisztériumi jóváhagyással a minimumnál kisebb létszámmal is). A kis létszámú magyar tannyelvű oktatási színtereken (vegyes tannyelvű oktatási intézmények tagozatai, kis létszámú iskolák) magasabb fejkvóta kiszabásával támogatható a magyar tannyelvű oktatás.

pest, 2011. 73–132.; Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation. Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. CORE, Hamburg, 2002.

Kisebbségi anyanyelven működő önálló oktatási intézmények	Az önálló állami magyar egyetem kivételével minden oktatási szinten és intézményes oktatási formában lehetséges az önálló intézmények szervezése.	Az önálló magyar oktatási intézmények alakítása bizonyos esetekben kedvezőbb elbírálás alá esik, eltekinthetnek az intézetalakításhoz előírt minimális tanulói létszámtól. Az állami felsőoktatásban lehetséges nyelvi alapon elkülönülő, tehát magyar tanszékek, intézetek és karok szervezése. A privát felsőoktatásban lehetséges az önálló tanintézet működése.
Sajátos, nemzeti identitáshoz kötődő oktatási tartalmak	A magyar tannyelvű oktatási rendszerben kötelező tantárgyként oktatják <i>A romániai magyar kisebbség történelme és hagyományai</i> tantárgyat. A román tannyelvű iskolába járó magyar anyanyelvű diákok számára kérésre, külön tantárgyként biztosítják a magyar kisebbség történelmének és hagyományainak oktatását.	
Pedagógusképzés és -továbbképzés	Megszervezhető magyar nyelven, bel- és külföldön egyaránt.	

Igazságszolgáltatás

7. táblázat: Nyelvi jogok az igazságszolgáltatásban

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Büntetőeljárás	A büntetőeljárás alapértelmezetten román nyelven folyik. Azok a személyek, akik nem ismerik megfelelő szinten a nyelvet, tolmácsot igényelhetnek. Ez alanyi, személyi és nem területi jog.	A vádemelés és az eljárás során kérésre biztosított az ingyenes tolmács vagy fordító, illetve a 20% feletti közigazgatási egységekben, ha az összes fél kéri, a teljes eljárás magyar nyelven zajlik.

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Polgári jogi eljárás (közigazgatási pert is ideértve)	Az eljárás román nyelven folyik, a kisebbségi anyanyelvhasználat területi jogként biztosított (a 20% feletti közigazgatási egységekben).	Kérésre biztosított az ingyenes tolmács vagy fordító, illetve ha valamennyi fél kéri, a teljes eljárás magyar nyelven zajlik.
Anyanyelven szerkesztett jogi iratok	A kérelmeket és periratokat, valamint a jegyzőkönyveket kizárólag román nyelven lehet megszerkeszteni.	

Az igazságszolgáltatásban az anyanyelvhasználati jogosítványok a kerettörvényi szabályozottság szintjén részben megengedő, kismértékben támogató jellegűek. Különbséget kell tenni a büntető- és a polgári eljárások között. Az előbbi esetben az anyanyelvhasználat joga személyhez kötött, nincsenek területi szintű jelenléti küszöbhez kötött előfeltételek, mindenképp akkor alkalmazandó, ha a személy, aki ellen az eljárás folyik, nem tud jól románul. A tolmács alkalmazásának költségei az eljárást folytató igazságügyi szervet terhelik. Polgári vagy közigazgatási eljárások esetében a törvénykezés megengedő, bizonyos mértékben támogató jellegű – hiszen a magyarok lakta településeken a felek kérésére használható a magyar nyelv. Ennek két alaphelyzete lehetséges: ha minden, az eljárásban részt vevő fél ismeri a magyar nyelvet, és akarja is használni. Illetve (ha az előbbi feltételek nem teljesülnek) kérésre az anyanyelv használati jogával élő peres félnek ingyenesen biztosítanak tolmácsot, tehát bizonyos támogatottsága is van az anyanyelvhasználatnak. A jegyzőkönyv viszont minden esetben román nyelven készül el, illetve a kérelmeket és a periratokat is kizárólag román nyelven lehet megszerkeszteni.

Ugyanakkor a törvénykezés a konkrét használati feltételek tényleges biztosítása kapcsán nagyon is szűkszavú, nem tér ki például az alkalmazható magyar nyelvhasználati infrastruktúrára sem. Mindössze egyetlen paragrafus rendelkezik arról, hogy a kisebbségi nyelv ismerete valamiféle előnyt jelent a bírói, illetve ügyészi állások betöltésére kiírt versenyvizsgákon: „Azon bíróságok és ügyészségek körzetében, ahol a lakosok legalább 50 százaléka valamely nemzeti kisebbséghez tartozik, egyenlő osztályzat esetén azok a jelöltek élveznek elsőbbséget, akik ismerik az illető kisebbség nyelvét.”²⁹

29 303/2004-es törvény a bírók és ügyészek jogállásáról, 30. cikk.

*Tömegkommunikáció*8. táblázat: *Nyelvi jogok a tömegkommunikációban*

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Közlőrádió és -tévét	Mandátumában szerepel, hogy kisebbségi nyelven szerkesztett műsorokat sugározzon.	A charta szorgalmazza a magyar nyelven sugárzott köztévé és -rádió műsorai időtartamának és napszak szintű lefedettségének a növelését.
Kábeltelevíziós szolgáltatások	A magyar lakta településeken szolgáltató kábeltelevíziós társaságok kötelesek a programajánlatukba magyar nyelvű adókat is belefoglalni.	

A közmédia műsortartalmi kötelezettségeinek eleget tesz, viszonylag jelentősnek mondható a magyar nyelvű közszolgálati rádió- és tévéadásórák száma. A rádiózást illetően a közrádió egyes területi stúdiói egész nap sugároznak magyar nyelven, ami kiegészíti a viszonylag jelentős számú helyi (magán- vagy alapítványi) tulajdonú magyar nyelvű vagy magyar nyelven is sugárzó rádióadók műsorkínálatát. Nincsenek korlátozások a csak magyar nyelven (vagy ezen a nyelven is) működő rádió- vagy tévéadók engedélyezését illetően. Tulajdonformától függetlenül a törvény támogatja (bizonyos vonatkozásokban kötelezi a kábeltévés szolgáltatókat) a magyar nyelvű elektronikus tartalmakhoz való hozzáférést. Tehát ezen a téren a törvénykezés megenedő, és bizonyos vonatkozásokban támogató.

*A gazdasági-társadalmi élet más kommunikációs színterei, életviszonyai*9. táblázat: *Nyelvi jogok a gazdasági-társadalmi kommunikációban*

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Egészségügy	A páciens jogában áll, hogy állapotáról az általa értett nyelven kapjon tájékoztatást. Más ellátó és gondoskodó intézmények is kötelesek biztosítani a magyar nyelvű kiszolgálást.	
Adóhivatal	Az adószervekre is vonatkoznak a kisebbségi nyelvhasználati rendelkezések (20%).	Hivatalos iratokat csak román nyelven állítanak ki.

Szabályozott helyzet	Szabályozás tartalma	Pontosítások, megjegyzések
Személyi biztonság- és fogyasztóvédelem	Biztonsági felhívások és magyar nyelvű fogyasztóvédelmi tájékoztatás kötelezettsége.	

A páciens anyanyelven történő tájékoztatási kötelezettségét kivéve ezeket a nyelvi jogokat csak a charta írja elő. A legtöbb, a fenti vonatkozásokban releváns ágazati törvény nem tartalmaz a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó pontosításokat, nem ír elő alkalmazási kötelezettségeket, nem rögzít felelősséget, értelemszerűen szankciót sem ír elő.

3.3.3. Nyelvi jogok alkalmazása

Amint bemutattuk, a törvényes keret általános szinten megengedő, sőt bizonyos vonatkozásban támogató nyelvpolitikát alapoz meg, számos esetben a kisebbségi nyelvhasználat feltételeinek megteremtését intézményi kötelezettségként tételezi. Ám nem állítható, hogy a különböző érintett intézmények maradéktalanul eleget is tennének ezeknek az előírásoknak.

Az intézményes alkalmazást mindenekelőtt a közpolitikai stratégiai gondolkodás, tervezés nagyon is kezdetleges mivolta teszi esetlegessé (kiemelendő kivételt az oktatás képez). A nyelvi charta szövege többször megfogalmazza, hogy a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó különböző előírások alkalmazása nem maximalista módon történik (minden szabályozott helyzet vonatkozásában szimmetrikus kétnyelvűség), hanem „abban a mértékben, ahogyan az észszerűen lehetséges”; ez megoldások körvonalazását kellene hogy jelentse mind a célok (a kisebbségi nyelvhasználati jogok intézményes alkalmazásának minimumai), mind az ezek megvalósításához rendelt (normatív, anyagi, személyzeti, nyelvi infrastruktúrához³⁰ tartozó) erőforrások tekintetében. Ám a tapasztalat azt mutatja – ahogyan a rendelkezésre álló, szisztematikusan gyűjtött adatok is –, hogy az ilyen jellegű megközelítés aligha nevezhető jellemzőnek. A célok tekintetében, annak vonatkozásában, hogy miben áll a magyar nyelvhasználatának észszerűen lehetséges mértéke, nincs konszenzus. Nem kivételes eset, hogy a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségét kiterjesztő, elősegítő intézkedések kapcsán viszonylag heves közéleti, politikai viták bontakoznak ki, és nemegyszer megtör-

30 Többnyelvű tartalmak időbeni és költséghatékony létrehozásához szükséges eszköztár: többnyelvű szövszedetek, terminológiai adatbázisok és olyan kapcsolt informatikai eszközök, amelyek a különböző többnyelvű szolgáltatást nyújtók munkáját könnyítik, valamint gyakran használatos, hivatalosnak minősülő többnyelvű formanyomtatványok.

tént, hogy az intézkedéseket kifogásoló egyének, szervezetek jogi úton próbálták az ilyen törekvéseket megakadályozni.³¹

Ami a különböző erőforrásoknak (az amúgy sem mindig egyértelműsített) célokhoz történő törvényes hozzárendelését illeti, a rendszeres, célracionális mérlegelés aligha jellemző az alkalmazási folyamatra. Nem tekinthető általánosnak a létező erőforrások hozzárendelése a törvény által rögzített célokhoz,³² illetve annak a felleltározása, milyen erőforrások szükségesek a többnyelvűség tényleges működtetéséhez, és milyen mértékben rendelkeznek azokkal a kisebbségi nyelvi jogok alkalmazására kötelezett intézmények. A közigazgatásban például a kétnyelvű helységnévtáblák, a fordítók, esetleg a tolmácsok alkalmazása, netalán egy tolmácsgép beszerzése (biztosítandó a tanácsosok magyar nyelvű felszólalásának a jogát) jelentős anyagi teherként lehet akár egy közepes önkormányzat számára is. Jelenleg azonban nincsenek olyan külső erőforrások, amelyek csökkentenék a többnyelvűséggel járó többletköltségeket. Így, megfelelő erőforrások hiányában, akár a kisebbségi nyelvhasználat biztosítása irányában létező jó szándékú viszonyulások is félmegoldásokat eredményezhetnek.

A megfelelő normatív erőforrások biztosítása az egyik olyan hiányosság, amely döntő módon hátráltatja a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesülését. Már említettük: nem minden, általánosabb jellegű jogszabály szintjén rögzített kisebbségi nyelvhasználati jogot kodifikáltak a különböző (főleg az államigazgatási szinthez tartozó intézményeket szabályozó) ágazati törvényekben, illetve számos esetben nincs kidolgozva (végrehajtási rendelkezések formájában) a végrehajtás konkrét módja, nem rögzítettek a különböző intézmények kisebbségi nyelvhasználati feltételekre vonatkozó konkrét kötelezettségei.

A normatív keret hiányosságaival párhuzamosan az alkalmazás rendszeres és hatóság adminisztratív jellegű nyomon követésének és a törvényes előírásoknak meg nem felelő állapotok számonkérésének a hiánya a másik olyan tényező, amely okán az érvényes kisebbségi nyelvhasználati törvények intézményes alkalmazása akadozik.

Utoljára, de nem utolsósorban említendő az egyéni és főleg az intézményesítettebb jellegű, bíróságon keresztül történő jogérvényesítés kezdetleges jellege. Az állampolgárok vagy a különböző (politikai, civil szervezeti háttérű) jogvédő szervezetek ritkán viszik bíróság elé a nyelvi jogok érvényesülése kapcsán tapasztalt, a törvényekkel össz-

31 Például annak kapcsán, hogy adott, közsférában meghirdetett állások esetében jogos-e, méltányos-e a magyar nyelv ismeretét kötelezően teljesítendő elvárásaként feltüntetni.

32 Például Románia Hivatalos Közlönyének magyar nyelvű kiadása számos törvényt, kormányhatározatot és más hatóságok normatív erejű szövegeit közli magyar fordításban, de csak kivételesen jelentetik meg olyan jellegű dokumentumok fordítását is, amelyek közvetlenül hasznosíthatóak volnának a közigazgatásban. Például lefordítják magyarra a közjegyzői irodák működésére vonatkozó kerettörvényt, de a szociális segélyek megítélése kapcsán kiadott végrehajtási rendelkezéseket, amelyek tartalmazzák az ügyintézéshez szükséges igazoló okiratok felsorolását, a kitöltendő formanyomtatványok mintaszövegét – amelyet a magyarlakta önkormányzatok a folyamatban használhatnának – nem.

hangban nem lévő intézményes állapotokat, bár joggal feltételezhető (rendszeres kutatások hiányában), hogy a kisebbségi nyelvi jogok terén nem valami magas színvonalú az általános társadalmi szintű jogtudatosság.³³ De persze kevésbé várható el a polgároktól, hogy az ügybéli kommunikáció kapcsán felmerülő, kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos intézményes hiányosságokat egyenként kérjék számon az intézményeken, esetleg bírósági úton szerezzenek érvényt e jogoknak. Hisz egy ilyen eljárásnak időben, érdekekben és esetleg költségekben mérhető ráfordításai nem számíthatók ki előre. A kisebbségi, a magyar érdekérvényesítésben elkötelezett, politikai vagy civil háttérű, szervezeti jellegű igazságszolgáltatáson (vagy más nyomásgyakorlási formákon) keresztül történő jogérvényesítés viszonylag új keletű,³⁴ a különböző, főleg a közigazgatás szintjén hatályos nyelvi jogok érvényesítésével kapcsolatos perek során már sikerült áttörést elérni. Ilyen volt például a kolozsvári önkormányzat ellen indított jogi eljárás, amely során sikerült a kétnyelvű helységnévtábla kifüggesztésére kötelező bírósági határozatot kieszközölni.

A következőkben azokat a kommunikációs színtereket tekintjük át, ahol a különböző általános jellegű törvények előírják a kisebbségi nyelv használatának intézményes kötelezettségét.

Közigazgatás

A helyi közigazgatásban a helyi, illetve a megyei tanácsosi testületeknek kellene a nyelvhasználati törvények alkalmazását számonkérniük a végrehajtói testületeken. Ez kivételesen meg is történik, de azokban a helyzetekben főleg, amelyekben a magyarság képviselői kisebbségben vannak, a sikeres kimenetelű fellépések nem gyakoriak.

Az államigazgatásban első szinten a központi koordináló hatóságok feladata a kisebbségi nyelvhasználati normák alkalmazásának a számonkérése. De amint az az előbbiekben is említésre került, ezen a szinten nem tapasztalható kiemelkedő normaérvényesítési szándék, tehát a nyomon követés, számonkérés még kevésbé valószínűsíthető. Az államigazgatási rendszeren belül még a prefektusnak (megyei szinten működő kormány megbízottnak) van törvényben rögzített nyomon követési hatásköre a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítése terén, de az érintett megyék prefektusainak ebben a vonatkozásban kifejtett érdemi tevékenysége kevésbé látványos, sőt egyes esetekben a kisebbségi nyelvhasználat iránti jóhiszemű viszonyulás kapcsán megfogalmazható némi kétely. Ilyen feltételek közepette a kisebbségi anyanyelvi jogok érvényesülése a helyi közigazgatásban, illetve az államigazgatás dekoncentrált intézményeiben esetleges marad.

33 Ezt a hiányosságot hivatott pótolni a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kiadványa, a *Nyelvi jogok útmutató* (http://ispmn.gov.ro/uploads/Nyelvi_jogok.pdf).

34 Megemlítendő a marosvásárhelyi Civil Elkötelezettség Mozgalom vagy a kolozsvári Musai-Muszáj mozgalom, illetve Minority Rights Egyesület.

A kisebbségi nyelvhasználati törvények helyi (de nem megyei) közigazgatási szintű intézményes alkalmazásáról több kutatás is készült,³⁵ amelyek alapján a következő általános kép körvonalazható:

– A magyarlakta településeken³⁶ a kétnyelvű (román–magyar) közfeliratozásokat illetően az önkormányzati intézmények zöme eleget tesz a törvényes előírásoknak. Az érintett települések több mint 90%-ában van kétnyelvű helységnévtábla, és az érintett közigazgatási egységek több mint 80%-ában kétnyelvű felirat a polgármesteri hivatalon.³⁷ A vizsgálatok nem terjedtek ki az önkormányzati alárendeltségben működő minden szervezeti alegységre.

– A magyar nyelv eseti használata a köztájékoztatásban (különböző közügyek kapcsán) jellemző az érintett önkormányzatok 81,6%-ára; ezek valamivel több mint felében jellemző, hogy magyarul is közlik a helyi tanács napirendjét; valamivel kevesebb mint egyharmaduk teszi elérhetővé az elfogadott tanácsi szövegeket magyarul.³⁸

– A magyar nyelv szóban használható a vizsgált közigazgatási egységek 94,2%-ában. Ez valójában annyit jelent, hogy van legalább egy olyan ügyosztály, ahol ezt a jogot biztosítják. Ha a konkrét, viszonylag jelentős ügyfélforgalmú ügyosztályokon belüli (anyakönyv, adó- és illetékosztály) nyelvhasználati lehetőségekre kérdezzük rá, akkor már árnyaltabb a kép, viszonylag kevesebb helyzetben lehetséges a magyar nyelv szóbeli használata.³⁹ A rendelkezésre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy az érintett önkormányzatok hozzávetőleg kétharmadában biztosított a magyar nyelv átfogó (tehát a legtöbb közkapcsolatot is fenntartó ügyosztályra kiterjedő) használatának a lehetősége.

– Az érintett önkormányzatoknak hozzávetőleg a fele biztosítja az írásbeli használat lehetőségét is. De csak egyharmad esetében valószínűsíthető, hogy ez átfogó, általában a hivatalhoz tartozó minden ügyosztályon lehetséges.

35 Horváth István: *Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában*. Magyar Tudomány, 2009/11. 1304–1312.; uő: *Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesüléseik*. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Lucidus, Budapest, 2012. 172–196.; Horváth et. al.: *Közigazgatási...* 2010.

36 A kutatás 454 települési egységre terjedt ki. Belekerült minden olyan közigazgatási egység, amelyen belül van bármilyen jogalap a helyi szintű kisebbségi nyelvhasználatra. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás szerint ez 323 egységre érvényes, ezekben megvan a legalább 20%-os magyar jelenléti küszöb. Ám a román törvény szerint a nyelvi jog olyan szerzett jog, amely a népszámlálások során rögzítetthez képest bekövetkező etnikai arányváltozások nyomán (ha a magyar népesség aránya 20% alá esik) nem veszthető el. Tehát a közigazgatási egység szintjén a kisebbségi nyelvhasználati jog elvben a 1992-es népszámláláson konstatált 20%-os küszöbhez igazodik. Ezért a kisebbségi nyelvhasználati jog több közigazgatási egységre terjed ki. Ám ezt az értelmezést a közigazgatási gyakorlatban még nem alkalmazták. Az első ilyen tárgyú per a kézirat véglegesítése idején folyik Kolozsváron.

37 Horváth: *Románia...* 188.

38 Uo. 196.

39 Uo.

Vagyis az intézményes alkalmazást illetően elmondható, hogy az érintett helyi önkormányzatok hozzávetőleg egyharmadában biztosított a magyar nyelv átfogó, elvben minden ügyintézési helyzetre kiterjedő szó- és írásbeli használata. A helyi önkormányzatok 25–30%-a esetében elvben a szóbeli használat átfogóan biztosított, de a magyar nyelvű írásbeli kommunikáció kivételes, inkább eseti, nagyrészt esetleges. A fennmaradó 35–40%-ban kizárólag a magyar nyelv szóbeli használatának az intézményes előfeltételei biztosítottak, de sokszor csak eseti lehetőségként, egyes ügyintézési folyamatok alkalmával.

A közigazgatáson belüli magyar nyelvű írásbeliség jelentősen lemarad a magyar nyelv szóbeli használata mögött, aminek több okára is rá lehet világítani.

Az autoritás hiánya. A magyar nyelvű írásbeliséget támogató, a közigazgatásban használatos nyelvi infrastruktúra viszonylag fejlettnak mondható: számos román–magyar közigazgatási szótár érhető el nyomtatott változatban⁴⁰ vagy digitális adatbázis formájában; számos önkormányzat vagy más intézmény közöl a honlapján hasznosítható mintaszövegeket (kétnyelvű formanyomtatványok, normatív jellegű határozatok magyar nyelvű fordításai).⁴¹ Viszont nem létezik olyan általános autoritás, amely ezeket az erőforrásokat rendszerezné, szimbolikusan megerősítené, és valamilyen rendszerességgel arra szocializálná az érintett tisztviselőket, hogy a nyelvi infrastruktúra ezen elemeit az írásbeli ügyvitel során használják. Így újratermelődnek a magyarul beszélő (esetleg magyar anyanyelvű) hivatalnokoknak a magyar nyelvű írásbeliség terén tapasztalható hiányosságai.

Az adminisztrációban dolgozók nyelvi hiányosságai. A bürokrácia világában a szóbeli kommunikáció általános, orientáló szereppel bír, informatív és végső soron informális jellegű, míg az írásbeli beszédhelyzet formális, jogi, közigazgatási következményekkel járó kommunikációs forma. Vagyis az írásbeli kommunikáció során az elvárás a precíz, szakszerű, nyelvileg helyes, lényegre törő, hozzáértést bizonyító, félreértéseknek teret nem adó szöveg rögzítése. Ez a készség (már csak annak okán is, hogy a mindennapi munka során sokkal gyakrabban találkoznak román nyelvű szövegekkel) inkább románul fejlődött ki és erősödik meg a hivatalnokokban és a magyar anyanyelvű közönségben.⁴²

A dokumentumok bürokratikus útvonallával kapcsolatos szervezeti jellegű aggályok merülhetnek fel, vagyis egy adott beadvány kapcsán olyan személy is belekerülhet az ügyintézés folyamatába, aki nem tud – vagy nem tud eléggé – magyarul. Ezért nem szorgalmazzák a magyar nyelvű írásbeliséget.

40 Benő Attila et. al.: *Magyar–román közigazgatási szótár*. I. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2004; Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2002; Mezei József: *Magyar–román–angol jogi, gazdasági és üzleti szótár*. All Beck, București, 2006.

41 Lásd például a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Ügyintéző programját! Elérhető: <http://ispmn.gov.ro/page/formulare>

42 Horváth et al. 2010. 22.

Politikai okokból, az esetleges többségi nemtetszés elkerülése végett az egyébként arra jogosultak lemondanak a magyar írásbeliségről. Vagy éppenséggel a román nyelv jogilag rögzített hivatalosságát a magyar nyelv korlátozott és sokszor vitatott státusával vetik össze, és lemondva a jogosultságról, megfontoltabbnak tartják a „hivatalosabb” nyelv írásbeli használatát.⁴³

A teljes spektrumú magyar nyelvű szó- és írásbeli kommunikáció inkább azokra a közigazgatási egységekre jellemző, ahol a magyar anyanyelvűek jelentős, 60% fölötti többségben vannak, ahol a magyarok aránya ez alatt van, ott kivételes.

A megyei önkormányzatokat illetően elvben hat megyében⁴⁴ kellene a megyei alárendeltségben működő, közkapcsolatokat is fenntartó intézményeknek biztosítaniuk a magyar nyelv használatát. Habár nem készült rendszeres felmérés arra vonatkozóan, hogy ezen a szinten hogyan alkalmazzák a kisebbségi nyelvhasználati jogokat, némi alappal feltételezhető, hogy itt is a fentebbi trendek érvényesülnek. Ez irányban már önmagában az is illusztratív, hogy a hat megyei tanács honlapja közül kettőnek (Bihar és Szilágy) nincs magyar nyelvű változata,⁴⁵ márpedig a magyar nyelven történő köztájékoztatás ezen a szinten is a törvény által előírt kötelezettség.

A hat megyében összesen körülbelül 250 dekoncentrált intézmény működik (a központi államigazgatás kihelyezett, többségében megyei, néhány megye esetében regionális illetékességű intézményei). Vagyis elvben ennyi intézményben kellene biztosítani a magyar nyelv használatát a köztájékoztatásban és az ügyvitel során. Eleddig csak a Hargita megyében működő dekoncentrált intézmények szintjén készült vizsgálat e vonatkozásban.⁴⁶ Ennek alapján az államigazgatási hatáskörben működő közigazgatási egységek nyelvhasználatára árnyalt, de inkább pozitív kép jellemző. A vizsgált intézmények (50) több mint fele – sőt majdnem kétharmada – esetében magyar nyelven is volt közfeliratozás, köztájékoztatás. Egy kivétellel minden intézmény esetében a magyar nyelvű szóbeli eligazítás és (legalábbis részleges) magyar nyelvű ügyfélszolgálat lehetősége is megvolt; viszont a magyar nyelv írásbeli használatának valamilyen feltételei pusztán az intézmények ötödében voltak biztosítottak.⁴⁷ Joggal valószínűsíthetjük, hogy ebben a közigazgatási szegmensben (minden hiányosságával együtt) Hargita megye jelenti a kiemelkedően pozitív példát, hisz itt a legnagyobb a magyarok megyei szintű aránya. Kiindulva abból, hogy más közigazgatási intézmények is Hargita megyében használják leginkább a magyar nyelvet, valószínűsíthető, hogy az államigazgatáson belüli magyar nyelvhasználatra vonatkozó összkép inkább a kevésbé kedvező árnyalatok felé tolódik el.

43 Uo.

44 Bihar, Hargita, Kovászna, Maros, Szilágy és Szatmár.

45 2016. februári állapot.

46 Horváth et al.: *Közigazgatási...* 2010.

47 Uo. 29–31.

Oktatás

Ha összevetjük a különböző, törvényileg szabályozott kommunikációs színtereket, valószínűleg az oktatás az az intézményes terület, amelyben a leginkább alkalmazzák a törvényekben rögzített kisebbségi nyelvhasználati jogokat. A kerettörvény biztosította lehetőségek zömét különböző alkalmazási rendelkezések formájában is kidolgozzák. Rendszeres a gondoskodás az oktatási folyamathoz szükséges nyelvi infrastruktúra (tankönyvek, pedagógusképzés stb.) biztosításáról. Törvényes lehetőség van a megemelt fejkvótás támogatására, tehát a magyar nyelvű oktatás sajátos helyzete okán felmerülő többletköltségek egy részét az állam fedezi. Az oktatástervezési folyamatban a magyar oktatás érdekeit képviselő szervezeti struktúra működik (minisztériumi szinten igazgatóság, főosztály, megyei tanfelügyelőségeken képviselők, iskolaigazgatók vagy kettős – román–magyar – tannyelvű iskolák esetében aligazgatók), igaz, váltakozó hatékonysággal, de releváns hatáskörrel.⁴⁸

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozandó: nem azt állítjuk, hogy a magyar nyelvű oktatás helyzete minden vonatkozásban rózsás, csak annyit, hogy más, a törvény által szabályozott intézményes helyzetekhez viszonyítva a magyar nyelvű oktatási folyamatban működik a rendszeresített tervezés, a kerettörvény rögzítette célok megvalósításához rendszeresen hozzárendelnek különböző normatív és más jellegű erőforrásokat. Mindez, ha nem is ideális, de az utóbbi két évtized fejleményeit nézve fokozatosan az igényekhez igazodó (azoktól persze némileg lemaradó) magyar tannyelvű oktatási intézményrendszert és működési gyakorlatot eredményezett.

Persze problematikus helyzetek adódnak, de ezek mindenekelőtt a magyar nyelvű oktatási hálózat szervezése kapcsán merülnek fel, és csak közvetett vagy nagyon áttételes módon csorbitják a magyar nyelvű oktatáshoz való jogok intézményes gyakorlását. A csökkenő diáklétszám miatt – főleg azokban a megyékben, ahol a magyarok számbeli kisebbségben vannak – a magyar tannyelvű osztályok, iskolák beiskolázási számai kapcsán évente napirenden vannak különböző, indulatoktól, politikai felhangoktól nem mentes alkuk. A magyar osztályok kiválása a vegyes tannyelvű intézetekből és magyar tannyelvű helyi vagy regionális iskolaközponttá történő átszervezésük – bár törvényes lehetőséget aknáz ki – ritkán problémamentes folyamat, sőt vannak olyan helyszínek, ahol eleve kudarcra van ítélve. A felsőoktatás szintjén hírhedtté vált a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem (MOGYE) esete, amely jelzésértékű abban a vonatkozásban, hogy a törvényes lehetőségek (főleg ha azokat már működő és román többségi szenátusok által vezetett, viszonylag jelentős autonómiával rendelkező egyetemeken kell megvalósítani) nem alakulnak át könnyedén a magyar kisebbség számára kedvező intézményes gyakorlatokká. 2012 áprilisában az Ungureanu miniszterelnök vezette kabinet azért bukott meg, mert érvényt próbált szerezni azoknak a paragrafusoknak, amelyek értelmében a többnyelvű felsőoktatási

48 1/2011-es oktatási törvény, 8., 9. és 95. cikk.

tanintézetekben az adott nyelven oktató tanárok tannyelv alapján elkülönülő szervezeti egységeket (intézeteket és/vagy karokat) hozhatnak létre. Fontos még egyszer hangsúlyozni, az ehhez hasonló esetekben a szűk értelemben vett nyelvi jogok nem sérülnek, hisz a legtöbb diák továbbra is magyar tannyelvű képzésben részesülhet. Ugyanígy nem szűk értelemben vett nyelvi jog (legalábbis a hatályos törvények nem rendelkeznek ebben az értelemben), de fontos vonatkozása az iskolai nyelvi helyzetnek – főleg a vegyes, kettős tannyelvű intézmények keretében – az oktatási folyamaton kívüli belső iskolai nyelvhasználat, amely a kettős tannyelvű intézmények esetében gyakran dominánsan a román nyelv.⁴⁹

Igazságszolgáltatás

Bár a törvénykezés viszonylag megengedő (ha mindegyik fél belegyezik, az eljárás szóbeli része magyarul is folyhat, esetleg ingyenesen tolmács vehető igénybe), a jegyzőkönyveket románul kell szerkeszteni. Nincs átfogó képünk arra vonatkozóan, miként is alkalmazzák a magyarlakta településeken ezeket az előírásokat, de egy, a csíkszeredai törvényszéken és bíróságon készült esettanulmány arra mutat rá, hogy a szabályok alkalmazása nehézkes, az ügybeli kommunikáció folyamatát nagymértékben nehezíti, bonyolítja, és számos más vonatkozásban is (például méltányossági alapon) problémák merülhetnek fel.⁵⁰ Ugyanakkor kevés a konkrét használati feltételek tényleges biztosítására vonatkozó rendelkezés. Az érvényben lévő előírások alapján nincs sok esély arra, hogy az igazságszolgáltatáson belüli jelenlegi status quo (amit a magyar nyelv viszonylag szűkre szabott használata jellemez – a zömében magyarlakta településeken viszonylag kevés a magyarul beszélő bíró és ügyész) megváltozzon.

3.3.4. Nyelvhasználat a kétnyelvűség kontextusában

Amint az előzőekben vázoltuk, a romániai magyarság hozzávetőleg kétharmada magyar–román kétnyelvű (a magyar mellett viszonylag jól beszél román nyelven is). Ugyancsak mintegy kétharmada az erdélyi magyaroknak olyan településen él, ahol a román anyanyelvűek aránya 20% vagy annál több, tehát a mindennapi kommunikáció során jelentős a kitettség olyan kommunikációs helyzeteknek, amelyekben a román nyelvet is használni kell. Illetve a nyelvi jogok intézményes alkalmazásának sajátosságai okán számos olyan kommunikációs helyzet adódhat, amelynek során – függetlenül attól, milyen településen lakik valaki – a román nyelvet kell használnia. Mindehhez még hozzájön a munka világa, amely a közvetlen munkakörnyezet jellegétől

49 Tódor Erika Mária: *Nyelvi tájkép – rejtett tanterv?* In: Pieldner Judit (szerk.): *Kulturális identitás és alteritás az időben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 451–459.; uő: *Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában*. Magiszter, 2014/4. 40–51.

50 Papp Kincses Emese: *Kommunikációs etnográfia. Nyelvhasználat a csíkszeredai bíróságon és a Hargita megyei törvényszéken. Jogszabályok és jogérvényesítési lehetőségek*. In: Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011. 185–208.

függően, illetve a munkavégzés kapcsán felmerülő kommunikációs sajátosságok függvényében feltételezi a román nyelv különböző mértékű használatát. És ha mindehhez hozzávesszük az etnikailag vegyes házasságok és baráti társaságok kommunikációs sajátosságait, és nem utolsósorban a médiahasználat jellegzetességeit, akkor egyértelműen komplex nyelvhasználati környezet körvonalazódik, amelyen belül változatos nyelvhasználat-mintázatok különíthetők el. Vagyis az egyének a nyelvi készségeiknek, lakókönyezetük és munkahelyük nyelvi jellemzőinek, sajátos családi helyzetüknek, médiafogyasztási preferenciáiknak a függvényében különböző szituációkban váltakozó mértékben használják felváltva, esetleg keverten a magyar, illetve a román nyelvet.

A nyelvhasználati mintázatok kapcsán számos leíró, elemző tanulmány érhető el, a következőkben ezek fontosabb következtetéseit foglaljuk össze.⁵¹

Az elemzés során három jelentős kommunikációs tartományt, és azon belül több kommunikációs színteret különítünk el, mégpedig két párhuzamos logikának megfelelően: az adott szintérre jellemző viszonyok természete és a szabályozottság formája szerint. Ezek a főbb tartományok a személyes, a publikus, illetve az intézményesült közsféra. A személyes jellegű tartományban, a publikus szférán belül kivételesen van jelen a kódválasztásra, használatra vonatkozó formális, törvényes szabályozás. Az informális szabályozás során a kódválasztás az adott szituációra érvényesnek elfogadott társadalmi norma szerint történik. Például a publikus szférát illetően érvényesül Erdély adott településeiben az a morális elvként megfogalmazott norma, hogy – függetlenül a beszélgetés tárgyától vagy a jelenlevő személy kommunikációs érintettségétől – „nem illik” magyarul beszélni egy a magyart nem ismerő román anyanyelvű személy jelenlétében.⁵² Ezt az informális normát a román anyanyelvűek gyakran kéri számon a kutatók által „nyelvi rendőrködés”-ként leírt formában, például úgy, hogy az autóbussen rászólnak két, egymás között magyarul beszélő személyre, hogy használják a román nyelvet.⁵³ Az intézményesült közsféra esetében pedig többnyire a törvény határozza meg azt, hogy milyen helyzetben milyen nyelv használható.

51 Csepeli György – Székelyi Mária – Örkény Antal: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002; Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012; Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2014; Horváth: *Az erdélyi...; uő: A romániai magyarok...; Horváth: Elemzések...; Horváth: Nyelvi készségek...; Sorbán Angella: Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség*. ISPMN, Cluj-Napoca, 2012; Sorbán Angella – Dobos Ferenc: *Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatáról*. Magyar Kisebbség, 1997/3–4. 293–323.

52 Horváth: *Elemzések...* 2008.

53 Horváth: *A romániai magyarok...*; Kontra Miklós: „Don't speak Hungarian in public!” A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. In: Kontra M. – Phillipson, R. – Skutnabb-Kangas, T. – Várdy T. (eds.): *A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press, Budapest, 1999. 81–97.

A személyes kommunikációs tartományhoz tartozó szinterek: a családon, a szűk közösségen, illetve a baráti társaságon belüli kommunikáció. A publikus tartomány tipikus szinterei: az utca, a különböző szolgáltatások (bevásárlás, orvosi ellátás stb.), illetve ide sorolhatóak még a munkahelyi tevékenységek kapcsán felmerülő kommunikációs helyzetek is. Az intézményesült közszféra számos olyan szinterre vonatkozik, amelyeken belül a kommunikáció a legtöbb esetben formálisan is szabályozott, beleértve a kódhasználatot, kódválasztást is. Ilyenek például a rendőrség, a kormányzat és a közigazgatás intézményei (például a rendészet, illetve a különböző, a mindennapi életvitel szempontjából fontos önkormányzati intézmények) vagy az igazságszolgáltatás, és nem utolsósorban az iskola. Természetesen a felsorolás bizonyos értelemben elnagyolt, hiszen az egyes szintereken belül eltérő kommunikációs kontextusok alakulhatnak ki, amelyekben az átfogó kommunikációs tartomány logikájától eltérő logikák szerint szerveződik a nyelvhasználat, pontosabban a kódválasztás. Például az iskolában az oktatási nyelv szabályozása nagyrészt az osztálytermen belül érvényesül. Vagyis adott tárgyak tannyelve megfelel az oktatási törvény által meghatározottnak, ám a szünetben a diákok között használatos nyelv ettől eltérő lehet. Például a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceumban, bár az oktatás nyelve a magyar, szünetben a tanulók zöme inkább a román nyelvet használja.⁵⁴

Nyelvhasználat a személyes, privát élethelyzetekben

Otthon, a családban nagyjából kilenc magyar a tízből a magyar nyelvet használja, 11–12%-uk különböző mértékben a román is.⁵⁵ Ez nagyjából megfelel a vegyes házasságban élő magyarok hozzávetőleg 12% körüli arányának.⁵⁶ Viszont a felnőtt magyaroknak csak fele beszél kizárólag magyarul a barátaival, 20%-a használja alkalmasszerűen a román nyelvet, negyedük esetében a baráti kommunikáció nyelve fele-fele arányban magyar és román, és 5% körüli azok aránya, akik nagyrészt vagy kizárólag románul kommunikálnak. Összesítve, az erdélyi felnőtt magyar népesség háromnegyedénél valamivel több a magánszférában (alkalmasszerű kivételektől eltekintve) majdnem kizárólag magyarul beszél, valamivel kevesebb mint negyedük a magánjellegű beszélgetések során használja, váltakozó gyakorisággal, de viszonylag számottevő

54 Sz. K.-nak, a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceum pedagógusának a személyes közlése.

55 A nyelvhasználati vonatkozásokat illetően, amennyiben nem jelöljük meg másként, az adatok forrása a 2008/09 során elvégzett *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat*. Második hullám kutatás. (Kétlépcsős címbejárás és adatgyűjtés) mintavétel; Erdély 14 magyarlakta megyéjéből a gyakorlati kontaktmintába – választói névjegyzékből véletlenszerűen kiválasztva – belekerült 11 004 fő, ebből 7334 volt elérhető, közülük pedig 3251 fő beszélt (jól) magyarul. Az utóbbi több mint háromezres csoportból 2492 fős érvényes minta alakult ki. Ebből 82% magyar nemzeti-ségűnek, 88% magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Az elemzésbe csak a magukat magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallók kerültek be.

56 Gyurgyik László – Horváth István – Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok, etnikulturális és társadalmi reprodukció*. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2011. 91.

mértékben a román nyelvet is. Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 20% alatti, a magánszférán belül kizárólag vagy dominánsan magyarul beszélők aránya 56% körül van, ott viszont, ahol a magyarok településszintű aránya meghaladja a 80%-ot, a magánszférán belüli domináns magyar nyelven történő kommunikáció az érintett népesség több mint 95%-ára jellemző.

Amennyiben a generációk közötti eltéréseket elemezzük, sajátos kép körvonalazódik. „Összevetve a szülők és a gyerekeknek a szülőkkel és nagyszülőkkel történő kommunikáció során jellemző kódhasználati mintázatait, (megfelelő módszertani fenn tartásokkal) elmondható, hogy jelentős mértékben megnőtt, hozzávetőleg megnégyszereződött a gyerekek generációja szintjén a román nyelvnek a családon belüli használata.”⁵⁷

Nyilvános szféra

A munkahely, bevásárlás vagy az orvosi konzultáció nyelve, vagyis a törvény által közvetlenül nem szabályozott publikus nyelvhasználati helyzetek esetében a kizárólagos vagy domináns magyar nyelvhasználat a népesség hozzávetőleg felére jellemző. Bevásárlás során 54%, munkahelyen 49%, az orvosnál 52% kommunikál kizárólag vagy nagyrészt magyarul. Ebből a jelzett publikus helyzetekben a népesség egyharmada kommunikál kizárólag magyarul, 18–19% alkalmasszerűen, inkább kisebb, mint nagyobb gyakorisággal használja a román nyelvet is.

Ebben a vonatkozásban jelentős a különbség a szórványhelyzetben élő és a tömbben élő magyarok között. Ott, ahol a magyarok aránya 20% alatt van, a népesség több mint 90%-a számára a domináns publikus nyelv a román. Azokon a kommunikációs szintereken, amelyeket a publikus tartományhoz soroltunk, a magyart általában alkalmasszerűen, kizárólag a magyar nyelvet csak kivételesen használják. Például az ilyen településeken élők 11%-a dolgozik olyan munkahelyen, ahol a magyar nyelv a kommunikáció egyértelműen domináns nyelve. Összehasonlítva, a 80% fölötti magyarlakta településeken élő magyarok majdnem háromnegyede (73,7%-a) számára a munkahely domináns nyelve a magyar. Az ilyen jellegű településeken a magyar domináns publikus nyelvként működik az itt élők 75–80%-a számára.

Intézményesült közsféra

E kommunikációs tartományon belül két színteret kell elkülöníteni, az államigazgatást (amely esetében a rendőrségen használt nyelvet tekintettük mérvadónak), illetve az önkormányzati szférát, amelynél az önkormányzati intézményekben használt nyelvi mintákat vizsgáltuk meg.

A rendőrség esetében a népesség több mint háromnegyede (76,5%) a román nyelv domináns (57% a kizárólagos) használatát jelölte meg. Igazából kivételesek azok a

57 Horváth: *Kisebbségi nyelvi...* 76.

helyzetek, amelyekben a magyar népesség kizárólag vagy dominánsan a magyar nyelvet használná (11% körüli). Még a nagy többségében (80% fölött) magyarul lakta települések lakói esetében is alig 20% körül van azok aránya, akik csak vagy nagyrészt magyarul kommunikálnak az államigazgatás ezen intézményének alkalmazottaival. Elemzéseink alapján úgy tűnik, ez nem annyira a nyelvi jog érvényesülésének, hanem kommunikációs kényszerhelyzeteknek betudható állapot, hisz többnyire azok használják a magyar nyelvet a rendőrsőrsön, akik amúgy sem beszélnek jól a románt. Elvértve találhatunk jó román nyelvi készséggel rendelkező magyar személyt, aki ezen a színtéren belül is inkább a magyar nyelvet használja.

Az önkormányzaton belüli kommunikációt illetően 50% körüli azok aránya, akik a szóbeli ügyintézés domináns nyelveként a magyart jelölték meg, igaz, csak 23,5% állítja, hogy az írásban is inkább a magyart, mint a románt használja. Viszonyítási alapként: a magyarok több mint háromnegyede (78,8%) él olyan településen, ahol a közigazgatási törvény hatályos cikkelyei szerint joguk van szóban és írásban használni a magyar nyelvet. Itt visszaköszön a törvények intézményes alkalmazása kapcsán jelzett helyzet, miszerint a közigazgatásban a kisebbségi anyanyelv használatára vonatkozó törvényes előírásokat inkább a nagy többségében (60% fölött) magyarok lakta településeken, és ott is inkább szóbeli közlésre alkalmazzák.

10. táblázat: *Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikálók aránya az önkormányzati hivatalokban, annak függvényében, hogy mekkora a magyarok aránya a településen*

Magyarok aránya szerinti településtípus	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikál szóban	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul kommunikál írásban
0,1– 20%	7,9%	2%
20,1– 40%	7,8%	2,4%
40,1– 60%	33,5%	10,4%
60,1– 80%	65,2%	25,3%
80,1–100%	78,9%	41,9%

3.4. MÉDIAFOGYASZTÁS⁵⁸

Romániában a médianyelv-szabályozás nagyrészt piaci feltételek mellett, a kereslet-kínálat szabályai szerint működik. Ez de facto azt jelenti, hogy a legtöbb településen hozzáférhető magyar nyelven sugárzott elektronikus média (rádió, tévé), mi több, a csatornakinálat (legalábbis a kábeltévét illetően) jelentős, megközelíti a román nyelven hozzáférhető csatornák kínálatát. A nyomtatott médiumok esetében a helyzet már árnyaltabb, a magyar nyelvű médiatermékek terjesztése gazdasági megfontolások szerint történik. A kis lélekszámú vagy alacsony részarányú magyarok lakta településeken utcai árusításban alig, gyakorlatilag csak postai előfizetéssel lehet hozzájutni magyar nyelvű lapokhoz. Romániában a széles sávú internetkapcsolattal történő lefedettség meghaladja a 90%-ot, és ezen belül a magyarok lakta régiók nincsenek föltétlenül hátrányosabb helyzetben,⁵⁹ tehát a különböző magyar nyelvű internettartalmakhoz történő hozzáférésnek sem törvényes, sem technikai akadályai nincsenek. Néhány kivételtől eltekintve (helyi lapok, helyi rádió, televízió, illetve romániai ügyekkel kiemelten foglalkozó magyar nyelvű hírtelevízió) a magyar nyelvű médiatermékek tartalmi ajánlata közelít a románhoz, bár sok esetben nem föltétlenül hasonló mértékű (például a nagy többség hozzáfér legalább egy magyar nyelvű, de sokkal több román nyelvű tévés hírcsatornához).

A médiafogyasztás nyelve kapcsán tehát kismértékben érvényesül a kódválasztásra ható hozzáférhetőségi objektív, illetve normatív kényszer. Objektív kényszer az a helyzet, amelyben az egyén azért kénytelen egy adott (jelen esetben a másod- vagy román) nyelvet használni, mert adott szintéren belül nagy valószínűséggel olyan beszélők vannak jelen, akik csak ezt a nyelvet ismerik. Például Kolozsváron a kiszolgálók 80%-a valószínűsíthetően nem tud magyarul, ami egyértelműen a kódválasztás objektív meghatározottságaként hat. Akkor is, ha az adott személy a magyar nyelvű kommunikációt preferálja, inkább a román nyelvet kell választania, mert a legtöbb interakció objektíve csak ezen a nyelven mehet végbe. Ugyanakkor ebben a városban a publikus nyelv a román, vagyis személytelen nyilvános interakciók során (mint amilyen a vásárlás) a kiszolgáló (még ha tud is magyarul) románul fogja köszönteni a betérő magyar vásárlót, és a tranzakció (annak ellenére, hogy mindkét fél bírja a magyar nyelvet) románul fog lezajlani (vagyis informális normatív elvárás érvényesül a román nyelvi kód választásában). Vagyis az objektív meghatározottság mellett létezik egy kódválasztásra vonatkozó norma is.

58 Részletek Horváth István: *Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében című tanulmányából*. In: Apró István (szerk.): *Média és identitás. Tanulmányok*. Médiaudományi Intézet, Budapest, 2014. 39–54.

59 Eurostat: Percentage of households with broadband access in relation to households with Internet access, by NUTS 2 regions (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tgs00049>, letöltve: 2013. 06. 03.).

Viszont ugyanaz a személy, ha a helyi hírekről akar informálódni, megvásárolhatja a magyar nyelvű helyi napilapot, vagy bekapcsolhatja a magyar nyelven sugárzó helyi kereskedelmi vagy közszolgálati rádiót. Ha tájékozódni akar valamilyen egészségügyi problémában, kereshet az arra szakosodott magyar honlapokon. Illetve az esti kikapcsolódás megoldható egy magyarországi kereskedelmi csatorna által közvetített filmmel. Vagyis a médiafogyasztás terén messzemenően nagyobb tere van, illetve a kódválasztás során messzemenően nagyobb szabadságfokkal rendelkezik nyelvi preferenciáinak az érvényesítésében, mint a bevásárlás (általában a napi ügyes-bajos dolgainak az intézése) során. Vagyis a médiafogyasztás folyamatában a kódválasztási helyzet inkább közelít a magánéleti szféra jellemzőihez.

Mielőtt összehasonlítanánk a médiafogyasztás jellegzetességeit más tartományok, szinterek által körvonalazott nyelvhasználati mintázattal, a különböző vizsgált médiákra vonatkozó nyelvhasználati jellegzetességeket a médiahasználat nyelvi jellegzetességének az összesített mutatójával fejezzük ki.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek az adatsoroknak az összevonása nem történhetett mechanikusan, ugyanis felvetődik a kitettség gyakoriságának a kérdése (mennyi időt és milyen gyakorisággal tévéznek, hallgat rádiót, olvas lapot a vizsgálatba bevont személy). Életszerű helyzettel példázva: lehet, hogy valaki teljes mértékben román nyelven olvas napi sajtót, de az csak egy helyi lap tíz-tizenöt perces átfutására korlátozódik. Ugyanaz a személy napi 2,5 órát nézi a tévét, mégpedig kizárólag magyar adókat. Hogyha ezt a két helyzetet kell összesíteni – egységes, a médiafogyasztás nyelvére vonatkozó mutató formájában összegezni –, akkor súlyozni kell az adott médiafogyasztási nyelvhasználatnak megfelelő mutató értékét a kitettség gyakoriságára vonatkozó értékkel. A következő, a kitettség gyakoriságára vonatkozó viszonyértékeket számoltuk: a legkisebb mértékű kitettség az újság-, folyóirat-olvasás 1, ehhez viszonyítva az emberek 3,6-szor annyit néznek tévét, kétszer annyit számítógépeznek/interneteznek (összesítve a szakmai informálódással és szórakozással eltöltött időt), illetve 1,8-szor annyit rádióznak. Az adataink megfelelnek a 2012 *Mediascope* felmérés Romániára vonatkozó eredményeinek.⁶⁰

⁶⁰ Mediascope Europe 2012 Pan-European Launch Presentation Summary: http://www.iabeurope.eu/files/6813/6852/2640/mediascope_2012_pan-european_summary20launch20presentation.pdf (letöltve: 2013. 07. 03.).

6. táblázat: Az összevont médiafogyasztás nyelve, annak függvényében, mekkora a magyarok aránya a településen

Magyarok aránya szerinti településtípus	Kizárólag vagy nagyrészt magyarul	Fele-fele arányban románul és magyarul	Kizárólag vagy nagyrészt románul
0,1–20%	39,2%	41,3%	16,5%
20,1–40%	56,1%	34,5%	8,2%
40,1–60%	59,6%	29,9%	2,5%
60,1–80%	66,6%	28,6%	3,2%
80,1–100%	79,3%	15,6%	1,2%

Az erdélyi magyarok majdnem kétharmadára (65,9%) a kizárólag vagy zömében magyar nyelvű médiumok fogyasztása a jellemző. Azoknak a településeknek a kivételével, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20%-ot, a médiafogyasztás dominánsan magyar nyelvű. Az erdélyi magyarok negyede viszont fele-fele arányban fogyaszt – hozzávetőleg azonos mértékben – román és magyar nyelvű médiát. Ott, ahol a magyarok aránya 80% fölött van, a legkisebb, 15,6%-os ez az arány, ahol nem haladja meg a 20%-ot, ott viszont ez a domináns (a népesség 41%-ára jellemző) minta. A dominánsan vagy kizárólag román médiumokat fogyasztó erdélyi magyarok aránya 5%, és a legjellemzőbb azokon a településeken, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20%-ot (16,5%).

3.5. NYELVHASZNÁLATI MINTÁK

Többsz nyelvű társadalmakban egy kisebbségi csoport tagjai számára elkerülhetetlen a másodnyelv különböző helyzetekhez kötött, váltakozó mértékű használata. Kérdés, milyen mértékben működnek anyanyelv-, illetve másodnyelvdominánsan a különböző kommunikációs tartományok? A fentebbieket összefoglalva az erdélyi magyarok nyelvhasználati mintázatai a következőképpen vázolhatóak:

Az erdélyi magyarok hozzávetőleg egytizede (többsz nyire az olyan településen élők, ahol a magyarok aránya nem haladja meg a 20%-ot) magánéleti viszonyokban, a médiafogyasztás során gyakran használja a román nyelvet is; más tartományokon belül, mint a nyilvános szféra, az intézményesült közs zféra, kivételes a magyar nyelvhasználat. És még akkor is, ha a privát tartományon belül nem föltétlenül a román a domináns nyelv, jelentős a kockázata a nyelvi dominanciaváltásnak,⁶¹ illetve az intergene-

61 Vagyis annak, hogy valaki jobban tudja kifejezni magát a másodnyelven (románul), mint anyanyelvén. Amúgy is jellemző az ebbe a kategóriába tartozókra, hogy adott helyzetekben nehezebben fejezik ki magukat magyarul, mint románul.

rációs nyelvi asszimilációnak. Annak tehát, hogy az ilyen családban szocializálódott gyermekek másodnyelven (ez esetben románul) könnyebben ki tudják fejezni magukat, mint magyarul, illetve annak, hogy nyelvileg asszimilálódnak.⁶²

Egy másik, hozzávetőleg 20%-ot kitevő népesség esetében a családi nyelvhasználat egyértelműen és (néhány statisztikai kivételtől eltekintve) jól behatároltan magyar nyelvű, esetleg a barátokkal beszélnek alkalmasszerűen románul, illetve a médiafogyasztás esetében, bár nem domináns, viszonylag gyakori a román nyelvhasználat. A publikus szférában valamelyest érvényesül a magyar nyelv használata, de inkább a román nyelvű kommunikációs helyzetek dominálnak. Az önkormányzaton belül a magyar nyelv használata kivételesnek minősül. Vagyis a nyelvhasználat szempontjából egy jól elkülönülő mintázat látszik: a magánéleti, közösségi tartomány dominánsan magyar nyelvű, a publikus helyzetekre inkább a román nyelv használata jellemző.

A népesség mintegy 40–45%-a számára a magánjellegű kommunikációs tartományhoz tartozó beszédhelyzetek egyértelműen magyar nyelv-dominánsak, a publikus tartományon és az intézményesült közsférán belül is inkább a magyart használják, de a munkavégzés közepette, bizonyos közügyek intézése folyamatában, esetleg bizonyos média használata során viszonylag gyakran előfordul a románnyelvűség is.

Az erdélyi magyarok mintegy negyede (maximum harmada) kivételesen használja a román nyelvet, azt is többnyire olyan kommunikációs helyzetekben, amelyekben nem föltétlenül gyakori a kitettség (rendőrség, igazságszolgáltatás, más, többnyire államigazgatási intézményekkel felmerülő kapcsolatok). E kategória jelentékeny része (az össznépesség majdnem egytizede) többnyire idős vagy alacsony képzettségű, zömében magyarok régióban élő személy, alig ismeri a román nyelvet, tehát teljes egy nyelvűségben éli az életét.

3.6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az erdélyi magyar nyelvi populáció többsége olyan nyelvi közösségekben él, amelyekben nagyságrend és differenciáltság szerint biztosítják az anyanyelvi kommunikáció számos funkcióját. A legtöbb vegyes nyelvi közegben működő helyi beszédközösség kapcsolódik valamilyen, transzlokális nyelvi integrációt biztosító városi központhoz. A magyarul beszélő népesség majdnem fele pedig olyan településhálózatokon belül él, ahol a magyarul beszélők nemcsak statisztikai többségben vannak, hanem a magyar nyelv a személytelen nyilvánosság alapértelmezett nyelveként, publikus nyelvként működik.

Bár a valamilyen szintű (esetleg regionálisan) hivatalos nyelvi státus vágyálmához viszonyítva a magyar nyelvnek Romániában *csak* védett kisebbségi anyanyelvstátusa

62 Horváth: *Nyelvi készségek...*

van, viszonylag jelentős törvényes megerősítésben részesül – legalábbis elviekben. A hatályos romániai törvénykezés által rögzített, a magyar nyelvre vonatkozó kisebbségi nyelvhasználati jogok nemcsak megengedőek (adott helyzetekben lehetővé teszik a magyar nyelv használatát), hanem számos tekintetben támogatóak is (intézmények számára, adott életviszonyok vonatkozásában kötelező normaként írják elő a magyar nyelvhasználat feltételeinek biztosítását). Igaz, a kisebbségi nyelvhasználati jogok alkalmazását illetően számos hiányosság, következtetlenség tapasztalható, a papíron rögzített nyelvi jogok egy része és a különböző, nyelvi jogok hatálya alá eső intézmények tényleges nyelvi gyakorlatai nem mindig esnek egybe. Számos téren – mint az államigazgatás vagy az igazságszolgáltatás –, illetve azokban a helyi közigazgatási egységekben, ahol a magyarok helyi szinten kisebbségben vannak, a magyar nyelv használatának tényleges lehetősége messze elmarad a hatályos törvények előírásai alapján elvárható, két nyelven (románul és magyarul) működő intézményrendszer kisebbségi vágyálmától. Ugyanakkor számos, a magyarnyelvűség fenntarthatósága és intergenerációs reprodukciója szempontjából fontos intézményes szféra esetében (oktatás, média) a magyarnyelvűség számára viszonylag jelentős és tényleges intézményes mozgáster áll rendelkezésre.

A nyelvhasználat szempontjából az erdélyi magyar népesség helyzete nagyon változatos. Mintegy 100 ezer ember (hozzávetőleg 8–9%) anyanyelvhasználatát visszaszorult a magánszférára (és ott is felváltva, esetleg keverten használják a magyart és a román), és főleg a most felnövekvő generációk esetében fennáll a nyelvváltás valószínűsége. A másik póluson ott van az a mintegy harmadnyi (350–370 ezer körüli) ember, aki alig vagy nagyon kivételes esetben használja a román nyelvet, többnyire olyan helyzetekben, amelyekben a nyelvi kitettség nem túl gyakori vagy huzamos. A népesség 60–65%-a váltakozó mértékben és színtereken a magyar mellett majdnem naponta használja a román nyelvet is, de esetükben kivételes a magán-, illetve a közösségi, baráti szférán belüli kettős nyelvhasználat. Ez a kommunikációs tartomány majdnem kizárólag magyar nyelven működik.

IRODALOM

- Benő Attila és mások: *Magyar–román közigazgatási szótár, 1. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2004.*
- Bogdán Andrea – Mohacsek Magdolna: *A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban.* Regio, 2009/2. 47–68.
- Bogdán Andrea – Mohacsek Magdolna: *Nyelvi jogok útmutató.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár. 2012.

- Csepeli György – Székelyi Mária – Örkény Antal: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012.
- Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2014.
- Fazakas Emese (szerk.): *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János: *A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re*. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 73–132.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok, etnokulturális és társadalmi reprodukció*. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2011. 69–119.
- Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. CORE, Hamburg, 2002.
- Horváth István: *Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között?* Erdélyi Társadalom, 2003/1. 7–24.
- Horváth István: *A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések*. Erdélyi Társadalom, 2005/1. 171–200.
- Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*. In: Bokor Zsuzsa – Horváth István (szerk.): *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România*. Working Papers, in Romanian Minority Studies, Institutul de Studiere a Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2008.
- Horváth István: *Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában*. Magyar Tudomány, 2009/11. 1304–1312.
- Horváth István: *Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában*. In: Spéder Zoltán (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009. 153–182.
- Horváth István: *Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük*. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Lucidus, Budapest, 2012. 172–196.
- Horváth István: *Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében*. In: Apró István (szerk.): *Média és identitás. Tanulmányok*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2014. 39–54.

- Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. ISPMN–Kriterion, Kolozsvár, 2009.
- Horváth István – Tódor Mária (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több) nyelvű lét*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011.
- Horváth István – Veress Ilka – Vitos Katalin: *Közigazgatási nyelvhasználat Hargita megyében az önkormányzati és a központi kormányzat megyeszintű intézményeiben* (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 27. kötet). Institutul pentru Studiere Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010.
- Kiss Tamás – Kapitány Balázs: *Magyarok Erdélyben: a minta kialakítása és az adatfelvétel*. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok – Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (Kutatási jelentések, 86. kötet). KSH-NKI, Budapest, 2009. 31–54.
- Kontra Miklós: „Don’t speak Hungarian in public!” A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. In: Kontra M. – Phillipson, R. – Skutnabb-Kangas, T. – Váradny T. (eds.): *A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press, Budapest 1999. 81–97.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor: *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs*. In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 3–10.
- Mezei József: *Magyar–román–angol jogi, közgazdasági és üzleti szótár*. All Beck, București, 2006.
- Papp Kincses Emese: *Kommunikációs etnográfia. Nyelvhasználat a csíkszeredai bíróságon és a Hargita megyei törvényszéken. Jogszabályok és jogérvényesítési lehetőségek*. In: Horváth István – Tódor Erika (szerk.): *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több) nyelvű lét*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011. 185–208.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
- Sorbán Angella: *Kisebbség – társadalomszerkezet – kétnyelvűség* (Working Papers in Romanian Minorities, Vol. 42.). Institutul pentru Studiere Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012.
- Sorbán Angella – Dobos Ferenc: *Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól*. Magyar Kisebbség, 1997/3–4. 293–323.
- Szépe György: *The Position of Hungarians in Romania and Slovakia in 1996*. Nationalities Papers, 1999/1. 69–92.
- Szilágyi N. Sándor: *De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală?* Altera, 7. 1998. 131–148.
- Tánczos Vilmos: *Madárnyelven: a moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011.

- Tánczos Vilmos: „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!” A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. *Pro Minoritate*, 2012/3. 80–112.
- Tódor Erika Mária: *Nyelvi tájkép-rejtett tanterv?* In: Pieldner Judit (szerk.): *Kulturális identitás és alteritás az időben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 451–459.
- Tódor Erika Mária: *Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában*. Magiszter, 2014/4. 40–51.
- Varga Attila: *A nyelvi jogok alkotmányos szabályozása Romániában*, *Pro Minoritate*, 2013/3. 29–41.
- Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok az erdélyi városok etnikai arculatában bekövetkezett változásokról*, *Regio*, 1991/4. 121–141.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998.

4. JOGI KERETEK

A kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet jogtárában majdnem 800 olyan jogszabályt tartanak számon, amelynek kisebbségi jogi relevanciája van, és amelyeket az elmúlt huszonöt évben fogadtak el Romániában.¹ Ezeknek a felleltározására, rendszerezésére és rövid elemzésére vállalkoztam a következő oldalakon, kevésbé térvén ki azokra az előírásokra, amelyeket e kötet társszerzői saját témájukon belül jogi szempontból is megközelítettek.

Az 1878-as berlini kongresszus óta, amelyen Románia formálisan is teljes szuverenitást nyert az európai államok garanciájával, nyomon követhető az a tény, hogy a kisebbségi jogok biztosításának területén az egyetlen tényező, amely a román törvényhozót előrelépésre tudja „kényszeríteni”, a „fenyegetettségi érzés”. Ez a nyomás kialakult a háborúkat lezáró békeszerződések elfogadása során, Clemenceau vagy Sztálin „javaslatai” nyomán, vagy újabban az Európa Tanács, a NATO vagy az Európai Unió iránymutatásai alapján.

Elöljáróban azt szeretném kiemelni, hogy a romániai kisebbségi jognak még mindig megmaradt a „megtűrő” jellege, és habár majdnem 800 jogszabály foglalkozik a témával, ezek nagy része nem biztosítja azt a szintű keretet, amely a kisebbségek hosszú távú fejlődéséhez szükséges. Konkrétan: még mindig nincs szabályozva a kisebbségi autonómia valamely formája, nincs előírva egy második hivatalos nyelv legalább regionális szintű használata, és az államosított magyar kisebbségi érdekeltségű vagyon visszaszolgáltatása is csak lassú ütemben folyik.

4.1. AZ 1989-ES HELYZETKÉP

Alkotmányjogi szempontból Románia az első világháborút lezáró békeszerződések óta egységes nemzetállam, de ugyanakkor több népcsoport hazája. Romániában 1920-ban nem tartottak népszámlálást. A fő ok a kisebbségek túl nagy száma (kb. 29,2%) volt; ennek hivatalos, népszámlálással való igazolása csak a trianoni békeszerződések „etnikai vakságát” hangsúlyozta volna. Az 1948. január 25-én tartott nép-

¹ Elektronikus formában, részben magyar nyelven is elérhető a http://www.ispmn.gov.ro/page/minlex_honlapon. Az összefoglaló a 2017. november 1-jén hatályban lévő jogszabályok alapján készült.

számlálás adatai szerint a Román Népköztársaság területén az összlakosság 15,87 millió fő volt, amelyből 85,7% román anyanyelvűnek vallotta magát.² Az 1992. január 7-én megtartott népszámlálás szerint a lakosság 89,3%-a román nemzetiségű volt, a magyarok aránya pedig 7,1%.³

A statisztikai adatok egy kisebbség számára nagyon sokat jelentenek, mert ezeknek alapján kérhet bizonyos jogokat, és ezek az adatok tükrözik a népcsoport fogyatkozását vagy növekedését. Az adatok azonban általában a népszámlálások eredményeire támaszkodnak, amelyeket szkeptikusan kell kezelni, ugyanis a nemzetiségi hovatartozás bevallását illetően a többségi állam általában megpróbálja minél inkább torzítani a képet.

Romániában kisebbségi jogról attól az időponttól kezdve beszélhetünk, amikor az igény e jogok védelmére megjelent. Ezt a dátumot általában az első világháború végére teszik a szakértők,⁴ habár Romániát ezen a területen már az 1878-as berlini kongresszus is kötelezte bizonyos előírások betartására.⁵

Már az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatok is kitérnek a témára, és teljes nemzeti szabadságot ígérnek minden nemzetiségnek, saját nyelven való oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást, amelyeket az illető népcsoportból származó hivatalnokok fognak ellátni. Kimondják, hogy minden népnek joga van arra, hogy létszámával arányosan vegyen részt a törvényhozó és végrehajtó hatalom testületeiben.⁶

Ezeket az ígéretek megerősítette és nemzetközi jogi alapra helyezte a Szövetséges és Társult Főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán), valamint Románia között 1919. december 9-én megkötött szerződés a kisebbségek védelméről, amelyet 1920. június 4-én Párizsban írtak alá és 1921. július 26-án ratifikáltak,⁷ majd ugyanazon a napon be is jegyeztettek a Nemzetek Szövetségénél. Ez a szerződés tiltja a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetést, és expressis verbis kimondja, hogy a szászokat és a székeleyeket oktatási és vallási ügyekben helyi autonómia illeti meg.

2 Georgescu, D. C. – Golopenția, A.: *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. In: Mănescu R. (ed.): *Probleme economice*. București, 1948. 28.

3 *On the rights of persons belonging to national, ethnic, linguistic or religious minorities in Romania*. Ministry for Foreign Affairs, București, 1992; 2011-ben Románia lakosságának 6,5%-a, vagyis 1 227 600 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

4 Brunner, Georg – Tontsch, Günther H.: *Der Minderheitenschutz in Ungarn und Rumänien*. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, Bonn, 1995. 133.

5 Romániának nemzetközi nyomásra a zsidók érdekében módosítania kellett az alkotmányát, ugyanis ennek 7. cikkelye az állampolgárság elnyerését csak a keresztényeknek tette lehetővé.

6 *România și minoritățile*. Editura Pro Europa, Târgu-Mureș, 1997. 9.

7 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Studium, Budapest, 1941. 18.

1923-ban azonban Nagy-Románia alkotmánya kimondta, hogy az ország egységes nemzetállam, és a hivatalos nyelv a román. Megtiltotta ugyanakkor a vallási, származási vagy nyelvi alapon való megkülönböztetést. A tényleges politika azonban arra törekedett, hogy mind a törvények, mind az adminisztratív intézkedések alapján mindinkább szűkítse a kisebbségek „élet- és mozgásterét”. Az egyetlen előny a kommunista hatalom által megteremtett „kisebbségvédelmi” rendszerrel szemben az volt, hogy a magántulajdon szavatolva volt, és így nem veszett el egészen az anyagi alap a vallási és oktatási tevékenységek finanszírozásához.

Romániában elméletileg a második világháború után bontakozott ki az éppen hogy legbőkezűbb kisebbségvédelem, amelyet főleg a Szovjetunió nyomására építettek ki.

Kronológiai sorrendben ezek a rendelkezések a következők voltak:

1945-ben a Nemzetiségi Statútum⁸ (alapszabályzat) megszavazásával a kisebbségi jogok messzemenő, mondhatni ideális szabályozásra leltek. Ez többek között ilyen előírásokat tartalmazott: „Minden román állampolgárnak joga van arra, hogy anyanyelvét és nemzetiségét saját maga határozza meg” (5. szakasz). „A 9-es és 10-es szakasz által előírt bíróságok és közigazgatási hatóságok bírái és tisztviselői kell ismerjék az illető nemzetiségek nyelvét” (12. szakasz) – tehát ott ahol a kisebbség aránya eléri a 30%-ot, vagyis a kisebbségek által lakott területeken. „A diákok arányának a figyelembevételével igény szerint a kolozsvári egyetemen létrejönnek a jogtudományi, bölcsész és filozófia karok mellett magyar és német oktatási nyelvű tanszékek.” (22. szakasz). A statútum egyúttal konkrét jogvédelmi lehetőségeket is biztosított a kisebbségeknek, elméletileg a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumához intézhető panaszjog szabályozásával. Ez a minisztérium azonban nem jött létre.

Az 1948. április 13-án életbe lépett alkotmány alapján Románia továbbra is egységes állam maradt, de az 1923-as alkotmánnyal ellentétben ez az alaptörvény nem „románokról”, hanem „román állampolgárokról” beszél. A szakirodalom helyesen jegyzi meg, hogy „Románia alapvető érdeke volt, hogy a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) aláírásáig semmilyen kisebbségi konfliktus ne zavarhassa meg területi követeléseinek érvényesítését. Mindamellett fontosnak tartotta azt is, hogy olyan országgént jelenjen meg a béketárgyalásokon, amely figyel nemzeti kisebbségeire, sőt maguk a nemzetiségek is szívesen választják az ő fennhatóságát.”⁹

1952-ben létrejött a Magyar Autonóm Tartomány¹⁰ – amely azonban a Románia területén élő magyarság alig egyharmadát foglalta magában –, és ezt szentesítette az új, 1952-es román alkotmány is (17–21. szakasz).

8 86/1945-ös törvényerejű rendelet, Románia Hivatalos Közlönye (HK), 30/1945. 02. 07. A törvény románul: <http://www.lexex.ro/Legea-86-1945-83.aspx> (letöltve: 2015. 11. 11.).

9 Nagy Csongor István: *A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére* (I.). Magyar Kisebbség, 2002/2. 297.

10 5/1950-es törvény. HK, 77/1950.

Az 1956-os magyarországi forradalom fordulópontot jelentett a román kisebbség-politikában. Magyarország Szovjetunió előtti kegyvesztésével egyidejűleg Románia megkezdte a magyar kisebbség különleges helyzetének és autonómiájának lépcsőzetes leépítését.

1959-ben a kolozsvári magyar egyetemet egyesítették a román egyetemmel.

Az 1960-ban bekövetkezett közigazgatási reform¹¹ területileg módosította a Magyar Autonóm Tartományt. Emiatt a tartományban a magyarok aránya csökkent. A tartományt átkeresztelték Maros Magyar Autonóm Tartománnyá.

1965 és 1989 között következett be a romániai kisebbségek számára a legnehezebb időszak, az úgynevezett „Ceaușescu-korszak”.

Az 1965-ös alkotmány¹² formálisan szabályozta a kisebbségek jogait, és „együttlakó nemzetiségekként” említette őket.

1968-ban véget ért az autonóm tartomány rövid története: az ún. második közigazgatási reform¹³ során, a megyésítés révén Románia területét újra felosztották; a volt autonóm tartomány helyét három megye vette át: Kovászna, Hargita és Maros. Ezeket a megyéket úgy hozták létre, hogy románok által lakott területeket ragasztottak a tömbben magyarok lakta területekhez (például Kovászna megyéhez Bodzafordulót és környékét, Maros megyéhez Segesvárt környékével együtt).

Ceaușescu a német és zsidó kisebbség esetében bevezette a „váltságdíjhoz” kötött „önkéntes” kivándorlást.¹⁴ A kevésbé „exportképes” magyar kisebbség sorsa az asszimiláció lett volna a „homogenizálási” folyamatban. Ennek érdekében az 1970-es évektől kezdődően, a hatalom mindent megtett többek között azért, hogy a kisebbségi jogok csak elméletben legyenek biztosítva az ország „kirakatpolitikájának” szolgálatában a nemzetközi szervezetek előtt.¹⁵

A kisebbségi jogok lépcsőzetes leépítése a következőképpen történt:

A vallásgyakorlás területén az 1965-ös alkotmány biztosította a vallásszabadságot a nem tiltott vallások esetében, de a gyakorlatban az ortodox egyház papjainak kivételével a többi egyházak képviselőit folyamatosan üldözték, bebörtönözték, és sokat közülük hűtlenség vagy kémkedés vádjával halálra ítélték. A hitoktatás az iskolákban tilos volt, de az egyházközségekben is akadályozták. A teológiai főiskolákon, ha korlátozott számban is, de folyamatosan működött a lelkészképzés.

11 2/1960-as és 3/1960-as törvény. HK, 27/1960.

12 Constituția României din 1965. HK, 1/1965. 08. 21.

13 1/1968-as és 2/1968-as törvény, HK, 16/1968. 02. 16.

14 Gabanyi Anelli Ute: *Bleiben, gehen, wiederkehren*. Südosteuropa, 1994/10. 494.

15 Lásd *Report of the Human Rights Committee*, General Assembly, Official Records: Forty-second Session Supplement No. 40 (A/42/40). United Nations, New York, 1987. 81. és 86. Ebben a jelentésben például Románia – a valósággal ellentétben – azt állítja, hogy állampolgárai szabadon utazhatnak a határokon túlra (csak vízumot kell szerezzenek az otthoni hatóságoktól), valamint azzal magyarázza a magyar nyelvű oktatás állandó szűkítését, hogy a fiataloknak a román nyelv elsajátítása tud csak egyenlő esélyt nyújtani a társadalomban való elhelyezkedéshez.

Ami az információhoz való jogot illeti, 1969-ben a magyar kisebbségnek heti 2 órási anyanyelvű tévéműsora és több órás rádióadása volt. 1985-re ez teljesen megszűnt, mert ekkor már maga a román tévéadás is pusztán napi két órát tartott.

A kisebbségeknek saját könyvkiadójuk volt (Kriterion), de minden megjelent publikációnak át kellett mennie a cenzúrán, amely egyes írók számára mindennemű írás megjelentetését megtiltotta. Az oktatás területén, amint már említettük, 1959-ben felszámolták a kolozsvári magyar egyetemet. Magyar felsőfokú oktatás – a teológiák kivételével – csak vegyes tanintézményekben folyt a kiírt helyek számának évről évre való csökkentésével.

1973-tól a líceumi (középiskolai) tanításban egy osztálynak minimum 36 diákból kellett állnia.¹⁶ Ez hatalmas csapást mért a kisebbségi oktatásra, főleg azokon a vidékeken, ahol a kisebbségek szórványban éltek, és számuk nem volt elegendő ilyen nagy létszámú osztályok létrehozásához.

1975-től kezdve a román tanügyi politika bevezette a széles körű szakosodást,¹⁷ anélkül, hogy minden szakon biztosítva lett volna a tanítás a kisebbségek nyelvén is. Ez a kisebbségek román tannyelvű osztályokba való szétszórásához vezetett.

Ez volt a gyakorlat, noha az 1978/28-as számú tanügyi törvény¹⁸ biztosította a kisebbségeknek az anyanyelven való tanulást.

Ami az anyanyelven való névhasználatot vagy a földrajzi és helységnevek használatát illeti, azokban a helységeken, ahol az anyakönyvvezetők románok voltak, általában románosították a keresztnéveket; a legenyhébb esetekben egyszerűen elhagyták az ékezeteket a kisebbségi családnevekről. A helység- és egyéb földrajzi nevek csak románul voltak feltüntetve, a kisebbségek nyelvén tilos volt ilyen neveket tájékoztató táblákon megjeleníteni, sőt 1988-tól már a kisebbség nyelvén megjelenő könyvekben vagy sajtóban is kötelező volt románul használni a helységneveket.

Az akadálytalan kapcsolattartás jogának gyakorlását lehetetlenné tette a kulturális elszigetelési politika, a magyarországi televízió- és rádióadók zavarásával és az adásuk vételét lehetővé tevő antennák leszereltetésével kezdődőleg az intézményes postacenzúrán át egészen a közvetlen teleföntávhívási rendszer kiépítésének megtagadásáig. Ugyanakkor külföldi állampolgárokat tilos volt elszállásolni, a közeli rokonok kivételével (közeli rokonnak számítottak a gyermekek, szülők, testvérek, ezek házastársa és gyermekei). Ez alól a rendelkezés alól nyílt diszkriminációs kivételt képeztek a külföldi állampolgárságú vagy állampolgársággal nem rendelkező „román származású személyek”, akik bármilyen rendű rokonaiknál megszállhattak.¹⁹

A kisebbségellenes romániai politika eredményességéről vagy hatékonyságáról világosan beszélnek a statisztikai adatok. Míg 1930-ban Románia lakosságának 30%-át

16 278/1973-as törvényerejű rendelet.

17 207/1977-es rendelet.

18 HK, 113/1978. 12. 26.

19 Nagy Csongor István: 327–328.

alkották a kisebbségek, 1992-ben ezek aránya már csak 10,7% volt. Figyelemre méltó, hogy ez alig 60 év alatt történt.

1989. március 10-én hozott határozatában az ENSZ Emberjogi Bizottsága éppen ezért, vagyis a kisebbségi jogok megszegéséért ítélte el Romániát.²⁰

4.2. ALKOTMÁNY ÉS KÉTOLDALÚ SZERZŐDÉSEK

A módosított román alkotmány 1. szakasza szerint „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam”.²¹ A nemzetállam-stratégia elméletileg kizárja a kisebbségek létezését, vagy legalábbis másodrangú állampolgárokká teszi őket államalkotó képességük hiányában.

A 2. szakasz kijelenti: „A nemzeti szuverenitás a román nép sajátja, amely azt szabad, periodikus és tisztességes választásokon megalakult képviseleti szervein, valamint népszavazáson keresztül gyakorolja.”

A román alkotmány közvetett módon elismeri, hogy *a kisebbségi jogok védelme szerves része az emberi jogok védelmének*, ugyanis a 20. szakasz szerint az emberi jogokat szabályozó nemzetközi szerződéseknek prioritásuk van a belső törvényekkel szemben, ami azt jelenti, hogy hasonló prioritást élveznek a kisebbségi jogokat szabályozó szerződések is, amelyek szerves részei az egyetemes nemzetközi emberi jogok védelmének.

Sajnos a kollektív jogokat a többségi állam nem ismeri el, attól félve, hogy kialakul az „állam az államban” helyzet, vagy még rosszabbtól tartván: hogy a népcsoport gyakorolni fogja önrendelkezési jogát, ami a nemzetközi jogban uralkodó felfogás szerint csak olyan népeknek adható meg, amelyeknek nincs *anyaországuk*, azzal a feltétellel, hogy az államok integritását, szuverenitását és határainak sérthetetlenségét ne érintse.

Romániában az alkotmány 6. szakaszának 2. bekezdése nyíltan nem jelenti ki, hogy a kisebbségek pozitív diszkriminációja nem engedélyezett, de előírja, hogy az állam által hozott, a kisebbségek identitásának megőrzésére, fejlesztésére és kinyilvánítására tett védőintézkedéseknek meg kell felelniük az egyenlőség elvének, illetve a diszkrimináció tilalmának.

Az alkotmányban megtaláljuk a kisebbségi jogok korlátait is. Először az 53. szakasz 1. bekezdése tartalmaz egy ún. „biztonsági szelepet”, megengedve egyes jogok vagy szabadságok gyakorlásának törvény általi korlátozását, ha ezt, az esetnek megfelelően, a nemzetbiztonságnak, a közrendnek, a közegészségnek vagy a közérkölcnek, az állampolgárok jogainak és szabadságjogainak a védelme, büntügyi eljárás lebonyolítása,

20 <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10672> (letöltve: 2015. 09. 14.) és magyar kronológia. terrorhaza.hu/1989/marcus.html (letöltve: 2015. 09. 14.).

21 Az alkotmánymódosító törvény: 429/2003. A népszavazásra bocsátás céljából a HK, 669/2003. számában tették közzé, a népszavazáson elfogadott szöveg megjelent: HK, 758/2003. 10. 29.

valamely természeti csapás vagy valamely rendkívül súlyos katasztrófa következményeinek megelőzése megköveteli. Továbbá az alkotmány előírja, hogy az ország iránti hűség szent.²²

A kettő kombinációját felhasználva a titkosszolgálat és a rendőrség közbeléphet kisebbségi jogkövetelési esetekben, és elsősorban az autonómiát szorgalmazó személyek ügyeiben, mert a *nemzetbiztonsági törvény* alapján ezek a szervek erre konkrét felhatalmazást is kapnak.²³ Ugyanezen törvény alapján nemzetbiztonsági fenyegetésnek minősül többek között az olyan revizionista, szecesszionista fellépés, cselekvés kezdeményezése, szervezése, elkövetése vagy támogatása, amely veszélyezteti Románia területi épségét és egységét (3. szakasz, h bekezdés). Ilyen esetekben bármilyen eszközt igénybe vehet a titkosszolgálat, beleértve az alapvető emberi jogok és szabadságok gyakorlását korlátozó eszközöket is (13. szakasz).

Amennyiben lakásokba való behatolásra vagy kommunikációs adatok rögzítésére is szükség van, ezt a legfőbb ügyész javaslatára a Legfelsőbb Ítélő és Semmítőszék külön erre a célra kijelölt egyik bírója engedélyezheti (15. szakasz, 4. bekezdés). Ha az engedélyezett tevékenység révén sem lehetett a nemzetbiztonsági fenyegetettséget bizonyítani, a törvény előírja, hogy kötelező a jogai gyakorlásában korlátozott személy értesítése (21. szakasz, 2. bekezdés), kivéve azokat az eseteket, amikor:

a) az értesítés a nemzetbiztonság területén tevékenykedő állami szervek kötelességteljesítését veszélyezteti, feltárva azok forrásait, beleértve más országok biztonsági és hírszerző szolgálatait is;

b) érinthetik a nemzetbiztonság védelmét;

c) ezáltal harmadik fél jogait és szabadságait sérthetik;

d) az értesítés a nemzetbiztonság területén tevékenykedő állami szervek módszereinek és eszközeinek a felfedezéséhez vezethet, beleértve a konkrét esetben felhasznált különleges nyomozási technikákat is (21. szakasz, 3. bekezdés).

A jogász első olvasatra is megállapíthatja, hogy a kivételek minden lehetséges esetet lefednek, és lehetővé teszik, hogy a megfigyelt, lehallgatott, adatait „átadó” személy soha ne értesüljön azokról a beavatkozásokról, amelyeket esetleg nem észlelt személyesen is.

Fontos továbbá megemlíteni, hogy majdnem minden kisebbségi szempontból számottevő törvény az alkotmány 73. szakasza alapján organikus (sarkalatos) törvénnyel szabályozandó. Az ilyen törvényeket mindkét ház tagjai többségének a szavazatával fogadja el, míg az egyszerű törvényeket mindkét ház jelen levő tagjainak többsége szavazza meg. Organikus törvénynek kell szabályoznia a választási rendszert, a politikai pártok helyzetét, a népszavazást, a köztisztviselők jogállását, a helyi közigazgatást és a terület szervezését, a helyi autonómia általános jogállását, mint ahogy a nemzeti kisebbségek és a vallásfelekezetek jogállását is. Így a magyar kisebbségnek vagy az

22 54. szakasz, 1. bekezdés.

23 51/1991-es törvény, újraközlve: HK, 190/2014. 03. 18.

összes romániai kisebbség parlamenti képviselőének a legkisebb esélye sincs arra, hogy pusztán az általuk képviselt maximum 7–8 százalékos aránnyal valamit is el tudjanak érni ezen a területen.

A magyar kisebbség önrendelkezési és önállósulási kísérleteinek utolsó és legfontosabb korlátja az alkotmány 152. szakasza („A módosítás korlátai”), amely szerint: „Nem képezhetik módosítás tárgyát a jelen alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági kormányformára, a terület integritására, az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.”

A politikai többség mindig erre a szakaszra hivatkozik, amikor a kisebbségek autonómiakérésekkel vagy egy újabb hivatalos nyelv bevezetésének igényével állnak elő, vita nélkül elutasítva ezeket a „pretenciókat”, hangsúlyozva, hogy az alaptörvény (amely egy rendszerváltás következménye) tiltja e témák tárgyalását, ugyanis ezek az előírások „örök érvényűek”. Ezt az elméletet elfogulatlan, nagy hírnévnek örvendő román jogászok is kritizálták. Tudor Drăganu professzor például erről szólva a francia J. Laferrière-t idézi, aki szerint „jogi szempontból az eljárás, mely elrendeli, hogy az alkotmány valamely része megváltozhatatlan, immutabilis, nem bír semmilyen értékkel a valamely pillanatban gyakorolt alkotmányozó hatalomhoz képest, és nem győzheti le akár egy meghatározott kérdés tekintetében sem. Az ilyen rendelkezések egyszerű óhajok, politikai nyilatkozatok, melyeknek nincsen semmilyen jogi értékük és kötelező erejük a jövőbeni alkotmányozók számára.”²⁴ Ennek ellenére, ahogyan ezt már a magyar jogi szakirodalomban is megállapították, a fennálló ideológiai álláspontok következményeként ennek a 152. szakasznak az eltörlése egy esetleges romániai népszavazás által egyelőre elképzelhetetlen.²⁵

Románia több alapszerződést vagy barátsági szerződést kötött olyan országokkal, amelyek anyaország minőségben tudnak fellépni a különböző népcsoportok ügyében. Ezek közül a legfontosabbak a Magyarországgal,²⁶ Németországgal,²⁷ a volt Jugoszláviával,²⁸ Oroszországgal²⁹ kötött egyezmények. Ezek a szerződések önmagukban is elegendőek kellene hogy legyenek a kisebbségi jogok szavatolásához, ugyanis ezek alapján a kisebbségek egyénként vagy jogi személyként, sőt csoportosan is fordulhatnak az Emberi Jogok Európai Bíróságához, Magyarország és Németország számonkérheti a szerződésbe foglaltak betartását.

24 Laferrière, Julien: *Manuel de droit constitutionnel*. Paris, 1947. 289., idézi: Varga Attila – Veress Emőd: *Román alkotmányjog*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2007. 69–70.

25 Móré Sándor: *Románia Unió csatlakozásának hatása az ország emberi jogvédelmi rendszerére, különös tekintettel a romániai magyarok helyzetére*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2013. 137–138.

26 113/1996. 10. 10. törvény. HK, 250/1996. 10. 16.

27 95/1992. 09. 16. törvény. HK, 237/1992. 09. 24.

28 Jóváhagyta a 419/2003. 10. 20. törvény. HK, 757/2003. 10. 29.

29 Jóváhagyta a 24/2003. 03. 03. törvény. HK, 194/2004. 03. 04.

Románia mindig ellenezte a kollektív jogok elismerését, és a román–magyar alapszerződés függelékében nyíltan kijelenti: „A szerződő felek egyetértének abban, hogy az *Európa Tanács Közgyűlésének 1201-es ajánlása* nem vonatkozik kollektív jogokra, és nem kötelezi a szerződő feleket arra, hogy bizonyos személyeknek területi autonómiát biztosítsanak etnikai kritériumok alapján.”

Summa summarum: a mindenkori román kormány ellenzi az autonómia bármilyen formájának megvalósítását, mert ez a kollektív jogok elismerését feltételezné – figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Koszovóban éppen az autonómia visszavonása vezetett konfliktushoz. A sajtó és a politikusok következetesen attól tartanak, hogy Koszovó függetlenségének elismerése negatív példát szolgáltatna Kelet-Közép-Európában.³⁰

4.3. AZ IDENTITÁSHOZ VALÓ JOG ÉS AZ ETNIKAI ARÁNYOK MEGVÁLTOZTATÁSÁNAK TILALMA

A román alkotmány 6. szakasza kimondja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek az állam elismeri és biztosítja a jogot arra, hogy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat megőrizték, fejlesszék és kinyilvánítsák.

Románia 1998-tól bevezette a nemzeti kisebbségek saját „nemzeti ünnepét”, amelyet minden évben december 18-án³¹ ünnepelnek meg, általánosságban megerősítvén ezáltal a kisebbségi identitás létezését. 2008-tól Romániában törvény védi a szellemi kulturális örökséget,³² és 2015-től a népviseletnek is emléknapja van minden év májusának második vasárnapján.³³ Mindkét törvény előírásai kiterjednek a kisebbségek szellemi-kulturális örökségének, valamint népviseletének védelmére is.

Az állampolgársági törvény³⁴ szerint (2. szakasz) minden állampolgár egyenlő a törvény előtt. Elméletileg tehát a nemzetiségi hovatartozás bevallásából nem származhat hátrányuk a kisebbségeknek, akiknek általában az iskolába való beiratkozáskor, a népszámláláskor, esetleg a katonaságnál van lehetőségük színt vallani.

Az érvényben levő 504/2001-es számú kormányhatározat a lakosság és a lakások kisebbségi területen való számbavételéről³⁵ a következőket írja elő: népszámláláskor számba veszik mindazokat a személyeket, akik román állampolgársággal és romániai lakhellyel rendelkeznek (2. szakasz). Ezek alapján tehát a külföldi lakhellyel rendelkező román állampolgárok nem számoltatnak meg.

30 Ziua, 2007. december 13.; 18.; 19.; Bichir, Florian: *Avertismentul lui Putin și Transilvania* [Putyin figyelmeztetése és Erdély]. *Evenimentul Zilei*, 2007. október 30.

31 H. G. nr. 881/09. 12. 1998 (M. Of. nr. 478/14. 12. 1998).

32 26/2008-as törvény. HK, 168/2008. 03. 05.

33 102/2015-ös törvény. HK, 322/2015. 05. 13.

34 21/1991-es törvény. HK, 576/2013. 03. 20.

35 HK, 296/2001. 06. 06.

A népszámlálás lebonyolításával egy erre a célra létrehozott Központi Bizottság foglalkozik, amely az Országos Statisztikai Hivatal mellett „technikai titkárságot” hoz létre. A Központi Népszámlálási Bizottságban majdnem minden minisztérium képviselteti magát.

A népszámlálási űrlapokat a népszámlálók általában az állampolgár lakhelyén vagy tartózkodási helyén töltik ki cselekvőképes személyek nyilatkozatai, valamint hivatalos dokumentumok alapján. Azokat a személyeket, akiket a számlálóbiztosok nem találhatnak meg, azokat vagy a hozzátartozók nyilatkozatai alapján, vagy pedig a helyi szintű hivatalos nyilvántartásokban megtalálható információk alapján veszik számba.

Az egyéni adatok és információk, amelyeket a népszámlálási ívekbe bejegyeznek, szigorúan bizalmasak, és csak statisztikai célokra használhatók fel. A lakosság azon nyilatkozatait, amelyeket a népszámlálás alkalmával jegyeznek fel, nem lehet felhasználni az illető személyeket érintő döntések meghozatalában vagy őket érintő intézkedések foganatosításában. Az állampolgárok kötelesek teljes és pontos információkkal szolgálni.

Ezek alapján tehát a kisebbséghez tartozóknak elméletileg biztosítva van a joguk arra, hogy szabadon bevallják identitásukat, és hogy ebből a bevallásból semmilyen hátrányuk ne származzék. A nem kormányzati szervezetek megfigyelőket küldhetnek a népszámláló bizottságokba.

A népszámlálási űrlapok egyik kérdése az etnikai, nemzetiégi hovatartozásra vonatkozik, és ezáltal minden román állampolgárnak megadatik az a lehetőség, hogy gyakorolja az identitáshoz való jogát. A nemzetiégi hovatartozás bevallása nem kötelező, *az önkéntes bevallás azonban nominálisan történik, és nincs lehetőség többes identitás kinyilvánítására.*

A gyakorlatban azonban az identitásbevallást akadályozza, illetve a téves bevallást segíti elő egy sor olyan beavatkozás, amelyeket a kormányhatározatok alapján, a többséghez tartozó népszámláló biztosok révén érvényesítenek. Így például az utolsó, 2011-ben rendezett népszámláláson a román nemzetiségnek külön rovata volt az űrlapokon, a többi nemzetiség rovatát viszont csak egy szám jelölte, és az identitását bevallónak nehezebb volt nyomon követnie a számlálóbiztos feljegyzéseit. Sok esetben megtörtént, hogy a számlálóbiztosok ceruzával töltötték ki ezt a rovatot, lehetőséget teremtve az utólagos törlésre vagy módosításra. Egy másik lehetőség a visszaélésekre az az előírás, mely szerint azokat a személyeket, akik nem tartózkodnak otthon a népszámlálás alatt, a létező hivatalos adatok alapján veszik számba, az illető személynek nem adatván meg az a jog, hogy személyesen vallja be identitását egy bizonyos időtartamon belül.

Egy másik alaptörvény az anyakönyvi dokumentumokról szóló 1996/119. számú,³⁶ amelynek alkalmazási szabályzata³⁷ a kisebbségekre is vonatkozóan a következő előírásokat tartalmazza:

1. A nyilatkozatokat az anyakönyvvezető előtt születés vagy halál esetén szóban teszik, míg házasságkötés esetén ez írásban történik.

Az anyakönyveket (registrul de stare civilă) és a bejegyzéseket román nyelven vezetik a latin ábécé betűit használva. A szabályzat kimondja, hogy a „nemzetiség” rovatba, amely bizonyos dokumentumokban megjelenik, a kinyilvánított nemzetiséget kell beírni, míg az „állampolgárság” rovatban a személyi igazolványból kiderülő állampolgárságot kell feltüntetni (24. szakasz, c bekezdés).

2. Az összes dokumentumot a Román Tudományos Akadémia által megállapított szabályok szerint kell kiállítani, beleértve az ă, î, â, ș, ț betűk használatára vonatkozó szabályokat is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a szabályzat nem szól semmit a kisebbségi nyelveken létező különleges betűkről és ékezetekről, habár ezek fel nem tüntetése főleg az örökösödések esetében sok gondot szokott okozni. Ezt a helyzetet az anyakönyvi dokumentumokról szóló törvény 66. szakaszának 1. bekezdése végül orvosolja, amikor előírja, hogy a születési bizonyítványba és az anyakönyvi dokumentumokba a család- és keresztnévet az illető személy anyanyelvén kell beírni, a latin ábécé betűivel.

3. Az anyakönyvi dokumentumok és bejegyzések semmissé nyilvánítása, módosítása vagy kijávítása csak végleges, visszavonhatatlan bírósági határozat alapján történhet meg. A kisebbségek esetében a kijávitás (rectificare) problémája vetődik fel az ékezetjavításokat illetően, amelyek anyagi hibáknak (erori materiale) minősülnek.

4. Az anyakönyvi igazolványokat csak román nyelven töltik ki.

5. Ezekbe az igazolványokba nem írják be az illető vallási hovatartozását.

6. Az a személy, akinek a család- vagy keresztnévét úgy jegyezték be, hogy az anyanyelvről lefordították más nyelvre, vagy egy más nyelv ortográfiai jeleivel írták le, kérheti, hogy megjegyzés formájában írják be ezeket a neveket anyanyelvén és anyanyelve ékezeteivel, mind a jogosult, mind ennek szülei nevét illetően. A kérést az anyakönyvvezető polgármesteri hivatalhoz kell beadni, és rendeleti úton a polgármesternek kell jóváhagynia. A névváltoztatás után új születési bizonyítványt adnak ki, és a módosítások kiterjednek a gyerek(ek) vagy a házastárs nevére is, amennyiben ebbe az utóbbi is beleegyezik.

A névváltoztatást szabályozó kormányrendelet³⁸ minden román állampolgárnak széles körű lehetőséget biztosít arra, hogy adminisztratív úton, megfelelő indokolás

36 119/1996-os törvény, újraközölve HK, 339/2013. 05. 18. módosítva a 2006/33-as sürgősségi kormányrendelettel, HK 488/2016. 06. 28.

37 Az 1997. 10. 13./1. szabályzat a 1996/119. törvény rendelkezéseinek egységes alkalmazásáról, HK, 1997. 11. 19./318.

38 41/2003-as kormányrendelet, HK, 68/2003. 02. 02.

alapján nevet változtasson. Az indokok között megtalálható a hibásan anyakönyvezett nevek módosítása, a románra lefordított nevek eredeti használati módjának a kérelmezése, amennyiben a kérelmező születésekor ezt a nevet használta, vagy a család többi tagja által viselt név felvétele (4. szakasz). Ezeket az indokokat szokták a kisebbségek felhozni. A kérést a közösségi (helyi) lakosság-nyilvántartási közszolgálatoknál kell iktatni, és a megyei lakosság-nyilvántartási közszolgálat hoz döntést. A döntéssel elégedetlen személyek a közigazgatási bíróságokon emelhetnek panaszt (18. szakasz).

A 113/1997-es számú kormányhatározat³⁹ szerint az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regiszterben mint aktív nyilvántartásban a természetes személyekről a következő adatokat jegyzik fel:

- a) fő személyi adatok: vezetéknev, keresztnév, nem, születési év, születési hely, szülők neve, személyi szám, férj vagy feleség neve, gyermekek, *nemzetiség* és családi állapot;
- b) általános adatok: iskolai végzettség, foglalkozás, katonai kötelezettségi státus (katonaköteles, leszerelt, tartalékos stb.);
- c) lakhely és tartózkodási hely adatai;
- d) adatok az igazolványokról;
- e) kivándorlási és bevándorlási adatok;
- f) elhalálozási időpont;
- g) fénykép.

Ezeket az adatokat az illető személy adja át a hatóságoknak (kivételesen képeznek persze bizonyos adatok, mint a születés vagy halál bejelentése), illetve a hatóságok is aktualizálhatják azokat adatbázisaik alapján.

A nemzetiség vagy etnikai hovatartozás fel van tüntetve a katonakönyvben is, habár a lakosság honvédelemre való felkészítéséről szóló törvény⁴⁰ a katonakönyvről szóló részben nem tér ki ennek tartalmára. Ugyanaz a törvény azonban előírja, hogy a Honvédelmi Minisztérium saját adatbázist hoz létre helyi és központi szinten a besorozott személyek és a tartalékos katonák nyilvántartására az Országos Informatizált Lakosság-nyilvántartási Rendszer adatai alapján (43–45. szakasz).

Románia – mint Európa tanácsbeli tagállam – 2001-ben ratifikálta⁴¹ az Európa Tanács Adatvédelmi Egyezményét, amelyet 1981-ben Strasbourgban dolgoztak ki. A román alkotmányban előírt elsőbbség alapján tehát ez az egyezmény a fent említett törvény előtt alkalmazható. A ratifikáláskor Románia az Európa Tanács tudomására hozta (*egyoldalúan kinyilvánította*), hogy ezt a szerződést alkalmazni fogják nemcsak az automatizált adatfeldolgozás, hanem más eszközökkel történő feldolgozás esetében

39 Az 1997. 04. 14./113. kormányhatározat az Állandó Lakosság-nyilvántartási Regiszter tartalmáról, napirenden tartásáról és adatainak az értékesítéséről, HK, 1997. 04. 21./71.

40 446/2006-os törvény, HK, 990/2006. 12. 12.

41 A 2001. 11. 28./682. törvény. „Egyezmény az egyének védelméről a személyes adatok gépi (automatizált) feldolgozása során” ratifikálásáról, HK, 2001. 12. 21./830.

is, ha nyilvántartásban már megjelenő vagy nyilvántartás számára gyűjtött adatokról van szó.

Az egyezmény célja: minden természetes személy számára garantálja az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartását, és különösképpen a magánélethez való jogot az automatizált adatfeldolgozással szemben. Külön kitér az identitással kapcsolatos problémákra, kimondva, hogy „azok a személyi adatok, amelyek faji eredetre, politikai véleményre, vallási meggyőződésre vonatkoznak [...], nem képezhetik automatikus feldolgozás tárgyát, kivételt képez az az eset, amikor a belső jog szabályai erre megfelelő garanciákkal szolgálnak”.

A személyi adatok bizalmas, titkos kezelésére kötelezi a törvény a statisztikai adatokat gyűjtő, kezelő, tároló intézményeket is.⁴²

Romániában az identitás bevallásától függ az anyanyelvhasználat a helyi közigazgatásban, ugyanis ezen a szinten, ha a kisebbségi lakosság aránya meghaladja a 20%-ot,

1. a helyi és megyei tanácsnak anyanyelven is nyilvánosságra kell hoznia a gyűlések napirendjét és a megszavazott határozatokat;

2. a kisebbséghez tartozóknak joguk van arra, hogy anyanyelven adjanak be szóbeli vagy írott anyagot a helyi és megyei közigazgatási szervekhez, és arra, hogy ugyanazon a nyelven kapjanak választ;

3. a helységnevek anyanyelven is kifüggeszthetők a hivatalos nyelvű felirat mellett;

4. a helyi közigazgatási szervek kötelesek a nevüket és az alárendelt intézmények nevét a kisebbség nyelvén is kifüggeszteni, éppígy a közérdekű hirdetéseket is;

5. a helyi közigazgatási szervek által rendezett ünnepségeken lehet használni a kisebbség nyelvét is;

6. kérésre a házasságkötés levezetése anyanyelven végzendő el;

7. a tanácsi határozattervezeteket anyanyelven is meg kell fogalmazni;

8. a normatív határozatok a román mellett anyanyelven is megjelennek;

9. a helyi közigazgatási szervek alkalmaznak olyan személyeket, akik értik és beszélnek az illető kisebbség nyelvét.

Ami az identitásvállalásból eredő anyanyelvhasználatot illeti, egy másik „mágikus szám” a kisebbségek számára az 1/5. Vagyis ott, ahol a tanács összetételében a kisebbségi tanácsosok száma meghaladja az 1/5-öt, ezek a következő lehetőségeket kapják:

1. a tanácsüléseken lehet használni az anyanyelvet;

2. a határozatokat kötelező lefordítani anyanyelvre is;

3. abban az esetben, ha három egymást követő tanácsülésen nincs biztosítva a tolmács jelenléte, fel lehet oszlatni a helyi tanácsot.

Negatív pontként említhetjük e területen a csángó magyarok identitásvállalásának a román hatalom általi akadályozását. A romániai hivatalos közfelfogás szerint a csángók identitásvállalása elmagyarosításukat jelenti, és ebből kiindulva a tituláris nemzet

42 226/2009-es törvény a hivatalos statisztika megszervezéséről és működéséről, HK, 397/2009. 06. 11.

helyi képviselői révén megakadályozza, hogy a csángók önállóan döntsék el, hogy a valódi identitásukkal rokon magyar identitást vállalják-e.

Ezt a problémát 2000-ben az Európa Tanács elé tárták, ahol a román fél továbbra is egyoldalúan azt állította, hogy a csángók románok, és nincs szükségük kisebbségi jogokra – anélkül, hogy az érdekeltek véleményét kikérték volna. Az Európa Tanács Közgyűlésének Állandó Bizottsága 2001. május 24-én (Isztambulban) foglalt állást csángó ügyben. Tytti Isahookana finn raportőr jelentése alapján a testület kilenc pontban fogalmazta meg ajánlásait Románia számára. A 9078-as ajánlás a csángókat római katolikus vallású, nem homogén csoportként mutatja be, mely a középkortól Moldvában él, a magyar nyelvnek egy archaikus formáját beszéli, és egész Európa számára rendkívül értékes hagyományvilágot, kultúrát képvisel. Az ajánlás szerint a román alkotmánnyal és az oktatási törvényekkel összhangban biztosítani kell a csángók számára az anyanyelvű oktatás lehetőségét. A helyi iskolákban osztálytermetet kell biztosítani az anyanyelvük tanításához, és a csángóul tanító tanárokat meg kell fizetni. A dokumentum szerint a csángó szülőket tájékoztatni kell a román oktatási törvényekről, és segíteni kell őket abban, hogy alkalmazzák a törvény nyelvhasználatra vonatkozó előírásait. Lehetőséget kell biztosítani a csángóknak az anyanyelvű római katolikus misék hallgatására, és arra, hogy egyházi énekeiket anyanyelvükön énekelhessék.⁴³ Az ügy abszurditását hangsúlyozza Gheorghe Prisăcaru román szenátor viselkedése, aki noha az ajánlásra szavazott, utólag úgy érvelt, hogy a csángók anyanyelve nem magyar, hanem csángó, és ennek a nyelvnek a használatát kell majd biztosítani számukra.

Ellentétben a csángókkal, akiknek identitását a román állam megkérdőjelezi, létezik egy olyan román regionális csoport, amelynek külön identitását törvény jelenti ki, és amelyik az erdőkitermelés terén különleges jogokat élvez. Ezek az ún. mócok, akik az Erdélyi-szigethegységben élnek, és évente (személyenként) több tíz köbméter fa kitermelésére, szállítására kaptak felhatalmazást ellenszolgáltatás nélkül, azért, hogy identitásukat, amely szorosan összefügg a fafeldolgozással, meg tudják őrizni.⁴⁴

A negatív rendelkezések sorában megemlíjük a helységnevek megadásáról és megváltoztatásáról szóló kormányrendeletet,⁴⁵ amely szerint a parlament dönt minden elnevezés és névváltoztatás esetén, míg az érintett helység vagy közigazgatási egység lakóit csak egy tanácsadó referendum erejéig kérdezik meg. Ez a jogszabály nem tér ki a kisebbségi nyelven használt megnevezésre, így öröm az ürömben, hogy az esetleges névváltoztatás a régi magyar nyelvű helységneveket nem érinti.

A létezéshez való jogot mint alapvető emberi jogot maga a Btk. biztosítja a személyeknek. Az egyén fizikai megsemmisítését a 188-as szakaszban „emberölésként” bün-

43 Gazda Árpád: *Általános európai ügy a csángóké*. Krónika, 2001. december 29–30.

44 33/1996-os törvény az Erdélyi-szigethegység lakóinak egyes gazdasági jogaiba való visszahelyezéséről, HK, 105/1996. 05. 23.

45 63/2002-es kormányrendelet, HK, 646/2002. 08. 30.

teti, míg a csoportos megsemmisítést a 438. szakasz bünteti mint „tömeggyilkosságot”. Ez azonban még mindig nem elég akadály az etnocídium vagy erőszakos asszimilálás ellen, ami erőszakos elköltöztetés vagy esetleg az etnikai arány megváltoztatásának a formáját is öltheti. Ennek a megelőzését „a megkülönböztetés minden formájának megelőzéséről és megbüntetéséről” szóló, 2000-ben hozott kormányrendelet⁴⁶ kellene hogy biztosítsa, amely szó szerint a következő garanciákat nyújtja:

„12. szakasz: (1) A jelen rendelet szerint szabálysértésnek minősül minden olyan cselekmény, amely fenyegetést, kényszert, erőszakot vagy bármilyen más asszimilációs, gyarmatosítási, vagy személyek áthelyezésére irányuló eszközt használ, annak érdekében, hogy az ország egy részében vagy egy helységében módosítsa az etnikai, faji vagy társadalmi összetételt.

(2) A jelen rendelet szerint szabálysértésnek minősül bármely magatartás, amely abból áll, hogy rávesznek valakit, hogy elhagyja lakhelyét, deportálják vagy életkörülményeit megnehezítik, azzal a céllal, hogy ez a személy vagy személyek egy csoportja, akik egy adott fajhoz, nemzetiséghez, etnikumhoz vagy valláshoz tartoznak, beleegyezésük nélkül hagyományos tartózkodási helyükről való lemondásra kényszerüljenek. Jelen rendelet megsértésének minősül egy kisebbségi csoport kötelezése arra, hogy elhagyja a helységet, területet vagy környéket, ahol lakik, valamint egy többségi csoport kötelezése is arra, hogy olyan helységben, területen vagy környéken telepedjen le, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság lakik.

13. szakasz: Szabálysértésnek minősül a jelen rendelet szerint minden olyan magatartási forma, amelynek célja bizonyos személy vagy csoport elűldözése, vagy elköltöztetése egy lakónegyedből vagy egy épületből az érintett személyek faji, nemzetiségi, etnikai, vallási, társadalmi, hitbeli, nemi vagy szexuális irányultságú hovatartozása miatt.”

A 12. szakasz 2. bekezdésének 2. mondatából kiderül, hogy egy többségi csoport betelepülése olyan helységbe, területre vagy környékre, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság lakik, nem minősül az etnikai arányok törvénytelen módosításának, ha ez önkéntes alapon történik.

Éppen ezért Romániában az etnikai arányokat ma már nem iparosítással vagy az értelmiségiek elköltöztetésével változtatják meg, hanem időnként „militarizálással”⁴⁷

Ami a hazához való jogot illeti, meg kell állapítanunk, hogy Románia „országot” biztosít a kisebbségeknek, viszont ahhoz, hogy ezek ezt az országot hazájuknak érezzék, szükség van széles körű kisebbségi jogok biztosítására, mert a „hazaérzet” kizárólag szubjektív alapokon nyugszik.

46 137/2000-es kormányrendelet, HK, 166/2014. 03. 07., a hatálybalépés időpontja: 2000. 11. 02.

47 Például 1990 és 2000 között a többen élő magyar kisebbség lakóterületein új és új katonai vagy csendőrlaktanyákat, egységeket hoztak létre, amelyek személyzete szinte teljes egészében a többségi románságból kerül ki. Ezek és családtagjaik általában 3–4%-kal is befolyásolhatják a helyi etnikai arányt. Háromszék, 1995. április 11.

4.4. A DISZKRIMINÁCIÓ ÉS A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMA

A diszkrimináció és a hátrányos megkülönböztetés tilalma területén három nagy csoportba lehet sorolni a Romániában érvényben lévő jogszabályokat:

1. Az egyenlőség megteremtését és fenntartását szolgáló jogszabályok.
2. A diszkriminációt szankcionáló vagy megelőző büntetőjogi előírások.
3. A 20. században elszenvedett megkülönböztetés jóvátételét megengedő előírások.

4.4.1. Az egyenlőség megteremtését és fenntartását szolgáló jogszabályok

Az alkotmány 30. cikkelyének 7. bekezdése tiltja a faji, társadalmi osztály-, nemzeti vagy vallási alapon történő felbujtást, egyúttal tiltja az állam és a nemzet rágalmazását, valamint a területi szeparatizmusra való felbujtást.

Az alkotmány jogegyenlőséget biztosít minden állampolgárnak fajra, nemzetiségre, etnikai eredetre, nyelvre, vallásra, véleményre, nemre, politikai hovatartozásra, vagyonra vagy társadalmi származásra való tekintet nélkül (4. cikk, 2. bekezdés). Garantált az állampolgárok egyenlősége a törvény előtt bármilyen előjog vagy megkülönböztetés nélkül (16. cikkely, 1. bekezdés).

Ezeket a szabályokat azonban beárnyékolják bizonyos előírások – ugyancsak az alkotmányból –, amelyek annyira elvontan fogalmaznak, hogy nem zárható ki kisebbségellenes céllal való alkalmazhatóságuk. Ilyenek a következő előírások:

- I. cikkely: „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam.”
 13. cikkely: „Romániában a hivatalos nyelv a román.”

Az egynyelvű nemzetállam elméletileg kizárja a kisebbségek létezését, vagy legalábbis másodrangú állampolgárokká teszi tagjaikat államalkotó és szólási képességük hiányában.

2000-ben a román kormány rendeletet hozott „a megkülönböztetés minden formájának megelőzéséről és büntetéséről”,⁴⁸ amelyet 2015-ig többször is módosítottak. Ez a rendelet meglehetősen rendhagyó, ugyanis az alkotmányban előírt alapvető jog betartását próbálja konkretizálni, de a diszkriminatív cselekményeket csak szabálysértéseknek minősíti. A gyakorlatban viszont majdnem minden ilyen cselekmény bűncselekménynek minősül, éppen ezért a rendelet is kimondja, hogy egy bizonyos cselekmény csak akkor minősül szabálysértésnek, ha nem minősíti más törvény bűncselekménynek. Ezt a rendeletet az uniós csatlakozásért folytatott jogharmonizáció

48 137/2000-es kormányrendelet, újraközzölve HK, 166/2014. 03. 07., a hatálybalépés időpontja: 2000. 02. 02.

során utóbb a 2002. évi 48. számú törvény⁴⁹ módosította, amely által megoldódott az EK 2000/43-as irányelvnek⁵⁰ átvétele a román jogba.

A rendelet 2. szakasza a következőképpen határozza meg a diszkriminációt: „Megkülönböztetésen értünk minden olyan különbségtételt, kizárást, tiltást vagy jogtalan előnyben részesítést, amelynek a faj, a nemzetiség, az etnikum, a nyelv, a vallás, a társadalmi kategória, a meggyőződés, a nem vagy a nemi meggyőződés, a hátrányos kategóriához való tartozás az alapja, és amelynek az a célja, hogy leszűkítse vagy eltörölje az emberi jogok és az alapvető szabadságok, vagy a törvény által előírt jogok elismerését, gyakorlását vagy használatát a politika, gazdaság, társadalom vagy a közélet bármilyen területén.”⁵¹

A rendelet a következő konkrét területeken tiltja a megkülönböztetést: a gazdasági életben, a munkaviszonyban, a közszolgáltatásokban, a jogszolgáltatásban, az egészségügyi gondozásban, a földterületek vásárlásánál, a bankhitelek igénybevételénél, a közszállításban és az oktatásban. Ugyanakkor megtilt minden intézkedést, amely a lakosság-összetétel megváltoztatását eredményezheti, és amelynek célja a deportálás vagy elűzés, valamint az olyan nyilvános viselkedésmódot, amelynek nacionalista-soviniszta propagandajellege van.

Ennek a jogszabálynak haladó szellemű rendelkezései is vannak:

1. Megengedi a pozitív diszkriminációt, kimondván, hogy azokat az intézkedéseket, amelyeket a hatóságok vagy magánszemélyek azért hoznak, hogy esélyegyenlőséget teremtsenek, nem lehet diszkriminatív intézkedésnek minősíteni.

2. Különböző kivételeket ír elő, amelyek a kisebbségi népcsoportok esélyegyenlőséget hivatottak biztosítani: megengedi a külön helyek fenntartását az oktatásban, elutasítja az olyan személyek papi képzését, akik nem tudják bizonyítani, hogy az illető valláshoz tartoznak.

3. Felperesi vagy panaszjogot biztosít a nem kormányzati emberjogi szervezeteknek abban az esetben, ha csoportokat diszkriminálnak, és képviseleti jogot ad ugyanezeknek, ha magánszemély kéri fel őket segítségnyújtásra ilyen jellegű problémákban.

4. A kártérítési kereseteket felmenti a bélyegilleték kifizetése alól.

5. Előírja egy országos tanács létrehozását a diszkrimináció leküzdésére, amely felügyeli a rendelet alkalmazását és előírásainak a betartását. Ez a szerv 2001-ben jött létre, és panaszelbírálási illetékességgel is bír.⁵²

A 2000. évi 137. számú kormányrendelet a diszkrimináció valamennyi formájának a megelőzéséről és büntetéséről 2. szakaszának 9. bekezdése a következőképpen tiszt-

49 HK, 69/2002. 01. 31.

50 Teljes címe: *A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról*, megjelent az EU Hivatalos Lap 180/19/07/2000. számában.

51 Uo.

52 Hotărârea Guvernului nr. 1194/27. 11. 2001 privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, Monitorul Oficial, 792/12. 12. 2001.

tázza a pozitív jogvédelmet: „A hatóságok vagy a magánjogú jogi személyek által egy személy, személyek csoportja vagy egy közösség érdekében hozott azon intézkedések, amelyek ezen személy vagy személyek természetes fejlődésének biztosítását és más személyekkel, személyek csoportjával vagy közösséggel szemben az esélyegyenlőség tényleges megteremtését célozzák meg, valamint azok a pozitív intézkedések, amelyek a hátrányos helyzetű csoportok védelmére irányulnak, a jelen rendelet értelmezése szerint nem jelentenek diszkriminációt.”⁵³

A magyar–román, német–román alapszerződések vagy barátsági szerződések elítélik a xenofób, gyűlölködő, megkülönböztető megnyilvánulásokat, a rasszista előítéleteket, és a felek kötelezik magukat arra, hogy ezek megjelenését megelőzik. A szerződő felek bátorítják a toleráns hangulat kialakulását a többség és a kisebbség között.

Az audiovizuális médiáról szóló törvény mindenki számára biztosítja azt a jogot, hogy – amennyiben úgy érzi: az adások jogsértést okoznak neki, vagy hátrányos helyzetet teremtenek számára – kérheti az információk helyreigazítását, cáfolását, illetve joga van a replikára vagy feleletre. A rádió- és televíziótársaságok szervezéséről szóló törvény szerint a rádió- és tévéadók kötelesek a nemzeti kisebbségek (kulturális, tudományos) értékeit is népszerűsíteni.

A nyilvános gyülekezések szervezéséről és lebonyolításáról szóló törvény⁵⁴ tiltja az olyan tüntetéseket, gyülekezéseket, amelyek célja a totalitárius, fasiszta, kommunista, rasszista, sovinszta vagy terrorista tanok terjesztése, a nemzeti vagy vallási gyűlöletre, megkülönböztetésre való felbujtás (9. szakasz).

4.4.2. A diszkriminációt szankcionáló büntetőjogi előírások

Romániában 2014. február 1-jétől új büntető törvénykönyv⁵⁵ lépett hatályba, amely teljesen átfogalmazta a kisebbség szempontjából is fontos előírásokat. Ezen előírások rövid, de átfogó leltára a következő:

A Btk. 77. szakaszának h) pontja szerint súlyosbító körülményeknek számít, ha a bűncselekményt faji, nemzetiségi, etnikai, nyelvi, vallási, nemi, szexuális irányultság, vélemény vagy politikai hovatartozás, vagyoni, társadalmi származás, életkor, foglalkozás, nem fertőző krónikus betegség vagy HIV/AIDS fertőzés miatt, avagy más hasonló, az elkövető által a másik ember alacsonyabbrendűségét bizonyító körülmény okán követték el.

A jogi személy esetében kiszabható kiegészítő büntetések (136., 141. szakasz) esetében a törvényesen létrehozott politikai pártokkal, vallási szervezetekkel és a nemzeti kisebbségek szervezeteivel szemben nem lehet alkalmazni a jogi személy feloszlata-

53 HK 166/2014. 03. 07.

54 60/1991-es törvény, újraközlve, HK, 880/2004. 09. 29. A helyes változat: HK 888/2004. 09. 29., valamint másodszer HK 186/2014. 03. 14.

55 286/2009-es törvény, HK, 510/2009. 07. 24.

sát és a jogi személy tevékenységének vagy egyik tevékenységének 3 hónaptól 3 évig terjedő felfüggesztését.

Kínzásnak (282. szakasz) minősül a fizikai vagy lelki szenvedés okozása:

- a) értesülések vagy nyilatkozatok megszerzése érdekében;
- b) büntetésként az elkövetett bűncselekményért;
- c) annak érdekében, hogy megfélemlítsék az érintettet vagy nyomást gyakoroljanak rá, vagy egy harmadik személyre.
- d) bármilyen diszkriminációra alapozó indok miatt.

A hivatali visszaélés (297. szakasz, 2. bek.) bűncselekménye: 2-től 7 évig terjedő büntetéssel szankcionálható azon köztisztviselő cselekménye, aki szolgálata gyakorlása során faji, nemzetiségi, etnikai, nyelvi, vallási, nemi, szexuális irányultsági, politikai hovatartozás szerinti, vagyoni, életkori, fogyatékosági alapon, nem fertőző betegségek vagy HIV/AIDS miatt korlátozza bármely személy jogát, vagy ezek számára ki-sebbrendűségi helyzetet teremt.

Gyűlöletre vagy hátrányos megkülönböztetésre uszítás bűncselekményének minősül (369. szakasz) a tömeg bármilyen eszközzel való uszítása gyűlöletre és diszkriminációra egy bizonyos kategóriába (csoport) tartozó személy ellen, és 6 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Ez az előírás helyettesíti a régi Btk. 317. szakaszában szankcionált nacionalista-sovinisza propagandát. Ennek a bűncselekménynek a *tárgya* az állampolgárok közötti vagy a többség-kisebbség közötti békés együttélés és kölcsönös tisztelet aláásása. Ami az *elkövetőt* illeti, ezt bárki elkövetheti, de csak *szándékosan*, míg a *sértett fél* az állam és egy nemzetiségi csoport tagja. A tényálladási elem a propaganda, vagyis bizonyos ideák, felfogások vagy doktrínák szóban, tettekben, gesztusokban vagy írásban való terjesztése, vagy magasztalása, mások meggyőzésének szándékával. Konkrétan ilyen propagandának minősül a nacionalista-sovinisza gondolatok terjesztése, azaz olyan gondolatoké, amelyek egy bizonyos népet vagy nemzetet felmagasztalnak, míg a másikat lealacsonyítják vagy ennek lejárátását tűzik ki célul, illetve a faji vagy nemzetiségi gyűlölet szítása, azaz egy bizonyos etnikai csoport keretén belül egy másik faji vagy nemzetiségi csoport ellen irányuló nemzetiségi gyűlölet keltése, ápolása és bátorítása.

A Btk. 438. szakasza szerint népirtás bűncselekményét követi el, aki valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából az alábbi cselekményeket követi el:

- a) a csoport tagjait megöli;
- b) a csoport egyes tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz;
- c) a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek annak teljes vagy részleges elpusztulásához vezethetnek;
- d) olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések meggátolása;
- e) a csoport gyermekeit erőszakkal más csoportba viszi át.

A büntetés ebben az esetben életfogytig tartó szabadságvesztés vagy 15–25 év, a népirtás elkövetésére létrehozott egyezségért 5-től 10 évig, míg a nyilvános felbujtásért 2-től 7 évig terjed a börtönbüntetés.

4.4.3. A 20. században elszenvedett megkülönböztetés jóvátételét megengedő előírások
1990 előtt a nemzeti kisebbségek tagjai 45 éven keresztül olyan rendszerben voltak kénytelenek élni, amelynek legfőbb tulajdonsága az emberi jogok semmibevétele volt. Ezenfelül az 1945 előtti időszakban, főként miután a román állam vezetése diktatórikus formát öltött, a nemzeti kisebbségek egy része súlyos diszkriminációt és jogainak teljes megvonását szenvedte el.⁵⁶

A múlt jogtalanságainak helyrehozatalát vagy legalább enyhítését szolgálja néhány olyan jogszabály, amely csak a kisebbségekre vonatkozik.

Az állam által önkényesen elvett tulajdonok visszaszolgáltatásával kapcsolatosan meg kell említenünk:

- a zsidó közösségek ingatlanjainak a visszaszolgáltatásáról szóló sürgősségi rendelet,⁵⁷

- az 1998. évi 13. számú sürgősségi kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek közösségeinek tulajdonát képező egyes ingatlanjavak visszaszolgáltatásáról,⁵⁸

- az 1998. évi 112. számú kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek felekezeti, szervezeti közösségeinek tulajdonát képező egyes ingatlanjavak visszaszolgáltatásáról,⁵⁹

- az 1999. évi 83. számú sürgősségi kormányrendeletet a romániai nemzeti kisebbségek közösségeinek tulajdonát képező egyes javak visszaszolgáltatásáról.⁶⁰

Itt azonban meg kell jegyezni, hogy jelenleg az ingatlanjavak visszaszolgáltatására vonatkozó összes más jogszabály a 2001. évi 10. törvénynek van alárendelve. Ez utóbbi jogszabály értelmében bármely természetes vagy jogi személynek – beleértve a választási közösségeket képviselő jogi személyiségeket vagy egyesületeket, illetve más, az etnikai kisebbségekhez tartozó személyeket tömörítő szervezeteket – jogában áll visszakapni természetben vagy egyenértékű kárpótlással az 1945. március 6. után az állam által önkényesen elvett bármely ingatlant, függetlenül attól, hogy milyen módon történt a javak kivonása az állami vagyonból.⁶¹

56 Chiriță, Radu – Săndescu, Anca – Incze Éva: *A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó román jogszabályok elemzése*. Magyar Kisebbség, 2008/3–4. 62–166.; Cosmeanu, Marius: *Fantomfájdalom*. In: Bakk Miklós – Bodó Barna (szerk.): *Státusdiskurzus*. Szórványalapítvány, Temesvár, 2003. 111.

57 21/1997-es sürgősségi kormányrendelet, HK, 97/1997. 05. 21.

58 HK, 255/1998. 07. 08.

59 HK, 324/1998. 08. 29.

60 HK, 797/2005. 09. 01.

61 Chiriță–Săndescu–Incze: 112.

Egy másik kárpótlási szándékú jogszabály az 1999. évi 105. kormányrendelet,⁶² amely a Romániában 1940. szeptember 6-a és 1945. március 6-a között fennállt rendszer által etnikai okokból üldözött személyeknek nyújtott kártérítést, havi járadék formájában.

A gyakorlat alapján el lehet mondani, hogy az igazságszolgáltatás szintjén is észlelhetők voltak bizonyos etnikai alapon való megkülönböztetések. Így például a kisebbség államosított ingatlanjait nehezebben szolgáltatja vissza a hatalom, mint a többségiekéit, főleg ami a régi erdélyi arisztokrácia vagy az erdélyi történelmi egyházak vagyonát illeti.

A „marosvásárhelyi események” alatt, 1990 márciusában, bár a román többség kezdeményezte, és „aktív részt vállalt” bennük, három román nemzetiségű halott mellett három magyar nemzetiségű áldozata is volt az eseményeknek, ám egyetlen román nemzetiségűt sem tartóztattak le – viszont 44 magyar és roma nemzetiségű résztvevőt a törvényszékek összesen 66 év börtönre ítélték.

A kisebbségi jogban megkülönböztetünk egy megtűrő és egy elősegítő kisebbségjogi rendszert. Az első a formális jogegyenlőségre teszi a hangsúlyt, a létező helyzet „konzerválására” törekszik, és nem célja a hosszú távú fejlesztés. Az elősegítő kisebbségjogi rendszer a fejlesztést tűzi ki céljául.

Románia alkotmányosan a megtűrő kisebbségjogi rendszer mellett foglalt állást, ki zárva az aktív megkülönböztetést a kisebbségekhez tartozókkal szemben, de hallgatólagosan eltérve a passzív diszkriminációt, ami hosszú távon a kisebbségek eltűnését eredményezheti.

4.5. A NEMZETI JELKÉPEKHEZ ÉS ÜNNEPEKHEZ VALÓ JOG

Romániában nagyon szűkre szabott a magyar kisebbségi szimbólumok (himnusz, címerek, jelvények) használatának gyakorlata, mert ezek a szimbólumok általában az etnikai kisebbség anyaállamának szimbólumai is.

Ezt a helyzetet a román állam szimbólumait szabályozó törvények, jogszabályok alakították ki. Ilyen törvény a 75. számú 1994-ből *Románia zászlójának felvonásáról, himnuszának elénekeléséről és a Románia címerével ellátott pecsétek használatáról az állami intézmények által*,⁶³ amely az alkotmány 107. szakaszát próbálja meg alkalmazni. E törvény alapján a kormány határozatot⁶⁴ fogadott el az alkalmazási szabályokról, amelyek a nemzetközi diplomáciai jog és udvariassági szabályok által megkívánt minimumra szűkítik más államok szimbólumainak használatát.

⁶² HK, 426/1999. 08. 31.

⁶³ HK, 237/1994. 08. 06.

⁶⁴ 1157/2001. 11. 21. kormányhatározat A nemzeti kisebbségek közigazgatásban történő anyanyelvhasználatára vonatkozó végrehajtási szabályokról, HK, 776/2001. 12. 05.

Más államok zászlaját vagy himnuszát csak a román állam zászlajával és himnuszával együtt lehet felvonni, illetve elénekelni, kizárólag hivatalos állami látogatások, találkozások vagy nemzetközi ünnepségek alkalmával (6., 7., 16. szakasz). Ennek az előírásnak be nem tartása szabálysértésnek minősül, és 2500-tól 5000 lejig (kb. 550–1100 euró) terjedő pénzbírsággal sújtható. Ugyanazzal a bírsággal sújtható az a polgármester is, aki nem viseli az előírt alkalmakon a román trikolorvállszalagot, vagy más színű vállszalagot visel (24. szakasz, 1157/2001. kormányhatározat). Románia zászlaját magánszemélyek vagy cégek is felvonhatják lakhelyükön vagy székhelyükön, állandó jelleggel is.

Ezeket az előírásokat enyhítette egy 2002-ben (éppen a március 15-i ünnepség alkalmából) hozott kormányhatározat,⁶⁵ amely szerint más állam himnuszát is el lehet énekelni, ha nemzetközi jellegű látogatásokról, ünnepségekről van szó, de utána a román himnusz is el kell énekelni. Ugyanez a kormányhatározat kimondja, hogy az országos szinten szervezetekbe, szövetségekbe és egyesületekbe tömörült etnikai kisebbségek sajátos rendezvényeiken használhatják saját jelvényeiket, címereiket is.

A „székely zászló” Erdély-szerre egyre elterjedtebb használata a román törvényhozást 2015-ben arra indította, hogy egy olyan törvényt⁶⁶ fogadjon el, amellyel ellehetetleníti ennek a szimbólumnak a használatát. A honatyák már az 1. szakasszal biztosítani akarták, hogy ennek a zászlónak a használata egyre szűkebb körre szoruljon vissza, elrendelték tehát, hogy minden közigazgatási egységnek lehet saját jelképe zászló formában, de két vagy több közigazgatási egységnek nem lehet ugyanolyan zászlója.

A fenti törvény 2. szakasza megtiltja más államok szimbólumainak használatát ezeken a zászlókon, de engedélyezi a helységnevek feltüntetését a zászlón. A kisebbségek esetében, ahol ezek aránya meghaladja a 20%-ot, ha a település zászlóján szerepel helységnév, úgy ezt a kisebbség nyelvén is feliratozni kell (2. szakasz, 5. bekezdés). A törvény által a többségi nemzet teljes kontrollt akar gyakorolni ezen a téren, mert minden „zászlótervezet” csak a kormány hagyhat jóvá, és bármilyen kisebbségi nyelven feltüntetett helységnevet románra is le kell fordítani, a többségi lakosságnak a közigazgatási egységben lévő arányától függetlenül.

A törvény előírásait be nem tartó személyek esetében a törvényhozó nem elégszik meg az 5000-tól 10 000 lejig terjedő bírság kiszabásával, hanem elrendeli a törvényellenes zászlók elkobzását is (5. szakasz).

Románia himnuszát csak román nyelven lehet elénekelni vagy hivatalosan közölni, és minden olyan tankönyvben is közlik, amelyekből a kisebbséghez tartozók anyanyelvet tanulnak (75/1994-es törvény, 12. szakasz).

Az egyetlen kisebbségi szimbólum, amelynek használatát nem tiltják törvényes előírások, a helyi közigazgatási egység saját címere. Ezt Románia címerével együtt kell

65 223/2002. 03. 07. kormányhatározat HK, 179/2002. 03. 15.

66 141/2015-ös törvény a helyi közigazgatási egységek saját zászlóinak a jóváhagyásáról és használatáról, HK, 412/2015. 06. 11.

kifüggeszteni. Habár minden címert a román kormány kell hogy jóváhagyjon, a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a többségben magyarok által lakott helységek címerén és a heraldikai magyarázatban (amely a címert jóváhagyó kormányhatározat része) minden akadály nélkül megjelennek a helyi jelképek.⁶⁷

A helységnevek anyanyelven való használata esetében a fő szabály az, hogy ez csak azokban a helységekben megengedett, ahol a kisebbség száma meghaladja a 20%-ot. 1993-ban a Nemzeti Kisebbségek Tanácsa a 10%-ot javasolta, ám ezt a javaslatot a hatalom nem vette figyelembe.

Statisztikai szempontból a 20%-os arány betartásával Romániában 1200 helységben kell két- vagy többnyelvű táblákat kifüggeszteni. A nyelvek szerinti megoszlás a következő: 1071 esetben magyarul (17 megyében), németül 36, ukránul 57, oroszul 15, törökül 8, tatárul 3, szlovákul 26, lengyelül 6, szerbül 7, roma nyelven 112 helységben kell ilyen táblákat kifüggeszteni. Nagyon fontos megjegyezni, hogy a helységnevek kifüggesztésénél az 1992. évi népszámlálás adatait kell figyelembe venni, ugyanis a 2001/215. sz. helyi közigazgatási törvény kihirdetésekor ezekre az adatokra utalt. (Ezt a kolozsvári törvényszék is kiemelte, amikor 2017. február 21-én kötelezte a polgármestert, hogy függessze ki a helységnévtáblát magyarul is.)

A szimbólumokhoz való jog területén azonban még mindig van megkülönböztetés és asszimilációs fenyegetés. Így például a gépkocsik rendszámában szerepel a megye-nevek rövidítése, lehetőséget adván arra, hogy a kisebbségek lakta megyékből származó tulajdonosokat a rendőrök gyakrabban ellenőrizzék. Szintén emiatt a szélsőséges nacionalista csoportok könnyebben rongálás tárgyává tesznek egy ilyen rendszámmal ellátott autót (a legkevesebb az, amikor „Erdély román föld” feliratú matricát ragasztanak a magyarlakta megyékből származó autóra).

Egy másik példa az utcanevek, térnevek és épületnevek köréből származik. Ezeknek a neveknek a meghatározására vagy módosítására a helyi tanács illetékes, ami a gyakorlatban Erdély-szerte oda vezetett, hogy a többségi helyi tanácsok a magyar kisebbség történelmére, neves fiaira vagy hagyományaira emlékeztető neveket *általában* eltörölték, és helyükbe a román folytonosságot igazoló vagy hangsúlyozó neveket szavaztak meg.

A kisebbségi hivatalos ünnepek kérdését Románia első látásra nagyvonalúan kezeli, ugyanis több kisebbség esetében a parlament vagy a kormány különböző megemlékezéseket vagy ünnepnapokat rendelt el, például:

– 2004-ben elrendelte, hogy minden évben október 9-e a Holokauszt Napja,⁶⁸

67 Például a 350/2015. 05. 20. kormányhatározat, amely a háromszéki Almás község címerét hagyja jóvá (HK, 179/2002. 03. 15.), úgy említi a heraldikai leírásban és magyarázatban Álmos nevét és a Hegyes magaslatot, hogy román fordítást nem is fűz hozzá. Egy másik példa lehet a 419/2015. 06. 03. kormányhatározat, amely a marosszéki Marossárpatak község címerét hagyja jóvá (HK, 528/2015. 07. 16.), s amely a heraldikai leírásban és magyarázatban megemlíti, hogy a koronát kézben tartó kétfarkú oroszlán a Teleki család címerére utal.

68 672/2004-es kormányhatározat, HK, 436/2004. 05. 17.

– 2006-ban elrendelte, hogy minden évben április 8-a a Romániai Roma Etnikum Ünnepe,⁶⁹

– 2006-ban elrendelte, hogy minden évben december 13-a a Romániai Tatár Etnikum Ünnepe,⁷⁰

– 2011-ben elrendelte, hogy minden évben február 20-a a Romániai Romák Felszabadításának Emléknapja,⁷¹

– 2015-ben elrendelte, hogy ezentúl május 24-e a Bolgár Nyelv Napja.⁷²

Ugyanakkor a román kormány 1998-ban elrendelte, hogy minden évben december 18-a a Romániai Nemzeti Kisebbségek Napja.⁷³ Ez a rendelkezés arra próbálja rávenni a kisebbségekhez tartozókat, hogy egy számukra semleges napot „üljenek meg”, amely viszont ugyanabban a hónapban van, mint Románia nemzeti ünnepe. Hosszú távon egy ilyen nap – amennyiben kellő propagandatámogatást és főleg kormány által kiutalt finanszírozást élvez – beválthatja a hozzá fűzött kormányzati reményeket, de addig is a különböző emberi jogokat védő nemzetközi szervezetek felé nagyon jól „el lehet adni” mint példaértékű szabályozást.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Románia szorgalma a jelképek szabályozásában odáig ment el, hogy a határon túli románoknak is külön ünnepnapot jelölt ki, minden év május utolsó vasárnapját.⁷⁴

A tényleges, kisebbségek számára releváns ünnepnapok megtartását a román állam nyíltan nem akadályozza, de nem is támogatja, például nem biztosít az illető kisebbség tagjai számára hivatalos szabadnapot.

4.6. A VALLÁSGYAKORLÁS JOGA

Románia alkotmánya 29. szakaszában a „lelkiismeret szabadsága” címen a gondolat és a vélemény szabadsága mellett szavatolja a vallásszabadságot is. Ez a szakasz az alább idézett bekezdésekben kimondja, hogy:

1) A gondolatok, a vélemények, akárcsak a vallásos hitek szabadsága semmilyen formában sem korlátozható. Senki sem kényszeríthető valamely vélemény elfogadására, vagy a meggyőződésével ellenkező vallásos hithez való csatlakozásra.

2) A lelkiismereti szabadság garantált; ezt a tolerancia és kölcsönös tisztelet szellemében kell kinyilvánítani.

69 66/2006-os törvény a Romániai Roma Etnikum Ünnepeinek bevezetéséről, HK, 276/2006. 03. 28.

70 453/2006-os törvény a Romániai Tatár Etnikum Ünnepeinek bevezetéséről, HK, 995/2006. 12. 13.

71 28/2011-es törvény a Romániai Romák Felszabadítási Emléknapjának bevezetéséről, HK, 182/2011. 03. 15.

72 100/2015-ös törvény a Bolgár Nyelv Napjának bevezetéséről, HK, 316/2015. 05. 08.

73 881/1998-as kormányhatározat, HK, 478/1998. 12. 14.

74 A 299/2007-es törvény 10. szakasza a határokon túl élő románok támogatásáról, HK, 261/2009. 04. 22.

3) A vallásfelekezetek szabadok és a saját alapszabályzataik szerint szervezendők meg, a törvény feltételei között.

4) A vallásfelekezetek közötti kapcsolatokban tilos a vallási gyűlöletkeltés bármely formáját, eszközét, aktusát vagy cselekményét igénybe venni.

5) A vallásfelekezetek autonómok az állammal szemben, és ennek a támogatását élvezik, ideértve a vallásos lelki gondozás megkönnyítését a hadseregben, a kórházakban, a börtönökben, a menhelyeken és az árvaházakban.

6) A szülőknek vagy a gyámoknak jogukban áll a saját meggyőződésük szerint biztosítani a kiskorú gyermekek nevelését, akikért felelősek.

A román állam ezt a keretet 1990–2000 között nem próbálta meg tartalmasabbá tenni és újabb jogszabályok elfogadásával részletezni, bár 14 egyház már 1990-ben kidolgozott és benyújtott egy ilyen törvénytervezetet a parlamentnek. Közben a vallásszabadság garantálása nemzetközi támogatást is nyert azzal, hogy Románia is megerősítette a Kisebbségvédelmi keretegyezményt, amely 1998. február 8-án lépett hatályba, és amelynek 8. cikkelye előírja, hogy „a felek kötelezettséget vállálnak arra, hogy elismerik minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek a vallása vagy hite kifejezésére, úgyszintén vallási intézmények, szervezetek és egyesületek alapítására való jogát”.⁷⁵

Ebben a periódusban a kisebbségi felekezetek számára a legnagyobb gondot főleg az anyagi alap hiánya jelentette, nemcsak a vallásgyakorlás vagy a templomok fenntartási költségeit, hanem elsősorban a hagyományos felekezeti iskolák működtetését illetően.

Akkor még az állami támogatások terén nyílt megkülönböztetés folyt, ugyanis a hatalom az ortodox vallást gyakorlatilag államvallásként kezelte, és bőkezűbben támogatta, mint a kisebbségben lévőket. Így például 1997-ben az állam 9 milliárd lejt juttatott az ortodox egyháznak, a lakosság 10 százalékát összesítő többi egyháznak viszont összesen csak 100 millió lejt.⁷⁶

Ezt a patthelyzetet az uniós csatlakozásra való felkészülés feloldotta, és 2000-től több olyan jogszabály született, amely a vallási problémákra is figyel.

Az első ilyen jogszabály egy sürgősségi kormányrendelet, amelyet az egyházaktól elkobzott ingatlanok visszaszolgáltatására hoztak.⁷⁷ A rendelet szerint azokat az ingatlanokat fogják visszaszolgáltatni, amelyeket a román állam jogcím alapján vagy anélkül vett el az egyházaktól 1945. március 6-a és 1989. december 22-e között. Az egyházak dönthettek, hogy természetben kérik-e a visszaszolgáltatást, vagy kártérítés formájában. Az első esetben az ingatlanok akkori használóit még öt évig nem lehet kilakoltatni, de már az egyháznak kötelesek bért fizetni.

75 33/1995-ös törvény a keretegyezmény megerősítéséről, HK, 82/1995. 05. 04.

76 Tőkés László püspök nyilatkozata, Szabadság, 1997. március 2.

77 94/2000-es sürgősségi kormányrendelet egyes ingatlanok visszaszolgáltatásáról, amelyek a romániai vallási felekezetekhez tartoztak, HK, 797/2005. 09. 01.

2006-ban, tizenhét év várakozás után a szocialistáknak nevezett posztkommunisztáktól mentesült többség végre elfogadta a felekezetek vallásszabadságáról és általános rendjéről szóló 489/2006-os törvényt.⁷⁸

A vallásszabadságról szóló törvény 9. szakasza szerint Romániában nem létezik *államvallás*, az állam semleges minden vallással vagy ateista ideológiával szemben. Ez viszont nem zárja ki, hogy az állam anyagilag támogassa az egyházakat azok kérésére,⁷⁹ valamint a klerikusok fizetésének az állam által való kiegészítését (kongrua).⁸⁰ Ugyanakkor az egyházak monopóliumot élveznek a vallási jellegű tárgyak (kegytárgyak), öltözetek, kiadványok készítése és értékesítése terén.⁸¹

A fentiek alapján elméletileg kijelenthetjük, hogy a román törvénykezés nagyvonalúan kezeli az egyházakat, és minden szinten biztosítja a szabad vallásgyakorlást. A gyakorlatban azonban még mindig akadnak olyan helyzetek, amikor a nemzeti bíróságok a fenti haladó szellemű normák alkalmazásakor vitatható döntéseket hoznak. Ezeket szinte minden esetben a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán támadják meg az érdekeltek, és az ideális jogszabálykeret ellenére Románia már többször is pert vesztett ezen a bíróságon, amely bizonyos esetekben megállapította az *Emberi jogok és alapvető szabadságok egyezményének* megsértését.

Például 2015-ben a strasbourgi bíróság Romániát több mint 2 millió euró kártérítés kifizetésére kötelezte, mert 1992-ben az állami hatóságok úgy helyezték tulajdonba az egyik bukaresti ortodox parókiát, hogy közben megsértették az igazi tulajdonosok tulajdonjogát.⁸²

A magyar kisebbség esetében idáig a legfontosabb Strasbourgban megoldott ügy a gyulafehérvári Batthyáneumra vonatkozott, s úgy zárult le, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította: a román állam azzal sértette meg az Emberi Jogok Európai Egyezményét, hogy 14 év óta nem hozott döntést a Batthyáneum visszaszolgáltatásáról, és arra kötelezte a román államot, hogy fizessen 15 ezer euró kárpótlást és 10 ezer euró perköltséget a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegyének.⁸³

2015-ben az Erdélyi Református Egyházkerület is ehhez a bírósági fórumhoz fordult a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Református Kollégium épületeinek visszaállamosítása ügyében.⁸⁴

78 HK, 201/2014. 03. 21.

79 82/2001-es sürgősségi kormányrendelet a Romániában elismert vallási felekezetek, felekezeti egységeinek támogatási formáiról, HK, 601/2013. 09. 26.

80 142/1999-es törvény az állami támogatásról a klerikusok javadalmazásában, HK, 361/1999. 07. 27.

81 103/1992-es törvény a vallási felekezetek kizárólagos jogáról a kegytárgyak készítésében, HK, 244/1992. 10. 01.

82 A 36.900/2003-as, Toșcuță és mások/Románia-ügyben 2015. 03. 03-án hozott határozat. HK, 629/2015. 08. 19.

83 A 33.003/2003-as, Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye/Románia-ügyben 2012. 09. 25-én hozott határozat. HK, 200/2013. 04. 09.

84 Háromszék, 2015. május 22. (http://www.3szek.ro/load/cikk/80877/strasbourgban_a_miko-ugy)

4.7. AZ ÖNKORMÁNYZATI JOGOSÍTVÁNYOK

Az autonómia valamely formájának szavatolása a kisebbségek esetében az a küszöb, amely a megtűrő, konzerváló állami kisebbségpolitikától átvezet a fejlesztő, továbbléteztetést elfogadóig. A fő kérdés azonban az, hogy jogi szempontból mire lehet hivatkozni, mi a „sedes materiae” az esetben, ha kisebbségi jogokat, sőt autonómiát kérünk.

Ezt a jogi alapot lehet (több vagy kevesebb sikerrel) a nemzetközi jogban és a belső jogban keresni. Az utóbbi esetében a „szerzett jogok” elméletének perspektívájából kell megvizsgálni a történelmi dokumentumokat, az alkotmányt és a kétoldalú szerződéseket, a helyi autonómia jogi kereteit, a decentralizációs rendelkezéseket és a fejlesztési régiókat létrehozó törvényeket.

4.7.1. Hivatkozható nemzetközi szerződések

A *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* (aláírva 1966. december 16-án, hatályba lépett 1976. március 23-án)⁸⁵ a híres 27. cikke megteremti a kisebbségek politikai képviseleti jogának az alapját, kimondva, hogy „olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják”.

Annak érdekében, hogy az első és második világháború győztes hatalmai által létrehozott országokat egyben tartsák és határaikat biztosítsák, az ENSZ tagállamai úgy ártalmatlanították ezt az előírást a kelet-európai rendszerváltás után, hogy az *Emberi Jogok Bizottsága a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* 27. cikkéhez általános magyarázatot⁸⁶ fűzött, amely szerint

„(2) Az egyezségokmány különbséget tesz az önrendelkezési jog és a 27. cikk által biztosított jogok között. Az önrendelkezési jog a népeket illeti meg, és az egyezségokmány külön (I. része) tartalmazza. [...]”

(3) Azoknak a jogoknak az élvezése, amelyeket a 27. cikk biztosít, semmiképpen sem sértheti a részes állam szuverenitását és területi integritását.”

A kisebbségek önkormányzati jogosítványainak szempontjából említésre méltó a *Helyi önkormányzatok európai chartája*⁸⁷ is, amely abból kiindulva, hogy a helyi önkormányzatok minden demokratikus rendszer egyik alapintézményét képezik, és hogy az állampolgárok közügyekben való részvételének joga egyike az Európa Tanács valamennyi tagállama által elfogadott demokratikus elveknek, még akkor is felállít

⁸⁵ Románia 1974. október 31-én ratifikálta.

⁸⁶ 23 (50)/1994. április 6-i általános magyarázat. HK, 146/1974. 11. 20.

⁸⁷ Elfogadva Strasbourgban 1985. október 15-én. Románia a 199/1997. 11. 17. törvénnyel ratifikálta. HK, 331/1997. 11. 26.

egy minimális standardot – amely megvalósítását a kisebbségek is kérhetik –, ha nem is szól nyíltan a kisebbségi önkormányzatokról.

A Charta kisebbségek által való kihasználhatóságára példaértékűek a következő előírások:

- A közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania (4. cikk, 3. bekezdés).

- A tervezési és döntéshozatali eljárás során megfelelő időben és formában ki kell kérni a helyi önkormányzatok véleményét minden olyan ügyben, amely őket közvetlenül érinti (4. cikk, 6. bekezdés).

- Nem lehet megváltoztatni a helyi önkormányzatok határait az érintett közösségekkel való előzetes konzultáció vagy – ahol ezt törvény lehetővé teszi – esetleges helyi népszavazás nélkül (5. cikk).

- A helyi önkormányzatok – anélkül, hogy ez a törvény általánosabb rendelkezését sértené – a helyi szükségletekhez való alkalmazkodás és a hatékonyabb igazgatás érdekében maguk határozhatják meg belső igazgatási felépítésüket (6. cikk, 1. bekezdés).

- A helyi önkormányzatok államigazgatási felügyeletét olyan módon kell gyakorolni, hogy a felügyeletet gyakorló szerv beavatkozása arányban legyen a védeni szándékozott érdekek fontosságával (8. cikk, 3. bekezdés).

- A helyi önkormányzatok a nemzeti gazdaságpolitika keretében megfelelő saját pénzügyi forrásokra jogosultak, amelyekkel hatáskörükben szabadon rendelkezhetnek (9. cikk, 1. bekezdés).

A helyi önkormányzatok közös érdekeltségű feladatokban a törvényi keretek között más helyi önkormányzatokkal társulást hozhatnak létre.

4.7.2. Történelmi hivatkozási alap

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata a románok lakta területek egyesítéséről, 1918. december 1.⁸⁸ – az új román állam szervezése érdekében a nemzetgyűlés a következő alapelveket proklamálja:

„1. Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Mindenik nép oktatása, igazgatása és bírászkodása saját nyelvén, saját kebléből származó egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.

88 *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003. 385. Az idézett részlet eredeti román szövege: 1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

4.7.3. A helyi autonómia jogi keretei

A kisebbségek helyi szinten való politikai képviselési jogának a maximuma az autonómia megvalósítása lenne. Noha a 60-as években elkezdődött közigazgatási reform (megyésítés) megpróbálta széttagolni és beolvasztani a magyar kisebbséget, bizonyos régiókban a területi autonómia feltételei még mindig adóttak, tudniillik a kisebbség kompakt tömbben él egy földrajzilag nagyrészt zárt területen, és itt többséget képez. Sajnos a politikai akarat még nem érlelődött meg ennek konkretizálására. Az alkotmányra hivatkozva, amely szerint Románia egységes nemzetállam, a mindenkori hatalom valamennyi ilyen jellegű próbálkozást visszautasított. A nyugati szakirodalomban⁸⁹ is megemlítik, hogy a bécsi döntés 50. évfordulójának emléknapiján elhangzott parlamenti beszédek azt hangsúlyozták, hogy az autonóm területek létrehozása „extraterritoriális enklávék” kialakulásához és az állam összeomlásához vezetne.

Románia alkotmányának 120. szakasza a következőket írja elő: „A területi közigazgatási egységek közigazgatása a decentralizációnak, a helyi autonómiának és a közszolgáltatások dekoncentráálásának elvén alapul.” Az alkotmány 73-as és 117-es szakasza előírja, hogy a helyi közigazgatás megszervezése, a területrendezés, a helyi autonómia megszervezése, valamint az autonóm közigazgatási hatóságok létrehozatala csak sarkalatos törvény által lehetséges.

Ez a sarkalatos törvény a 215/2001-es helyi közigazgatási törvény.⁹⁰ A törvényben a következő kisebbségi jogok vannak érintve: az autonómiához, a szimbólumokhoz, a földrajzi megnevezésekhez, az anyanyelvhasználathoz, az etnikai arány tiszteletben tartásához, az akadálytalan kapcsolattartáshoz, a politikai képviselethez való jog.

A törvény 1. fejezetének 1. alfejezete foglalkozik „a helyi autonómia általános rendszérével”. A 3. szakasz szerint „helyi autonómia alatt a helyi közigazgatási hatóságoknak azon jogát és képességét értik, amelynek révén a törvény feltételei között, a helyi közösség érdekében és nevében oldhatják meg és intézhetik a közügyeket”.

Ezeket a majdnem látványos előírásokat, amelyekbe szeretnénk belemagyarázni valamilyen kisebbségi autonómia formáját, a következő szakaszok azonban máris mérsékelik vagy kiigazítják: „A helyi autonómia kizárólag adminisztratív és pénzügyi, amelyet a törvény keretei között érvényesíthetnek” (4. szakasz). „A helyi hatóságok illetékességét és feladatait csak törvényben állapíthatják meg” (5. szakasz). „Az országos gazdaságpolitika keretében a helyi hatóságok rendelkeznek a közösségi vagyonnal és pénzügyi forrásokkal a helyi autonómia elvének alapján. A pénzügyi források arányosak kell hogy legyenek a törvény által előírt felelősségekkel és illetékességgel” (9. szakasz). A helyi közigazgatási autonómia biztosításának céljából a helyi közigazgatási hatóságoknak joguk van adókat és helyi adókat kiszabni, valamint ahhoz, hogy ki-

89 Kendi, Erich: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien*. Südost Institut – Oldenbourg, München, 1992. 168.

90 HK, 123/2007. 02. 20.

dolgozzák és jóváhagyják a helyi költségvetést a törvényes feltételek között (25. szakasz).

A 20. szakasz elősegíti az etnikai arány megváltoztathatatlanságához való jogot területi, földrajzi szempontból előírván, hogy: „A községek, városok és megyék területi elhatárolása törvény által történik”. Módosítás esetén referendumot kell kiírni.

A törvény előírásai kiterjednek az akadálytalan kapcsolattartás és egyesülés jogára is. Ezeket az előírásokat kiegészíti a 13. szakasz, amely lehetővé teszi, hogy azok a helyi közigazgatási hatóságok, amelyek az országhatár közelében helyezkednek el, határon átnyúló együttműködési megállapodást kössenek a szomszédos ország megfelelő hatóságaival. Ezeket a nagylelkű határozatokat tompítja az az előírás, amely szerint a partnertelepülési kezdeményezésekről értesíteni kell a külügyminisztert és a közigazgatási minisztert, akiknek láttamozniuk kell az egyezménytervezetet. Ha a minisztériumok 30 napon belül nem válaszolnak, azt jelenti, hogy beleegyezésüket adták. A helyi tanács 2/3-os többséggel szavazhatja meg az egyezség megkötését.

A helyi közigazgatási törvény egyik hiányossága az, hogy továbbra sem szabályozza a Nyugat-Európában általában elfogadott „etnikai arányt”, ugyanis a törvény mindenhol úgy fogalmaz, hogy alkalmazni fognak olyan személyeket, akik ismerik az illető nemzeti kisebbség nyelvét, tehát ezek a többséghez tartozók is lehetnek.⁹¹

Egy másik hiányossága a törvénynek az, hogy a prefektúrával való kapcsolatokban nem szabályozza az anyanyelv használatát, ezzel is hangsúlyozva a román nyelv egyeduralmát. Az államhatalom megyei képviselőjével tehát nem lehet valamely kisebbségi nyelven beszélni vagy levelezni, még akkor sem, ha a megye lakosságának több mint 20%-a kisebbségi.

A szakirodalom szerint az alkotmányos rendelkezések hiányosak és pontatlanok, mert kijelentik ugyan a helyi autonómia és decentralizálás alapelveit, viszont nem biztosítanak garanciákat az érvényesítésükhöz. Az alkotmány így kiszolgáltatja a helyi autonómia problémáját a mindenkori politikai hatalomnak. Az önkormányzatiság biztosítékait a politikai hatalom törvényi úton, alkotmánymódosítás nélkül korlátozhatja, és ilyen esetekben esetleg az alkotmánybíróság tud megfelelő védelmet biztosítani a helyi autonómia jogának.⁹²

A helyi autonómia általános rendszerét, valamint a helyi közigazgatási hatóságok szervezését és működését a *helyi közigazgatási törvény* szabályozza. E törvény szerint „a területi-közigazgatási egységekben a közigazgatás a decentralizálásnak, helyi autonómiának, a közszolgáltatok decentralizálásának, a helyi közigazgatási hatóságok választhatóságának, a törvényességnek és a különleges jelentőségű helyi kérdésekben az

91 Az etnikai arány a Dél-Tirolban alkalmazott szabály, amely szerint a lakosság-összetétel arányának megfelelően alkalmazzák a kisebbséghez tartozó személyeket közszolgáknak. Romániában a 20%-os nyelvhasználati arány ellenére elképzelhető, hogy a tisztviselők 100%-ban többségiek.

92 Veress Emőd: *A helyi közigazgatási törvény. Kommentár a gyakorlat számára*, Kolozsvár, RMDSZ, 2002. 4–5.

állampolgárok megkérdezésének elve alapján szervezendő meg és működik” (2. szakasz, 1. bekezdés).

Ebből a szövegből a következő alapelvek vonhatók le:

A helyi autonómia elve – amely szerint a helyi közigazgatási hatóságok a helyi érdekű közügyeket önállóan, szabadon, autonóm módon igazgathatják a község, a város, a megye lakosságának érdekében. A törvény nem jelöli meg világosan a helyi autonómiához való jog alanyát.

Ezeket az elveket kiegészíti és korlátozza a 2. szakasz 2. bekezdése, amely kimondja, hogy a fent említettek alkalmazása nem sértheti Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam jellegét.

Románia legújabb próbálkozása az államigazgatás decentralizálására az ún. *Decentralizálási kerettörvényben* jut kifejezésre.⁹³ Ez a törvény megszabja azokat az elveket, szabályokat és intézményes kereteket, amelyek a közigazgatási és pénzügyi decentralizációt irányítják.

A decentralizáció lényege az, hogy a kormány, a minisztériumok és a központi közigazgatás szakosított szervei a gyakorolt illetékességek egy részét átruházzák a községek, városok és megyék szintjén működő helyi hatóságokra a szubszidiaritás, a földrajzi körzet⁹⁴ és a gazdasági lépték⁹⁵ elvének alapján.

Noha sokszor első olvasatra pozitívnak tűnnek, alkalmazási szabályaikban a romániai jogszabályok általában erejüket veszítik, illetőleg alkalmazásuk során tartalmilag kiüresednek. Ezt példázza a régiók létrehozása is. 2004-ből származik a regionális fejlesztés törvénye,⁹⁶ amelynek nagyvonalú céljai között szerepel a régiók fejlődésének kiegyensúlyozása, a helyi kezdeményezések ösztönzése és felhasználása, a helyi mozgalmak előmozdítása. A valóságban az EU-nak a régiók létrehozására vonatkozó követelménye áll a háttérben, következésképp a törvényhozónak szándékában sem állt olyan régiók létrehozása, amelyekben a nemzeti kisebbségek esetleg helyi többséget alkothattának.

A törvény összesen nyolc régiót hozott létre, amelyekből a magyar kisebbség autonómiatörekvéseinek szempontjából hárommal érdemes foglalkozni. Így az 5. (Nyugati) régióba sorolják Arad, Krassó-Szörény, Temes és Hunyad megyét; a 6. (Északnyugati) régiót Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye alkotja, míg a székelyföldi megyéket (Kovácsna, Hargita és Maros) a 7. (Közép-) régióba sorolták Brassó, Szeben és Fehér megyével együtt.

93 195/2006. 05. 22. törvény, HK, 453/2006. 05. 25.

94 Földrajzi körzet – egy bizonyos közszolgálat élvezőinek többsége által lakott terület egy adott időpontban.

95 Gazdasági lépték (románul: economie de scară) – a közszolgálat egységes költségének csökkentése a termelés és a fogyasztók számának növekedésével.

96 315/2004. 06. 28. törvény, HK, 577/2004. 06. 29. módosítva a 111/2004. 11. 06. sürgősségi kormányrendelet által, HK, 1115/2004. 11. 27.

A régiók az EU-ban létező NUTS-2 típusú régióknak felelnek meg. Élükön helyi szinten a Regionális Fejlesztési Tanács áll, amelynek nincs jogi személyisége, és fő feladata a regionális fejlesztési politika összehangolása.

A gyakorlatban a régiók szerény eredményeket értek el; megalakulásuk fő célja abban merül ki, hogy az ország a „NUTS-ok” fejezetében is megfeleljen az elvárásoknak. Valójában egyik feladatuk sem vonatkozik közvetlenül a nemzeti kisebbségek helyzetének javítására. Az erdélyi magyaroknak elemi érdeke az eurorégiók megfelelő kialakítása. A jelenlegi régiók nem figyelnek az etnikai, kulturális, történelmi helyzetre, és éppen ezért működőképességük a székelyföldi megyékben nehézkes, de ugyanez igaz a Partium vagy Szászföld megyéire is. A jelenlegi romániai regionalizálódás politikai-igazgatási beavatkozás a természetes, történelmileg kialakult térszerkezetbe, olyan etnikai, kulturális, történelmi és hagyományos szempontok háttérbe szorításával, amelyektől pedig az illető tér (régió) működőképessége függ.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy amikor a hatalom elutasítja az autonómiát, jogi szempontból főleg arra hivatkozik, hogy Románia egységes, oszthatatlan nemzetállam, és e jelleg megváltoztatását az alkotmánymódosításra vonatkozó korlátok lehetetlenné teszik.

Ezek után nyilvánvaló, hogy az egyetlen megoldás nemzetközi szintről jöhet abban az esetben, ha – Ausztria példáját követve – Magyarország védőhatalomként fog ezért közbenjárni, illetve ha az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334/2003-as határozata alapján beindul az autonóm törekvéseket pártoló európai folyamat az etnikai konfliktusok feszültségeinek feloldására.

A *pro* és *contra* jogszabályok ollójában következtetésként megállapíthatjuk, hogy:

1. Az autonómia (és ezen belül a területi autonómia) az egyetlen eszköz, amely idáig egyidejűleg képes volt a többségi állam területi épségének biztosítására és a kisebbség megmaradásának szavatolására, a hazához való jog és a lojalitási kötelezettség kiegyensúlyozására.

2. A létező nemzetközi szerződések mint szuverén és egyenlő államok művei nem elegendők ahhoz, hogy egy nemzeti kisebbség az állammal szemben hatékonyan tudjon rájuk hivatkozni autonómiaügyben, jogérvényesítési szempontból.

3. A romániai törvénykezés kínosan ügyel arra, hogy semmilyen decentralizációs, helyi autonómiát biztosító rendelkezésnek ne legyenek kisebbségi autonómiát elősegítő utalásai. A helyi tanácsok döntései fölött minden esetben szigorúan hivatott örködni a prefektus mint a központi kormány képviselője.

4. Kisebbségi szempontból az EU szintjén látszatregionalizálás folyik, statisztikai, gazdasági, infrastrukturális meggondolásokból, amelynek célja egyelőre a megtűrés és nem a fejlesztő politika a nemzeti kisebbségekre nézve (a NUTS-ok alapja a lakosság-szám, nem a nemzetiségek hagyományai, nyelve vagy jellegzetességei). Koppenhágában 1993-ban nem fennmaradást elősegítő előírásokat, hanem „etnikai csendet” követeltek meg a volt szocialista államoktól.

5. Autonómiaköveteléskor a nemzetközi védelemhez való jogra nem lehet sikeresen hivatkozni, ugyanis az emberi jogok megsértése egymagában nem elegendő feltétel ahhoz, hogy az ENSZ beavatkozási akciót indítson el. Az ENSZ csak akkor léphet közbe, ha a Biztonsági Tanács eldönti, hogy az emberi jogok megszegése az alapokmány 39. szakaszának értelmében a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti.

6. A létező európai területi autonómiamodellekből kiindulva, a szerzett jogok teóriáját alkalmazva, a létező és a kialakulóban lévő „*ius cogens*” alapelvek (be nem avatkozás – nemzetközi védelemnek örvendő alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának kikényszerítése) betartásával az anyaországnak és az államok közösségének jut a legnagyobb szerep. (Példa: Dél-Tirol, Åland-szigetek, Palesztina, Koszovó, autonómiaígért a szászoknak és székelyeknek, magyar területi autonómiaformák 1945 után.) Habár elméletben és Nyugat-Európa bizonyos országaiban (Dánia, Nagy-Britannia, esetleg Spanyolország) az autonómia többség-kisebbség közötti alkut, megegyezést jelent, Kelet-Közép-Európában és a magyar kisebbség különleges esetében a többség képviselői külső nyomás hiányában az *autonómia* szót is stigmatizálják.

A többségnek nincs felhatalmazása arra, hogy preventív céllal megtagadjon bizonyos jogokat a kisebbségektől, mondván, hogy ezeknek a jogoknak szavatolása *illoja-litáshoz* vezethet – miként ez Romániában történik, ahol a mindenkori hatalom azért utasítja vissza nyíltan vagy álcázva az autonómiatörekvéseket, mert *fél*, hogy e jogok birtoklása kétségesse tenné a kisebbségek államhűségét.

Itt a kérdés az, hogy a „*ius cogens*” jellegű benemavatkozási alapelv kizárja-e az anyaország azon lehetőségét, hogy nemzetrészei és az ezekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartását számonkérhesse. Véleményem szerint az intervenció, amennyiben csak az emberi jogokra vonatkozik, vagy nemzetközi fórumokon keresztül, ezek tudtával történik, nem minősíthető a fent említett alapelv megsértésének.

4.8. A KÜLFÖLDDEL VALÓ AKADÁLYTALAN KAPCSOLATTARTÁS JOGA

Ez a kisebbségi jog főleg azoknak a népcsoportoknak fontos, amelyeknek tagjai – mint a magyaroknak is – a világ több országának területén honosak, és anyaországuk is van, vagyis államalkotó nemzetet képeznek egy másik országban. Az anyaország a természetes asszimiláció ellensúlyozására is nyújthat támogatást. Ez a támogatás szociális jogok, kedvezmények biztosítását is jelentheti, ugyanis a kisebbség fennmaradásához nem elég a nyelv és a kulturális hagyományok őrzése: ki kell építeni fejlődőképes társadalmi szerkezetét is.

Románia a német–román, magyar–román, szerb–román, orosz–román barátsági vagy alapszerződésekben foglaltak szerint kötelezi magát arra, hogy ezt a jogot az egyes kisebbségek számára biztosítja. Konkrétan a magyar–román alapszerződés 17. szakasza szerint, az illetékes állami szervek minden eszközzel támogatni fogják a kul-

turális cseréket a kisebbséghez tartozók, a kisebbségek szervezetei és azon államok, közösségek között, amelyekhez a kisebbséget történelmi, kulturális, nyelvi és vallási szálak fűzik. Románia elfogadta újabb konzulátusok megnyitását az anyaország részéről, és több erdélyi város testvérvárosi szerződést kötött magyarországi városokkal vagy olyan külföldi helységekkel, amelyekben szintén laknak kisebbségek.

1998-ban Románia ratifikálta a madridi *Európai keretegyezményt a helyi önkormányzatok és közösségek határon túli együttműködéséről*,⁹⁷ és a határövezetben Magyarország és Románia helyi önkormányzatai már több helyütt is nemzetközi „régiónkba” tömörültek.

Átmenetileg problémának számított az akadálytalan kapcsolattartás terén a kettős állampolgárság újra és újra felmerülő kérdése, főleg annak Magyarország általi felajánlása a magyar kisebbség tagjai számára.

Az akadálytalan kapcsolattartás jogának területén kijelenthetjük, hogy sokszor a kisebbségi jogok betartásának nemzetközi „számonkérő” is a nemzetállamok oldalán állnak, így például Rolf Ekeus, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa a valamikori státustörvény kapcsán megjegyezte: „A kisebbségek jogainak védelme azoknak az államoknak a kötelessége, amelyben élnek. Ez nemcsak a jelenlegi nemzetközi jog egyik alapelve és a béke feltétele, hanem egyben szükséges a jó kormányzáshoz, különösen a soknemzetiségű államokban. A történelem azt mutatja, hogy amikor az államok egyoldalú intézkedéseket hoznak nemzetiségi alapon az illetékességükön kívül eső nemzeti kisebbségek védelmére, ez időnként feszültségekhez és szakadásokhoz, sőt heves konfliktusokhoz vezet.”⁹⁸

A Velencei Bizottság 2001. október 19-én kihirdetett jelentésében⁹⁹ az állam és az anyaország viszonyáról megállapította, hogy mind a két fél rendelkezik jogosultságokkal kisebbségvédelmi téren. A kisebbségek védelméért elsősorban a lakóhelyük szerinti állam tartozik felelősséggel, viszont az anyaállamok szintén szerepet játszanak kisebbségeik védelmében és megőrzésében, az őket összekötő nyelvi és kulturális kötelékek szorosan tartásának érdekében. Az államok által elfogadott, a kisebbségeikhez tartozó személyek részére kedvezményeket megállapító egyoldalú intézkedésekről a bizottság kijelentette, hogy ez a gyakorlat még nem rendelkezik elegendő hagyománnyal (diuturnitas) ahhoz, hogy nemzetközi szokássá váljék. Ezek az intézkedések csak akkor jogszerűek, ha az államok területi szuverenitásának, a megkötött szerződések betartásának (pacta sunt servanda), az államok közötti baráti kapcsolatoknak és az

97 120/1998-as kormányrendelet, HK, 329/1998. 08. 28.

98 Idézte a Háromszék 2001. október 30-án. 2.

99 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-state. Resolution 1335. Preferential treatment of national minorities by the kin-state: the case of the Hungarian law of 19 June 2001 on Hungarians living in neighbouring countries „Magyars”). Text adopted by the Assembly on 25 June 2003 (20th Sitting); <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?file-id=17121&lang=en> (letöltve: 2016. 10. 07.).

emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak, különösen a diszkrimináció tilalmának alapelveit tiszteletben tartják.¹⁰⁰

A státustörvény, ahogyan azt a szakirodalomban is megállapították, újat hozott a román–magyar viszonyban, egyfajta szerepváltozást. Ugyanis mind ez ideig a magyar fél volt a panasztevő a nemzetközi fórumokon a romániai magyar kisebbség jogainak megsértése miatt, ebben az esetben pedig Románia kérte a nemzetközi intézmények közvetítését.¹⁰¹

Végül a két ország kormánya között létrejött egy megállapodás arról, hogy a magyarországi románokat is megilleti Románia részéről mindazon támogatás, amelyet Magyarország nyújt a magyar kisebbségnek.¹⁰²

2007. január 1-től, amióta Románia is EU-tagállam lett, elmondhatjuk, hogy a külfölddel való *akadálytalan* kapcsolattartás jogát teljes mértékben tiszteletben tartják, figyelembe véve a következő konkrét előírásokat:

– A magyar–román alapszerződés 15. szakaszának 7. bekezdése szerint „a Szerződő Felek tiszteletben tartják, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van szabad kapcsolatot tartani egymással és a határokon túl más államok polgáraival, továbbá részt venni nemzeti és nemzetközi nem kormányzati szervezetek tevékenységében”.

Románia évek óta támogatja a határon túli románokat anyagilag, ösztöndíjakkal, könyvekkel, villanyárammal, sőt a Moldovai Köztársaságban élő románok éveken keresztül útlevél nélkül látogathattak Romániába. Miután az Európai Unió nyomására Románia kénytelen volt útlevelet kérni tőlük, felajánlotta az útlevelek kiállítás költségeinek fedezését. Kormány szinten jelenleg is létezik egy minisztériumok közötti bizottság, amelyet a nagyvilágban élő románok támogatására¹⁰³ hoztak létre, és amelynek maga a miniszterelnök az elnöke. Ennek a grémiumnak a fő tevékenységi köre a támogatási stratégiák kidolgozása és ezek alkalmazása.

A gyakorlatban felvetődött a kérdés, hogy egy magyar nemzetiségű, kettős (román–magyar) állampolgársággal rendelkező személy betölthet-e bírói tisztséget Romániában; a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsa döntésének¹⁰⁴ értelmében – amely egy román és moldovai állampolgársággal rendelkező személy esete körül kialakult prece-

100 Kántor Zoltán: *A státustörvény és a Velencei Bizottság: reflexiók a kisebbségvédelemre*. Provincia, 2001/12. 11. http://www.provincia.ro/cikk_magyar/c000334.html (letöltve: 2015. 09. 09.).

101 Marius Cosmeanu: *Fantomfájdalom*. In: Bakó Miklós – Bodó Barna (szerk.): *Státusdiskurzus*. Temesvár Szórványalapítvány, 2003. 10.

102 Megállapodás a Magyar Köztársaság kormánya és Románia kormánya között, Bukarest, 2003. szeptember 23., elfogadva Románia által az 1310/2003. kormányhatározattal, HK, 823/2003. 11. 20.

103 876/2001-es kormányhatározat, HK, 575/2001. 09. 14.

104 Notă nr. 17869/1154/DRUO/2011 a Consiliului Superior al Magistraturii din 13. 09. 2011 privind solicitarea doamnei Codreanu Melinda, judecător la Judecătoria Sfântu Gheorghe.

densre¹⁰⁵ támaszkodott – a válasz pozitív volt. Tehát a kettős állampolgárság mint az akadálytalan kapcsolattartás egyik kinyilatkoztatása nem akadályozza a legmagasabb állami funkciók betöltését.

– Minden romániai személy, felekezet, vallási egyesület vagy vallási csoport szabadon létrehozhat és fenntarthat ökumenikus és testvéri kapcsolatokat más személyekkel, felekezetekkel és vallási csoportokkal nemzeti és nemzetközi szinten.¹⁰⁶

– Az alkotmány előírásai szerint Romániában meg van tiltva a cenzúra, és az állampolgároknak joguk van a szabad véleménynyilvánításra, sajtószabadság van, és a gondolatait bárki szóval, képpel, valamint írásban és hangok által egyaránt kifejezésre juttathatja. A kisebbségek Romániában a helyi tévé- és rádióadók adásain kívül akadálytalanul hozzáférnek a műholdas anyaországi (például magyar, német, török, szerb és lengyel) adásokhoz, és ezt a lehetőséget általában a kábeltévécégek is biztosítják.

Nem utolsósorban meg kell említenünk, hogy Románia is külön törvényt alkotott a határain túl élő románok támogatásáról.¹⁰⁷

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a magyar kisebbség Romániában a diszkrimináció tilalmának alapján hivatkozhat a román állam azon jogszabályaira, amelyek a határokon túli románok támogatását, az ezekkel való kapcsolattartást szabályozzák, ugyanis nem lehet elfogadni, hogy ennél a standardnál alacsonyabbat alkalmazzon az állam akkor, amikor a kisebbségek akadálytalan kapcsolattartásáról van szó.

4.9. ANYANYELVHASZNÁLAT AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN

A kisebbségi nyelv szabad használata jelentős szerepet játszik a népcsoportok életében, ugyanis a nyelv egyben identitást teremt. Nyelvészeti szempontból minden nyelv egyenlő, amennyiben ezek segítségével az ember gondolatainak a teljességét kifejezésre juttathatja. Sajnos politikai szempontból nézve a többség nyelve mint államnyelv majdnem minden országban előnyöket élvez a kisebbség nyelvével szemben.

Kisebbségjogi szempontból Romániában is meg kell különböztetnünk az anyanyelv használatának magán- és hivatalos életben érvényesíthető jogát.

A privát anyanyelvhasználat szabadságát az alkotmány 26. szakaszából vezetjük le, amely szerint mindenkinek joga van arra, hogy magánéletét tiszteletben tartsák; valamint a 6. szakaszból, amely szerint az állam garantálja a kisebbségek nyelvi identitásának megőrzését, fejlesztését és kifejezését.

105 Hotărâre nr. 509/05. 07. 2007 a Plenului Consiliului Superior al Magistraturii privind numirea domnului Bazeliuc Dumitru, în funcția de procuror la Parchetul de pe lângă Judecătoria Vatra Dornei.

106 A felekezetek vallásszabadságáról és általános rendjéről szóló 489/2006-os törvény 4. szakasza, HK, 201/2014. 05. 26. újraközzölve.

107 299/2007-es törvény, HK, 261/2009. 04. 22.

A hivatalos nyelvhasználatot illetően az alkotmány 13. szakasza kimondja: „Romániában a hivatalos nyelv a román.” Az alkotmány 152. szakasza szerint ez az előírás nem képezheti még alkotmánymódosítás tárgyát sem. Ennek az előírásnak ellentmond a 16. szakasz 1. bekezdése, amely kimondja, hogy „Az állampolgárok egyenlők a törvény és az állami hivatalok előtt, privilégiumok és megkülönböztetések nélkül”. De itt az egyenlőség csak arra vonatkozik, hogy mindenki szabadon használhatja bármilyen szinten a román nyelvet. Habár a román nyelv az egyetlen hivatalos nyelv, a Románia Hivatalos Közlönye szervezéséről szóló törvény előírja,¹⁰⁸ hogy a közlöny I. részét¹⁰⁹ magyar nyelven is ki kell adni és ennek a költségét a kormány saját költségvetéséből fedezi (21. szakasz).

Az alkotmány 2003-as módosítása után 2004-ben külön törvény született a román nyelvnek a közéletben való használatáról,¹¹⁰ amely kötelezővé teszi minden idegen nyelven írt vagy elmondott közérdekű szöveg román nyelvre való fordítását (1. szakasz, 2. bekezdés). Fontos megemlíteni azonban, hogy nem képezik a törvény tárgyát a következő esetek (5. szakasz):

- a) a bejegyzett márkanevek;
- b) a tudományos, irodalmi, művészeti, kulturális és vallási jelegű szövegek;
- c) a teljes egészükben vagy részben idegen nyelvű kiadványok, beleértve a nemzeti kisebbségek nyelvét is;
- d) az audiovizuális kábelszolgáltatásokon keresztül átvett, földi vagy műholdas úton sugárzott programok;
- e) a kisebbségi nyelveken sugárzott rádióadások;
- f) a kisebbségi nyelveken élőben közvetített televízió-műsorok;
- g) a helyi és regionális kisebbségi nyelveken sugárzó televízióadók vallási, néprajzi és szórakoztató programjai;
- h) a hatályos jogszabályok által elrendelt nevek és különleges utasítások;
- i) a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak megőrzését, fejlesztését és nyelvi identitásának kifejezését célzó jogszabályokból eredő nyilatkozatok;
- j) sportra vonatkozó szövegek.

A hivatalos nyelvhasználat esetében érdekes, hogy amíg a románok az első világháborúig az anyanyelv hivatalos használatát kérték Erdélyben, az 1918-as egyesülés után ugyanezt a jogot nem ismerték el a magyar nyelv számára.

A magyar–román barátsági szerződésben (15. szakasz, 1. bekezdés, 1. mondat) a két állam kötelezi magát, hogy biztosítani fogja a kisebbségek anyanyelvének a magán- és közéletben való szóbeli és írásbeli használatát.

¹⁰⁸ 202/1998-as törvény, HK, 206/2013. 04. 11.

¹⁰⁹ Egyébként Románia Hivatalos Közlönyének hét külön közleménycsoportja van, de a jogszabályok csak az I. részben kerülnek kihirdetésre.

¹¹⁰ 500/2004-es törvény, HK, 1067/2004. 11. 17.

A bíróságok előtti nyelvhasználatot illetően az 1968-as bíróságrendezési törvény¹¹¹ (amely 1992-ig volt hatályban) előírta, hogy „azokon a területeken (régiónokban), ahol más nemzetiségek is élnek, mint a román, ezek nyelvének a használata a bíróságok előtt szavatolva lesz”. Az 1990-es román alkotmány ehhez képest „visszafejlődést” hozott. Így a 128. szakasz 1. bekezdése kimondja, hogy: (1) „A bírósági eljárás román nyelven folyik.” Ezt az előírást kellene enyhítse a 2. bekezdés, amely szerint: (2) „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt, az organikus törvény feltételei között.” A 3. bekezdés viszont újra relativizálja a 2. bekezdés ébresztette *lehetőséget*, kijelentvén, hogy a (2) bekezdésben előírt jog gyakorlásának módjait, ideértve a *tolmácsok és fordítások* használatát, úgy kell megállapítani, hogy ne akadályozzák az igazságszolgáltatás megfelelő lebonyolítását, és ne okozzanak többletköltségeket az érintetteknek.

Az aktuális bíróságrendezési törvény (304/2004)¹¹² csak megismétli az alkotmány rendelkezéseit. Az igazságszolgáltatásban nem született alkalmazási rendelet, amely részletezte volna az anyanyelvhasználatot, viszont a kormány 2001. november 27-én határozatot¹¹³ hozott a nemzeti kisebbségekhez tartozók anyanyelvhasználati jogáról szóló, a helyi közigazgatási törvénybe foglalt rendelkezések alkalmazásáról.

Az alkotmány előírásait a bíróságrendezési törvény a 14. szakasz 2–7. bekezdéseiben a következő módon próbálja a mindennapi bírósági eljárásokra igazítani:

„(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak jogukban áll anyanyelvüket használni a bíróság előtt, a törvény feltételei között. (3) Ha egy vagy több fél kéri, hogy anyanyelvét használhassa, a bíróságnak engedéllyel rendelkező tolmácsot vagy fordítót kell térítésmentesen biztosítania. (4) Ha az összes fél kéri az anyanyelv használatát, vagy ahhoz hozzájárulását adja, a bírói hatóságnak biztosítania kell e jog gyakorlását, valamint az igazságszolgáltatás megfelelő levezetését az ellentmondás, a szóbeliség és a nyilvánosság elveinek betartásával.”¹¹⁴

A felek kéréseit és az eljárási dokumentumokat románul kell megfogalmazni; szintén románul jegyzik fel a felek észrevételeit a fordítással kapcsolatban, habár a tárgyaláson a hangrögzítés az anyanyelven folyó beszélgetést fogja tartalmazni.

Ez az új szabályozás visszalépést jelent a szocialista rendelkezésekhez képest, ugyanis a nemzeti kisebbségeket úgy kezeli, mint a külföldieket, és a kisebbséglakta területeken nem szorgalmazza az anyanyelvű bírósági hivatalnokok foglalkoztatását, hanem mindent a tolmácsokra bíz, noha a perekben a tolmács alkalmazása tulajdonképpen kizárja azt a lehetőséget, hogy a bíró közvetlenül értesüljön a nyilatkozatokról.

111 58/1968-as törvény, HK, 169/1968.

112 304/2004-es törvény, HK, 827/2005. 09. 13., 14. szakasz, 1. bekezdés.

113 1206/2001. 11. 27. kormányhatározat, HK, 781/2001. 12. 07.

114 304/2004-es törvény, HK, 827/2005. 09. 13.

Románia parlamentje 2007-ben ratifikálta az 1992. november 5-én aláírt és 1998. március 1-jén életbe lépett *Európai regionális és kisebbségi nyelvek chartáját*.¹¹⁵ Románia húsz kisebbségi nyelvet illetően fogadta el a charta előírásait különböző szinten. A magyar nyelv vonatkozásában a következő szinteket választotta Románia:

„9. cikk – Igazságszolgáltatás

1. Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően és azzal a feltétellel, hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíró az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy:

a) büntető eljárásokban:

ii. garantálják a vádlott jogát, hogy saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja; és/vagy

iii. biztosítják, hogy indítványok, az írásos és szóbeli bizonyítékok ne minősülhessenek pusztán azon az alapon elfogadhatatlannak, hogy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek; [...]

b) a polgári eljárásokban:

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie a bíróság előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentsen; és/vagy

iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelven készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;

c) a közigazgatási ügyekben illetékes igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásokban:

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie az igazságszolgáltatási szerv előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentene; és/vagy

iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;

d) intézkednek, hogy a fenti b/ és c/ bekezdések iii. pontjainak végrehajtása, valamint a tolmácsok és fordítások esetleges alkalmazása az érdekeltek számára ne jelent sen többletköltséget.

2. A felek vállalják, hogy:

a) nem minősítik érvénytelennek az államban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven íródtak.”

A fenti előírásokból hiányzik a legmagasabb standard az „i” szint elfogadása, vagyis Románia egyetlen bírósági eljárás esetén sem vállalta konkrétan azt, hogy az igaz-

¹¹⁵ 282/2007-es törvény, HK, 752/2007. 11. 06.

ságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérelmére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák.

Ezt az alacsony mércét tartják az új román eljárásjogi törvénykönyvek is.

A 2013. február 15-én hatályba lépett *Polgári Perrendtartási Törvénykönyv*¹¹⁶ 18. szakaszának 2. bekezdése megelégszik azzal a kijelentéssel, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van a bírói hatóságok előtti anyanyelvhasználathoz, a törvény feltételei között. Mivel ez a törvénykönyv a továbbiakban nem tartalmaz a nyelvhasználatra vonatkozó előírásokat, a törvény feltételeire való utaláson a bíróságrendezési törvény rendelkezéseit kell érteni. Ugyanazon 18. szakasz 4. bekezdése szerint a felek kéréseit és az eljárási dokumentumokat románul kell megfogalmazni.

A 2014. február 1-jén hatályba lépett *Büntető Perrendtartási Törvénykönyv*¹¹⁷ részletesebben tárgyalja a kisebbségi nyelvhasználat témáját. A 12. szakasz tartalmazza az általános rendelkezéseket, kimondva, hogy:

1) A büntetőjogi per hivatalos nyelve a román.

2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak joguk van magukat anyanyelvükön kifejezni a bíróság előtt, az eljárási iratok román nyelven lesznek kiállítva.

3) A feleknek és eljárási alanyoknak, akik nem beszélnek vagy nem értik a román nyelvet, vagy nem tudják magukat ezen kifejezni, tolmács segítségével térítésmentesen biztosítani kell azt, hogy tudomást vegyenek a perirat részéről és hogy a bíróság előtt beszélhessenek és következtetéseket fogalmazzanak meg.

Kötelező védő esetén a gyanúsított vagy vádlott költségmentesen kommunikálhat (274. szakasz) tolmács segítségével a kinevezett ügyvéddel (felkészülés a tárgyalásra, fellebbezés vagy bármely más, az ügygel kapcsolatos kérés esetén).

Ha a vádlott nem beszél románul, akkor intézkedni kell a vádirat lefordítása érdekében, amelyet csatolni kell a perirat többi részéhez. Ha nincsen hiteles fordító, a vádiratot lefordíthatja egy olyan személy, „aki képes kommunikálni a vádlottal”. Ha a vádlott román állampolgár és az egyik nemzeti kisebbség tagja, kérheti a vádirat lefordítását az anyanyelvére (329. szakasz). Itt fontos megjegyezni, hogy a törvény nem kéri a román nyelvismeret hiányából származó hátrányok kiküszöbölését.

A döntés meghozatala után a végzés másolatát kézbesíteni kell, és ha a vádlott nem érti a román nyelvet, a végzést le kell fordítani egy általa értett nyelvre (407. szakasz). Indokolás után a teljes ítéletet kell kézbesíteni.

A pozitív előírások között kell említünk a távközlési minisztérium rendeletét,¹¹⁸ amely kötelezi a közintézményeket és közjegyzőket, hogy azon elektronikus rendszerek esetében, amelyek a román billentyűzetet használják, ezeknek képeseknek kell

¹¹⁶ 134/2010-es törvény, HK, 545/2012. 08. 03.

¹¹⁷ 135/2010-es törvény, HK, 486/2010. 07. 15.

¹¹⁸ 414/2006-os törvény a karakterkészletek standardizált kódrendszerének használatáról az elektronikus formában létrehozott dokumentumokban, HK, 842/2006. 10. 12.

lenniük azon grafikus karakterkészletek generálására, amelyek segítségével írni lehet a latin ábécét használó, parlamenti képvisellel rendelkező etnikai kisebbségek nyelvén, azért, hogy alkalmanként ezen a nyelven írják le a személyek, utcák vagy városok nevét.

Újabban az Európai Unió bűnügyi együttműködési politikájának a keretében elfogadott irányelvek belső jogba való átvételekor is megjelenik a kisebbségi nyelv használatának témája Romániában, a vádlottak,¹¹⁹ elítéltek vagy áldozatok tájékoztatási jogának¹²⁰ tiszteletben tartása kapcsán. Így például a bűncselekmények áldozatainak védelméről szóló törvény¹²¹ előírja, hogy amennyiben a sértett fél/áldozat román állampolgár és valamelyik nemzeti kisebbséghez tartozik, anyanyelvén lehet a tudomására hozni a szükséges felvilágosítást jogairól és lehetőségeiről.

Nem vitás, hogy a kisebbséghez tartozóknak szinte kötelező elsajátítaniuk a többség nyelvét is, mert a nyelv nemcsak identitáskifejezési, hanem kommunikációs eszköz is, és egy modern társadalomban a kisebbség le kell hogy győzze egynyelvűségét. Abban az esetben azonban, amikor a kétnyelvűség megvalósul, fennáll a veszély, hogy az eredeti nyelvet mint kevésbé használtat az egyén elveszti, és átalakul, dominánsan a többségi nyelvet fogja használni a magánérintkezésben is. Ez kulturális és szellemi elszegényedéshez vezet, ugyanis ha az anyanyelvet csak másodlagos nyelvi funkciók kifejezésére használjuk, ez a kettős identifikáción túl a többséggel való azonosulást, vagyis asszimilációt eredményez.

Befejezésként: a fenti anyanyelvhasználati lehetőségek ellenére ha a romániai magyar kisebbség esetét tanulmányozzuk, megállapíthatjuk, hogy Erdélyben sajnos egyre gyakrabban találunk kétnyelvű polgárokat és egynyelvű jogászokat, míg a Székelyföldön a helyzet még rosszabb, ugyanis a polgárok többsége egynyelvű, míg a jogászok többsége más nyelvű.

IRODALOM

Antalóczy Péter: *A vallási közösségek jogállására vonatkozó európai és magyar szabályozás összehasonlító elemzése*. Jog, állam, politika, 2013/3. 19–44.

119 Például az Európai Parlament és a Tanács 2012/13/EU irányelve a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról, Európai Unió Hivatalos Lapja, L 142/2012. 06. 01.

120 A tagállamok biztosítják, hogy a gyanúsítottak és a vádlottak a jogokról szóló írásbeli tájékoztatást az általuk értett nyelven kapják meg. Ha a jogokról szóló írásbeli tájékoztató a megfelelő nyelven nem áll rendelkezésre, a gyanúsítottakat és a vádlottakat az általuk értett nyelven szóban tájékoztatják a jogaikról.

121 211/2004-es törvény, HK, 505/2004. 06. 04., amely átvette a romániai jogrendszerben a Tanács 2004/80/EK irányelvét (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről, Európai Unió Hivatalos Lapja, L 261/2004. 08. 06.

- Brunner, Georg – Tontsch, Günther H.: *Der Minderheitschutz in Ungarn und Rumänien*. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, Bonn, 1995.
- Chiriță, Radu – Săndescu, Anca – Incze Éva: *A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó román jogszabályok elemzése*. Magyar Kisebbség, 2008/3–4. 62–166.
- Cosmeanu, Marius: *Fantomfájdalom*. In: Bakk Miklós – Bodó Barna (szerk.): *Státusdiskurzus*. Szórványalapítvány, Temesvár, 2003.
- Gabanyi Anelli Ute: *Bleiben, gehen, wiederkehren*. Südosteuropa, 1994/10. 493–517.
- Gazda Árpád: *Általános európai ügy a csángóké*. Krónika, 2001. december 29–30.
- Georgescu, D. C. – Golopenția, A.: *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*. In: Mănescu R. (ed.): *Probleme economice*. București, 1948.
- Fábián Gyula – Ötvös Patricia: *Kisebbségi jog*. Korunk Kiadó, Kolozsvár, 2000.
- Fábián Gyula: *A romániai magyar kisebbség politikai képviseletének jogi keretei*. In: Szarka László (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Kendi, Erich: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien*. Südost Institut – Oldenbourg, München, 1992.
- Laferrière, Julien: *Manuel de droit constitutionnel*. Paris, 1947.
- On the rights of persons belonging to national, ethnic, linguistic or religious minorities in Romania*. Ministry for Foreign Affairs, București, 1992.
- Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003.
- Móré Sándor: *Románia uniós csatlakozásának hatása az ország emberi jogvédelmi rendszerére, különös tekintettel a romániai magyarok helyzetére*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2013.
- Nagy Csongor István: *A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.)*, Magyar Kisebbség, 2002/2. 292–338.
- Report of the Human Rights Committee, General Assembly, Official Records: Forty-second Session Supplement No. 40 (A/42/40)*. United Nations, New York, 1987.
- România și minoritățile*. Editura Pro Europa, Târgu-Mureș, 1997.
- Toea, Diana: *România, avertisment către Serbia. Respectați drepturile minorităților române*. Ziare, 2013. octombrie 25.
- Tőkés László püspök nyilatkozata, Szabadság, 1997. március 2.
- Varga Attila – Veress Emőd: *Román alkotmányjog*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2007.
- Veress Emőd: *A helyi közigazgatási törvény. Kommentár a gyakorlat számára*. RMDSZ, Kolozsvár, 2002.

5. GAZDASÁG

Erdélyben az oktatástól, a kultúrától vagy a médiától eltérőleg a gazdaság intézményesülése nem elsősorban etnikai alapon történik, a gazdaságot ebben a kötetben nem egy etnikailag integrált társadalmi mezőnek tekintjük. Románia a rendszerváltás után a piaci kapitalizmus útján indult el, ahol alapértelmezés szerint a gazdasági folyamatokat – hatósági szabályozás és felügyelet mellett – a piac irányítja, a gazdasági döntéseket elsősorban utilitarista, hatékonyságelvű, profitszemléletű szempontok határozzák meg. A közgazdaságtan főárama szerint az egyén társadalmi attribútumai a gazdaságban másodlagosak, a termelési folyamatban elsősorban a hozzáértését és a teljesítményét értékelik.

A gazdaságszociológiai elemzések tükrében viszont a gazdaság a modern kapitalizmusban sem független a társadalmi feltételektől, és sajátosan az etnikai viszonyoktól sem,¹ a gazdasági döntésekben, interakciókban, folyamatokban lépten-nyomon felbukkan az etnikai szempont. Hasonló álláspontot képvisel az új intézményi közgazdaságtan, amely az etnicitást a szociális koordináció egyik dimenziójának tekinti,² amelynek a jelentősége egy olyan gazdasági környezetben növekszik meg, amelyben 1. különböznek az egyes etnikai csoportok fogyasztói és kulturális preferenciái; 2. eltérőek az egyes etnikumok társadalmi pozíciói, nagyok közöttük a társadalmi egyenlőtlenségek; 3. az együttműködés kikényszerítéséért felelős intézmények hatékonysága csekély, ezekkel összefüggésben pedig 4. magas fokú az általános bizalmatlanság.

- 1 Granovetter, Mark: *The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs*. In: Portes, Alejandro (ed.): *Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity and Entrepreneurship*. Russell Sage Foundation, New York, 1995. 128–162.; Portes, Alejandro – Sensenbrenner, Julia: *Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action*. American Journal of Sociology, 1993/6. 1320–1350.; Light, Ivan – Gold, Steven J.: *Ethnic Economies*. CA: Academic Press, San Diego, 2000; Alesina, Alberto – La Ferrara, Eliana: *Ethnic diversity and economic performance*. Journal of Economic Literature, 2005/3. 762–800.; Eriksen, Thomas Hylland: *Economies of ethnicity*. In: Carrier, James G. (ed.): *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK – Northampton, MA: Edward Elgar, 2005. 353–369.
- 2 Tai Landa, Janet: *Trust, ethnicity, and identity: beyond the new institutional economics of ethnic trading networks, contract law, and gift-exchange*. University of Michigan Press, 1994; Wickström, Bengt-Arne – Tai Landa, Janet: *Interethnic relations, informal trading networks, and social integration: imitation, habits, and social evolution*. Journal of Bioeconomics, 2018/3. 263–286.

Ilyen feltételek mellett hatékonyabb lehet a gazdasági cselekvők viselkedésének az összehangolása, ha az etnikailag és nyelvileg homogén kapcsolatok mentén történik. Az összehangolás javarészt az etnikai alapú „korlátozott szolidaritáson”, „kikényszeríthető bizalmon”, vagy valamiféle közös „értékintrozekción” alapszik,³ melyet a társadalmi tőke egy formájának tekintenek. Ezek jelenléte és intézményesülése hozzájárulhat az együttműködés során felmerülő bizonytalanság és ezáltal a tranzakciós költségek csökkenéséhez, ami komparatív előnyt jelenthet a piac etnikailag nem integrált szereplőivel szemben.⁴ Az együttműködést zökkenőmentesebbé teheti az is, hogy az egyazon etnikumhoz tartozók kollektív reprezentációi, valóságértelmezése és preferenciái nagyobb eséllyel egyeznek meg, könnyebben alakulhat ki konszenzus különböző döntési szituációkban. Szintén hatékonyabb a koordináció, ha nincsenek félrehallások amiatt, hogy a felek eltérő nyelveket beszélnek, illetve egy homogén nyelvi környezetben kisebbek a kommunikációs költségek is.

Ha viszont a körülmények a fentiektől különböznek, a kizárólag etnikai alapon szerveződő gazdasági együttműködés általában nem gazdaságos, jelentős alternatív költségei vannak. Egy homogén és zárt kommunikációs rendszerben, „etnikai burokban” redundáns információk keringenek, a tagok könnyebben lemaradnak jó üzleti lehetőségekről. Etnikai alapú zárványok, „szegregátumok” alakulhatnak ki, amelyek leszakadhatnak a piac jobban teljesítő részétől. A diverzitás hiánya a vállalaton belül sem mindig hasznos, különösen a humán erőforrást intenzíven igénylő ágazatokban: a homogén munkacsoportok általában kevésbé innovatívak,⁵ problémamegoldási és adaptációs képességük alacsonyabb,⁶ a munkatársak kevesebbet tanulnak egymástól, együttesen kisebb a teljesítményük.

Az etnikai gazdasággal foglalkozó szakirodalom a közösségen belüli, sűrűbbre szőtt kapcsolatokat úgynevezett *bonding* típusú kötéseknek is nevezi.⁷ Ezek a közös hagyományok, a szokásrend, kultúra vagy éppen a többség általi szorongatottság kollektív megélése szerint alakulnak, és egy nagyobb belső szolidaritást és bizalmat eredményezhetnek. A kisebbségi csoporton kívülre mutató, ún. *bridging* kötések pedig azért felelősek, hogy az etnikum szélesebb társadalmi integrációja megvalósuljon. Mark Granovetter⁸ szerint sem a túlzottan nagy, sem a túlzottan alacsony belső szolidaritás nem előnyös a kisebbségi aktorok gazdasági helyzete, fejlődése szempontjából.

3 Portes, Alejandro: *Social capital: Its origins and applications in modern sociology*. Annual Review of Sociology, 1998/1. 1–24.

4 Granovetter: *The Economic Sociology*...

5 Page, Scott E.: *The Difference: How the Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools, and Societies*. Princeton University Press, 2008.

6 Ottaviano, Gianmarco I. P. – Peri, Giovanni: *The economic value of cultural diversity: evidence from US cities*. Journal of Economic Geography, 2006/1. 9–44.

7 Putnam, Robert D.: *E pluribus unum: Diversity and community in the twentyfirst century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture*. Scandinavian Political Studies, 2007/2. 137–174.

8 Granovetter, 1995. 156.

Ahhoz, hogy sikeresek legyenek, meg kell találniuk a finom egyensúlyt abban, ahogyan rá- (illetve le)kapcsolódnak a többség hálózati struktúráira és normatív szabályrendszerére. Tim Harford⁹ szerint a körülmények – egy korábbi precízebb megfogalmazásban „lehetőségstruktúrák”¹⁰ – határozzák meg azt, hogy a bonding vagy a bridging típusú kapcsolatok fejlesztése hasznosabb-e, de a legtöbb feladat megoldásához azok kombinálására van szükség.

Az erdélyi magyarok esetében a „lehetőségstruktúrákat” még tovább bővíti az, hogy szoros intézményi kapcsolatban vannak a magyarországi magyarokkal, magyarországi szervezetekkel. Ezek a piacaik bővítésében érdekelték Magyarország határain túl, a kisebbségi magyarok pedig kifejezetten jól pozícionáltak a két ország közötti (gazdasági) kapcsolatépítésben. Könnyebben híd- vagy brókerszerepbe kerülhetnek, aminek számos előnye van: több és változatosabb, gazdaságilag hasznos összekapcsoló (bridging) kötést, kapcsolatot ápolhatnak, melyeken keresztül értékes piaci információk és lehetőségek birtokába juthatnak; mediátori-integratív funkciókat láthatnak el; erőforrásokat tudnak lehívni mindkét oldalról; hozzájárulhatnak az etnikailag homogén régiók, országok közötti kereskedelem élénkítéséhez. Ez szimbolikusan is kifejezetten előnyös helyezkedés: annak a lehetőségét hordozza magában, hogy az eddigi többség-kisebbségi viszony (a románokkal szemben) és a támogató-„segélyezett” viszony (Magyarországgal szemben) aszimmetriája egy kiegyensúlyozottabb partnerségi viszonyra minősüljön át.

Románia EU-s csatlakozása ennek a potenciálnak óriási lendületet adott azzal, hogy csökkentek az üzletkötés, a kereskedelem, általában pedig mindenféle határokon átnyúló gazdasági együttműködés tranzakciós és logisztikai költségei. Hasonló módon komparatív előnyt jelenthet az is, hogy az erdélyi magyarok jelentős része kettős állampolgár, az EU-s támogatási alapokhoz gyakran két irányból is hozzá lehet férni.

Ezeknek a lehetőségeknek az ismeretében a kisebbségi magyarok (és ezen belül a kisebbségi elit) gazdasági szerepét – a különböző gazdaságfejlesztési stratégiák¹¹ részeként – többféleképpen vizionálták. Az egyik végleten a leendő kisebbségi autonómiák alapját képező, önálló, párhuzamos, etnikailag integrált enklávégazdaság megteremtőit, kiteljesítőit látják bennük, a másik oldalon az államhatárok és kultúrák

9 Harford, Tim: *Messy: How to be creative and resilient in a tidy-minded world*. Little Brown Book Group, Hachette UK, 2016.

10 Aldrich, Howard E. – Waldinger Roger: *Ethnicity and entrepreneurship*. Annual Review of Sociology, 1990/1. 111–135.

11 Lásd például Wekerle-terv, Széchenyi-terv, Kárpát-medencei térség Gazdaságfejlesztési Övezet alprogram, Nagy Reformkönyv és a Külgazdasági Stratégia vonatkozó fejezetei, a Mikó Imre-terv, valamint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének gazdaságfejlesztésre vonatkozó irányelvei.

mentén szegmentált gazdasági hálózatok összekötőiként, hídembereiként jelennek meg.¹²

Ezekről a szerepelvárásoktól függetlenül az erdélyi magyar vállalkozástörténetekből korábban az derült ki, hogy az etnicitás nem központi eleme a vállalkozóvá válásról szóló elbeszéléseknek, ahol pedig megjelenik, ott rendszerint arra utal, hogy szimbolikus tőkeként hasznosítják az egyéni karrierépítésben.¹³ Ezzel összhangban a makrostatisztikai vizsgálatok csak elszórtan találtak összefüggést a magyarok aránya és a településszintű vállalkozói aktivitás,¹⁴ illetve a jóléti mutatók között.¹⁵ A lokalitás szerepét komolyan vevő antropológiai-etnográfiai kutatások pedig arra a következtetésre jutottak, hogy a mai erdélyi falvakban a gazdaság etnikai behatárolásáról csak fenntartásokkal lehet beszélni, és hogy az „egy etnikai közösséghez való tartozás szervezőeleme lehet a gazdaságnak, de [...] nem is egyetlen, nem is elsődleges és nem is kizárólagos”.¹⁶ Ugyanakkor az utóbbi időben készült vizsgálatok rámutattak arra,¹⁷ hogy adott politikai, társadalmi környezetben – kettős nemzetépítés és erősödő etnopolitikai törekvések közepette – az etnicitás mégis fontos konstituáló eleme lehet a gazdaságot szervező struktúráknak, például a fogyasztás mintáinak alakításában.

Ennek az igazolását láthatjuk abban is, hogy az utóbbi évtizedben számos olyan üzleti kezdeményezés, vállalkozás jelent meg, amely termékeivel és szolgáltatásaival kifejezetten kisebbségi magyar fogyasztókat céloz meg,¹⁸ üzleti diskurzusát/narratíváit magyar kontextusban építi fel, magyar nemzetiségű munkatársakkal dolgozik, magyar üzleti partnerekkel működik együtt. Romániában az EU-s csatlakozást követően a gazdaság működésének a hatósági felügyelete lazább, a nagyobb piaci dereguláció szabadabb lehetőséget teremt kifejezetten etnikai piacok megteremtésére, etnikai termékek kommodifikációjára és az etnikai hálózatok mentén történő együttműködé-

12 Papp Z. Attila: Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiai és értelmezései. In: Kovács Imre (szerk.): *Elitek a válság korában* (I. lennebb). 463–522.; Papp Z. Attila – Márton János: *Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szociodemográfiai jellemzői*. In: Kovács Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 463–522.

13 Kiss Tamás: *Vállalkozástörténetek Erdélyben*. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 23–128.

14 Csata Zsombor: *The Social Determinants of Entrepreneurial Activity in Rural Transylvania*. *Studia Sociologia*, 2012/1. 101–124.

15 Csata Zsombor: *Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania*. Erdélyi Társadalom (Transylvanian Society), 2015/3. 31–46.

16 Szabó Árpád Tőhötöm: *Etnikai különbségtétel a paraszti gazdaságban*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbégtérítő társadalom*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 7.

17 Szabó Árpád Tőhötöm: *Dairy Cooperative in the Making: History, Ethnicity and Local Culture in an Economic Enterprise*. Erdélyi Társadalom (Transylvanian Society), 2015/3. 31–46.

18 Gáll Zoltán: *Fából vaskarika? avagy: lehet-e a székely termék világmárka?* Pro Minoritate, 2011/2. 54–71.

sekre is. Ennek a folyamatnak egyre fontosabb szereplőjévé válik a magyarországi kormányzat is azáltal, hogy néhány éve célzottan és jelentős összegekkel támogat határon túli gazdaságfejlesztési programokat is. Ezeknek a hatásairól egyelőre azonban még keveset tudunk.

A vázolt elemzésekben¹⁹ közös az, hogy az etnicitást tőkeformákban objektívalódó erőforrásnak tekintik. Az etnicitás egyrészt társadalmi tőke, amely a változatain keresztül – bridging, bonding, kognitív, strukturális stb.²⁰ – meghatározhatja az egyének társadalmi pozícióit, munkaerőpiaci lehetőségeit és teljesítményét. Másrészt – és ez legalább annyira fontos – az erdélyi magyaroknál az etnicitás és a nyelv elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással (ritka kivétellel a magyarok anyanyelve a magyar), és a román nyelvtudás mint humán erőforrás szintén befolyásolhatja a munkaerőpiaci és jövedelmi esélyeket.

Korábbi elemzések részletesen dokumentálták,²¹ hogy az I. világháború óta eltelt száz évben az erdélyi magyarok társadalmi pozíciói folyamatosan romlottak. Ez a folyamat napjainkban is tart, és szorosan összefügg a magyar etnikumú népesség földrajzi koncentrációjával azokon a területeken, ahol relatív többségben vannak (Székelyföld, Érmellék stb.). A pozícióvesztést nagyban meghatározza az a tény, hogy ezek kevésbé urbanizált, szegényebb infrastruktúrával rendelkező és gazdaságilag fejletlenebb övezetek. Ebben a dolgotatban ezekkel a makrofeltételekkel nem áll módunkban foglalkozni.²²

Számolnunk kell viszont azzal – és ez a vizsgálatunk fő hipotézise –, hogy ennek a koncentrációnak, „tömbösödésnek” a makrokontextustól jórészt független, közvetlen hatása is van az általunk kiemelt tőkefajták termelésére és mennyiségére. Egyrészt feltehetőleg csökken azoknak az aránya, akik gyakrabban érintkeznek a többségi társadalom tagjaival, a társadalmi interakciók etnikailag homogénebbek lesznek – a putnami szóhasználatból élve csökken a bridging és növekszik a bonding típusú tőke. Másrészt a csökkenő kitettség miatt ezzel együtt romlik a magyarok román nyelvtudása, ami szintén befolyásolhatja a munkaerőpiaci esélyeiket. Végül pedig a magasabb koncentráció növelni fogja az etnikai piacok behatárolhatóságát, ezzel együtt az etnikai marketing hatékonyságát és az etnikai vállalkozások fejlődését – de az etnikai alapú elszigetelődés, a gazdasági enklavizáció veszélyét is.

Ebben a fejezetben korábbi kérdőíves vizsgálatok és kvalitatív megfigyelések alapján dokumentáljuk ezeket a változásokat, összekapcsoljuk a tőkefajták volumenét a

19 A szakirodalom részletesebb összefoglalójáért lásd Csata, 2015.

20 Lancee, Bram: *Immigrant performance in the labour market: Bonding and bridging social capital*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012.

21 Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014/2. 187–245.

22 A terjedelmi korlátok mellett ennek az is az oka, hogy „lehetőségstruktúrák” operacionalizálása nagyon komplex feladat (l. Aldrich–Waldinger, 1990), és egyes dimenziók megragadására nincsenek megbízható adataink.

munkaerőpiaci teljesítménnyel, és mérleljük a változások várható – parciális, a makrokontextustól elvonatkoztatott – hatásait a romániai magyarok jövőbeli pozícióira és gazdasági helyzetére vonatkozóan. Felhívjuk a figyelmet a bonding típusú társadalmi tőke fontosságára, amely nemcsak a jövedelmek mértékét határozza meg, hanem ragasztóanyaga az erősödő etnikai alapú gazdasági együttműködésnek is. Ennek két manifesztációjával ismerkedünk meg a fejezet végén: a fogyasztói etnocentrizmussal és az etnikai vállalkozásokkal.

5.1. AZ ERDÉLYI MAGYAROK ROMÁN NYELV-ISMERETÉNEK ÉS JÖVEDELMÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A 20. század folyamán Erdélyben a használt nyelvek státusa radikálisan megváltozott. A két világháború között, valamint a szocializmusban foganatosított, a magyar nyelv hivatalos és nyilvános használatát jogilag is korlátozó intézkedések miatt az évtizedek során a magyar nyelv megszűnt az eltérő nemzetiségűek közötti kommunikáció közös nyelve lenni, lingua francaként már csak nagyon szórványosan és csak a nagyon szűk privát szférában bukkan fel. A román nyelvi hegemonia megteremtése a nyilvános szférában a hatalom gyakorlásának a szimbolikus eszközévé vált, erősen aszimmetrikus helyzetbe hozva a többségi és a kisebbségi nyelveket.

A rendszerváltás után Romániában több, a kisebbségi nyelvek védelmében született jogszabály lépett érvénybe, és számos konkrét eredmény is megvalósult az oktatás és az adminisztráció többnyelvűsítésében. Ennek ellenére a hétköznapi interakciókban a magyar nyelv „jelölt” státusa megmaradt, az etnikailag vegyes területeken a román nyelv használata „alapértelmezett” maradt.²³ A kisebbségekkel szemben a román nyelv ismerete és használata továbbra is kizárólagos elvárás.²⁴ Annak ellenére, hogy a román nyelv primátusát és szimbolikus dominanciáját az erdélyi magyarok többsége legitimnek tartja,²⁵ az aszimmetrikus kétnyelvűségnek ez az állapota esélyhátrányt eredményezhet a kisebbségi anyanyelvűek körében. Ezek a hátrányok abból fakadnak, hogy a közös nyelv megtanulásának jelentős költségei és alternatív költségei vannak, a magyaroknak a formális kommunikáció többletkiadásokkal jár (például a

23 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, 2018.

24 Kiss Tamás: *Increasing Marginality, Ethnic Parallelism and Asymmetric Accommodation*. *Social and Political Processes Concerning the Hungarian Community of Transylvania*. *Minority Studies*, 2015/1. 33–69.

25 Horváth István: *Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között*. Erdélyi Társadalom, 2003/1. 20.

fordítási költségek miatt), a román nyelvű társalgásban pedig legitimációs és retorikai hátrányba kerülhetnek.²⁶

Ezek az esélyhátrányok még nagyobbak lehetnek, ha a román nyelvet nem sikerül a megfelelő mértékben elsajátítani. Az 1. táblázatban közölt adatok szerint ez a veszély az erdélyi magyarok körében egyre inkább fennáll, különösen a fiataloknál jelent növekvő problémát.²⁷ Gyorsan csökken azoknak a száma, akik hibátlanul beszélnek a román, és növekszik azoké, akik nem beszélnek nagyon jól.²⁸

1. táblázat: *Melyik kijelentés érvényes az Ön esetében a román nyelv ismeretét illetően? (15–29 év közötti erdélyi magyar fiatalok, %)*

	Erdélyi fiatalok (2008) N=1197	Erdélyi fiatalok (2013) N=1224
Anyanyelvem	1,3	1,6
Tökéletesen beszélek	40	26,2
Nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	33,4	34,6
Nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom értetni magam	17,6	28,8
Nagyjából értek és nehézségekkel meg tudom értetni magam	6,1	7,3
Alig egy pár szót tudok	1,5	1,4
Egy szót sem ismerek	0,2	0,2

Forrás: *Erdélyi Fiatalok, 2008-as és 2013-as vizsgálatok*

26 Grin, François: *On the costs of cultural diversity*. In: Philippe Van Parijs (ed.): *Cultural Diversity vs. Ethnic Solidarity*. DeBoeck & Larquier, Bruxelles, 2004. 189–202.; Csata Zsombor: *Reflections on the economic aspects of multilingualism in Transylvania*. Belvedere Meridionale, 2016/2. 53.

27 Az Erdélyi Fiatalok 2008 és 2013 vizsgálatokat a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet készítette. A véletlen minta 1197, illetve 1224 főből állt, és az erdélyi magyar 15–29 éves fiatalokra volt reprezentatív nemek, régiók, településtípusok és korcsoportok szerint.

28 A román nyelvi kompetenciák ahhoz mérten is nagyon alacsonyak, hogy az erdélyi magyar diákok az iskolakezdéstől az érettségig heti 4 órában tanulják a román nyelv és irodalmat, ezen felül pedig – egy középiskolás mérés szerint – átlagosan további heti három órát foglalkoznak a házi feladatokkal, ami alacsonyabb iskolai szinteken még több is lehet. Ez azt jelenti, hogy egy érettségig eljutott átlagos diák – csak a formális oktatásban – 2350 órát foglalkozik a román tanulással. Közérthetőbben: heti negyven órában, „főállásban”, másfél éven keresztül csak románul tanul. A vizsgálat a BBTE Szociológia Intézete és a Max Weber Társadalomkutató Központ (Kolozsvár) irányításával készült 2015-ben. A véletlen minta 1109 főből állt, és az erdélyi magyar középiskolásokra volt reprezentatív területi megoszlás, az iskolák és az osztályok profilja, valamint az évfolyamok szerint.

Egy 2009-ben készült kutatás szerint²⁹ azok a romániai magyarok, akik jól beszélnek románul, 34%-kal többet keresnek azokhoz képest, akik nem beszélnek jól vagy egyáltalán nem beszélnek a többség nyelvét. A különbség jelentős részét azonban nem az eltérő nyelvtudás magyarázza, hanem azok a tényezők, amelyek ezzel összefüggnek: a válaszadók neme, iskolai végzettsége és lakhelye (városi vagy falusi, székelyföldi-e vagy sem). A tisztánlátás végett ezeket a tényezőket egy közös lineáris regressziós modellbe vontuk be (2. táblázat). Ennek eredménye azt mutatja, hogy a román nyelvtudás hiánya akkor is kedvezőtlenül befolyásolja a jövedelmet, ha az említett tényezőket kontroll alatt tartjuk. Ráadásul ez a hatás a magasan képzettek körében nem érvényesül, jövedelemkülönbséget eredményez viszont azok körében, akik legfeljebb érettségivel rendelkeznek. A román nyelvtudás hiánya a képzetlenebbek körében okoz a leginkább jövedelemhátrányt, tovább rontva a leszakadók helyzetét.

2. táblázat: *Lineáris regressziós modell a jövedelem becslésére – erdélyi magyarok (standardizált regressziós együtthatók, N=1651)*

	Erdély	Székelyföld	Székelyföldön kívüli erdélyi régiók
Férfi	0,199***	0,115**	0,268***
Középiskolai végzettség (elemi és alapszintű végzettséghez viszonyítva)	0,105**	0,084*	0,119**
Felsőfokú végzettség (elemi és alapszintű végzettséghez viszonyítva)	0,300***	0,244***	0,333***
Városi lakhely	0,102**	0,093*	0,107**
Székelyföldi lakhely	0,076**	-	-
Jó románnyelv-tudás	0,085**	0,067*	0,108**
Determinációs együttható (R négyzet)	0,169	0,091	0,215

* 0.05>p>0.01

** 0.01>p>0.001

*** p<0.001

Csak a szignifikáns hatásokat közöltük.

Forrás: *Életünk fordulópontjai, 2. vizsgálat (2009)*

29 Az Életünk fordulópontjai 2. kérdőíves vizsgálatra 2008–2009-ben került sor a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet (Budapest), a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár) és a Max Weber Társadalomkutató Központ (Kolozsvár) irányításával. A 4017 fős minta nemek, korcsoportok és területi megoszlás szerint reprezentatív az erdélyi magyar népességre. A maximális mérési hiba 95%-os valószínűség mellett 1,5%.

A megfelelő román nyelvtudás hiányából fakadó munkaerőpiaci és jövedelmi különbségeket korábbi kutatások is igazolják. Egy 2008-as felmérés alapján például Horváth István is azt találta,³⁰ hogy a magyarok körében szignifikáns kapcsolat van a román nyelv használatának gyakorisága és a vagyoni-jövedelmi helyzet között (háztartás ellátottsága, jövedelem nagysága), amit annak a jeleként értelmez, hogy a többségi nyelv ismerete a mobilitás egyik fontos eszköze az erdélyi magyarok körében. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzősei körében készült vizsgálatban kimutattuk,³¹ hogy a magyar diplomások a románokhoz képest szignifikánsan kisebb arányban helyezkednek el a versenyszférában, és inkább dolgoznak olyan állami és önkormányzati állásokban, ahol a magyar nyelv használata követelmény (kultúra és oktatás) vagy törvényileg garantált (különböző hivatalok). A fiatalok karriertervezéséről szóló elemzésében Dániel Botond ezzel kapcsolatban kimutatta, hogy az erdélyi magyar fiatalok (ezen belül pedig különösen a székelyföldiek), bár nem zárkóznak el attól, hogy „román alkalmazóhoz kerüljenek, román munkatársakkal dolgozzanak együtt, azonban sokkal szívesebben helyezkednének el magyar munkakörnyezetben, komfortosabban éreznék magukat a mindennapi munkavégzés során.”³² Jó okunk van feltételezni, hogy a magyar fiatalok közül sokan a hiányosnak vélt nyelvtudásuk folytán „alultervezik” a karrierjüket, alacsonyabb fizetéssel is beérik, cserében azért, hogy magyar vagy többségében magyar nyelvi környezetben dolgozhassanak. Kínálati oldalon hasonló érvelésekkel találkozott Geambaşu Réka is az informatikai vállalkozókkal készült interjúiban, ahol többen arról számoltak be, hogy magyar fejlesztőket olcsóbban lehet alkalmazni, mert közülük sokak számára fontos, hogy anyanyelvi környezetben dolgozzanak. Egy magas hozzáadott értéket termelő, erősen tudásalapú iparágban fontos a „jó hangulat”, ami „egyebek mellett az etnikailag homogén, magyar munkaközösséget is jelenti, vagyis megfordítva, egy etnikailag heterogén munkaközösséget a munkavállalók nem tudnának jó hangulatúnak tekinteni. Ebben az értelemben a munkaadók arra irányuló törekvése, hogy magyar szoftverfejlesztőket vegyenek fel, gazdaságilag is racionális.”³³ Ezek után teljesen észszerű az is, hogy ezek a cégek a munkaerő-rekrutációban is elsődlegesen magyar hálózatokat használjanak.

Bár megbízható kvantitatív vizsgálat ebben a témában még nem készült, az említett példák alapján eléggé valószínű, hogy a munkaerőpiacon a nyelvtudás és a nyelvi környezet is erős szelekciós szempont, aminek a jelentőségét – véleményem szerint – az

30 Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről* 8. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2008.

31 Csata Zsombor – Dániel Botond – Pop Carmen: *Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon*. Erdélyi Társadalom, 2006/1. 7–27.

32 Dániel Botond: *Erdélyi magyar fiatalok jövőterveinek, munkaerő-piaci helyzetének, etnikai foglalkoztatásának vizsgálata*. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Pillók Péter (szerk.): *Mozaik 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés*. Belvedere Meridionale – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Szeged–Budapest, 2013. 196.

33 Geambaşu Réka: „A kódolás élvezete”. *A kolozsvári programozók*. Kézirat, 2017. 12.

eddiggi kutatások jelentősen alábecsülték. A nyelvtudás meghatározza az egyének karrierorientációját, és markánsabban jelen van a munkaadók mérlegeléseiben, mint ahogy eddig gondoltuk.

Chiswick és Miller³⁴ szerint a többségi nyelv ismeretét három tényező határozza meg: a nyelvi kitettség (beleértve a média szerepét), a nyelvtanulás hatékonysága és a nyelvtanuláshoz kapcsolódó gazdasági ösztönzők. A nyelvi kitettség erősen összefügg azzal, hogy mennyire intenzív a többséggel való érintkezés, és milyen gyakoriak a románokkal való kapcsolatok. A magyarok növekvő földrajzi koncentrációja miatt azt feltételezzük, hogy a jövőben még alacsonyabb lesz az interakció-sűrűség a románok és a magyarok között, ez pedig azt fogja jelenteni, hogy egyre kevesebben fognak jól tudni románul – feltéve, ha az oktatás hatékonysága és a román nyelv iránti kereslet-ösztönzők³⁵ nem változnak. Azt valószínűsítjük tehát, hogy intézményi körülmények és a makrokontextus változatlansága mellett az erdélyi magyarok jövedelemhátránya a romló román nyelvtudás miatt a továbbiakban is növekedni fog.

5.2. A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A MUNKAERŐPIACI TELJESÍTMÉNY KAPCSOLATA

A többségi nyelv elsajátításában és eredményes használatában fontos szerepe van a románokkal való kapcsolatoknak. Számítalan korábbi elemzés alapján a kapcsolatokról viszont úgy gondoljuk, hogy a nyelvtudástól független, önálló hatásuk is van a munkaerőpiaci esélyekre.³⁶ Ebben az alfejezetben a tágabban értelmezett társadalmi tőke hatásait vizsgáljuk az erdélyi magyarok jövedelmi helyzetére.

A társadalmi tőke jelentésének, operacionalizálásának, eredetének, formáinak és következményeinek vizsgálata könyvtárnyi szakirodalmat tesz ki. A terjedelmi korlá-

34 Chiswick, Barry R. – Miller, Paul W.: *The economics of language: International analyses*. Routledge, 2007. 6–10.

35 A román nyelvoktatás gyenge hatékonyságával és a román tanulásának motivációival kapcsolatban I. Szilágyi N. Sándor: *De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală?* Alterra. 1998/7. 131–148.; Tódor Mária Erika: *A kódváltás és az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvpedagógiai összefüggései*. Magyar Pedagógia, 2005/105. 41–58.; Benő Attila: *Hogyan tanulják a magyar gyerekek a román nyelvet az erdélyi iskolákban? Problémák és lehetőségek*. Székelyföld, 2012. május. 123–130. A médiakitettséggel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az ezredfordulót követően jelentősen átalakultak az erdélyi magyarok médiafogyasztási szokásai. Egyre többen kapcsolódtak be a magyarországi magyar médiatérbe, a román nyelvű médiafogyasztás pedig csökkent, l. Kiss Tamás: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*. In: *Erdélyi Társadalomtudományi Lexikon*. Jakabffy Elemér Alapítvány – Transindex, Kolozsvár, 2015. A tömbben élők pedig az átlaghoz képest is egyre kevesebb román médiatartalmat követnek, a kitettség tehát ebben az értelemben is csökken.

36 Nagy bánatunkra a nyelvtudás és a társadalmi tőke hatásait nem tudjuk egy közös modellben megvizsgálni, sajnos nem készült olyan kérdőíves kutatás, ahol ezek a változók együtt szerepeltek volna.

tok miatt itt nincs lehetőségünk egy kimerítően részletes, az erdélyi magyarok sajátos helyzetéhez igazított konceptualizálást és operacionalizálást módszeresen végigvinni. Ehelyett kiválasztottunk egy olyan kortárs elemzést, a Bram Lancee-ét,³⁷ amely célkitűzéseiben, módszereiben és adatigényében a leginkább hasonlít a mi szándékainkhoz – ráadásul a szakirodalom kitűnően fókuszált áttekintését is adja.

Akárcsak mi, az etnicitást Lancee is egyéni erőforrásnak tekinti, az etnikailag homogén és heterogén kapcsolatok (társadalmi tőke) és a nyelvi kompetenciák (humán-tőke) hatását vizsgálja az egyének munkaerőpiaci teljesítményére (munkanélküliségi kockázat, munkahelyi státus és jövedelem).³⁸ A bonding és a bridging tőkefajtákat nagyjából az etnikumok közötti, illetve az etnikumon belüli kapcsolatoknak felelteti meg. Mivel az etnikai kisebbség és a többség egyaránt birtokolhat az egyén munkaerőpiaci sikere szempontjából hasznos erőforrásokat, a bonding nem kizárólag a „boldogulást” (*get by*) és a bridging nem mindig a „haladást” (*get ahead*) segíti – mint ahogy azt gyakran feltételezik.³⁹ Lancee mindkét változat esetében különbséget tesz a társadalmi tőke strukturális és kognitív összetevői között. Az előbbieket magukat a kapcsolatokat, „huzalokat” (*wires*) jelentik, azok kiterjedtségét és intenzitását, utóbbiak pedig a „csomópontokat”, olyan, „a támogatás, a viszonyosság és a bizalom percepciójához kapcsolódó attitűdöket és értékeket, amelyek elősegítik az erőforrások cseréjét”.⁴⁰

A bonding társadalmi tőke sűrűre szőtt, személyes kapcsolatokat és erős személyközi bizalmat (*thick trust*) takar. A bridging ezzel szemben „strukturális lyukakban”⁴¹ létrejövő ritkább és lazább kötések jelent, amelyek viszont összekötik a különböző szocioökonómiai kategóriák mentén kialakult kisvilágokat (osztály, korcsoportok, etnikum stb.). Kognitív összetevője a „*thin trust*”, amely nem annyira a személyekbe, hanem a modern társadalom intézményeibe vetett bizalomnak (*confidence*) és a durkheimi értelemben vett organikus szolidaritásnak feleltethető meg.

A társadalmi tőkefajták Lancee-féle modelljét valamelyest módosítottuk azzal, hogy a klasszikus granovetteri definíció mentén az „erős” és a „gyenge” kötések is beemeltük a modellünkbe.⁴² Ezt némileg leegyszerűsítve az „erős” kötéseknek a csa-

37 Lancee: *Immigrant performance*...

38 Hogy egyéni vagy közösségi erőforrásként tekintünk a társadalmi tőkére, annak most másodlagos jelentősége van. Lancee vizsgálata a hollandiai és németországi bevándorlókra vonatkozik, fogalmi hálóját és a kutatás analitikus kerete viszont öshonos, történelmi kisebbségek helyzetének a vizsgálatára különösebb fenntartások nélkül alkalmas. Lásd Lancee: *Immigrant performance*...

39 Narayan, Deepa: *Bonds and bridges: social capital and poverty*. In: Isham, Jonathan – Kelly, Thomas – Ramaswamy, Sunder (eds.): *Social capital and economic development: well-being in developing countries*. Edward Elgar, Northampton, MA, 2002. 58–81.

40 Lancee: *Immigrant performance*... 18.

41 Burt, Ronald S.: *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press, Cambridge, 1995.

42 Granovetter, Mark: *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, 1973/6. 1360–1380.

ládi, a „gyenge” kapcsolatoknak pedig a családon kívülről mobilizálható nexusokat tekintettük. Az elemzésben használt dimenziókat az alábbi táblázat foglalja össze:

3. táblázat: Az egyéni társadalmi tőke összetevői a kisebbségi magyaroknál

Összetevők	Típusok	Erős	Gyenge
Strukturális	bridging	román családi kapcsolatok	családon kívüli román kapcsolatok
	bonding	magyar családi kapcsolatok	családon kívüli magyar kapcsolatok
Kognitív	bridging	bizalom a családban (vegyes családok)	általánosított bizalom, bizalom a románokban
	bonding	bizalom a családban (magyar családok)	bizalom a magyarokban

Saját elemzésünkben először ezeknek a társadalmi tőkefajtáknak a változását vizsgáljuk az erdélyi magyarok körében, egy 2000-ben és egy 2012-ben készült kérdőíves felmérés⁴³ alapján.

A társadalmi tőke *strukturális összetevőit* a két vizsgálatban egy-egy hálózati kérdéssoron keresztül mérték, amely arra kérdezett rá, hogy az alanyok a különböző élethelyzetekben számíthatnak-e más emberek segítségére, illetve vannak-e körülöttük olyan személyek, akikkel barátkozni szoktak, társas tevékenységben közösen részt vesznek. Mi ezek közül összesen öt ilyen szituációt vizsgáltunk,⁴⁴ mindegyikhez há-

43 A Társadalmi kapcsolatháló Erdélyben-kutatás (TKE 2000) a Max Weber Társadalomkutató Központ (Kolozsvár) keretében készült 2000-ben, Veres Valér egyéni projektjeként (az adatok részletes feldolgozásához l. Veres 2005). Az Erdélyre kiterjedő, személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves mérés magyar mintája 925 esetet tartalmaz. A 2012-ben készült CCCDC-RIRNM kutatást a Trans-Objective Consulting Intézet végezte a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársainak a bevonásával (kutatásvezető: Kiss Tamás – Etnobarométer 2012). Ennek keretében 1192 magyar személyt kérdeztek meg. Mindkét minta nemek, korcsoportok és területi megoszlás szerint reprezentatív az erdélyi magyar népességre. A maximális mérési hiba 95%-os valószínűség mellett 3,2, illetve 2,8%. A szerző ezúttal is kifejezi köszönetét a kutatás koordinátorainak, hogy az adatokat felhasználhatta az elemzéshez.

44 A TKE 2000 vizsgálat nyolc ilyen élethelyzetet vizsgált, az Etnobarométer 2012 csupán ötöt. Az összehasonlíthatóság kedvéért csak a mindkettőben közös szituációkra vonatkozó adatokat dolgoztuk fel. Ezek az alábbiak voltak: 1. „Ön volt-e vendégségben valakinél, vagy fogadott-e vendéget az elmúlt 3 hónapban?”, 2. „Van-e olyan személy, vannak-e olyan személyek, akikkel közösen eljárnak szórakozni (bárokba, kirándulni, színházba, sporteseményekre stb.)?”, 3. „A családtagokon kívül szokott-e ön időnként egészen személyes, bizalmas dolgokról, problémákról elbeszélgetni?”, 4. „Tegyük fel, hirtelen pénzre lenne szüksége. Vannak-e olyanok, akiktől ilyenkor kölcsönkérne?”, 5. „Időnként szükségünk van az életben valami tanácsra, hivatalos ügyben segítségre, befolyásra. Vannak olyan emberek az ön környezetében, akikre ilyenkor számíthat?”

rom-három személyt lehetett felsorolni, ennek megfelelően a kapcsolatok száma 0 és 15 között változhatott. A kérdőívben rögzítették ezeknek a viszonyoknak a természetét (család/első fokú rokon, más rokon, szomszéd, barát, ismerős), a kapcsolatszemély nemét, életkorát, végzettségét és nemzetiségét. A 3. táblázatban bemutatott operacionálizálásnak megfelelően mi a viszony természetére és a kapcsolatszemély nemzetiségére vonatkozó adatokat dolgoztuk fel.

4. táblázat: *A társadalmi kapcsolatok kiterjedtsége az erdélyi magyarok körében (2000, 2012)*

	TKE 2000 (N=892)		CCDC-RIRNM 2012 (N=1192)	
	átlag	szórás	átlag	szórás
kapcsolatok száma összesen	4.65	3.06	3.92	3.06
családi kapcsolatok	1.28	1.50	1.28	1.57
családon kívüli kapcsolatok	3.37	2.65	2.64	2.60
magyar kapcsolatok	3.90	3.02	3.39	2.83
román kapcsolatok	0.35	0.90	0.43	1.19
családon belüli magyar kapcsolatok	1.10	1.43	1.19	1.51
családon kívüli magyar kapcsolatok	2.78	2.54	2.20	2.37
családon belüli román kapcsolatok	0.04	0.26	0.06	0.38
családon kívüli román kapcsolatok	0.30	0.82	0.30	0.91

Forrás: TKE 2000 és CCDC-RIRNM 2012 vizsgálatok

Az eredmények azt mutatják, hogy 2012-ben az erdélyi magyarok átlagosan 4–4,5 mozgósítható kapcsolatot említettek,⁴⁵ ezek közül csupán minden tizedik etnikailag heterogén, azaz román személlyel létrejött kapcsolat. Minden ötödik magyar embernek van „használható” román kapcsolata, ez a szórványtelepüléseken értelemszerűen magasabb (37%), a tömbben alacsonyabb (9%). A kapcsolatok egyharmada családon belülre, kétharmada családon kívülre mutat. Családon belül ritkábbak az etnikailag vegyes kapcsolatok (5%), családon kívül viszont gyakoribbak (11,4%).

A két felvétel közötti időszak változásait illetően azt feltételeztük, hogy a magyarok „tömbösödésével” párhuzamosan egyre kevesebb magyarnak lesznek román kapcsolatai. Ezt azonban nem tudtuk ellenőrizni, mert a magyarok településenkénti arányát tekintve a két minta nagyon hasonlít egymásra, a 2012-es adatokban a szórványosodás nem érhető tetten. Ezért van az, hogy 2000-ben is ugyanúgy 20%-ra tehető azok-

45 Az hajszálpontosan azért nem állapítható meg, mert nem tudni, hogy a mintának az a 15%-a (187 személy), aki egyetlen nexust sem említett, az azért nem tette-e, mert tényleg nincs neki ilyen, vagy pedig egyszerűen nem válaszolt a kérdésre. A későbbi regressziós modelljeinket a teljes mintára futtattuk le.

nak az aránya, akik a felsorolt élethelyzetekben románok segítségét (is) kérték. A két felmérés között eltelt tizenkét évben egyedül a családon kívüli magyar kapcsolatok száma csökkent (és ezzel együtt a kapcsolatok átlagos száma is), minden egyéb mutató viszont változatlan maradt.

5. táblázat: *A román kapcsolatokkal rendelkezők aránya a magyarok aránya szerint elkülönített településkategóriákban (2000, 2012, százalékok)*

	TKE 2000 (N=924)	CCDC-RIRNM 2012 (N=1029)
szórvány (20% alatt)	38,7	37,1
kisebbség (20–39,9%)	26,0	28,1
paritás (40–59,9%)	15,0	13,9
magyar többség (60–89,9%)	15,2	11,9
magyar dominancia (90% fölött)	6,9	8,6
Erdély összesen	18,8	17,2

Forrás: TKE 2000 és CCDC-RIRNM 2012 vizsgálatok

A társadalmi tőke *kognitív összetevőjének* vizsgálatára még korlátozottabbak voltak a lehetőségeink, a 2012-es mérés csak az általánosított bizalmat és az egyes etnikai csoportokkal szembeni bizalmat mérte, a 2000-es kutatás pedig egyáltalán nem tartalmazott a bizalomra vonatkozó kérdéseket. Az eredmények azt mutatják (6. táblázat), hogy az erdélyi magyarok körében nagyon alacsony az általánosított bizalom, és a magyarokhoz képest jóval kevesebben bíznak a románokban.

6. táblázat: *A bizalom mértéke az erdélyi magyarok körében*⁴⁶ (CCDC-RIRNM 2012, %)

általánosított bizalom	8,1
bizalom a magyarokban	79,9
bizalom a románokban	56,3

Forrás: CCDC-RIRNM 2012 vizsgálat

46 A bizalom változatait az alábbi kérdésekkel mértük: „Általában véve, Ön szerint a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább óvatosnak kell lenni az emberi kapcsolatok terén?” (Általában a legtöbb emberben megbízhatunk / Jobb, ha óvatosabbak vagyunk az emberekkel való kapcsolatainkban), illetve „Ön mennyire bízik a magyarokban/románokban?” (teljesen megbízik bennük, inkább megbízik bennük, nem nagyon bízik bennük). A táblázatban közölt százalékok az affirmatív válaszok arányát jelölik.

Második lépésben megvizsgáltuk, hogy a kapcsolatok kiterjedtsége és etnikai jellege összefüggésben van-e az alanyok jövedelmi helyzetével. Bár a kauzalitás iránya nem egyértelmű, a szakirodalom alapján azt feltételeztük, hogy minél kiterjedtebb az egyén kapcsolathálója, és minél inkább tartalmaz a családon és az etnikai csoporton kívüli kötéseket, annál valószínűbb, hogy jobban keres, és kevésbé van kitéve a szegénység kockázatának is. Hasonlóan pozitív hatást kapcsoltunk a bizalomhoz is. A hipotézisek tesztelésére regresszioelemzéseket végeztünk, amelyek során először csupán a társadalmi tőke mutatóit emeltük be a modelljeinkbe. A második, bővített változatot viszont kiegészítettük azokkal a szociodemográfiai kontrollváltozókkal, amelyek maguk is hatással lehetnek a jövedelmi helyzetre.⁴⁷

7. táblázat: A háztartások egy főre jutó ekvivalens jövedelmét becsülő lineáris regressziós modell (RON-ban – 2012)

Változó	Változóértékek	Egyszerű modell			Bővített modell		
		B	std. h.	szign.	B	std. h.	szign.
Determinációs együttható (Igazitott R négyzet)		0.036			0.327		
Konstans		614.522	33.966	.000	971.861	65.850	.000
Strukturális társadalmi tőke	családon belüli magyar kapcsolatok	-14.918	8.966	.096	-11.962	7.780	.124
	családon kívüli magyar kapcsolatok	33.909	5.849	.000	10.336	5.755	.073
	családon belüli román kapcsolatok	5.382	36.765	.884	-12.043	31.387	.701
	családon kívüli román kapcsolatok	23.377	15.506	.132	-17.265	14.185	.224
Kognitív társadalmi tőke	általánosított bizalom	27.948	50.456	.580	-51.775	43.026	.229
	bizalom a magyarokban	44.889	31.571	.155	55.950	27.223	.040
	bizalom a románokban	58.677	39.085	.134	15.131	34.534	.661
Korcsoportok	20–29 év (referenciakategória)						
	15–19 év				85.774	81.930	.295
	30–59 év				57.728	39.385	.143
	60+				232.341	55.660	.000
Nem	Férfi (referenciakategória)						
	Nő				-62.225	24.682	.012

47 Mivel a TKE 2000 kutatás nem tartalmazott bizalommal kapcsolatos kérdéseket, a modelleket csupán a CCCDC-RIRNM 2012 kutatás adatain futtattuk le.

Változó	Változóértékek	Egyszerű modell			Bővített modell		
		B	std. h.	szign.	B	std. h.	szign.
Családi állapot	Hajadon, nőtlen (referenciakategória)						
	Házas, vagy élettársi viszonyban él				-107.257	37.942	.005
	Elvált, özvegy				-205.215	50.218	.000
Iskolai végzettség	Egyetem (referenciakategória)						
	Elemi				-594.543	68.775	.000
	Általános				-553.973	45.655	.000
	Szakiskola				-427.486	41.952	.000
	Érettségi				-301.294	37.292	.000
Gazdasági aktivitás	Alkalmazott (referenciakategória)						
	Önfoglalkoztató, vállalkozó				70.081	47.682	.142
	Nyugdíjas				-40.500	40.840	.322
	Háztartásbeli				-157.137	53.536	.003
	Diák vagy egyetemi hallgató				-139.114	63.827	.030
	Munkanélküli				-303.007	46.974	.000
	Egyéb inaktív				-235.381	67.669	.001
A település lakosságszáma	2000 fő alatt (referenciakategória)						
	2–10 000				36.497	33.145	.271
	10–100 000				90.827	40.819	.026
	100 000 fő felett				184.888	47.893	.000
Régió	Székelyföld (referenciakategória)						
	Partium				-60.427	39.659	.128
	Közép-Erdély				53.645	58.000	.355
	Észak- és Dél-Erdély				46.828	53.624	.383
A magyarok százalékos aránya a községben, városban	90% felett (referenciakategória)						
	60–89.9%				95.731	34.362	.005
	40–59.9%				-8.845	83.278	.915
	20–39.9%				57.324	53.275	.282
	20% alatt				113.417	67.214	.092

std. h. – standard hiba; szign. – szignifikancia

Forrás: CCCDC-RIRNM 2012 vizsgálat

Az alapmodell eredményei azt mutatják, hogy a jövedelem szempontjából a magyar családon kívüli kapcsolatoknak van egyedül jelentősége: minél több távolabbi rokoni, baráti, ismerősi kapcsolatot tud valaki mobilizálni a felsorolt élethelyzetekben, annál magasabb a családjában az egy főre jutó ekvivalens jövedelem. A románokkal való intenzívebb kapcsolattartás nem befolyásolja a jövedelmeket, az etnikai csoporton kívüli kötések, a bridging tőkeként címkézett erőforrás gazdaságilag tehát nem hasznosul. Arra is számítottunk, hogy eltérő etnikai összetételű környezetben ez a hatás eltérően érvényesül – például a szórványvidékeken, ahol a magyarok jelentős kisebbségben vannak, a románokkal működtetett kapcsolatok fontosabbak lesznek az anyagi érvényesülésben. Alapmodellünket ezért a magyarok százalékos aránya szerinti öt kategóriában külön-külön lefuttattuk, de jelentős különbséget ebben a tekintetben nem észleltünk (8. táblázat). Egyedül a színmagyar településeken számítanak a családon belüli román kapcsolatok, de itt a hatásuk éppen fordított. Paritásos nemzetiségi megoszlás mellett a magyar kapcsolatok kiterjedtsége felértékelődik, lényegesen többet magyaráz a jövedelmek eltéréseiből ott, ahol a magyarok aránya 20 és 60% között van.

8. táblázat: *A háztartások egy főre jutó ekvivalens jövedelmének meghatározói (nemek és magyarok településenkénti aránya szerint elkülönített kategóriákban) – 2012 – standardizált lineáris regressziós együtthatók*

		Nemek		Magyarok aránya a községben/városban (%)				
		férfi	nő	0–19,9	20–39,9	40–59,9	60–89,9	90–100
Strukturális társadalmi tőke	családon belüli magyar kapcsolatok	-.022	-.053	-.045	-.038	.038	-.049	-.015
	családon kívüli magyar kapcsolatok	.161***	.174***	.158***	.341***	.265*	.203***	.069
	családon belüli román kapcsolatok	.014	.000	.024	.067	-.095	.084	-.113*
	családon kívüli román kapcsolatok	.060	.030	-.069	-.032	.229	-.064	.074
Kognitív társadalmi tőke	általánosított bizalom	.064	-.011	-.097	.117	.269*	.091	.000
	bizalom a magyarokban	.056	.034	.175*	-.009	-.398**	-.050	.052
	bizalom a románokban	-.006	.099*	.060	.151	.417**	-.001	.082
R négyzet		0.029	0.033	0.083	0.153	0.274	0.066	0.033

* 0.05>p>0.01 ** 0.01>p>0.001 *** p<0.001; p – szignifikancia

Forrás: CCCDC-RIRNM 2012 vizsgálat

Az alapmodellben a társadalmi tőke kognitív összetevője, a bizalom változó hatás-sal van a jövedelmekre annak függvényében, hogy egy településen mekkora a magyar-
rok aránya. Erős etnikai polarizáció mellett az erőteljes generalizált bizalom növelheti
a jövedelmi esélyeket, csakúgy, mint a románok iránti bizalom. Ezeken a települése-
ken erősebb a verseny a társadalmi pozíciókért az etnikai csoportok között, és azok-
nak a magyaroknak nagyobb a jutalma, akik felszabadultabban mozognak ebben az
interetnikus térben. A bővített modell szerint a kevésbé polarizált etnikai környezet-
ben valószínűleg ennek az ellenkezője igaz: éppen a magyarok iránti nagyobb bizalom
jár jövedelmi előnyökkel.

Hasonló eredményeket hozott a jövedelmi szegénység meghatározóival kapcsola-
tos modellünk is, itt ugyanúgy a magyar „gyenge kötések” szerepe a fontosabb (9.
táblázat). Azoknál kisebb a szegénység kockázata, akiknek kiterjedtebb a különböző
élethelyzetekben a családon kívül mobilizálható magyar kapcsolathálózatuk. Nagy a
valószínűsége annak is, hogy a csekély általánosított bizalom is összefügg a szegén-
séggel, ennek a kauzalitása viszont jó eséllyel fordított. Ráadásul mivel nagyon keve-
sen vannak a mintában olyanok, akik bíznak az emberekben (8,1%), ez a kapcsolat
nem is szignifikáns.

9. táblázat: A jövedelmi szegénység kockázatának a determinánsai (logisztikus reg-
resszió) – 2012

Változó	Változóértékek	B	Std. h.	Wald	szign.	Exp(B)
Konstans		-1.149	0.190	36.445	0.000	0.317
Strukturális társadalmi tőke	családon belüli magyar kapcsolatok	0.002	0.051	0.001	0.972	1.002
	családon kívüli magyar kapcsolatok	-0.161	0.039	16.97	0.000	0.851
	családon belüli román kapcsolatok	0.064	0.213	0.089	0.765	1.066
	családon kívüli román kapcsolatok	-0.101	0.097	1.087	0.297	0.904
Kognitív tár- sadalmi tőke	általánosított bizalom	-0.602	0.349	2.977	0.084	0.548
	bizalom a magyarokban	-0.081	0.178	0.208	0.649	0.922
	bizalom a románokban	0.102	0.219	0.218	0.641	1.108
R ² (Nagelkerke) = 0,036						

B – standardizálatlan logisztikus regressziós együttható; std. h. – standard hiba;
Wald – Wald-együttható; szign. – szignifikancia; Exp(B) – esélyhányados; R² (Nagel-
kerke) – R² (Nagelkerke-együttható)

Forrás: CCCDC-RIRNM 2012 vizsgálat

A társadalmi tőke és a jövedelmek viszonyáról – az említett kivételekkel – ezek az adatok azt sugallják, hogy az erdélyi magyarok esetében mind a strukturális, mind pedig a kognitív dimenzióban általában az etnikai homofília a kifizetődőbb. A saját etnikumon belüli, bonding típusú gyenge kötések, kognitív vonalon pedig a magyarok iránti erősebb bizalom jár nagyon enyhe, de szignifikáns jövedelmi előnyökkel. Ugyanakkor azt is valószínűsítik, hogy a románokkal kialakított hídkapcsolatok általában nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, nem segítik elő a jobb boldogulást (get ahead) a munkaerőpiacon. Modelljeink magyarázó ereje azonban gyenge, és a következtetés szembemegy a szakirodalom fő narratívájával, éppen ezért további ellenőrzésre és árnyaltabb vizsgálatra szorul. Megállapításaink tehát mindaddig hipotézisértékűek maradnak, amíg további kutatások nem igazolják őket.⁴⁸

5.3. A BONDING TÁRSADALMI TŐKE TÁRGYIASULÁSA – A GAZDASÁGI ETNOCENTRIZMUS ÉS AZ ETNIKAI VÁLLALKOZÁSOK

Az említettek alapján két okból is érdemes az összekötő (bonding) tőkével folytatni a vizsgálódást. Bár a változásokat nem sikerült tetten érni, továbbra is logikus az a feltételezés, hogy a magyarok földrajzi koncentrálódásával növekedni fog a szerepe, kevesebb magyarnak lesz kapcsolata a többségi etnikum tagjaival, illetve egyre kevesebb lesz a „mozgósítható” román nexus.⁴⁹ Másrésztől láthattuk, hogy bővülése – a magyar „gyenge kötések” gyarapodása – jövedelmi előnyökkel járhat.

A társadalmi tőkefajták kapcsán mindeddig egyéni terminusokban beszéltünk. Az összekötő társadalmi tőke azonban, például a kérdőívekben mért kölcsönös segítség-

48 Az említett kutatások érvényességén és megbízhatóságán egyaránt lenne javítanivaló. Érvényességi szempontból a „súlyosságuk” sorrendjében az alábbi problémák merültek fel: 1. A CCCDC-RIRNM 2012 vizsgálatban az egyéni jellemzők és teljesítmény alapján magyarázzuk az egy főre jutó ekvivalens jövedelmet, pedig az az összes családtag jellemzőinek és teljesítményének az eredője. A kérdőívben sajnos az egyéni jövedelmet nem mérték. 2. Még pontosabban és árnyaltabban kellene operacionalizálni és mérni a társadalmi tőke különböző dimenzióit. 3. Regressziós modelljeinkben nem sikerült kiküszöbölni sem a fordított kauzalitás, sem az endogenitás problémáját (pl. a bizalom és a jövedelmek között). Megbízhatósági szempontból: 1. Kisebbségi mintán mindig felmerül a probléma, hogy szórványban az erősebb etnikai kötődésű, etnikailag jobban beágyazott alanyok láthatóbbak, ezért könnyebb őket elérni. Valószínűsíthető, hogy minden, a véletlenszerűség elvét szigorúan betartató szabály ellenére a szórványban felülréprezentáltak a kevésbé asszimilálódott magyarok. 2. Nagyobb elemszámú mintákra lett volna szükség ahhoz, hogy az említett hatásokat a társadalom különböző rétegein pontosabban megvizsgáljuk. Szinte bizonyos, hogy az etnikailag heterogén kapcsolatok jelentősége különböző foglalkozáskategóriákban eltérő. 3. Az elemzés során nem foglalkoztunk a kapcsolatok redundanciájával az említett 5 interakciós helyzetben – ez némileg változtathat a kapcsolatok aggregált (etnikai) heterogenitásán is.

49 Ezt ellensúlyozhatja az interneten keresztüli kapcsolattartás, illetve az ideiglenes földrajzi mobilitás lehetősége – például autópályán egyszerűbb lenne az ingázás a régiók között, ezzel együtt intenzívebb kapcsolatépítés a különböző etnikumok között.

nyújtás, erősítheti az etnikai csoporton belüli társadalmi szolidaritást és bizalmat. Ahol pedig bizalom van, ott alacsonyabbak a tranzakciós költségek, kevesebbet kell költeni a gazdasági interakciók felügyeletére, szerződés kikényszerítésére stb.,⁵⁰ ezeket az összegeket fejlesztésre, beruházásra vagy akár jóléti célokra lehet fordítani. Magasabb bizalom és szolidaritás mellett ugyanakkor alacsonyabb a korrupció és a járadékvadászat, hatékonyabb a közjavakkal való gazdálkodás is. A társadalmi tőke tehát kollektív erőforrásjellegűt kap.

Az etnikai csoporton belüli „korlátozott szolidaritásnak” és „kikényszeríthető bizalomnak”⁵¹ azonban nemcsak oka, hanem egyben következménye is a csoporton belüli nagyobb interakció-sűrűség. Ez azt is jelenti, hogy az azonos etnikumúak hajlamosak az ügyeiket egymással intézni, beleértve a gazdaságiakat is – egymástól kérnek segítséget, egymással kötnek üzletet, egymással dolgoznak, egymástól vásárolnak. A szolidaritás az együttműködés normatív dimenziója, a közös érték-elkötelezettség, kollektív identitásreprezentációk mentén aktiválódik. A bizalom inkább kognitív síkon segíti elő az együttműködést – garanciákat tartalmaz arra nézve, hogy az együttműködés a megegyezett feltételek szerint megy végbe.

5.3.1. Gazdasági etnocentrizmus

A kollektív bonding típusú társadalmi tőke egyik látható, megfogható megnyilvánulási formája a gazdasági etnocentrizmus. Ide sorolunk minden olyan gazdasági (fogyasztói) diszpozíciót és döntést,⁵² amely az (erdélyi) magyar termékek vagy szolgáltatások preferálásában nyilvánul meg – függetlenül attól, hogy emögött haszonmaximalizáló racionalitás vagy morális szempontok vannak.

Az erdélyi magyarok gazdasági etnocentrizmusát az elmúlt években több kutatásban is mértük.⁵³ Az operacionalizálási próbálkozások közül a legösszetettebb egy 2008-ben készült kérdéssor,⁵⁴ amely hat hipotetikus helyzetben kérdez rá az alanyokra: mennyire tartják fontosnak, hogy azonos etnikumú partnerrel bonyolítsanak le

50 Orbán Annamária – Szántó Zoltán: *Társadalmi tőke*. Erdélyi Társadalom, 2005/2. 55–70.

51 Portes: *Social capital*...

52 Shimp, Terence A.: *Consumer ethnocentrism: The concept and a preliminary empirical test*. Advances in Consumer Research, Volume 11, 1984. 285–290.

53 Csata Zsombor – Deák Attila: *Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében*. Közgazdász Fórum, 2010/95. 31–48.; Csata Zsombor: *A fogyasztói magatartás etnikai vonatkozásai a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében* – Kutatásjelentés. BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munkaképző Kar, Kolozsvár, 2014.

54 Az idézett kutatás a Társadalmi szolidaritás és etnikumközi viszonyok Romániában c. országos kérdőíves vizsgálat, melynek felvételére 2008 október–novemberében került sor a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, valamint az Erdélyi Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja koordinálásában. A teljes minta 1723 esetet tartalmaz (ebből 607 magyar nemzeti-ségű), és területi eloszlás, nemek és korcsoportok szerint reprezentatív.

valamilyen gazdasági tranzakciót. Ebből a hat változóból egy aggregált mutató készült,⁵⁵ aminek az átlagait és a szórását az alábbi táblázat mutatja:

10. táblázat: *A gazdasági etnocentrizmus mutató átlagértéke és szórása, etnikai bontásban (0-tól 6-ig terjedő skálán, N=587)*

	Átlag	Szórás
Székelyföldi magyarok	2,68	1,76
Magyarok	2,27	1,69
Erdélyi románok	1,53	1,33
Románok	1,84	1,41
Székelyföldi magyarok	2,68	1,76

Forrás: *Etnobarométer 2008 vizsgálat*

Az etnikai bontásban vizsgált eredmények azt mutatják, hogy a romániai magyar kisebbség gazdasági etnocentrizmusa mindegyik hipotetikus tranzakciós helyzetben nagyobb mértékű, mint a románoké. Az összevont mutatóban a 0-tól 6-ig terjedő skálán az erdélyi románok 1,53-as, az erdélyi magyarok 2,27-es átlagot értek el, a különbségek természetesen szignifikánsak. A különbség azt jelzi, hogy az erdélyi magyarok gazdasági etnocentrizmusa nem pusztán nacionalista attitűdök általános, reflektálatlan lenyomata, hanem a kisebbségi státus valamiféle kollektív, tudatos megélésével is összefüggésben van, a bonding típusú tőkeként definiált társadalmi erőforrás egyik megnyilvánulásáról van szó.

Ezt igazolja a regressziós modellünk is (11. táblázat), amely szerint az erdélyi magyarok gazdasági etnocentrizmusáért leginkább a románokkal szembeni bizalmatlanság a felelős, de a többségi nemzettel való kapcsolattartás hiánya vagy alacsony intenzitása is etnocentrikusabb piaci magatartást valószínűsít. Valamivel gyengébb, de szintén pozitív parciális hatása van a székelyföldi lakhelynek, ehhez képest a szórányhelyzetben élők etnikai érzékenysége szignifikánsan alacsonyabb.

55 A változók az alábbiak voltak: 1. „Hajlandó-e többet fizetni a termékért, ha azt Romániában/Magyarországon gyártották?” 2. „Képzeld el, hogy vásárláskor egy román, egy magyar és egy roma eladó közül választhatsz. A kínálat, minőség és ár tekintetében nincs különbség. Ön inkább melyiküktől vásárolna?” 3. „Képzeld el, hogy lehetősége lenne rá, hogy plusz jövedelem fejében bérbe adja lakását! Ha választania kellene, inkább kinek adná ki?” 4. „Hajlandó lenne a lakbér bizonyos hányadáról lemondani annak fejében, hogy magyar bérlője legyen?” 5. „Ha el kéne adjon egy, a tulajdonában lévő telket, milyen mértékben lenne hajlandó eladni azt egy román-nak/magyar-nak?” 6. Egyetértés azzal, hogy „Természetes, hogy egy magyar alkalmazó előnyben részesítsen egy magyar személyt, egy román ellenében, mert jobban megbízhat benne.” Az új változó így 0-tól 6-ig vehet fel értékeket, a magasabb pontszám magasabb fokú gazdasági etnocentrizmust jelent.

11. táblázat: A gazdasági etnocentrizmus meghatározóinak lineáris regressziós modellje (2008, N=587)

	Standardizálatlan regressziós együttható	Standard hiba	Standardizált regressziós együttható
Konstans	2.885	0.207	
Székelyföldi lakhely	0.301*	0.145	0.098
Magyar többség a településen	- 0.097	0.179	-0.023
Fele-fele arányú megoszlás	-0.235	0.189	-0.057
Magyarok kisebbségben a településen	-0.462**	0.184	-0.129
Magyarok szórványban a településen (10 százalék alatt)	0.002	0.251	0.001
Vegyesházasság a családban	-0.337	0.252	-0.055
Románokkal való kapcsolattartás intenzitása (sűrűsége)	-0.083***	0.025	-0.140
Általános bizalom	-0.089	0.175	-0.020
Bizalom a románokban	-0.665***	0.141	-0.189
Determinációs együttható (R négyzet)	0.125		

* 0,05>p>0,01 ** 0,01>p>0,001 *** p<0,001; p – szignifikancia

Forrás: *Etnobarométer 2008 vizsgálat*

Bár változatos tranzakciós szituációkra és cselekvési projekciókra vonatkoznak, a gazdasági etnocentrizmusra vonatkozó becsléseink csak diszpozíciókat jelölnek. Sajnos keveset tudunk arról, hogy valós élethelyzetekben a vásárlók ténylegesen hogyan döntenek, választásaikban mennyire játszik aktív szerepet az etnocentrizmus, ezzel kapcsolatos kutatások még nem készültek Erdélyben. Adataink csak azt támasztják alá, hogy létezik az etnikai szolidaritás alapján artikulálódó kooperációs igény az erdélyi magyarok körében, amire etnikai piacot lehet építeni, és hogy az említett változók alapján viszonylag jól behatárolható az a célcsoport, amely érzékenyebb lehet a sajátosan etnikai referenciájú, magyar nyelven közvetített üzenetekre.

5.3.2. Etnikai vállalkozások

Az etnikai alapú összekötő társadalmi tőke gazdasági objektíválódása inkább az etnikai vállalkozások elterjedésében érhető tetten. Erdélyben az utóbbi években egyre több olyan üzleti célú kezdeményezés jelenik meg, amely tudatosan magyar fogyasztókat szeretne meghódítani magának, a magyarok etnikai szolidaritására apellálva piaci versenylőnyre próbál szert tenni. Látható jelei vannak annak is, hogy a nagyobb cégek a marketingstratégiájukban az erdélyi vagy a székelyföldi magyar vásárlókat külön fogyasztói szegmentumként kezelik.

Ennek a piaci szegmentumnak az egyik legnagyobb szereplője a Merkúr áruházlánc, amelyet egy korábbi helyi kisboltláncot átalakítva hoztak létre, először Székelyudvarhelyen. Az üzletlánc jelenleg öt székelyföldi városban tizenkét üzletet működtet, és a multinacionális kereskedők (Lidl, Kaufland stb.) sikeres versenytársaként van jelen. A cégnek jelenleg több mint 500 alkalmazottja van, és 2017-ben 41 millió euró feletti forgalmat bonyolított le.

Ennek jelentős része az általa forgalmazott Góbé termékekből származik, amelyet egy sajátos marketingkonceptió alapján egyfajta márkatermékként értékesítenek. A Góbé 64 székelyföldi termelő több mint 350 termékét fogja össze, amelyek azonos arculattal jelennek meg saját üzleteikben és a viszonteladóknál egyaránt. A Góbé ugyan kereskedelmi márkaként viselkedik, de mivel egyedi helyi termelők termékeit promóválja és forgalmazza, leginkább közösségi márkaként lehet rá tekinteni.

A Merkúr székelyföldi üzletláncként reklámozza magát, és mivel minden Góbé termékük kizárólag székelyföldi, a logó, az arculati elemek is mind Székelyföldre utalnak (hagyományos székely falukép alapján kitalált, stilizált elemek). Bár a menedzsment regionális brandként definiálja a Góbét, ahová bármelyik székelyföldi termelő bekapcsolódhat, a beszállítóik egyelőre kizárólag magyarok. Ezek alapján nem véletlen tehát, hogy a vevők számára a termékek egy etnikai alapú hozzáadott értéket is hordoznak. Erre az identitásra csak ráerősít az, hogy a Merkúrban nagy mennyiségben forgalmaznak magyarországi termékeket is.

Az etnoregionális szolidaritás még látványosabb kommodifikációja zajlik egy nemrégiben piacra vitt székely termék, az Igazi Csíki Sör esetében is. Ezt a márkát – jelentős magyarországi hátszéllel – 2014-ben hozták létre, és a termékimázs kialakításában kizárólag a székelyek történelméből, néprajzi és kulturális hagyatékából inspirált szimbólumokat és narratívákat használtak, üzeneteiket kizárólag magyarul fogalmazták meg. Az erre épített marketingmodell kezdetben sikeres volt, a sörmanufaktúra akkor került a figyelem középpontjába, amikor a holland multinacionális vállalat, a Heineken Romania beperelte a céget az Igazi Csíki Sör márkanev használata miatt. Ők ugyanis korábban már levédtek a név – szerintük hasonló – román fordítását, a Ciuc Premiumot, melyet szintén a Székelyföldön, Csíkszeredában palackoznak. Az Igazi Csíki Sörnek, úgy tűnik, kapóra jött a jogvita, ugyanis lehetővé tette, hogy a fogyasztók egyfajta Dávid–Góliát-harcot lássanak a kis székelyföldi sörmanufaktúra és a helyi termelőt ellehetetlenítő, szívtelen, merőben profitorientált *multicég* között. A kampánynak köszönhetően a helyiek bojkottálni kezdték a Székelyföld létezését egyik nyilatkozatában megkérdőjelező Heineken termékeit. A nyilvános vitába beszállt a magyar kormány is, és azzal fenyegetőzött, hogy válaszként megtiltja a Heineken-termékeken a piros csillagnak – mint totalitárius szimbólumnak – a használatát. A márkanev körüli jogvita végül kiegyezéssel véget ért, és Tiltott Csíki Sörként továbbra is népszerű a székelyföldi magyar fogyasztók körében, magyarországi terjeszkedése viszont nem volt sikeres, és 2016/17-ben már jelentős veszteséget halmozott fel.

Az említett példák jól szemléltetik, hogy a régió magyar népességének korlátozott szolidaritására és kikényszeríthető bizalmára épülő üzleti modell sikeres lehet a Székelyföldön. Ehhez az is hozzájárul, hogy az egyes termék koncepciók az etnikai markerek mellett más fogyasztásetikai elemeket is sikeresen integrálnak (regionalizmus, globalizációellenesség, környezettudatosság, biokultúra stb.). A jelenség joggal tekinthető tehát az etnikai fogyasztás egyfajta kollektív megnyilvánulásának is.⁵⁶

Antropológiai szempontból érdekes az a további kérdés is, mennyiben járulnak hozzá az életképes magyar vállalkozások, brandek, termékek és gazdasági kooperációs gyakorlatok az etnikai-regionális identitás további megerősítéséhez, vagy éppen ellenkezőleg: elindítják-, gyorsítják-e az említett kulturális markerek erózióját. Az eddigiek alapján csupán annyit mondhatunk, hogy az EU-s piaci dereguláció talaján a fogyasztói ösztönzés klasszikus eszközeit használva spontán módon hozzájárulnak a kétnyelvűség fejlődéséhez és a hivatalos román nyelvi hegemonia csökkentéséhez a régióban.

5.4. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

A gazdaságfejlesztési stratégiák készítői, a szakértők és a politikusok is egyetértenek abban, hogy a magyarok társadalmi pozícióinak a javításához az oktatáson és a gazdasági intézmények fejlesztésén keresztül vezet az út. A magyar nyelvű oktatási rendszer jelentős mértékben a kisebbségi vezetők és döntéshozók felügyelete alatt áll, irányítását, szervezését, minőségét – a folyamatos finanszírozási problémák ellenére – érdemben befolyásolni tudják. A gazdaságot ezzel szemben elsősorban a piac spontán folyamatai irányítják, intézményi környezetének kialakításában az etnicitás szerepe kevésbé jelentős. Távolról sem beszélhetünk olyan intézményi párhuzamosságokról a gazdaság területén, mint amilyenek az oktatásban, a kultúrában vagy az egyházban vannak jelen.⁵⁷ A fejezet során bemutatott megfigyelések és empirikus adatok alapján azonban kijelenthető, hogy az etnicitás szerepe növekvőben van a gazdasági folyamatok, interakciók vezérlésében és ez összefügg azzal, hogy növekszik a magyarok földrajzi koncentrációja Erdélyben.

A bevezetőben – neoinstitutionalista logikában – abból indultunk ki, hogy az etnicitás szerepe a gazdasági folyamatok koordinációjában azon múlik, hogy 1. milyen a regulációs környezet, mennyire jól működnek a gazdasági együttműködés zavartalan-ságát, a szabad versenyt garantáló intézmények, mekkora a bizalom ezekben az intézményekben és általában a gazdasági szereplőkben; 2. mekkorák a pozicionális és kulturális különbségek az egyes etnikumok között, amelyek meghatározhatják a

56 Lewis, Tania – Potter, Emily: *Ethical consumption: A critical introduction*. Routledge, 2013.

57 Kiss T.: *Increasing Marginality...*

preferenciáik különbözőségét. Alacsony fokú bizalom és magas divergencia mellett az etnicitás jelentősége felerősödik a gazdaságban.

Arról, hogy Romániában mennyire működnek demokratikusan és hatékonyan a reguláció intézményei, csak relatív értelemben beszélhetünk. Konszenzus van viszont arra nézve⁵⁸ – és ebben a tanulmányban is láthattuk –, hogy az intézményekbe vetett bizalom, az általánosított bizalom és az etnikumok közötti bizalom egyaránt alacsony. Több empirikus felvétel is igazolja, hogy a románok és a magyarok között a pozicionális különbségek növekednek, erősödnek a jövedelmi különbségek, az etnicitás mentén nőnek a társadalmi egyenlőtlenségek.⁵⁹ A kulturális különbözőségek mértéke szintén csak viszonyítási standardok mentén állapítható meg, a nyelvek közötti távolság azonban egy olyan objektív tény, amin nem lehet változtatni. Határozott véleményünk az, hogy a nyelvi különbségek gazdasági szerepével nem foglalkozott eleget a szakirodalom és alábecsülte a jelentőségét,⁶⁰ ezért nagyon fontos, hogy ezen a területen további elemzések készüljenek. Nagyon fontos fejlemény például, hogy romlik a magyarok román nyelvtudása, és ezt bünteti a piac. A román nyelv elsajátítása pedig egyre nagyobb erőfeszítést igényel,⁶¹ mert: 1. az intézményes oktatás hatékonysága nagyon csekély, és bár történtek pozitív változások, a korszerűsítéssel állandó lemaradásban van; 2. a műholdas televíziózással és az internet elterjedésével csökken a román média-kitettség; 3. a magyar népesség tömbösödésével és az etnikailag integrált intézmények

58 Csata Zsombor: *Confiance ou scepticisme: l'évaluation des institutions civiles et politiques en Roumanie*. In: Sossa, Dorothé (ed.): *Nouvelles démocraties et socialisation politique. Etude comparée des cas du Bénin, du Burkina Faso et de la Roumanie*. L'Harmattan, Paris, 2011, 181–204.

59 Csata Zsombor: *Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben*. Erdélyi Társadalom, 2017/1. 81–104.

60 Lásd például Brubaker et al. 2006, akik a kolozsvári interetnikus viszonyokról szóló könyvükben ugyan egy teljes fejezetet szentelnek a nyelvhasználatnak, a gazdasági vonatkozásokra legfeljebb utalásokat tesznek, azokat nem gondolják módszeresen végig. Itt-ott felbukkan ugyan, hogy a románnyelv-tanulás, nyelvhasználat „erőfeszítés” a magyarok számára, a nyelvváltás „diszkomfortérzetet” okozhat, de ezek nem részei a főnarratívának. Nehezen is lehetnének, hiszen ha elismerik 1. az etnicitás és a nyelv erőteljes összefonódását Erdélyben, és 2. hogy a román nyelv ismerete a magyarok számára nem adott (mint a levegővétel), hanem erőfeszítést, befektetést, ráfordítást igényel, jelentős haszonáldozat-költséggel jár, tehát tagadhatatlanul egy objektíve megragadható, kitapintható és pontosan mérhető erőforrás, akkor újra kellene gondolni az etnicitás társadalmilag megkonstruált voltáról szóló tézisük érvényességét Erdélyben. De akár tekinthetjük az etnicitást társadalmi felépítménynek, ki is dobhatjuk ezt a fogalmat az elemzésekből (mint ahogy azt a nyelvközgazdászok teszik Quebec vagy Svájc esetében), de attól még a nyelvi különbségek és a vele járó aszimmetriák megmaradnak, nem lesz egyenlőbb a társadalom, a lényeg tehát nem változik. Az etnicitás erőforrásjellegéről vitatkozhatunk, a nyelvtudásáról viszont nem. Az etnikai határok lehetnek képlékenyek, a nyelvek viszont nem azok. A nyelv gazdasági érvekről bővebben l. Grin, François: *Langue et différentiels de statut socio-économique en Suisse*. Office Fédéral de la Statistique, Berne, 1997; Vaillancourt, François: *Language and socioeconomic status in Quebec: measurement, findings, determinants, and policy costs*. International Journal of the Sociology of Language, 1996/1. 69–92.

61 A reciprok kétnyelvűség hasonlóan, de annak az esélyei minimálisak, ezzel kapcsolatban l. Csata: *Reflections...*

számának növekedésével⁶² egyre kisebb lesz a személyes, face-to-face román–magyar interakciók sűrűsége; 4. ennek aggregált hatásaként csökken a motiváció is a román nyelv megtanulására. És ezt láthatóan nem képes ellensúlyozni az a fenyegetettség, hogy a magyarok rosszabb állásokban és gyengébb fizetésért lesznek kénytelenek dolgozni a romániai munkaerőpiacon. A nyelvi hátrányból fakadó jövedelemkülönbségek megszüntetésének észszerű és egyedüli méltányos megoldása lehetne a szimmetrikus kétnyelvűség – a területi alapon koercív nyelvi rezsim⁶³ – bevezetése azokon a területeken, ahol a magyarok relatív többségben vannak. Erről azonban a román politikum hallani sem akar, tehát az esélyei minimálisak.⁶⁴

Ebben a tekintetben egy további fontos fejlemény, hogy az EU-s csatlakozással a magyarországi és az európai piacok elérhetősége egyszerűbbé vált, csökkentek a külföldi munkavállalás tranzakciós költségei, emellett olcsóbb lett és lerövidült az utazás is. Ehhez képest a románnyelv-tanulás és ezzel összefüggésben a román etnikai határok átlépésének költségei nem változtak, vagy egyenesen növekedtek. Egyre több – különösen a magyar tömbvidékeken élő – erdélyi magyar fiatal számára észszerű döntés lehet tehát az, hogy inkább az angolt tanulja meg, és külföldön vállal munkát, mert annak a tanulási költségei alacsonyabbak (magasabb a médiakitettség, hatékonyabbak a tanulási módszerek), pozitívabbak a lélektani diszpozíciók⁶⁵ (barátságosabb az iskolai számonkérés és a kikényszerítés módja), ráadásul – ha nagyon szükséges – a románokkal is meg tudja értetni magát. Bár teljes intézményesülése egyelőre nagyon távolinak tűnik, és valószínűleg soha nem valósul meg, a folyamatok spontán evolúciója

62 Itt elsősorban az oktatás, a kultúra, az egyház és részben a helyi adminisztráció intézményeire gondolunk, de nemcsak: az erdélyi nagyvárosokban például a magángazdaság (elsősorban ingatlanépítések) terjeszkedésével egyre inkább beszűkülnek az ingyen használható közterek. A rekreációs lehetőségeket egyre inkább privatizálják (a sport kapcsán l. Péter László: *Romania: Private Sport Sector at the Crossroads of Past Socialism and Present Capitalism*. In: Laine, Antti – Vehmas, Hanna (eds.): *The Private Sport Sector in Europe. A Cross-National Comparative Perspective*. Cham, Springer, 2017. 287–308.), a szabadidős szolgáltatásokért fizetni kell, az emberek irányított, felügyelt körülmények között vehetik igénybe. A spontán interakciók lehetősége beszűkül (pl. foci a grunden), ami nem kedvez az etnikumközi találkozásoknak sem, hiszen minél inkább szervezést igényel, annál valószínűbb, hogy a már létező, etnikailag integrált intézmények hálózatán keresztül fog megvalósulni.

63 Van Parijs, Philippe: *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford University Press, 2011; Csata: *Reflections...*

64 Csata Zsombor – Marác László K.: *Prospects on Hungarian as a Regional Official Language and Szeklerland's Territorial Autonomy in Romania*. International Journal on Minority and Group Rights, 2016/2. 530–559.

65 A gazdasági vonatkozások mellett a pszichológiai tényezők jelentőségét is méltánytalanul elhanyagolta a szakirodalom, holott óriási a jelentősége annak, hogy az idegennyelv-tanulás és -használat során az alanyok milyen formában és milyen visszajelzéseket kapnak a kompetens használóktól. A románnyelv-tanulás általában formalizáltabb és szigorúbb, néha észszerűtlenül magas a mérce, gyakoribbak a negatív szankciók. Az angol számonkérése fesztelenebb és lazább, iskolában és az iskolán kívül egyaránt. Ez a különbség már önmagában elég ahhoz, hogy a gyerekek eltérő diszpozícióit magyarázza az angol, illetve a román tanulásával kapcsolatban.

mentén az angol, mint lingua franca további erősödésére számíthatunk. Az ebben rejlő lehetőségeket és kihívásokat a különböző interetnikus társadalmi projektek tervezésében érdemes komolyabban fontolóra venni.⁶⁶

A dolgok jelenlegi állása mellett a nyelvgazdasági tényezők tehát a diverzitás csökkenésének és a párhuzamos társadalmak további erősödésének kedveznek a román-magyar viszonyban. Az etnikai alapú polarizációt tovább növelheti annak a megtapasztalása, hogy a románokkal kötött bridging típusú kapcsolatok általában nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Elemzésünkéből meglepő módon az derült ki, hogy az erdélyi magyarok nagy többsége számára ezek nem járnak relatív munkaerőpiaci vagy gazdasági előnyökkel. Ez az eredmény azonban még további ellenőrzésre szorul.

A munkaerőpiacon kívül pedig általában akkor járhat egy román kapcsolat relatív rekreációs előnnyel, ha nincs hasonló magyar alternatíva. Minél kevésbé ismeri valaki a román nyelvet, annál nagyobb a diszkomfort és az erőfeszítés mértéke egy románnal való társalgásban. Ha pedig már tökéletesen uralja a nyelvet, és észrevétlenül boldogul, még mindig ott van a „nyelvi főhajtás” hegemon működő intézménye, ami arra emlékeztetheti, hogy anyanyelve másodrangú, szükségtelen, és hogy a „hasonló megbecsülés” elve nem érvényesül.⁶⁷ Távolról sem gondoljuk, hogy minden magyart minden románnal való érintkezésben ez az érzékenység jellemezne. Számunkra csupán az egyik változó egy olyan modellben, amely az etnikai homofíliát a nyelvi aszimmetriával magyarázza.

Az eddigiek összefoglalásaképpen elmondhatjuk, hogy a román gazdaság regulációs környezetének anomáliái (szűnni nem akaró korrupció, járadékvadászat, részrehajlás stb.), az intézményekkel és általában az emberekkel kapcsolatos bizalmatlanság, a kétnyelvűség aszimmetriája, a románokkal kialakított kapcsolatok elmaradó gazdasági hozadéka és a magyar népesség földrajzi koncentrációja olyan egymással összefüggő tényezők, melyek együttesen hozzájárulhatnak a bonding típusú kapcsolatok további felértékelődéséhez, az etnikai alapú fragmentáció növekedéséhez, az etnikailag integrált intézményrendszer további konszolidálódásához. A gazdasági életben nem beszélhetünk még az oktatáshoz, az egyházhoz vagy a kultúrához mérhető etnikai párhuzamosságokról, de számos jelét látjuk annak, hogy az etnicitás szerepe az egyéni döntésekben és intézményi szinten egyaránt erősödőben van.

Individuális szinten láthattuk, hogy a bonding típusú kapcsolatok jobban hasznosulnak a gazdaságban, de nagyon erős a fogyasztói etnocentrizmus is, az erdélyi magyarok közel fele, ha tehetné, inkább egy magyartól vásárolna. Az idézett vizsgálatokból kiderült, hogy az etnocentrikus piaci preferenciák azokra jellemzőek inkább, akik

66 Az angol mint lingua franca gazdasági előnyeiről l. Liu, Amy H.: *Standardizing diversity: the political economy of language regimes*. University of Pennsylvania Press, 2015.

67 Van Parijs: *Linguistic Justice*... 142.

magyar tömbvidéken, „etnikai burokokban” élnek, és bizalmatlanok a románokkal szemben, nem függ viszont a vásárlók nemétől, korától, iskolai végzettségétől és vagyoni helyzetétől sem. Az Erdély különböző szegleteiből érkező, Kolozsváron tanuló magyar diákokra vonatkozó vizsgálat azt is kimutatta, hogy a román nyelvi kompetenciák hiánya is szignifikánsan befolyásolja azt, hogy a fogyasztók etnikai alapon döntenek. Minden jel arra mutat tehát, hogy a magyar népesség földrajzi koncentrációjával és a román nyelvtudás romlásával párhuzamosan az etnocentrikus gazdasági diszpozíciók várhatóan tovább fognak erősödni.

Intézményi szinten az etnikai vállalkozások helyzetét érdemes figyelemmel követni. Az etnikailag szervezett gazdaság intézményesülése valójában az utóbbi években, főként a közigazgatás decentralizációját és az ország uniós csatlakozását követően erősödhetett fel, addig a működése garantálásának feltételei meglehetősen hézagosak voltak. A decentralizáció lehetőséget teremtett arra, hogy az önkormányzatok és az általuk létrehozott gazdaság- vagy vállalkozásfejlesztő civil szervezetek önálló etnikai projekteket kezdeményezzenek és hozzanak létre a piacon. Ennek egyik objektiválódása a Székelyföldön a „székely termék” védjegyek megjelenése, amelyek több – most már egymással konkurens – termelői és disztribúciós hálózatba szervezve próbálják értékesíteni a helyi, székely vállalkozók termékeit.⁶⁸ Bár a működtetésükkel kapcsolatban folyamatos problémák merülnek fel, ez a szegmentum folyamatosan növekszik és további bővülése várható.

Az említett második feltétel, az uniós kereskedelmi jog bevezetése zavartalan lehetőséget teremt a magyar nyelv használatára a fogyasztói piacon. Ennek köszönhető, hogy az utóbbi időben nemcsak az önkormányzati patronátussal működő egységek, hanem ezektől független magánvállalkozók is kezdik felismerni a magyar nyelvű marketingben és ezáltal az etnikai piacon rejlő lehetőségeket. Egyre több olyan regionális termék jelenik meg, amely kommodifikálja azokat a pozitív jelentéseket, amelyeket a közösen megélt és formált történelmi tapasztalatra hivatkozva a „székely” jelző köré épít.

Ezeknek a kezdeményezéseknek a gazdasági hatása egyelőre nagyon korlátozott: távolról sem mondhatjuk, hogy jelentősen hozzájárulnának a magyar lakosság gazdasági helyzetének érdemi javításához. Az erdélyi magyar társadalom szempontjából a jelentőségük egyelőre sokkal inkább csak szimbolikus, de hasznos funkciójuk van például abban, hogy a piaci dereguláció farvizén bevigyék a kétnyelvűséget a gazdaságba, és ezen keresztül kitegyék a szélesebb nyilvánosság elé.

A jelenlegi regulációs feltételek fennmaradása mellett valószínű viszont, hogy ennek a típusú „etnikai piacnak” a további bővülése várható, és jó esély van arra is, hogy manifeszt funkcióját – a magyar vállalkozások gyarapodását, a magyar üzleti élet fejlesztését – is nagyobb mértékben lesz képes ellátni. Ennek a várakozásnak az a „fo-

68 Gáll: *Fából vaskarika?*...

gyasztói etnocentrizmus” ad alapot, amelynek fontosabb jellemzőit ebben a fejezetben bemutattuk.

A terjedelmi korlátok miatt, és mert az egyéni hatása nem volt szignifikáns, a bridging tőke jelentőségével ebben a dolgozatban keveset foglalkoztunk. Teljességgel jogosnak érezzük azonban azokat az aggályokat, amelyeket a bridging tőke kollektív szűköségével kapcsolatban a szakirodalom megfogalmaz.⁶⁹ Társadalmi értelemben a bridging tőke segít ellensúlyozni azokat az anomáliákat, amelyet a bonding tőke felerősödése, túlbujánzása okozhat, mint amilyen a mássággal szembeni averzió, a csoporton kívüliekkel szembeni kirekesztés és intolerancia, ami komoly társadalmi feszültségek és konfliktusok forrása lehet. A bridging tőke krónikus hiányának azonban – ahogyan a bevetőben is jeleztük – nemcsak a társadalmi, hanem a gazdasági következményei is fájdalmasak lehetnek. Ezek közül a legfontosabb az információs potenciál csökkenése, tehát hogy a magyar vállalkozók megfelelő kapcsolatok híján lemaradhatnak olyan értékes piaci információkról, korszerű üzleti megoldásokról, amelyek fontosak lennének a gyarapodáshoz, és ezzel komparatív hátrányba kerülnek a versenytársakkal szemben. Ezt a hátrányt valószínűleg az erősödő magyarországi kormányzati és üzleti befolyás csak részlegesen tudja ellensúlyozni – az erdélyi magyar termékek például nehezen találhatnak magyarországi piacokat. Kollektív szinten a gazdaság országos szintű, vertikális integrálatlansága a magyar többségű régiók további lemaradásához vezethet. Nagyon valószínű, hogy a bridging kapcsolatok leépülése együtt jár a románnyelv-tudás romlásával is, aminek a kézzel fogható veszteségei egyes iparágakban – például a székelyföldi turizmusban – korábban is mérhetőek voltak.⁷⁰

IRODALOM

- Aldrich, Howard E. – Waldinger Roger: *Ethnicity and entrepreneurship*. Annual Review of Sociology, 1990/1. 111–135.
- Alesina, Alberto – La Ferrara, Elia: *Ethnic diversity and economic performance*. Journal of Economic Literature, 2005/3. 762–800.

69 Putnam, Robert D.: *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York, 2001; Orbán-Szántó: *Társadalmi tőke...*

70 A román nyelvtudás hiányából fakadó nehézségekről bővebben l. Csata és Pásztor jelentését a Kovászna megyei vidéki turizmus helyzetéről: Csata Zsombor – Pásztor Gyöngyi: *Összehasonlító régiótanulmány a vidéki turizmusra és a foglalkoztatottságra vonatkozóan Bihar és Kovászna megyében*. OTP Consulting, Bukarest, 2015. Ebben a tekintetben beszédes az is, hogy a Székelyföldre érkező turisták kevesebb mint fele román, többségük az állam által szubvencionált, gyógykezelési célú „nyudíjasjegyekkel” érkezik, l. Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföld turisztikai régió. Kérdőíves, fókuszcsoporthoz és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research, Kolozsvár, 2013.

- Benő Attila: *Hogyan tanulják a magyar gyerekek a román nyelvet az erdélyi iskolákban? Problémák és lehetőségek*. Székelyföld, 2012. május.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton University Press, 2018.
- Burt, Ronald S.: *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press, Cambridge, 1995.
- Chiswick, Barry R. – Miller, Paul W.: *The economics of language: International analyses*, Routledge, 2007.
- Csata Zsombor – Dániel Botond – Pop Carmen: *Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon*. Erdélyi Társadalom, 2006/1. 7–27.
- Csata Zsombor – Deák Attila: *Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében*. Közgazdász Fórum, 2010/95. 31–48.
- Csata Zsombor: *Confiance ou scepticisme: l'évaluation des institutions civiles et politiques en Roumanie*. In: Sossa, Dorothé (ed.): *Nouvelles démocraties et socialisation politique. Etude comparée des cas du Bénin, du Burkina Faso et de la Roumanie*. L'Harmattan, Paris, 2011, 181–204.
- Csata Zsombor: *The Social Determinants of Entrepreneurial Activity in Rural Transylvania*. *Studia Sociologia*, 2012/1. 101–124.
- Csata Zsombor: *A fogyasztói magatartás etnikai vonatkozásai a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében – Kutatásjelentés*. BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munkaképző Kar, Kolozsvár, 2014.
- Csata Zsombor: *Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania*. Erdélyi Társadalom (Transylvanian Society). 2015/3. 31–46.
- Csata Zsombor – Pásztor Gyöngyi: *Összehasonlító régiótanulmány a vidéki turizmusra és a foglalkoztatottságra vonatkozóan Bihar és Kovászna megyében*. OTP Consulting, Bukarest, 2015.
- Csata Zsombor: *Reflections on the economic aspects of multilingualism in Transylvania*. *Belvedere Meridionale*, 2016/2. 51–65.
- Csata Zsombor – Marácz László K.: *Prospects on Hungarian as a Regional Official Language and Szeklerland's Territorial Autonomy in Romania*. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2016/2. 530–559.
- Csata Zsombor: *Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben*. Erdélyi Társadalom, 2017/1. 81–104.
- Dániel Botond: *Erdélyi magyar fiatalok jövőterveinek, munkaerőpiaci helyzetének, etnikai fogyasztásának vizsgálata*. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Pillók Péter (szerk.): *Mozaik 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés*. Belvedere Meridionale – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Szeged–Budapest, 2013. 169–198.

- Eriksen, Thomas Hylland: *Economies of ethnicity*. In: Carrier, James G. (ed.): *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK – Northampton, MA: Edward Elgar, 2005. 353–369.
- Gáll Zoltán: *Fából vaskarika? avagy: lehet-e a székely termék világmárka?* Pro Minortate, 2011/2. 54–71.
- Geambaşu Réka: „A kódolás élvezete”. *A kolozsvári programozók*. Kézirat, 2017.
- Granovetter, Mark: *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, 1973/6. 1360–1380.
- Granovetter, Mark: *Economic action and social structure: The problem of embeddedness*. *American Journal of Sociology*, 1985/3. 481–510.
- Granovetter, Mark: *The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs*. In: Portes, Alejandro (ed.): *Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity and Entrepreneurship*. Russell Sage Foundation, New York, 1995. 128–162.
- Grin, François: *Langue et différentiels de statut socio-économique en Suisse*. Office Fédéral de la Statistique, Berne, 1997.
- Grin, François: *On the costs of cultural diversity*. In: Philippe Van Parijs (ed.): *Cultural Diversity vs. Ethnic Solidarity*. DeBoeck & Larrier, Bruxelles, 2004. 189–202.
- Harford, Tim: *Messy: How to be creative and resilient in a tidy-minded world*. Little Brown Book Group, Hachette UK, 2016.
- Horváth István: *Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között*. Erdélyi Társadalom, 2003/1. 7–23.
- Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről* 8. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2008.
- Kiss Tamás: *Vállalkozástörténetek Erdélyben*. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 23–128.
- Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. Regio, 2014/2. 187–245.
- Kiss Tamás: *Increasing Marginality, Ethnic Parallelism and Asymmetric Accommodation. Social and Political Processes Concerning the Hungarian Community of Transylvania*. *Minority Studies*, 2015/1. 33–69.
- Kiss Tamás: *Az erdélyi magyarok médiafogyasztása*, In: *Erdélyi Társadalomtudományi Lexikon*. Jakabffy Elemér Alapítvány – Transindex, Kolozsvár, 2015.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföld turisztikai régió. Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research, Kolozsvár, 2013.
- Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Cham, Springer, 2018.

- Lancee, Bram: *Immigrant performance in the labour market: Bonding and bridging social capital*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2012.
- Lewis, Tania – Potter, Emily: *Ethical consumption: A critical introduction*. Routledge, 2013.
- Light, Ivan – Gold, Steven J.: *Ethnic Economies*. CA: Academic Press, San Diego, 2000.
- Liu, Amy H.: *Standardizing diversity: the political economy of language regimes*. University of Pennsylvania Press, 2015.
- Narayan, Deepa: *Bonds and bridges: social capital and poverty*. In: Isham, Jonathan – Kelly, Thomas – Ramaswamy, Sunder (eds.): *Social capital and economic development: well-being in developing countries*. Edward Elgar, Northampton, MA, 2002. 58–81.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán: *Társadalmi tőke*. Erdélyi Társadalom, 2005/2. 55–70.
- Ottaviano, Gianmarco I. P. – Peri, Giovanni: *The economic value of cultural diversity: evidence from US cities*. Journal of Economic Geography, 2006/1. 9–44.
- Page, Scott E.: *The Difference: How the Power of Diversity Creates Better Groups, Firms, Schools, and Societies*. Princeton University Press, 2008.
- Papp Z. Attila – Márton János: *Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szociodemográfiai jellemzői*. In: Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 463–522.
- Papp Z. Attila: *Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiai és értelmezései*. In: Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában* (l. fennebb). 463–522.
- Péter László: *Romania: Private Sport Sector at the Crossroads of Past Socialism and Present Capitalism*. In: Laine, Antti – Vehmas, Hanna (eds.): *The Private Sport Sector in Europe. A Cross-National Comparative Perspective*. Cham, Springer, 2017. 287–308.
- Portes, Alejandro: *Social capital: Its origins and applications in modern sociology*. Annual Review of Sociology, 1998/1. 1–24.
- Portes, Alejandro – Sensenbrenner, Julia: *Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action*. American Journal of Sociology, 1993/6. 1320–1350.
- Putnam, Robert D.: *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster, New York, 2001.
- Putnam, Robert D.: *E pluribus unum: Diversity and community in the twentyfirst century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture*. Scandinavian Political Studies, 2007/2. 137–174.
- Shimp, Terence A.: *Consumer ethnocentrism: The concept and a preliminary empirical test*. Advances in Consumer Research, Volume 11, 1984.

- Szabó Árpád Töhötöm: *Etnikai különbségtétel a paraszti gazdaságban*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010.
- Szabó Árpád Töhötöm: *Dairy Cooperative in the Making: History, Ethnicity and Local Culture in an Economic Enterprise*. Erdélyi Társadalom (Transylvanian Society), 2015/3. 31–46.
- Szilágyi N. Sándor: *De ce nu-și pot însuși copiii maghiari limba română în școală?* Altera. 1998/7.
- Tai Landa, Janet: *Trust, ethnicity, and identity: beyond the new institutional economics of ethnic trading networks, contract law, and gift-exchange*. University of Michigan Press, 1994.
- Tódor Mária Erika: *A kódváltás és az aszimmetrikus kétnyelvűség nyelvpedagógiai összefüggései*. Magyar Pedagógia, 2005/105. 41–58.
- Vaillancourt, François: *Language and socioeconomic status in Quebec: measurement, findings, determinants, and policy costs*. International Journal of the Sociology of Language, 1996/1. 69–92.
- Van Parijs, Philippe: *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford University Press, 2011.
- Wickström, Bengt-Arne – Tai Landa, Janet: *Interethnic relations, informal trading networks, and social integration: imitation, habits, and social evolution*. Journal of Bioeconomics, 2018/3. 263–286.

6. ERDÉLYI MAGYAROK: KISEBBSÉG, POLITIKAI KÖZÖSSÉG VAGY DIASZPÓRA?

A fejezet az erdélyi magyar közösséget mint politikai entitást mutatja be. Már a címmel is jelezni próbáltuk, hogy több olyan szereplő (hatalmi központ) van, amely a közösség feletti befolyását valamilyen formában érvényesíteni akarja. A legfontosabbak: a román nemzetállam (amelynek a szemszögéből az erdélyi magyarok nemzeti-ség, nemzeti kisebbség vagy etnikum¹), az erdélyi politikai elit (amelynek ideológiájában az erdélyi magyarok önálló politikai közösséget alkotnak, vagy azzá kellene válniuk), illetve Magyarország (amely számára az erdélyi magyarság a határon túli nemzetrészek egyike vagy diaszpóra²). Ezeket Brubaker sokat idézett tanulmánya alapján egymással kölcsönösen függőségi viszonyban lévő, ugyanakkor relatív autonómiát élvező társadalmi mezőknek foghatjuk fel.³ A kölcsönös függőség azonban nem jelent az egyes mezők között szimmetrikus viszonyrendszert.

Az itt következő fejezet szerkezete szintén ezt a hármas tagolást követi. Elsőként az erdélyi magyarok Románián belüli politikai integrációját mutatjuk be. Ennek fontos meghatározója a kisebbségpolitikai rezsim, amely a magyar politikai elit mozgásterét kijelöli. Emellett – közvélemény-kutatási eredményekre alapozva – arra is kitérünk, hogyan jelenik meg a magyar közösség a többség szemében. Mennyire tartják a románok jogosnak a magyar etnopolitikai követeléseket, milyen sztereotípiák élnek bennük a magyarokkal kapcsolatban, és mennyire tekintik őket a román politikai közösség/nemzet részének. A második rész az erdélyi magyar politikai mezőn belüli mozgásokat írja le. Az alfejezet fókuszában az RMDSZ-t találjuk, amely máig domináns szereplő az erdélyi magyar politikában. Röviden felelevenítjük a kezdeteket,

1 A fogalomhasználat nyilvánvalóan nem lényegtelen. 1989 előtt a hivatalos retorika az ország nemzetiségeiről szólt, amelyek egyike a románság volt (mint többségi nemzetiség). Az 1989 után kialakuló kisebbségi intézményrendszeren belül (Interetnikus Viszonyok Hivatala, Nemzeti Kisebbségek Frakciója stb.) a nemzeti kisebbségek kifejezés használatos. Ezzel párhuzamosan azonban egyre inkább a nyugati integracionista diskurzus válik Romániában is dominánssá, amely a többségről mint etnikailag jelöletlen, a kisebbségek partikuláris etnicitásával szemben álló mainstreamről beszél.

2 A két fogalom itt sem ugyanazt jelenti. A diaszpóra számára az anyaországhoz való kötődés nagyobb mértékben jelenti az igazodási pontot és a viszonyítási alapot.

3 Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the new Europe*. Cambridge University Press, 1996.

majd korszakoljuk az RMDSZ működését. Ezt követően vázolunk egy érdekérvényesítési stratégiákra vonatkozó tipológiát, illetve áttekintjük, hogy milyen változásokat indított el a kormányzati részvétel. Külön foglalkozunk az autonómiatörekvésekkel, illetve az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatokkal. Végül a választási eredményeket és az erdélyi magyarokat vezérlő motivációkat mutatjuk be. A harmadik alfejezet a magyar nemzet- és állampolgárság-politikával foglalkozik, a magyar–magyar kapcsolatokra, a vetélkedő magyar nemzetdiskurzusokra és az új állampolgárság-politika erdélyi megítélésére összpontosítva.

6.1. KISEBBSÉG A TÖBBSÉG SZEMÉBEN

Elsőként a román állami berendezkedésnek a magyar közösséghez való viszonyát fogjuk megvizsgálni, hiszen a kisebbségi politizálásnak ez jelenti a legfontosabb meghatározóját. Ezen belül először a román kisebbségpolitikai rezsimet mutatjuk be, amelyet a kisebbségi jogokhoz való viszonyulásában alapvető kettősség jellemez. Ezt követően arról próbálunk vázlatos képet adni, hogyan viszonyul a román közvélemény a kisebbségi jogokhoz, illetve a kisebbségvédelem mely formáit tartja legitimnek. Végül – egy még általánosabb szinten – a magyarokkal kapcsolatos sztereotípiákat vesszük szemügyre.

6.1.1. A román kisebbségpolitikai rezsím

A következő két rész vonatkozásában érdemes egy dichotómiára utalni, amely az etnokulturális különbségek kezelését érintő filozófiák és közpolitikák két válfaját különbözteti meg. Az egyik (nyilvánvalóan ideáltipikus) megközelítésmódot *akkomodacionizmus*nak nevezi a szakirodalom. Az akkomodacionisták olyan intézményes-politikai megoldásokat szorgalmaznak, amelyek az egyes csoportoknak lehetőséget adnak arra, hogy identitásukat nyilvánosan megjelenítsék, illetve a többség ellenében védelmezzék, a közösséget érintő ügyeket pedig lehetőleg maguk intézzék. Az *integracionista* elképzelés híveinél ezzel szemben normatív követelmény, hogy a „partikuláris” etnikai identitások egy úgymond „közös”, „etnikumok fölötti” identitásban és politikai kultúrában oldódjanak fel. Így ők pontosan olyan intézményes politikai és alkotmányos megoldásokban érdekeltek, amelyek gátolják az etnikai identitások politikai aktivizálását.⁴ Nemzetközi viszonylatban egyértelműen az integracionizmus jelölhető meg főáramként, hisz olyan jelentős szupranacionális szervezetek propagálják, mint az Európai Bizottság, az EBESZ kisebbségi főbiztosa, vagy akár az ENSZ, a Nemzetközi

4 McGarry, John – O’Leary, Brendan – Simeon, Robert: *Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation*. In: Choudhry, S. (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford University Press, 2008. 27.

Valutaalap, illetve a Világbank.⁵ A nemzetállami kormányok általában (de több jelentős kivétellel) szintén az integracionista megoldások hívei.⁶

Az erdélyi magyar politikai mezőn belüli folyamatok megértése szempontjából kiemelt szerepe van a román kisebbségpolitikai rezsimnek, illetve annak, hogy a magyar közösség (és elit) számára a politikai integráció mely formái adóttak. A román kisebbségpolitikai rezsim alapjellemezője a dualitás, ami nehezé teszi, hogy a szakirodalomban megszokott akkomodacionista-integracionista tengelyen elhelyezzük azt. A ketősség abból adódik, hogy miközben az államberendezkedés nemzetiesítő jellege megmarad, vagyis a román állam az etnokulturális értelemben vett román nép államaként nyer meghatározást,⁷ a berendezkedés kifejezetten támogatja az etnicitás politikai aktivizálódását, illetve azt, hogy a kisebbségi közösségek tagjai etnikai pártjaikon keresztül vegyenek részt a politikai életben. Így a román kisebbségpolitikai rezsimet a nemzetállami jelleg ellenére félrevezető lenne tisztán integracionistának tekinteni. A következőkben ezt az intézményi struktúrát *aszimmetrikus akkomodáció*nak nevezhetjük. Korábban Horváth és Medianu alkalmaztak hasonló megközelítést.⁸ Ők a kontrollkooptáció (*control through cooptation*), illetve az aszimmetrikus alku (*asymmetric bargain*) fogalmait használták.

Egyrészt tehát a román politikai erők között konszenzus van arról, hogy az állam nemzetiesítő jellegét, illetve az ezt aládúcoló intézményes berendezkedést fenn kell tartani. A makrotársadalmi folyamatokat elemző részben kimutattuk, hogy ez az intézményes berendezkedés a többségi etnikum számára nem csupán politikai, hanem demográfiai és társadalmi dominanciát eredményezett. A magyarok nyelvi asszimilációja, illetve társadalmi pozícióvesztése a többségi kategóriát privilegizáló berendezkedés egyenes következménye.

Másrésztől azonban – még ha a többség és a kisebbség közötti viszony egyértelműen hierarchikus is – a román kisebbségpolitikai rezsimnek vannak egyértelműen pluralista jellemvonásai is. Bizonyos vonatkozásokban ez az intézményrendszer a kisebbségeket külön csoportként, önálló társadalmi entitásként kezeli. A következőkben nem fogjuk részletesen ismertetni a romániai kisebbségpolitikai intézményrend-

5 Uo. 41.

6 Az integracionizmust az asszimilációs politikától az különbözteti meg, hogy az előbbi nem tekinti feladatának a kisebbségi nyelvhasználat vagy identitás magánszférában való felszámolását, azzal együtt, hogy azt nem tekinti elkerülendő fejleménynek sem. Az olyan „republikánus integracionista” rezsimek, mint Franciaország vagy a Kemal Atatürk utáni Törökország, természetesen az integracionizmus és az asszimilációs politika határmezsgyéjén vannak.

7 Ebből a szempontból a román alkotmány megszövegezésének is jelentősége van, lásd Salat: *A politikai közösség kérdése...* Az alaptörvényben megjelenő nemzetállami jelleg (vagyis az, hogy az állam a román nép állama és a román néprért való állam) fenntartását illetően a román politikai szereplők között konszenzus van.

8 Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. CORE, Hamburg, 2002. (Working Paper 8.)

szert, hanem a magyar közösséget érintő politikai folyamatok szempontjából lényeges (pluralista) jellemvonásokat vesszük sorra.

1) A magyar közösség nyelvi-kulturális reprodukciója szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy Romániában széles körű, államilag finanszírozott magyar nyelvű oktatási hálózat működik. A jelenlegi (bizonyos pontjain erősen erodálódó) magyar nyelvű közoktatási hálózat az 1990-es évek első felében alakult ki.⁹ A magyar nyelvű oktatás jelentős mértékű kiterjesztése, illetve egy sor önálló magyar nyelvű középiskola megteremtése Stroschein értelmezése szerint a rendszerváltást követő évek erőteljes etnikai mobilizációjának a következménye.¹⁰ Valójában ezt tekinthetjük a román kisebbségpolitikai rezsim magyarok irányában tett legfontosabb engedménynek.

2) A román politikai osztály gyakorlatilag konszenzuálisan elfogadja, hogy a kisebbségi csoportok saját etnikai pártjaikon keresztül vesznek részt a politikai életben. Ez részben szintén a kilencvenes évek magyar mobilizációjának következménye, részben a magyar mobilizáció ellentételezéseként jött létre a kisebb (és jelentős mértékben asszimilált) kisebbségek számára kedvező választási törvény és kisebbségi intézményrendszer. A választási törvény, illetve az intézményrendszer olyan „szubsztanciális” (demográfiai) értelemben nem létező kisebbségeket is politikai/társadalmi entitásként ismer el, mint például a romániai macedónok, albánok vagy rutének. A kisebbségek számára a választási törvény igen kedvező feltételek mellett biztosít közösségenként egy-egy parlamenti mandátumot, illetve (a kis közösségek politikai elitje szempontjából) jelentős forrásokat.¹¹ A magyar közösség számára a kedvezményes parlamenti mandátumoknak nem sok jelentőségük van. Annak azonban annál több, hogy a választási törvény 1990 óta megőrizte arányos jellegét, illetve az RMDSZ szempontjából kedvező alternatív küszöbököt működtet. A 2008-as és 2012-es parlamenti választások alkalmával az 5%-os küszöb nem jelentett kiesést akkor, ha az illető párt 6 képviselői és 3 szenátusi körzetet hozott relatív többséggel. A kis pártok közül ez egyértelműen csak a területileg koncentrált szavazóbázissal rendelkező RMDSZ számára sikerülhetett. Ezért ezt a paragrafust informálisan *Lex RMDSZ*-ként emlegették. A 2015-ben módosított választási törvénybe, amely visszatért a megyei listákhoz, szintén bekerült egy *Lex RMDSZ*-ként értelmezhető paragrafus. E szerint az 5%-os küszöb alól mentesül az a politikai alakulat, amely legalább négy megyében 20% fölött teljesít a választásokon. Összességében elmondható tehát, hogy a román választási törvények nemcsak biztosították a magyar közösség arányos parlamenti képviseletét,

9 Itt nem beszélünk az egyetemi oktatásról, amelynek a bővülése későbbi fejlemény.

10 Stroschein, Sherrill: *Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia, and Ukraine*. Problems of Post-Communism, 2001/4. 59–69.

11 Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România / The Political Representation of National Minorities in Romania*. (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 29.), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010.

hanem 2008-at követően olyan elemeket építettek be, amelyek kimondottan kedvezően befolyásolják az RMDSZ esélyeit.

3) Az RMDSZ-vezetők és a román politikai szereplők között viszonylag rendszeres a politikai alku, és 1996 óta az RMDSZ vagy részese a végrehajtó hatalomnak, vagy annak közelében van. Az elmúlt húsz évben az RMDSZ általában kormányon volt, amennyiben pedig nem, akkor sem volt ténylegesen ellenzékben, hanem a román politikai szereplők valamelyikével „sajátos” viszonyt ápolt (akár támogatva azokat formális koalíciós partnereikkel szemben).

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a felsorolt pluralista jellemvonások ellenére nem alakultak ki Romániában az etnikai hatalommegosztás jogilag kodifikált formái/intézményei. Az RMDSZ pozíciója kizárólag az épp aktuális politikai alkuk és konstelláció függvénye. Igaz ugyan, hogy a Szövetség helyenként hatékonyan lobbizott a magyar intézmények, magyarlakta régiók számára juttatott forrásokért, a forráselosztás vagy a pozíciók tekintetében elért eredményeket azonban nem garantálják a szegmentális autonómia intézményei. Az aszimmetrikus akkomodáció jellemzője az is, hogy az RMDSZ és többségi partnerei között a viszony maga is erősen aszimmetrikus. Érintettük, hogy más kutatók a *kontrollkooptáció* kifejezést használták a viszony leírására. A kontrollkooptáció lehetővé tette a román politikai szereplők számára, hogy a magyar követeléseket anélkül semlegesítsék („moderálják”), hogy a nemzetállami berendezkedést, vagyis az állam fölötti (gyakorlatilag exkluzív) román kontrollt fel kellett volna adniuk. Victor Ponta egykori miniszterelnök volt az első román politikus, aki a kontrollkooptációra való törekvést explicit módon meg is fogalmazta. 2013-ban azzal érvelt az RMDSZ kormányzati szerepvállalása mellett, hogy ellenkező esetben a magyar követelések radikalizálódnának.¹²

Elmondható tehát, hogy a román kisebbségpolitikai rezsim nem kínál a magyar elit számára sem szegmentális autonómiát, sem etnikai hatalommegosztást. Ennek ellenére támogatja, hogy a magyar közösség egy etnikai párton keresztül vegyen részt a politikai életben. A kisebbségpolitikai rezsimhez kapcsolódik az is, hogy a *mainstream* (román) pártok gyakorlatilag nem próbálják megszólítani a magyar választókat. Ehelyett a többségében vagy részben magyar területeken tituláris etnikai pártokként működnek (vagyis a helyi román elit számára vannak fenntartva és a helyi román közösség érdekeinek a védelmét tekintik fő feladatuknak).¹³ A magyar etnikai szavazás és etnikai politizálás stabilitását csakis ebben a kontextusban érthetjük meg.

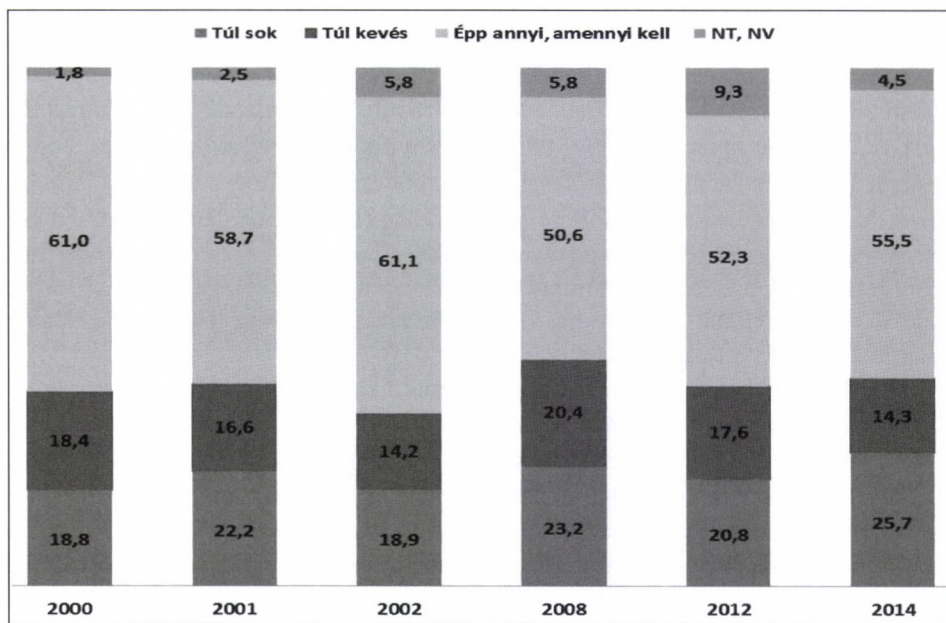
12 <https://www.senat.ro/PAGINI/Stenograme/Stenograme2016/16.04.06.pdf>

13 Kiss Tamás – Székely István: *Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania*. Nationalities Papers, 2016/4. 591–610. <http://dx.doi.org/10.1080/0905992.2016.1149157>

6.1.2. A román közvélemény kisebbségi jogokhoz való viszonya

A román közvéleményt a kisebbségpolitikai rezsimnél sokkal kevésbé jellemzi kettősség. 2000 és 2014 között több vizsgálat érintette, hogyan viszonyulnak a románok általában a kisebbségi jogokhoz. A vizsgálatok eredményei szerint a legtöbben „pont elegendőnek” tartják a kisebbségi jogokat, és a jogosítványokat keveslőknél többen vannak, akik sokallják azokat.

Időben semmiképpen nem észlelünk pozitív elmozdulást, legalábbis az ezredfordulót követő másfél évtizedben nem, így ennek a periódusnak a vonatkozásában nem tartható a narratíva, hogy (az RMDSZ kormányzati szerepvállalását eredményező politikai alkufolyamat következtében) a román közvélemény egyre pozitívabban viszonyul a magyarok (mérsékelt) etnopolitikai célkitűzéseéhez és politikai szerepvállalásához.¹⁴

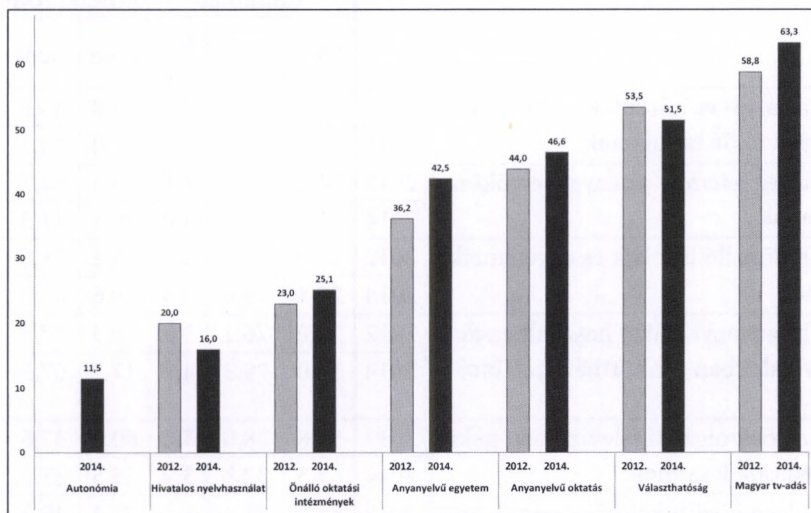

1. ábra: Ön hogyan értékeli a kisebbségi jogokat Romániában?

Forrás: CCRIT, *Etnobarométer 2000*; MetroMedia Transilvania, *Etnobarométer 2001*; 2002; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008; 2012; 2014

14 Ez a narratíva jelenik meg Horváth István – Lazăr, Marius: *Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu*. Altera, 16. 2000. 120–138.; Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005; Veres Valér: *Analiza comparată a identităților minorităților maghiare din Bazinul Carpatic*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2008 tanulmányaiban.

Ezt erősíti egy következő kérdésblokk, amelyben konkrét jogosítványok szerepeltek, és 2012-ben, valamint 2014-ben kérdeztek rájuk. Ezek többsége olyan jogosítvány, amely a kisebbségi etnikulturális identitás reprodukcióját segíti elő, és nem tartalmaz az etnikai hatalommegosztásra (autonómiára) való utalást. Ilyen az anyanyelvű oktatás („hogyan alap- és középfokon anyanyelvükön tanuljanak”), a magyar nyelvű egyetemi oktatás („hogyan az egyetemen anyanyelvükön tanuljanak”), az önálló oktatási intézmények („hogyan különálló iskolák és egyetemeik legyenek”), a hivatalos nyelvhasználat („hogyan anyanyelvüket használhassák a közhivatalokban [önkormányzat, bíróság stb.]”), illetve az államilag finanszírozott magyar nyelvű televízióadás („hogyan a közszolgálati televízióban nekik szóló műsorok legyenek”). Ezek ráadásul (elviekben) jelenleg garantált jogosítványok. Emellett szerepelt a választhatóság kérdése („hogyan olyan közfunkciókba, mint a polgármester vagy a parlamenti képviselő megválaszthatók legyenek”), melynek nincs köze az etnikulturális reprodukcióhoz, hanem az *általános állampolgári egyenlőség* elfogadottságának egyik mutatója. Ezt a kulturális különbségek politikai menedzsmentje szempontjából egyfajta integracionista minimumnak tekinthetjük. Emellett 2014-ben a területi autonómia-törekvések elfogadottságára kérdeztünk rá, ami (a kérdést tárgyaló normatív politikatudományi szakirodalomban általában) az adott kisebbségi csoport különálló politikai közösségként való elismerését jelenti.¹⁵

2. ábra: Egyetért az azzal, hogy az erdélyi magyarok rendelkezzenek az alábbi jogokkal? Románia, 2012–2014 (az igen válaszok aránya, %)

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei

¹⁵ Lásd pl. Bauböck, Rainer: *The Trade Off between Transnational Citizenship and Political Autonomy*. In: Faist, Thomas – Kivisto, Peter (eds.): *Dual Citizenship in Global Perspective*. Palgrave Macmillan, London, 2007. 69–91.

A különböző kisebbségi jogok, illetve etnopolitikai törekvések többségi elfogadottsága igen alacsony. Vagyis a román közvéleményt sokkal kevésbé jellemzi a kétarcúság, mint a kisebbségpolitikai berendezkedést. A többség még a kilencvenes évektől létező anyanyelvi oktatást is elutasítja. A szintén a kilencvenes évektől önálló magyar iskolák elutasíttatása kétharmados, míg a hivatalos nyelvhasználaté 80–85%-os. Ezek a kérdések (mint érintettük) az etnokulturális reprodukciót lehetővé tevő kisebbségi jogokra vonatkoznak, és nem a politikai-területi autonómiára. Az autonómia elutasíttatottsága ennél is magasabb, megközelítőleg közel 90%-os. Az is elgondolkodtató adat, hogy a románok majdnem fele azzal sem ért egyet, hogy a magyarok polgármesternek vagy parlamenti képviselőnek választhatók. Az adatokból egyrészt egyértelműen kitűnik, hogy a többség számára magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen a *román nyelv* kiemelt/privilegizált, illetve a magyar ehhez képest alárendelt státusza. Nem képeznek többséget, de igen nagy arányban vannak azok is, akik a magyaroknak a teljes értékű politikai/állampolgári tagságot sem adnák meg.

1. táblázat: Egyetért azzal, hogy az erdélyi magyarok rendelkezzenek az alábbi jogokkal? Románia és az erdélyi románok 2012–2014. (Az igen válaszok aránya, %)

	Év	Románia			Erdélyi románok		
		Igen	Nem	nt, nv	Igen	Nem	nt, nv
Hogy az alap- és középfokú iskolákban anyanyelvükön tanuljanak	2012	44,0	52,9	3,1	53,8	45,1	1,1
	2014	46,6	49,7	3,7	55,0	39,1	5,9
Hogy az egyetemen az anyanyelvükön tanuljanak	2012	36,2	59,7	4,1	43,3	54,7	2,0
	2014	42,5	53,5	4,0	49,1	44,3	6,6
Hogy különálló iskoláik és egyetemeik legyenek	2012	23,0	71,9	5,1	25,1	71,5	3,4
	2014	25,1	70,6	4,3	29,6	62,3	8,1
Hogy az anyanyelvüket használhassák a közhivatalokban (önkormányzat, bíróság)	2012	20,0	76,1	3,9	19,5	77,5	3,0
	2014	16,0	79,3	4,7	17,7	67,5	14,8
Hogy a közszolgálati televízióban nekik szóló adások legyenek	2012	58,8	38,0	3,2	60,6	37,6	1,8
	2014	63,3	32,8	3,9	65,5	27,2	7,3
Hogy olyan közfunkciókba, mint a polgármester vagy a parlamenti képviselő, megválaszthatók legyenek	2012	53,5	41,4	5,1	47,3	48,3	4,4
	2014	51,5	43,3	5,2	48,9	39,2	11,9
Hogy a többségében általuk lakott területeken autonómiával rendelkezzenek	2014	11,5	84,2	4,3	11,4	80,7	7,9

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei

Érdemes különbséget tenni az erdélyi románok és a romániai átlag viszonyulása között. Az összefüggés ugyanis nem teljesen az, amit a konvencionális magyarázatok (illetve a kontakthipotézis) alapján várhatnánk, nevezetesen, hogy a közelebbi kapcsolat a kisebbségek törekvéseivel szembeni nagyobb toleranciát eredményez. Bonyos kérdésekben, mégpedig a hivatalos nyelvhasználat, illetve a választhatóság vonatkozásában ennek inkább az ellenkezője igaz. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy Erdélyben mind a választhatóság, mind a nyelvhasználat kérdése részben a magyar és román elitok közötti konkurenciaharcba köthetően értelmezhető. Az erdélyi románok között (ha a „nem tudom” válaszokat is ide számítjuk) enyhe többséget képviselnek azok, akik a magyar eliteket ebből a konkurenciaharcból adminisztratív/jogi eszközökkel diszkvalifikálnák. A hivatalos magyar nyelvhasználatot sokan szintén úgy értelmezik, hogy az a magyar eliteket juttatná „jogosulatlan” előnyhöz az adminisztratív pozíciók betöltésében (miután evidens, hogy csak ők beszélnek magyarul).

2. táblázat: *A magyar nyelvű oktatás, az autonómia, illetve a kettős állampolgárság támogatottsága 2000 és 2002 között*

	2000	2001	2002
A román állam biztosítsa az iskolarendszer minden szintjén a magyar nyelvű oktatást	42,6	31,6	51,6 ¹⁶
Azokban a megyékben, ahol többséget képeznek a magyarok, nagyobb fokú autonómiával kellene rendelkezzenek	-	20,4	19,1

Forrás: CCRIT (*Etnobarométer 2000; MetroMedia Transilvania Etnobarométer 2001; 2002*)

A korábbi kutatási eredmények csak korlátozottan hasonlíthatók össze a mostanival. Az Etnobarométer adatfelvételek egyrészt összevonva kérdeztek rá az anyanyelvi oktatásra, másrészt az autonómiára vonatkozó kérdés kevésbé élesen volt megfogalmazva. Ezzel együtt megállapítható, hogy míg az anyanyelvi oktatás támogatottsága lényegében stagnált, addig az autonómiáé az elmúlt 15 évben (a kérdés román nyilvánosságban belüli tematizálódásával) egy amúgy is alacsony szintről tovább csökkent.

6.1.3. Magyarokra vonatkozó sztereotípiák

A legtöbb, Erdélyre vonatkozó sztereotípiavizsgálat, amellyel, hogy szociálpszichológiai megközelítésben próbálta kutatni a kérdést, a párhuzamos nemzetépítés tételéből indult ki.¹⁷ Ebben a megközelítésben a sztereotípiák alapvetően szimmetrikusak, a

16 2002-ben a magyar nyelvű oktatásra vonatkozó kérdés a következő: „A román állam biztosítsa a magyar gyermekek számára az anyanyelvi oktatást?”

17 Culic, Irina – Horváth István – Raț, Cristina: *Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”*. In: Năstasă, Lucian – Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România*

románok és magyarok egymásról alkotott képe mintegy tükörképe egymásnak. Ez a megközelítés annyiban jogosult, hogy a román és a magyar identitás valóban analóg módon szerveződik, illetve társadalmi értelemben nem két egymásnak teljes mértékben alá-fölé rendelt csoportról van szó.¹⁸ Ezzel együtt a sztereotipizáció alapvetően aszimmetrikus társadalmi és diskurzív térben történik. Az egyik korábbi vizsgálatunk szerint ezeket az aszimmetriákat alapvetően két tényező határozza meg: a többség-kisebbség reláció (a nemzetállami intézményrendszer), illetve a globális-hierarchikus fejlettségi diskurzusok.¹⁹

A globális-hierarchikus fejlettségi diskurzusokkal kapcsolatban alapvető jelentősége van annak az elképzelésnek, hogy a földgolyó legkülönbözőbb társadalmi nemcsak hogy hierarchikus rangsorba helyezhetők, hanem alapvetően ugyanazt a fejlődési utat járják be.²⁰ Ehhez az elképzeléshez kötődik a Melegh által *Kelet-Nyugat lejtőként* emlegetett diskurzív formáció.²¹ Ez egy olyan – a globális centrum-periféria viszonyokhoz kötődő – értékelési séma, amely a hierarchia csúcsára a nyugati magországokat helyezi, és minden más szereplőt a hozzájuk való közelség/távolság alapján rangsorol. Több szerző rámutatott, hogy az elsősorban a globális aktorok és elitek által termelt „Kelet-Nyugat” típusú fejlettségi diskurzusok képesek a legkülönbözőbb lokálisan beágyazott társadalmi mezőkben újratermelődni, és meghatározni az ezeken belüli stratégiákat. Ebben az értelemben használta Milica Bakic-Hayden a „beágyazott orientalizmus” (*nesting orientalism*) kifejezést. Ez olyan diskurzív stratégia, ami a „másik” orientalizáló meghatározását²² lokális szinten termeli újra. Lényeges, hogy ebben a keretben a viszonyok felcserélhetők. Vagyis elképzelhető, hogy miközben az egyik viszonyrendszerben a domináns (illetve a Kelet-Nyugat lejtőn jobb pozícióban lévő) csoporthoz tartozók termelik az orientalizáló diskurzust, addig egy másik viszonyrendszerben maguk válnak az orientalizált „másikká”. Magyarország vonatkozásában erős például a Dunántúl és az Alföld közötti orientalizáló megkülönböztetés, amire a populáris kultúrától a tudományos diskurzusig egy sor példát hozhatnánk. A magyar belviszonyokban a „nyugati” szerepét alakító dunántúliakra azonban az

post-comunistă. CRDE, Cluj-Napoca, 2000. 255–284.; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002; Veres: *Nemzeti identitás Erdélyben...*

18 Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley 1985.

19 Kiss-Székely: *Shifting linkages...*

20 Thornton, Arland: *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of Developmental Paradigm on Family Life*. University of Chicago Press, 2005.

21 Melegh Attila: *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest, 2006.

22 Bakic-Hayden itt Said orientalizmusfogalmát ültette át a jugoszláv (bel)viszonyokra. Az orientalizmus Said értelmezésében olyan, a kolonializációhoz kapcsolódó diskurzus, amely a Keletet a Nyugattal élesen szembeállítva, mintegy annak negatív ellentettjeként határozza meg. Bakic-Hayden, Milica: *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, *Slavic Review*, 54. kötet, 1995. 917–930.

osztrákokkal szemben a „keleti” (orientalizált „másik”) szerepe osztatik. Ugyanígy a magyar–magyar viszonyrendszerben Erdély az elmaradott, archaikus tartomány szerepét kénytelen eljátszani.²³ Más kontextusban az erdélyiek ugyanezt a szerepet a moldvai csángókra, vagy általában véve a Kárpátokon kívül élőkre osztanák.

Kimutatható, hogy Erdélyben az etnikai sztereotipizációban is kulcsszerepe van a Kelet–Nyugat lejtőn való pozicionálódásnak. Ez igen egyértelműen megmutatkozik a románok és magyarok németekre, illetve romákra/cigányokra vonatkozó sztereotipizációjában, illetve tágabban a hozzájuk való viszonyulásban. A németekkel és a romákkal kapcsolatos képzetek elég egyértelműen a Kelet–Nyugat lejtőn értelmezhetők. A románok (és az erdélyi magyarok) egyik csoportban sem látnak valódi versenytársat. A német közösség Romániában demográfiai értelemben valójában nem létezik, miközben diskurzív szinten igen erősen jelen van. Így a németek a románok számára egyre inkább első számú nyugati referenciacsoporttá lépnek elő. A romák (szemben a németekkel) egyértelműen a hierarchia alján helyezkednek el. Ez nyilvánvalóan kiderül a velük kapcsolatos sztereotípiákból, amelyek egyrészt elmaradottságukra, másrészt pedig marginális jellegükre, társadalmon kívüliségükre utalnak. A sztereotipizáció ez esetben nyilvánvalóan a helyi etnikai rétegződési rendszerbe ágyazott, hisz a romák esetében az etnikai kategória egyben státuszjelző is.

A Kelet–Nyugat lejtőn való pozicionálódás ugyanakkor román–magyar viszonylatban is meghatározza a sztereotipizációt. Az etnikai hierarchiában és a „lejtőn” mindkét csoport köztes, illetve létezik közöttük egyfajta konkurenciaviszony. Hagyományosan az etnikai rétegződési rendszerben és a Kelet–Nyugat lejtőn egyaránt a magyarok kedvezőbb helyzete volt a meghatározó. Ez igen jól kitűnik Melinda és Sorin Mitu²⁴ munkájából, amely a románokkal kapcsolatos magyar sztereotip képzetek keletkezését és megszilárdulását mutatja be egy 19. századi feldolgozáson keresztül. A magyarok románképét egyrészt a korabeli etnikai rétegződési rendszer határozta meg. Másrészt azonban Mituék anyagából az is nyilvánvalóvá válik, hogy már a 19. század első felének magyar megfigyelői orientalista szemléletmódot alkalmaztak. Miközben az erdélyi románság a jó vadember archetípusát testesíti meg, addig a Kárpátokon túli területek mint a keleti világ reprezentánsai jelennek meg. Ennek az orientalizáló megközelítésnek máig ható jelentősége van, hisz a magyar irodalom olyan klasszikusain keresztül hagyományozódott át, mint Jókai Mór vagy Jósika Miklós.

23 Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005.

24 Mitu, Sorin – Mitu Melinda: *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*. Polirom, Iași, 2014.

3. táblázat: A magyarokra, illetve románokra vonatkozó auto- és heterosztereotípiák alakulása 2000 és 2014 között (%)

			2000	2008	2014
Magyarok	Autosztereotípiá	Fejlett/civilizált	53,7	52,7	48,7
		Elmaradott, civilizálatlan	5,6	7,1	6,3
	Heterosztereotípiá (románok)	Fejlett/civilizált	39,9	35,5	42,3
		Elmaradott, civilizálatlan	6,8	11,1	5,4
Románok	Autosztereotípiá	Fejlett/civilizált	30,8	30,8	38,1
		Elmaradott, civilizálatlan	32,4	30,4	20,9
	Heterosztereotípiá (erdélyi magyarok)	Fejlett/civilizált	9,7	16,5	17,8
		Elmaradott, civilizálatlan	41,5	35,5	27,5

Forrás: CCRIT (*Etnobarométer 2000*), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (*Etnikumközi viszonyok Romániában 2008; 2014*)

A fenti táblázat három, sztereotípiákra vonatkozó empirikus vizsgálat eredményeit foglalja össze. Mindhárom vizsgálat párhuzamosan folyt a teljes Romániára és az erdélyi magyarokra reprezentatív mintán. A (magyar és román) válaszadókat arra kértük, hogy a magyarok, illetve a románok vonatkozásában mondjanak három jellemző tulajdonságot. A nyílt kérdéseket utólag kódoltuk, mégpedig két rétegben. Először összevontuk a válaszokat, majd megnéztük, hogy azok besorolhatók-e a „fejlett/civilizált”, illetve a „fejletlen, elmaradott, civilizálatlan” címkék alá. Látható, hogy a válaszadók által említett jelzők jelentős hányada értelmezhető ebben a koordináta-rendszerben.

A magyarokkal szembeni román sztereotípiákban (ehhez hasonlóan a magyarok önmagukról alkotott képében) a „civilizáltság” ma is meghatározó elem. Ebben a tekintetben ráadásul nincs is jelentős változás a 2000 és 2014 közötti időszakban. A Kelet–Nyugat lejtőn való kedvezőbb pozíció ma is a románok magyarképének az egyik lényeges pillére. A másik lényeges pillér, hogy a magyarokat politikailag aktívált (átpolitizált) kategóriának, illetve identitásnak látják, akik (román szemszögből) jogosulatlan követeléseket támasztanak, illojálisak a román állammal és nemzettel szemben, és befelé (a saját közösségük felé) fordulnak.

Miközben a magyarokról alkotott képzetek nem változtak, a románokra vonatkozó sztereotípiák átalakulásából mégis a két csoport közötti viszonyrendszer megváltozására következtethetünk. 2000-ben és 2008-ban a magyarok románképét még egyértelműen a fent említett orientalizáló hagyomány határozta meg. 42%-uk említett az elmaradottságra utaló jelzőket 2000-ben, és 36%-uk 2008-ban. A leggyakoribb jelző a vallásos, illetve babonás lett, ezzel együtt az elmaradott, lusta jelzők is gyakoriak voltak. Ennek a csoportnak az aránya ugyanakkor szignifikáns mértékben csökkent – miközben növekedett a románokat „fejlettként” pozicionáló jelzők aránya. Ez leginkább a pozitív munkakultúrára utaló jelzők előtérbe kerülését jelenti. A románok

önképe ráadásul hasonló átalakuláson ment keresztül. 2000-ben, illetve 2008-ban az elmaradottságot és a fejlettséget asszociáló jelzők még egyensúlyban voltak, ami valószínűleg igen negatív önértékelést takar. 2014-ben a fejlettségre utaló jelzők aránya már duplája volt az elmaradottságra utalóknak. A románok önképében ezen belül a munka (szorgalmas, jó munkás stb.) kapott központi helyet.

Elmondható tehát, hogy a magyarok és a románok „Kelet–Nyugat lejtőn” való pozíciója közeledett egymáshoz. Képletesen úgy fogalmazhatunk, hogy a románok (a magyarokhoz viszonyítva) feljebb léptek a civilizációs lejtőn. A románok önképének 2014-ben immár a legfontosabb eleme a szorgalom, a munka, amit a válaszadók majdnem közel negyede említett. A magyarok románképében szintén itt van elmozdulás, hisz immár esetükben is ez a leggyakoribb sztereotípiája (10%-kal). Az elmaradottságra utaló jelzők pedig egyértelműen visszaszorultak mind a magyarok, mind a románok válaszaiban.

6.1.4. A román politikai közösség és a magyarok

Az erdélyi magyarok „romániaiságának” (vagyis a román politikai közösséghez való kapcsolódásának) kérdése a múlt rendszerben elsősorban irodalmi színezetben, illetve eszméletörténeti vitákban vetődött fel.²⁵ Az utóbbi évtizedben azonban több szociológiai vizsgálat, illetve politikatudományi elemzés próbálta meg körüljárni a témát.

A Kárpát Panel 2007-es, illetve 2010-es vizsgálatait,²⁶ valamint a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2013-as adatfelvétele²⁷ azt a kérdést tették fel az erdélyi magyar válaszadóknak, hogy „Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek?”, illetve „Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a román nemzetnek?”

4. táblázat: Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar, illetve a román nemzetnek? Erdélyi magyarok (%)

	A magyar nemzetnek			A román nemzetnek		
	Igen	Nem	NT, NV	Igen	Nem	NT, NV
2007 (N=894)	82	12	6	65	25	10
2010 (N=872)				63	31	6
2013 (N=1232)	85	9	6	52	37	11

Forrás: MTA-KI, Kárpát Panel, 2007; Max Weber TKK, Kárpát Panel, 2010; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013

25 K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.

26 Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA ENKI, Budapest, 2007; Veres: *Analiza comparată...*

27 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és a romániai politikai térben*. (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 50.) Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár 2013.

A magyar nemzet vonatkozásában a válaszok megoszlása egyértelműbb, hisz itt az igen válaszok aránya 80% feletti. Közel sem ilyen egyöntetűséggel, de a válaszadók többsége azt nyilatkozta, hogy az erdélyi magyarok a román nemzetnek is részét képezik.

A válaszok értelmezésében Salat Levente nézeteire támaszkodhatunk, aki a kérdés elméleti vonatkozásait is megpróbálta végiggondolni. Salat Frazer elméletéből kiindulva megkülönbözteti a politikai közösség „vékony” (felszínes) és „mély” értelmezését.²⁸ A „vékony” meghatározás szerint ahhoz, hogy politikai közösségről beszéljünk, elég, ha emberek egy csoportja közös joghatóság alá tartozik. Ebben az értelemben (egy nemzetállamokon alapuló nemzetközi rendszerben) a területiségnek van kiemelt szerepe. Azt mondhatjuk, hogy egy adott államban élők (vagy legalábbis az állampolgárok) politikai közösséget alkotnak. Ez a fajta meghatározás nem feltételezi, hogy a politikai közösség tagjait a szolidaritás, a lojalitás, a közös politikai kultúra, illetve identitás kötné össze. A „mély” meghatározás ezzel szemben pont ez utóbbi elemekre helyezi a hangsúlyt, mondván, hogy ezek nélkül nincs semmilyen politikai projektnek (államnak stb.) legitimitása, a politikai közösség tagjait pedig semmi nem kapcsolja össze azonkívül, hogy kényszerűen elfogadják a *status quó*t. A politikai közösség e meghatározásai természetesen ideáltípusokat teremtenek, így a tényleges azonosulási formákat ezek között helyezhetjük el. Érdemes kiemelni, hogy a politikai közösséget a közbeszéd általában a nemzettel azonosítja, és azon kimondva-kimondatlanul a politikai közösség „mély” változatát érti.

A 2013-as vizsgálat nyílt kérdésben rákérdezett a román nemzettagsággal kapcsolatos válaszok indoklására is. Az 573, a román nemzettagságot igenlő, illetve a 406 tagadó választ utólag kódoltuk. A válaszok egyértelműen azt sugallják, hogy itt a politikai kötődéshez való kapcsolódás egy „felszínes”, „vékony” változataról van szó. A válaszadók 71%-a a *területi komponenst* hozta fel, ráadásul azt teljesen semleges vagy negatív értelemben („Erdély Romániához tartozik”, „Romániában élünk”, „itt élünk”, „Romániában élünk, nincs más választásunk”, „hiába vagyunk magyarok, úgyis Romániához tartozunk”, „kénytelenek vagyunk itt élni”, „az ország része vagyunk”, „itt vagyunk román területen”, „ezek között a határok között élünk: Románia kellős közepén”, „Romániában élő magyarok vagyunk”, „részei vagyunk, mert itt lakunk”, „nemzeti öntudatban nem, csak területileg”, „Romániában élünk, sajnos”). Ennél jóval kevesebben (9%) hozták fel a politikai, jogi, illetve állampolgári közösséget („itt szavazunk”, „itt fizetünk adót”, „közös a törvényeink”). Egy következő relatíve jelentős kategória az állampolgárságra hivatkozott. Szintén a politikai közösség „vékony” értelmezését erősítik egy kiegészítő kérdésünkre kapott válaszok. A kiegészítő kérdés

28 Salat Levente: *A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából* II., Korunk, 2012/2. 58–67.; Frazer, E.: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford University Press, 1999.

így hangzott: „Ön személyesen a román nemzet tagjának érzi magát?”²⁹ A nagyobb érzelmi involváltságot és közösséget sugalló kérdés esetében az arányok megfordultak, a többség (55%) már nemmel válaszolt.

5. táblázat: *Ön személyesen a magyar, illetve a román nemzet tagjának érzi-e magát? Erdélyi magyarok 2013. június (%)*

	Magyar nemzet	Román nemzet
Igen	90,7	38,6
Nem	6,4	55,5
NT, NV	2,9	5,9

Forrás: *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*

Akik nem tekintették az erdélyi magyarokat a román nemzet részének, általában a magyar nemzettagsággal („magyarok vagyunk, nem románok”, „a magyarok nem románok”), az anyanyelvvel, a románokkal való ellentéttel indokolták válaszukat.

Érdemes még kiemelni, hogy a nemzettel kapcsolatos diskurzusok sokfélesége valójában komplementer helyzeteket eredményez. Vagyis a különböző kijelentések kontextusról kontextusra változva igazak vagy hamisak. Az erdélyi magyarok többsége valójában egyszerre ért egyet azzal, hogy „Romániában élünk, így ide tartozunk”, és azzal, hogy „ha magyarok vagyunk, nem lehetünk románok”. Bizonyos kontextusokban az egyik, más kontextusokban a másik megfogalmazásnak van jelentősége, a két állítás összeegyeztetése pedig nem az egymást kizáró nemzettipológiák elméleti, hanem az életvezetés pragmatikai szintjén történik meg.

Végül egy 2014-es vizsgálat során az erdélyi magyarok román nemzettagságára (az indoklásra vonatkozó nyílt kérdéssel együtt) egy reprezentatív romániai vizsgálatban kérdeztünk rá. Itt a válaszok több mint 2/3-a volt igenlő. Az indoklásokat szintén a területi komponenst kiemelő válaszok dominálták, amit azonban sokan normatív felhanggal fogalmaztak meg (pl. „itt élnek, meg kell tanuljanak románul”).

6. táblázat: *Ön szerint az erdélyi magyarok részét képezik a román nemzetnek? Románia, 2014. október (%)*

Igen	68,8
Nem	21,8
NT, NV	9,3

Forrás: *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*

29 Erre a kérdőív későbbi részén, egy másik blokkban kérdeztünk rá.

Ezzel kapcsolatban érdemes Salat gondolatmenetéhez visszatérni, aki rámutatott arra, hogy a jelenlegi román politikai berendezkedés (kisebbségpolitikai rezsim) vonatkozásában a román politikai közösséggel való „mély” azonosulás elkerülhetetlenül egyfajta asszimilációs stratégia felvállalását jelentené, hisz „a domináns közösség tagjai a lojalitásnak olyan formáját várnák el a kisebbségitől, amely az utóbbi identifikációs önfeladásával volna azonos”.³⁰

6.2. AZ ERDÉLYI MAGYAR POLITIKAI MEZŐ

6.2.1. Magyarok a rendszerváltáskor, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség létrejötte

A romániai magyarok helyzete az 1970-es évektől folyamatosan romlott, miután a rendszer legitimációjában a (kisebbséggellenes) román etnikai nacionalizmus egyre nagyobb szerephez jutott.³¹ Mindez hátrányosan érintette a magyar oktatást, intézményrendszert és anyanyelvhasználatot, valamint jelentősen szűkítette a magyar elitetek mozgásterét.³² Ez utóbbiak növekvő mértékben szorultak ki az államapparátusból. Az érdekérvényesítés intézményes csatornáit megszüntek, legjobb esetben (a pozícióban maradtak részéről) egyedi, a magyar közösség szempontjából fontosnak vélt ügyek „kijáráására” kerülhetett sor.³³ A magyar értelmiségiek kisebb csoportjai ilyen körülmények között informális hálózatokba tömörültek.³⁴

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megalakulásában a kulturális elit – egy aránylag működőképes hálózattal rendelkező és a kommunista rendszer által nem delegitimált csoport³⁵ – játszotta a fő szerepet. Rögtön a rendszerváltás után,

30 Salat: *A politikai közösség...* 64.

31 Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1991; King, Robert R.: *History of the Romanian Communist Party*. Hoover University Press, Stanford, 1980; Gilberg, Trond: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceausescu's Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco & Oxford, Westview Press, 1990.

32 Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Cristian, Vasile (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. București, Humanitas, 2007, illetve Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: *A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*. Magyar Kisebbség, 2008/1–2. 20–51. [Eredeti megjelenés: Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Cristian, Vasile (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. Humanitas, București, 2007. 332–354.

33 A könyvkiadással kapcsolatos „kijárási folyamatokat” Domokos Géza mutatja be részletesen visszaemlékezésében, Domokos Géza: *Esély* I. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996.

34 A politikai ellenállás Romániában más országokhoz képest kevésbé volt kiterjedt. Erdélyi magyar vonatkozásban az Ellenpontok, illetve a Kiáltó Szó szamizdat folyóiratok említhetők.

35 Az elitetek legitimitásának megtartásában fontos szerepet a kulturális elit által gyakorolt ambivalens diskurzus játszott. Ez abból állt, hogy egyes szerzők és művészek a sorok között, a hivatalos diskurzus felhasználásával próbálták meg mondanivalójukat rejtve közölni. Ez azt is felté-

1989 decemberében Temesváron, Kolozsváron, Bukarestben, Aradon, Szatmárnémetiben és más erdélyi városokban színre léptek a magyar érdekvédelmi szervezet szükségességét hangoztató csoportok, majd 1990. január 7-én létrejött – a bukaresti magyar értelmiségiek 1989. december 25-én megjelentetett *Kiáltványán* alapuló – RMDSZ is.

Az RMDSZ intézményesülésére 1990 első felében került sor. A szervezet 1990. április 21–23-a között tartotta első kongresszusát Nagyváradon, ahol leszögezték a működési alapelveket. A kongresszus két legfontosabb vitapontja: 1) hol legyen az RMDSZ központja? 2) milyen szerepet tölthetnek be azok, akik az előző rendszerben is politikai funkciót vállaltak? Az első kérdés lényege, hogy a szervezet dominánsan erdélyi identitással rendelkezzen-e (kolozsvári központ), vagy nyilvánítsa ki a romániai politikai rendszerbe való integrálódási vágyát (bukaresti központ). A kérdésben kompromisszumos megoldás született: a szervezet Elnöki Hivatala Bukarestben, a Főtitkárság pedig Kolozsváron működött. A második kérdés főleg Domokos Géza elnökké jelölésekor éleződött ki, ő ugyanis a Kommunista Párt Állandó Bizottságának póttagja volt. De támogatottsága megkérdőjelezhetetlen volt az RMDSZ derékhadát képező helyi kulturális elit körében, így végül kihívója sem akadt. Előzőleg felmerült a már 1989 előtt rendszerellenzékinek számító (disszidens) Szócs Géza,³⁶ illetve a temesvári események kapcsán az ellenállás szimbólumává vált Tőkés László neve. Az előbbi végül a főtitkári, utóbbi a tiszteletbeli elnöki címet kapta meg.

Az RMDSZ egységes és önálló szervezetként határozta meg magát – ami a Nemzeti Megmentési Fronttal való végleges szakításként is értelmezhető –, nem pusztán a politikai képviselő szerepét vállalta, hanem ennél szélesebb mozgalmi jelleggel bírt, így a hiányzó civil társadalmat kívánta pótolni, illetve meghatározó szerepre törekedett az identitás-újratermelésben.³⁷

A rendszerváltást követő periódus másik fontos kérdése, hogy milyen helyet tudott a magyar politikai elit elfoglalni az újralakuló állami struktúrákban.

Egy ezzel foglalkozó kötet három típust különít el.³⁸ A magyarok, azokon a településeken, ahol számszerű kisebbségben éltek (Arad, Kolozsvár, Máramarossziget,

telezte, hogy az olvasók képesek voltak dekódolni ezeket az üzeneteket, Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.

36 A Szócs és Domokos közötti szembenállást több szerző nemzedéki konfliktusként értelmezi, Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998*. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 11–37.; Bakk Miklós: *Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után*. Regio, 1999/2. 81–116.; Borbély Zsolt – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikatörténet, 1989–2003*. Reintegratio Könyvek, Budapest, 2003.

37 Bakk: *Az RMDSZ...; uő: 1989–1999: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség első tíz éve*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Polis, Temesvár–Kolozsvár, 2000. 20–26.

38 Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014.

Nagyvárad, Temesvár stb.), az új struktúrákon belül nem szereztek jelentős befolyást. A Nemzeti Megmentési Front vezetőségében inkább formálisan vettek részt, és energiájuk nagy részét az RMDSZ szervezésére fordították. A másik modell a Székelyföldön tapasztalható (Csíkszereda, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós stb.), ahonnan a forradalom után a román adminisztráció gyakorlatilag eltűnt. Ezeken a helyeken mind az RMDSZ, mind pedig a Nemzeti Megmentési Front vezető tisztségeit magyarok töltötték be, a két szervezet emberállománya azonban elkülönült egymástól. Míg az RMDSZ-t a kulturális elitek uralták, addig az NMF-ben az 1980-as években kegyvesztett, a '60-as, '70-es években hatalmon levő magyar technokrácia kapott szerepet. A harmadik modellt az etnikai szempontból vegyes települések (Marosvásárhely, Szatmárnémeti) adják. Ezeken a településeken egyfajta erőegyensúly alakult ki a magyarok és a románok között. Jelentős számú magyar is pozícióba került, a 1990-es márciusi eseményeknek, valamint a Vatra Românească térnyerésének hatására azonban fokozatosan kiszorulnak a helyi vezetőségekből.

6.2.2. Az RMDSZ politikájának korszakolása

A romániai magyar politikai mező alakulása több szempont szerint korszakolható. Lényeges, hogy 1990 és 2003 között egyetlen szervezetről beszélhetünk, míg 2003 után intézményes formában is megjelennek az alternatív politikai tömörülések. A magyar kisebbség jövőjéről, a szervezet által használandó eszközökről és célkitűzésekről természetesen az első periódusban is volt vita. Ez azonban az RMDSZ keretein belül folyt egészen a belső ellenzék 2003-as kilépéséig/kizárásáig.³⁹

Másképp, ha pusztán az RMDSZ-re fókuszálunk, indokolt egy négyes korszakolás: 1) 1990–1992: megalakulás és intézményesülés, 2) 1993–1996: ellenzékiiség és a belső önrendelkezés, illetve a pluralizmus modelljének kidolgozása, 3) 1997–2003: kormányzati szerepvállalás és a pártosodás elindulása, 4) 2003 után: a belső ellenzék külső ellenzékké válása. A fenti korszakokból az első három az egységes képviseleti periódus, az utolsó pedig a későbbi, „virtuális többpártrendszer” részét képezi.

1. *1990–1992: megalakulás és intézményesülés.* Megalakulásakor az RMDSZ mind strukturális, mind pedig tartalmi szempontból többes kerettel rendelkezett. Ez feszültségforrássá vált a szervezet életén belül. A kettős szervezeti struktúra folyamatos hatalmi harcot eredményezett, hiszen a Bukarestben székelő Elnöki Hivatal és a Kolozsváron székelő Főtitkárság együttműködése nehézkes volt. A helyzetet tovább bonyolította a parlamenti frakció megjelenése, amely az 1991-es kongresszus után mel lérendelt szerepet kapott a döntéshozatalban.

39 A Reform Tömörüléshez tartozó politikusok egy része nyilvánvalóan maga hozta meg a döntést, hogy nem vesz részt az RMDSZ szatmárnémeti kongresszusán. Az ott részt vevő többség azonban tudatosan élezte a helyzetet, és siettetett a szakadást, többek között azzal, hogy a tiszteletbeli elnöki funkciót megszüntette.

A konfliktusok másik rétege a program és a stratégiai kérdések körül alakult ki. A képletet kissé leegyszerűsítve: a Szócs Géza (főtitkár) nevével fémjelzett kör a „passzív ellenállás” politikáját szorgalmazta, amely megtagadta a román nacionalista hatalommal való együttműködést, és a magyar kérdés nemzetközi szintre emelését szorgalmazta. A Domokos Géza (elnök) által vezetett csoport ezzel szemben a román politikai erőkkal, illetve az állammal való együttműködés révén képzelte el a magyar közösség helyzetének jobbítását. Ez a csoport azzal (is) érvelt, hogy a „radikális” út a Balkánon tapasztalt véres konfliktusokhoz vezethet. A két tábor szervezetén belüli befolyása relatíve kiegyensúlyozott volt. Az elnökséget a Szócs Géza körüli csoport dominálta, azonban Domokos Géza a parlamenti frakcióra támaszkodva jelentős önállósággal rendelkezett. A zavaros szervezeti viszonyok miatt minden döntéshozó fórum heves viták színtere volt.

2. 1993–1996: *ellenzékiesség és a belső önrendelkezés, valamint a pluralizmus modelljének kidolgozása.* A fenti patthelyzetre az 1993-as kongresszus próbált megoldást találni. A kongresszus hangulatát az is meghatározta, hogy az 1992-es választások után a jobboldali Demokratikus Konvenció vezetői az RMDSZ-szel való szövetkezés számájára írták választási vereségüket, és a kormányzó posztkommunista pártokhoz hasonló nacionalista retorikába fogtak.⁴⁰

Az 1993-as kongresszusi döntések közül kettő bizonyult kiemelten fontosnak. Egyrészt az RMDSZ célkitűzéseiben központi szerepet kapott az autonómia – és a kollektív jogok. Másrészt a kongresszus olyan új struktúrát fogadott el, amely nem a területi szervezetekre, hanem a platformokra és a belső választásokra fektette a hangsúlyt. A politikai elemzők ezt „önkormányzati”⁴¹ „önrendelkezési”⁴² vagy „állam az államban”⁴³ modellként értelmezték. Az 1993-as elképzelésben az önkormányzati modell nemcsak a pluralizálódási igényeket elégítette ki, hanem egyúttal felkészítette az RMDSZ-t az autonómia intézményének ellátására is.

Az önkormányzati modell másik fontos újdonsága, hogy látszólag összebékítette az RMDSZ két fontos célkitűzését, a politikai képviselést és a társadalomépítést. Míg az 1990-es évek elején egyesek ezt két szervezet – politikai-RMDSZ és mozgalom-RMDSZ

40 Gallagher, T.: *Theft of a Nation: Romania since Communism*. Hurst Company, London, 2005; Pavel, Dan – Huiu, Iulia: *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democrate*. Polirom, București, 2003.

41 Bakk: 1989–1990... 21–25.; Tökés Gyöngyvér: *A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése*, WEB, 1999/4–5. 55.

42 Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: *Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokban*. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 125–147.

43 Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében*. In: uő (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 44–49.

– létrehozásában látták megvalósíthatónak,⁴⁴ addig az új modell megteremtette a formát a kettő kibékítéséhez, hiszen az RMDSZ a politikai képviselő mellett egyben a kereteket biztosító intézményi szerepét is be akarta tölteni a párhuzamos magyar társadalom létrehozásában.

A modell azonban sok szempontból megmaradt az elmélet szintjén. Lényeges, hogy a képlet legitimitását (és bizonyos értelemben szubsztanciáját) adó belső választásokra nem került sor. Így az önkormányzaton alapuló hatalmi struktúra soha nem vette át a szerepet a területi szervezetektől, amelyek továbbra is az RMDSZ legfontosabb hatalmi centrumai maradtak.⁴⁵

3. 1997–2003: *kormányzati szerepvállalás és a pártosodás elindulása.* Az önkormányzati modell bukását az 1996-os választási kampány és az RMDSZ kormányra kerülése hozta meg. 1996-ban a Szövetség első ízben indított saját államelnökjelöltet, Frunda György személyében. Az autonómia már a választási kampányban, majd az RMDSZ későbbi politizálásában fokozatosan háttérbe szorult.⁴⁶ Ez a tény, valamint a kormányzati szerepvállalás heves kritikát váltott ki az RMDSZ belső ellenzékének részéről.⁴⁷ E mellett több strukturális váltást is hozott a szervezeten belül. A legfontosabb a döntéshozatal centralizálódása. Már a kormányra lépésről való döntést is az Ügyvezető Elnökség és az Operatív Tanács hozta meg. A szélesebb döntéshozó fórumot (a Szövetségi Képviselők Tanácsát, amelynek a szabályzat értelmében egy ilyen döntést meg kellett volna hoznia) utólag értesítették.⁴⁸

Az RMDSZ-en belüli pártosodás két folyamatban érhető tetten. Egyrészt az alapszabályzati módosítások hatására a szervezeti belső demokráciát központosított döntéshozatal kezdte felváltani,⁴⁹ másrészt a folyamatos kormányzati részvétel eredményeként a vezetőség forrásszerző és forráselosztó potenciálja megnövekedett, ami hozzájárult a belső ellenzék marginalizációjához is. De a kormányzati szerepvállalás nem csupán belső vitákat gerjesztett, hanem a társadalomépítéssel foglalkozó szint visszafejlődése is következett belőle: az erdélyi magyarság addig fontosnak tűnő stratégiai programjai – például az autonómia és az önálló állami magyar egyetem ügye – háttérbe szorultak.⁵⁰

44 Szilágyi N. Sándor: *Mi lesz veled, RMDSZ?* Korunk, 1991/2. 159–166.

45 Székely István: *A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései.* Magyar Kisebbség, 2000/1. 77–84.

46 Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: *Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000.* Regio, 2000/4. 150–187.

47 Toró T. Tibor: *Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé?* Magyar Kisebbség, 1998/1. 222–251.

48 Bakk: 1989–1990... 28.

49 Márton János – Orbán Balázs: *Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről.* Magyar Kisebbség, 2005/1–2. 5–38.

50 Vö. Bakk–Horváth–Salat: *Az RMDSZ 2003-ban...*

A kormányba kerülés további fontos következménye az RMDSZ-en belüli generációváltás. Míg az 1990–1995-ös periódusra a kulturális elit hatalomra kerülése és az általa gyakorolt szervezetépítés volt a jellemző, addig az 1996-os helyhatósági választásokkal kezdődően⁵¹ fokozatosan egy új, főleg a vállalkozói és jogi szférából kikerülő elit vette át a párt vezetését.

4. 2003 után: a belső ellenzék külső ellenzékké válása, a pártosodás konszolidálódása. A folyamatos súrlódások és tévesztés következtében 2003-ban a Tőkés László és a Reform Tömörülés által vezetett belső ellenzék kivált az RMDSZ-ből, megalakítva az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot (EMNT). Válaszként az RMDSZ az EMNT megalakulásával egy időben zajló kongresszusán megszüntette a tiszteletbeli elnöki tisztséget, ezzel szimbolikusan is elismerve a belső ellenzék megszüntét.

A 2003 utáni periódus az RMDSZ működése szempontjából nem hozott túl sok változást, inkább az 1997 és 2003 közötti folyamatok folytatásának és erősödésének – a társadalomépítés további háttérbe szorulása, erőforrások allokációjára való fókuszálás, további centralizáció stb. – lehetünk tanúi.

7. táblázat: Az RMDSZ a román kormányokban (miniszteri tisztségek)

Kabinet (miniszterelnök)	Miniszter	Portfólió	Időszak
Victor Ciorbea	Birtalan Ákos	Turizmus	1996. dec. 12. – 1998. ápr. 17.
	Tokay György	Nemzeti kisebbségekért felelős tárca nélküli miniszter	1996. dec. 12. – 1998. ápr. 17.
Radu Vasile	Bárányi Ferenc	Egészségügyi Minisztérium	1998. ápr. 17. – 1998. jún. 24.
	Hajdú Gábor	Egészségügyi Minisztérium	1998. júl. 10. – 1999. dec. 22.
	Tokay György	Nemzeti kisebbségekért felelős tárca nélküli miniszter	1998. ápr. 17. – 1999. jan. 27.
	Eckstein-Kovács Péter	Nemzeti kisebbségekért felelős tárca nélküli miniszter	1999. jan. 27. – 1999. dec. 22.
Mugur Isărescu	Hajdú Gábor	Miniszterelnök-helyettes, Egészségügyi Minisztérium	1999. dec. 22. – 2000. dec. 28.
	Eckstein-Kovács Péter	Nemzeti kisebbségekért felelős tárca nélküli miniszter	1999. dec. 22. – 2000. dec. 28.

51 Egyes településeken ennek jelei már az 1992-es választásokon megmutatkoztak.

Kabinet (miniszterelnök)	Miniszter	Portfólió	Időszak
Călin Popescu Tăriceanu 1. és 2.	Markó Béla	(A kultúrával, oktatással és európai integrációval kapcsolatos tevékenységeket felügyelő) miniszterelnök-helyettes	2004. dec. 29. – 2007. júl. 3. (tisztség megszűnik)
	Borbély László	Közmunkálatokkal és területfejlesztéssel megbízott tárca nélküli miniszter	2004. dec. 29. – 2007. ápr. 5. (tisztség megszűnik)
	Borbély László	Fejlesztési, Közmunkaügyi és Lakásügyi Minisztérium	2007. ápr. 5. – 2008. dec. 22.
	Winkler Gyula	Kereskedelemért felelős tárca nélküli miniszter	2004. dec. 29. – 2007. ápr. 5.
	Nagy Zsolt	Távközlési és Információs Technológiai Minisztérium	2004. dec. 29. – 2007. júl. 30.
	Borbély László	Távközlési és Információs Technológiai Minisztérium – ügyvivő (Nagy Zsolt felügyelete idején)	2007. júl. 11–30.
	Winkler Gyula	Távközlési és Információs Technológiai Minisztérium	2007. aug. 7. – 2007. dec. 1.
	Borbély Károly	Távközlési és Információs Technológiai Minisztérium	2007. dec. 13. – 2008. dec. 22.
	Korodi Attila	Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium	2007. ápr. 5. – 2008. dec. 22.
Emil Boc 2. 2009. dec. 23. – 2012. febr. 9. és Mihai Răzvan Ungureanu 2012. febr. 9. – 2012. ápr. 27.	Markó Béla	Miniszterelnök-helyettes	2009. dec. 23. – 2012. máj. 7.
	Kelemen Hunor	Kulturális Minisztérium	2009. dec. 23. – 2012. máj. 7.
	Cseke Attila	Egészségügyi Minisztérium	2009. dec. 23. – 2011. aug. 17.
	Ritli László	Egészségügyi Minisztérium	2011. aug. 17. – 2012. máj. 7.
	Borbély László	Környezetvédelmi Minisztérium	2009. dec. 23. – 2012. ápr. 5. (lemond)
	Korodi Attila	Környezetvédelmi Minisztérium	2012. ápr. 10. – 2012. máj. 7.

Kabinet (miniszterelnök)	Miniszter	Portfólió	Időszak
Victor Ponta 3. 2014. márc. 5. – 2014. dec. 17.	Kelemen Hunor	Miniszterelnök-helyettes, Kulturális Minisztérium	2014. márc. 5. – 2014. nov. 24.
	Hegedűs Csilla	Miniszterelnök-helyettes, Kulturális Minisztérium	2014. nov. 24. – 2014. dec. 13.
	Korodi Attila	Környezetvédelmi Minisz- térium	2014. márc. 5. – 2014. dec. 13.

2000. december 28. és 2004. december 21. között az RMDSZ évente megkötött protokollumok alapján a parlamentből támogatta Adrian Năstase (PSD) kisebbségi kormányát.

A 2016-os parlamenti választásokat követően az RMDSZ ismét protokollumok alapján nyújtott parlamenti támogatást a Szociáldemokrata Párt (PSD) és a Liberálisok és Demokraták (ALDE) koalíciós kormányainak, amelyeket Sorin Grindeanu (2017. január 4. – 2017. június 29.), illetve Mihai Tudose (2017. június 29. – 2018. január 29.) vezetett. E támogatást kezdetben a 2018. január 29-én hivatalba lépő Viorica Dăncilă kormányának is biztosította az RMDSZ, ám 2019 májusában visszavonta.

6.2.3. Az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatok

Az RMDSZ korábbi belső ellenzékének a kiválásában – ahogy érintettük – 2003 volt az első fontos dátum. Tőkés László (akkor még tiszteletbeli elnök) és a Reform Tömörülés tagjai ekkor alakították meg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsot. A magyar politikai pártok bejegyzésére 2008-ban (Magyar Polgári Párt), illetve 2011-ben (Erdélyi Magyar Néppárt) került sor.⁵²

Az RMDSZ-en belüli konfliktusok az 1999-es kongresszus után, valamint a 2000-es helyhatósági és parlamenti választások előtt éleződtek ki. Ennek legfontosabb oka, hogy a szervezetben belül többségben lévő (Markó Béla elnök köré tömörülő) csoport megkezdte a belső ellenzék kiszorítását.⁵³ A konfliktus elmérgesedését több helyi szintű politikai botrány jelezte. Így Kincses Előd Maros megyei elnök jogköreit a helyhatósági választások kampányidőszakában (az addigiakban példátlan módon) az Operatív Tanács megvonta. Udvarhelyen, ahol Verestőy Attila ellenében Kolumbán Gábor indult az előválasztáson a szenátorjelöltségért, a procedura tisztaságával kap-

52 Ezt megelőzően is léteztek magukat magyarnak valló politikai alakulatok, ezek támogatottsága és beágyazottsága azonban elhanyagolható volt. Ugyanez nem mondható el a Székelyföldön az önkormányzati szférában tevékenykedő független magyar jelöltekről. Lásd erről Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990–2012 között*. Kézirat. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.

53 Az RMDSZ-vezetőségnek perspektívájából a belső ellenzék a Fidesz klientúrájához tartozott. Lásd a 6.3.1. fejezetet.

csolatban merültek fel komoly kételyek. A központi vezetés (Operatív Tanács) ekkor is a belső ellenzékhez tartozó politikus ellenében foglalt állást. A belső ellentétek kezelésének intézményes szabályozása 2003-ra teljesen csődöt mondott. A Szövetség központi struktúrái a többségben lévő „Markó-csoport” érdekeit próbálták helyi szinten is érvényre juttatni, Tőkés László pedig eljutott addig, hogy egy belső vita (kongresszus összehívásának kérdése) kapcsán a román bíróság jogorvoslatát kérte az RMDSZ vezető testületeivel szemben.

Ilyen előzményeket követően alakult meg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, amely nem pártként, hanem az autonómia megvalósítását célzó mozgalomként határozta meg magát. Az EMNT, illetve a vele szövetséges szervezetek, a Székely Nemzeti Tanács, több autonómiatervezetet dolgozott ki, amellyel befolyásolták a romániai magyar politikai diskurzust. Az ellenzéknek azonban reális hatalmi és intézményes kereke ebben a periódusban nem alakult ki.

Érdemi változást az RMDSZ-en kívüli politikai alakulatok szempontjából a 2007-es európai parlamenti választások hoztak. A választásokon Tőkés László, az EMNT elnöke független jelöltként indult az RMDSZ ellenében. A 2007-es EP-választások mindkét fél sikerét hozták. A választásokra való felkészülésben Tőkés maga mögött tudhatta az összes olyan szervezetet és egyesületet, amely az RMDSZ-től függetlenül vagy annak ellenében alakult meg. Továbbá jelentős segítséget kapott a református egyháztól.

Az EP-választások sikerén felbuzdulva a 2008-as helyhatósági választások előtt bejegyezték a Magyar Polgári Pártot, Szász Jenő székelyudvarhelyi polgármester vezetésével. Fő célkitűzése az autonómia elérése, valamint „a választás szabadságának” megteremtése volt. A párt – amellet, hogy nem tudta reprodukálni Tőkés választási eredményeit, illetve a Székelyföldön kívül gyakorlatilag láthatatlan maradt – a 2008-as önkormányzati választásokon a Székelyföldön viszonylag jó eredményeket ért el.

Tőkés (illetve a hozzá kapcsolódó EMNT), valamint Szász között soha nem volt jó a személyes viszony. A 2009-es Európai Parlamenti választás során (amikor Tőkés az RMDSZ-listán indult) azonban kiéleződtek az ellentétek. Az EMNT-hez kapcsolódó szereplők kiszorultak az MPP struktúráiból is. Részben ez vezetett az Erdélyi Magyar Néppárt 2011-es megalakulásához.

A 2012-es önkormányzati választásokon azonban mind a két ellenzéki párt igen gyenge eredményt ért el. Az MPP Székelyföldön korábban meglévő önkormányzati pozíciói is elvesztek, aminek következtében illuzórikussá vált a szervezeti-hatalmi háttér kiépítése.

8. táblázat: A különböző polgármesterek által vezetett településeken élők aránya a magyar közösségen belül (%)

	2008–2012			2012–		
	RMDSZ	MPP és független magyar	Román pártok	RMDSZ	EMNP, MPP és független magyar	Román pártok
Székelőföld	76,7	20,5	2,7	89,7	8,8	1,5
Partium	55,2	1,6	43,2	49,1	1,6	49,2
Közép-Erdély	22,9	1,7	75,4	21,3	0,9	77,8
Észak- és Dél-Erdély, Bánság	6,2	1,2	92,5	8,7	0,0	91,3
Összesen	48,5	8,7	42,7	52,1	3,9	44,0

A 2012-es helyhatósági választások után az MPP és az EMNP viszonya tovább romlott. Nem alakult ki a két pártot tömörítő ellenzéki platform, mi több, a 2014-es európai parlamenti választásokat megelőzően az MPP az RMDSZ-szel kötött együttműködési megállapodást (miközben Tőkés a Fidesz-listán kapott helyet, az EMNP pedig nem indult a választáson).

A pártok elemzésének másik szempontja a román és magyarországi politikai szereplőkhöz való viszonyuk. A két kisebb pártról elmondható, hogy azok a román politikai mezőbe kis mértékben integráltak, a román politikai szereplőkkel minimálisak a kapcsolataik. Az elvek szintjén mindkét alakulat elutasítja az RMDSZ által képviselt integrációs modellt (amelyet korábban „szervezeti integrációnak”, „aszimmetrikus alkunak”, illetve „kontrollkooptációnak” nevezünk). A pártok megalakulásában megkerülhetetlen a Fidesz szerepe, hiszen annak a nemzetpolitikában érintett egyes frakciói mintegy „patronusai” voltak a két alakulatnak.⁵⁴ 2007-ben Orbán Viktor személyesen is támogatta Tőkés kampányát, majd 2010-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács bekapcsolódott a magyar állampolgársággal kapcsolatos ügyintézésbe. Az így létrejövő szervezeti infrastruktúra létfontosságú volt az EMNP számára.

Az RMDSZ alternatíváiként fellépni kívánó pártok tehát a Fidesz segítségével, támogatásával jöttek létre, következésképp a jelenlegi magyarországi kormánypárttal való viszonyukat erős függőség jellemzi. Ez abban is tetten érhető, hogy az EMNP megjelenésével az MPP látszólag összes magyarországi forrását elvesztette, míg az RMDSZ és a Fidesz utóbbi években megkezdődött közeledése komolyan megkérdőjelezi az EMNP túlélését.

54 Az MPP Kövér László, az EMNP Németh Zsolt támogatását élvezte.

A romániai magyar politikai mezőt tekintve elmondható, hogy egyik párt sem lépett ki az etnikai párt paradigmájából, mindhárom a magyar szavazatokért verseng. Ugyanakkor nem beszélhetünk egy erdélyi magyar pártrendszer kialakulásáról sem. Egyrészt az RMDSZ dominanciája okán, másrészt mivel ennek hiányoznak a formális keretei, mint például a magyarság számarányát figyelembe vevő elkülönített helyek a parlamentben vagy a helyi és megyei tanácsokban, vagy az autonómia különböző formái által szavatolt regionális parlament vagy személyi elven szerveződő magyar nemzeti tanács.

6.2.4. Az érdekérvényesítés, illetve a politikai képviselet modelljei

A korszakolás mellett az RMDSZ működését a különböző stratégiák tipologizálásán keresztül érthetjük meg. Ahogy érintettük: az erdélyi magyar politikai mező folyamatait egyszerre határozzák meg a román politikai szereplők (illetve a kisebbségpolitikai rezsim), valamint a magyar nemzetpolitika. Tipológiánk az erdélyi magyar elit(ek) ezekkel szembeni viszonyára vonatkozik.

1) Az *egyéni integrációs modell* a kommunizmus időszakából átörökölt stratégia, melynek lényege, hogy az érdekérvényesítés kizárólag a személyes hatalmi pozíciók és kapcsolatháló segítségével képzelhető el. A múlt rendszerben kialakult politikusi habitusok nyilvánvalóan 1990 után is tovább éltek. Az RMDSZ vezetői mind országos, mind helyi szinten személyes pozíciójukon és kapcsolataikon keresztül próbáltak „ügyeket intézni”, illetve a közösség számára fontosnak gondolt eredményeket elérni.⁵⁵ Nyilvánvaló, hogy e stratégiának az a lényege, hogy csak konkrét célok és ügyek – iskolák és ingatlanok visszaszolgáltatása, különböző rendezvények, szervezetek finanszírozása vagy önálló magyar iskolák létrehozása stb. – esetében működik.

Ennek a stratégiának a kormányzati részvételt megelőző periódusban volt domináns szerepe. Miközben a román politikai szereplők és az RMDSZ között nem volt semmilyen formális megállapodás, egyes magyar tisztségviselők gyakran a Szövetség vezetésének mindenféle felhatalmazása nélkül intézték ezen a módon az ügyeket. A kilencvenes évek legnagyobb politikai botránya, a „neptuni találkozó” is megközelíthető ebből a szempontból.⁵⁶ A kormányzati részvétel kezdetét követően az „egyéni integráció” némileg háttérbe szorult, de továbbra is a magyar érdekérvényesítés jelentős csatornája maradt.⁵⁷

55 Domokos: *Esély*. 149–150., 277–280.

56 A találkozót az amerikai kormány által finanszírozott NGO, a Project on Ethnic Relations szervezte, azon az RMDSZ részéről Tokay György, Borbély László és Frunda György vett részt. A Szövetség formális felhatalmazása nélkül egyeztettek a kormányon lévő Román Szociáldemokrata Párt (PDSR) képviselőivel.

57 Székely: *A belső választások...*

2) A *közösségi integrációs modell* is az 1990-es években jelentkezett, és az 1993-as önkormányzati modell fő ideológiai alapját képezi. A stratégiát szorgalmazók elképzelése szerint a magyarság román politikai szférába való integrációja nem egyéni, hanem közösségi szinten kell hogy megvalósuljon, az autonómia és a kollektív jogok érvénybeléptetése nyomán. Ahogy érintettük, a stratégia egyes képviselői ezt elsősorban a magyarkérdés nemzetközi szintésre emelésén keresztül kívánták elérni. A közösségi integráció kérdése a kormányba lépést követő „reálpolitikai” folyamatokban háttérbe szorult. Ennek ellenére az erdélyi magyar politikai elit ideológiájában, a belső diskurzusokban, illetve az RMDSZ formális programjában meghatározó maradt. Ez jelentős részben az intraetnikus versenynek, illetve az RMDSZ ellenzékét képező csoportok intézményesedésének köszönhető. Az autonómiadiskurzusnak az erdélyi magyar nyilvánosságban való 2003 utáni felfutása azonban semmilyen reális politikai eredményhez nem vezetett.

3) A *szervezeti integrációs modell* az RMDSZ 1996-os kormányzati szerepvállalásával alakult ki. A stratégia lényegét az RMDSZ és a román (illetve a magyar) állam közötti intézményes együttműködés adja. Egyes szerzők a modellt konszociációként jellemzik.⁵⁸ Alább érvelünk amellett, hogy ez az elképzelés miért nem tartható. Valójában a modell nem jelent többet, mint a többségi politikai szereplőkkel való alkufolyamat központosítását (az egyéni integrációs modellel szemben). Alapját a központosítás relatív sikeressége mellett a következő RMDSZ-elnök, Markó Béla (1993–2011) által explicite is megfogalmazott elvek képezték: 1) A romániai magyarság helyzete csakis Románián belül, a román pártokkal való együttműködéssel oldható meg. Az RMDSZ feladata, hogy ideológiamentesen képviselje a romániai magyarok érdekeit, és a román (valamint a magyarországi) politikai szereplőktől (kvázi) egyenlő távolságot tartson. 2) Ez gyakorlatilag a folyamatos kormányzati szerepvállalás igényét jelenti. Ez az „ideológiamentesség” mellett azt is feltételezi, hogy az RMDSZ csak olyan kérdéseket tematizál, melyek a román partnerek politikai doktrínájába is beleférnek. A következőkben tárgyaljuk, hogy ez gyakorlatilag az erőforrás- és pozícióallokáció irányába való elmozdulást jelentett. 3) Diskurzív szempontból a szervezeti integrációs stratégia fő jellemzője a magyar közösség számára fontos kérdések „deetnicizálása”, vagyis „semleges” témákkal való helyettesítése, vagy nem etnikai keretben való tállálásai.⁵⁹

A stratégia bizonyos értelemben ma is domináns az RMDSZ-ben, legalábbis a felső vezetés törekvéseinek, implicit ideológiájának szintjén. Valójában azonban a Kelemen Hunor vezette Szövetség képtelen a román politikai szereplőkkel folytatott alkufolya-

58 Bakk: 1989–1990...; Bakk–Horváth–Salat: *Az RMDSZ 2003-ban...*; Salat Levente: *Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben*. Kisebbségkutatás, 2003/3. 547–573.

59 Toró Tibor: *Ethnicization or De-ethnicization? Hungarian Political Representation in the Romanian Parliament*. Nationalities Papers, 2016. october. 1–18.

mat Markó Béla által megvalósított relatív központosítására. Ennek belső, szervezeti, illetve külső, a politikai kontextussal összefüggő okai egyaránt vannak. A *belső szervezeti ok* a központi struktúrák (elnök, főtitkárság) gyengülése. Ez azt eredményezi, hogy a területi szervezetek, illetve a magyar települések érdekei növekvő mértékben a struktúrát megkerülő személyi kapcsolatokon keresztül artikulálódnak. Ezek lehetnek adott esetben magyar tisztségviselők, de akár román politikai aktorok is (akikkel a helyi szereplők az RMDSZ-központot megkerülve folytatnak alkut). A *külső tényező* a bizonytalan politikai kontextusban és a korrupcióellenes ügyészségnek a politikai elit által „kontrollálhatatlan” működésében érhető tetten. Ez a tényező a magyar tisztségviselők integrálhatóságát korlátozza (miután a Szövetség képtelen védelmet biztosítani számukra). Ilyen körülmények között azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi helyzetet a szervezeti integrációra való (csak kis részben sikeres) törekvés és az egyéni integráció növekvő mértékben érvényesülő valósága határozza meg.

Az elmondottak alapján lényeges, hogy a három stratégia – bár jelentőségük korszakonként változik – összességében adja meg az erdélyi magyar politikai érdekképviselet „stílusát”, és határozza meg az ezen belüli politikai habitusokat.

6.2.5. Kontrollkooptálás: a kormányzati részvétel és a politikai integráció következményei

Az erdélyi magyar politikai mező alakulását meghatározó tényezők közül kétségtelenül a román politikai szereplőknek, illetve magának a román kisebbségpolitikai rezsimnek van a legnagyobb hatása. Az, hogy az erdélyi magyar politikai elitnek (vagy az elit egy részének) milyen integrációs lehetőségei adódnak, döntően meghatározza a stratégiákat. Az előző fejezetben is érintettük, hogy a kormányba lépés jelentős korszakhatár volt. Most azt járjuk körbe, hogy ez milyen modellt eredményezett, illetve mintegy tételszerűen felsoroljuk, milyen változások következtek belőle az RMDSZ-en belül.

Az RMDSZ és a román politikai szereplők között folytatott politikai alku kapcsán szükséges a szereplők közötti eredendő aszimmetriát kiemelni. Elsősorban ez az a tényező, ami miatt merőben félrevezető Lijphart konszociatívdemokrácia-fogalmát alkalmazni, vagy akár bármiféle intézményesített etnikai erő hatalommegosztásáról beszélni Románia vonatkozásában. Hangsúlyoznunk kell, hogy a konszociatív demokrácia jellemzői⁶⁰ teljességgel hiányoznak „az interetnikus együttélés román modelljéből”. Ez azt eredményezi, hogy a magyar érdekképviseletnek a végrehajtó hata-

60 Ezek 1) a konszenzusos (és nem többségi elvű) döntéshozás legalább a kisebbséget érintő ügyekben, illetve a kisebbség vétőjoga, 2) a végrehajtó hatalomban való részvétel törvényi garanciái, 3) a forráselosztás arányosságának törvényi garanciái, illetve 4) az egyes társadalmi szegmensek széles körű autonómiája. Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven, 1977.

lomba való bevonása eseti politikai alkuk folyamánya.⁶¹ Medianu, illetve Horváth javaslata ebből kiindulva az volt, hogy a helyzetet a *kontrollkooptálás*, illetve az *aszimmetrikus alku* fogalmaival írjuk le.⁶² Ez olyan modell, amely a többségi szereplők részéről megvalósuló hegemonisztikus kontrollt az eseti juttatásokkal ötvözi. Az olyan esetekben, ahol az állami intézményeket egy domináns helyzetben lévő etnikum uralja, ez a kifejezés sokkal jobban leírja a reális politikai folyamatok jellegét, mint a jóval nagyobb szimmetriát és intézményes garanciákat feltételező normatív elképzelések. 1993-tól előbb a nemzetközi szereplők, majd pedig a román politikai aktorok részéről is megfogalmazódott a felismerés, hogy a magyar politikai elit hatalomba való kooptálásával mintegy ellenőrizni lehet a nemzeti mozgalom irányát, és marginalizálni lehet a „radikális” követelésekkel előálló szereplőket. A „román modellnek” mindezt úgy sikerült elérnie (és ez különbözteti meg a konszociációtól), hogy az állam nemzetállami jellegét, a tituláris nemzet privilegizált helyzetét, illetve dominanciáját valójában érintetlenül hagyta.

Miközben a román politikai szereplők nem kényszerültek a magyarok Románián belüli státusának radikális intézményes-jogi újradefiniálására, az RMDSZ (a kormányzati részvétel és az erőforrások fölötti monopólium fejében) egyértelműen az akkomodációs politikai stratégia irányába mozdult el.

Ennek első nyilvánvaló következménye, hogy a román államberendezéssel össze nem egyeztethető programelemek (elsősorban az autonómia) háttérbe szorultak. A 2000-es parlamenti választásokon az autonómia formálisan sem jelent meg az RMDSZ választási programjában. 2004-től (az intraetnikus verseny következtében) az autonómia kérdése ismét a kampánykommunikáció középpontjába került, ám anélkül, hogy az RMDSZ azt komolyan felvette volna a román politikai partnereivel folytatott tárgyalások napirendjére.

Az akkomodáció második fontos következménye, hogy az RMDSZ gyakorlatilag letett arról, hogy az erdélyi magyar közösség problémáit a nemzetközi fórumokon megjelenítse. Ma az erdélyi magyar politikai elit erre alkalmas apparátus és kompetenciák hiányában ezt nem tudja megtenni.

A harmadik következmény, hogy az akkomodatív politikai stratégia kielezte az RMDSZ-en belüli frakciók közötti ellentétet. Az úgynevezett „méréskeltek” (akik a napi kormányzati munkával voltak elfoglalva, és a közösségnek juttatott állami erőforrásokat ellenőrizték) konszolidálták a szervezeten belüli többségüket. Eközben az úgynevezett „radikálisok” (akik egy intranzigens pozíciót, illetve a kormányzati részvétel világos feltételekhez való kötését szorgalmazták) azzal vádolták őket, hogy a párt

61 Bakk–Horváth–Salat: *Az RMDSZ 2003-ban...*; Salat: *Kisebbségi magyar jövőképek...*; Toró Tibor – Toró Tamás Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után*. In: Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. ISPMN, Kolozsvár, 2014. 15–52.

62 Medianu, Narcisa: *Analyzing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania*. The Global Review of Ethnopolitics, 2002. 28–41.; Horváth: *Facilitating...*

egy jelentős részét kiszorították a döntéshozatalból. Ahogy érintettük, a „radikálisok” – élükön Tökés Lászlóval – 2003-ban hagyták el a pártot.

Végül negyedik következményként a *bukaresti parlamenti aréna* jelentőségének növekedése egy, a „radikálisok” és „mérsékeltek” ellentéténél sokkal mélyebb töréshez vezetett az RMDSZ-en (illetve a magyar nemzeti mozgalmon) belül. Az új helyzetben ugyanis a többségi politikai szereplőkkel kötött (gyakran rejtett) alkuk jelentősége nőtt meg. Az RMDSZ és a román pártok közötti tárgyalások általában a legfelsőbb szinten folytak (és azokon jó esetben pár tucat politikus vett részt), miközben a politikai és közösségi aktivisták szélesebb rétege a politikai folyamatokon kívül találta magát. A politikai elit és az aktivisták alattuk elhelyezkedő rétege közötti törésnek a konzociatív rendszerek irodalmában is központi jelentősége van. Lijphart, illetve Tsebelis szerint a politikai osztálynak két elv között kell egyensúlyoznia.⁶³ Egyrészt a parlamenti arénában meg kell tartania a kooperatív viszonyt a rivális (esetünkben többségi) politikai szereplőkkel. Másrészt ezzel egyidőben fenn kell tartania támogatottságát, noha követőinek (amennyiben az adott szegmentum tényleg elkülönül a többségi társadalomtól) jóval intranzigensebbek lehetnek a politikai opciói. Központi jelentősége van annak, amit Lijphart a „követőkről” mond: „A »követők« kifejezés itt elsősorban nem a széles közönségre vonatkozik, amely majdnem mindenhol passzív és apolitikus, így nem korlátozza az elit akkomodatív viselkedését, hanem sokkal inkább a politikai aktivisták elit alatti közvetítő rétegére.”⁶⁴ Az RMDSZ vezetése pontosan ettől az identitáspolitikai közvetítő rétegtől távolodott el, amelynek a magyar intézmények működtetésében, illetve a közösség mobilizálásában kulcsszerepe volt. Azt mondhatjuk, hogy e közvetítői réteg „féken tartásában” (vagy támogatása megnyerésében) az RMDSZ elsősorban az erőforrások feletti monopóliumára támaszkodott.

6.2.6. Autonómatörékvések

Az autonómia egyértelműen az erdélyi magyar politika Szent Grálja. Mindhárom jelenleg aktív magyar politikai párt autonomistaként határozza meg magát, versengésük retorikai szinten gyakorta leginkább arról szól, hogy melyik tesz többet az autonómia kiharcolásáért. Ugyanakkor, amint arra már utaltunk, az ügyben mindeddig semmilyen gyakorlati előrelépés nem történt, a választók pedig egyre inkább üres választási lözungként tekintenek a pártok autonómiázására.

A székelyföldi autonómia történelmi gyökerei az 1876-os közigazgatási reform során felszámolt, székekre alapuló sajátos önkormányzás hagyományaira vezethetők vissza, ám a Trianon utáni kontextusban a kérdés nyilván teljesen átértelmeződött. A másik fontos előzmény az 1952-ben szovjet mintára létrehozott, majdnem 80 százaléban magyar lakosságú Magyar Autonóm Tartomány (amit 1960-ban Maros Ma-

63 Tsebelis, George: *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics*. University of California Press, Berkeley, 1990.

64 Lijphart: *Democracy...* 53.

gyar Autonóm Tartománnyá fokoztak le, néhány magyar többségű járás elcsatolásával és román többségű területek odacsatolásával, majd 1968-ban teljesen megszüntettek). Az államszocialista kontextus miatt a MAT valódi autonómiának aligha volt tekinthető,⁶⁵ ennek ellenére a lakosság körében a magyar nyelvű közigazgatási egység emléke tovább élt, és 1990 után olykor hivatkozási alapként is felmerült az autonómiakövetelések nyomatékosítására. Az etnikai térszerkezetből következően azonban (a magyarok kevesebb mint fele él az etnikailag kompakt Székelyföldön) az autonómia kérdése Erdélyben nem redukálható a székely területi autonómiára, így az elmúlt huszonöt évben születtek javaslatok (személyi elvű) kulturális autonómia és speciális státusú helyi önkormányzatok kialakítására is (a kompakt magyar tömbön kívüli, jelentős magyar lakossággal rendelkező települések helyzetének rendezésére).⁶⁶

Az önkormányzatiság – kevésbé kidolgozott formában ugyan – már az első kongresszustól kezdődően központi jelentőségű célként tételeződött az RMDSZ számára. 1991 és 1995 között ezt a törekvést több, a Szövetség műhelyeiben készült autonómia-tervezet is igyekezett konkretizálni. 1996-tól azonban az autonómia kérdésköre egyre inkább háttérbe szorult, bár az RMDSZ belső ellenzéke igyekezett azt napirenden tartani. Ebben a hangsúlyváltozásban belpolitikai és nemzetközi fejlemények egyaránt szerepet játszottak. Egyrészt 1996-ban aláírták a magyar–román alapszerződést, amelynek egy lábjegyzetében román nyomásra belekerült, hogy a dokumentum nem kötelezi Romániát autonómia és kollektív jogok biztosítására. Másrészt, amint már érintettük, az RMDSZ kormányra lépett 1996-ban, aminek egyik feltétele a radikálisabb etnopolitikai követelések felfüggesztése volt. Harmadrészt az Európa Tanácsban az 1201-es ajánlás által előrevetített, kollektív jogokon alapuló irány helyett végül a Keretegyezményben kodifikált visszafogottabb kisebbségvédelmi filozófia vált elfogadottá.⁶⁷

Az autonómia az RMDSZ retorikájában a 2003-as pártszakadást követően került ismét előtérbe,⁶⁸ és azóta a Szövetség és (immár külsővé vált) ellenzéke közti versengés egyik meghatározó toposza az „igazi autonomisták” vagy „az autonómiáért a legtöbbit tevők” szerepéért folytatott – döntően retorikai – küzdelem. Ezt a szakirodalom kompetenciaalapú versengésnek (*valence competition*) nevezi, amelynek lényege, hogy egy adott politikai cél kapcsán széles egyetértés van a szavazók között, a pártok tehát nem különböző javaslatokat fogalmaznak meg egy közpolitikai terület kapcsán,

65 Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

66 A tervek és a szakirodalom Bognár Zoltán összeállította digitális szövegtára: *Romániai autonómiaelképzelések 1989 után*: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5> (letöltve: 2016. 05. 06.).

67 Bakk Miklós: *Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után*. Magyar Kisebbség, 2004/1–2. 39–60.; Márton János: *A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában* (II.). Magyar Kisebbség, 2004/1. 529–572.

68 Az RMDSZ 2004-es választási jelmondata az „Együtt az autonómiáért!” volt.

hanem abban versengenek, hogy melyikük lenne a legkompetensebb és leghatékonyabb az adott közpolitika megvalósításában.⁶⁹ Ugyanakkor az autonómia ismételt előtérbe emelése az RMDSZ esetében kettős diskurzus kialakulásához is vezetett: miközben a magyar szavazók irányába a Szövetség keményebb retorikát alkalmaz, addig a román partnerek felé továbbra is akkomodatív viszonyulást közvetít,⁷⁰ amelynek fontos összetevője a kisebbségi célok deetnicizálása.⁷¹ Ezzel szemben az RMDSZ ellenzékeként fellépő MPP és EMNP (továbbá a nem politikai pártként működő EMNT és SZNT) retorikájának fő eleme az, hogy az RMDSZ számára az autonómia megvalósítása nem fontos, politikusai a román pártkartellbe való integrálódás érdekében kvázi elárulták az autonómia eszményét.

Rátérve a konkrét autonómiatervezetekre, 1991 és 2014 között összesen 16 ilyen jellegű dokumentum kapott nyilvánosságot.⁷² Több ezek közül komplex törvénycsomag, mely több autonómiatípust intézményesítene. A tervezetek három időszakban születtek.⁷³ Az első szakaszban (1991–1995) készült tervezetek az RMDSZ-en belüli műhelymunka (és koncepcionális ellentétek) termékei. Ezek egy része inkább politikai jellegű szándéknyilatkozatnak tekinthető, másik része azonban komoly szakértői munkát tükröz. E tervezetek közül azonban csupán egyet iktattak a román parlamentben, amely azt vita nélkül elutasította.⁷⁴ A második szakasz az RMDSZ 2003-as szakadása után kezdődik, amikor az ellenzéki szervezetek átdolgoztak néhányat az előző korszakban készült tervezetek közül, illetve új dokumentumok is születtek. 2004-ben az RMDSZ frakciójának az ellenzékkel szimpatizáló tagjai két törvénytervezetet is benyújtottak a parlamentben, ám a többség mindkettőt elutasította. Az első ezek közül a

69 A térbeli (*spatial*) és a kompetenciaalapú (*valence*) versengés közti különbségről lásd Stokes, Donald E.: *Spatial Models of Party Competition*. American Political Science Review, 1963/2. 368–377., illetve Budge, Ian – Farlie, Dennis: *Party Competition. Selective Emphasis or Direct Confrontation?* In: Daalder, Hans – Mair, Peter (eds.): *Western European Party Systems*. Sage, Beverly Hills–London, 1983. 267–305.; kisebbségi magyar kontextusra való alkalmazásáról lásd Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia* (PhD thesis). Central European University, Budapest, 2014.

70 Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúraépítésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása*. Magyar Kisebbség, 2013/2. 7–40.

71 Toró: *Ethnicization...*

72 A tervezetek listája és szövege (az RMDSZ 2014-es terveze kivételével) megtalálható a *Romániai autonómiaelképzelések...* gyűjteményében: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5>. Az RMDSZ 2014-es terveze: http://rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/A_romaniai_Szekelyfold_autonomia_statutuma.pdf

73 Bővebben: Bakk: *Az autonómiatervek...*, Bognár Zoltán: *Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek*. In: Fejtő Ferenc – Salat Levente – Ludassy Mária – Egry Gábor – Bognár Zoltán: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2006. 85–117.

74 *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről*, RMDSZ-SZKT, 1993.

Székelyföld területi autonómiájának statútuma volt,⁷⁵ amelyet a Székely Nemzeti Tanács vállalt fel hivatalos dokumentumaként, a második pedig egy törvénycsomag a személyi elvű autonómiáról, amelyet az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács kérésére dolgozott ki egy szakértői csoport. Míg előbbi a képviselőház plénuma szavazta le (csak az RMDSZ-frakció szavazott igennel), utóbbi a ház állandó bizottságának szűrőjén sem ment át, alkotmányossági kifogások miatt. E két beterjesztésre az RMDSZ 2005-ben a *Törvény a romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról* című tervezettel reagált, amelynek elfogadása bekerült a Tăriceanu-kormány programjába. Az azóta a köztudatban egyszerűen „kisebbségi törvény” néven továbbélő tervezet a kisebbségi jogok általános kodifikációján túl a személyi elvű kulturális autonómia intézményrendszerének kiépítését is törvénybe iktatta volna, ám a jogszabályt nem sikerült elfogadni sem a benyújtás ciklusában, sem azóta, holott ez a cél 2014-ben a harmadik Ponta-kabinet programjában is szerepelt. A harmadik periódusban egyetlen tervezet készült, és pedig az RMDSZ által 2014-ben nyilvánosságra hozott *A romániai Székelyföld autonómiastatútuma*. E tervezet kidolgozását a 2014-es esztendő két választása mellett (EP, államfő) vélhetően a kelet-ukrajnai események nyomán a régió iránti megnövekedett nemzetközi (elsősorban amerikai) figyelem percepciója is motiválhatta. Bár a dél-tiroli autonómiastatútumot a román alkotmányos kontextushoz adaptálni szándékozó tervezet kidolgozása majdnem másfél évet vett igénybe, a szöveg sokkal inkább tekinthető (a közösségen belüli használatra szánt) politikai szándéknyilatkozatnak, mintsem kiforrott szakmai munkának, parlamenti benyújtására pedig mindeddig nem került sor.⁷⁶

Az autonómiatervezetek részletekbe menő elemzése itt terjedelmi okokból nem lehetséges, csupán néhány általános megjegyzésre szorítkozhatunk az autonómiáról való erdélyi magyar gondolkodás sajátosságairól.⁷⁷ Csaknem három évtized távlatából kijelenthető: annak ellenére, hogy az autonómia központi jelentőségű fogalom a romániai magyar közbeszéd és a pártverseny strukturálásában, konkrét előrelépés a kodifikáció terén egyáltalán nem történt. Továbbá nehezen találunk olyan tervezetet – talán az 1993-as kivételével –, amely egyszerre szakmailag vállalható és politikailag fel is lett vállalva az RMDSZ részéről. Egyes tervezetek kidolgozásakor a politikai szempontok – olykor bevallottan, máskor fel nem vállaltan – felülírták a szakmaiakat. Ez bizonyos mértékig igazolható azzal, hogy az autonómiatervezeteknek legalább olyan fontos funkciójuk lenne a jövőképteremtés és a szavazótábor mozgósítása, mint a konkrét etnopolitikai folyamatok befolyásolása. De, amint azt Bognár hangsúlyozza,

75 A tervezet Csapó József 1995-ös statútumtervezetének továbbfejlesztett változata.

76 Salat Levente: *Az RMDSZ tervezete az autonómia látszatát próbálja kelteni* (Kertész Melinda interjúja). 2014. szeptember 25.; <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24392> (letöltve: 2016. 11. 16.).

77 Részletesebben lásd Bakk: *Az autonómiatervek...*, illetve Bognár romániai magyar autonómia-koncepció-elemzéseit, a 2005-ös RMDSZ-törvénytervezet kapcsán, Márton–Orbán: *Elemzés...* c. tanulmányát.

az autonómia sokkal inkább célként, mint eszközként volt és van jelen a pártok retorikájában, gyakran univerzális gyógyírként tálalva a magyarok mindennemű gondjára-bajára, ugyanakkor annak tisztázására már nem kerül sor, hogy milyen is volna az a tágabban értelmezett kisebbségi jövőkép, amelynek az autonómia egy adott formája elengedhetetlen tartozéka lenne.⁷⁸ Szintén kevés szó esik arról, konkrétan milyen előnyökkel és hátrányokkal járna az autonóm státus, a lehetséges negatívumok felvetését pedig egyértelműen a kisebbségi nyilvánosság egyik legfontosabb tabutémájának is tekinthetjük. A Székelyföld mint potenciális autonóm régió gazdasági életképességéről huszonöt év után sem látunk tisztán, nem készültek alapos tanulmányok erről, sokkal inkább a különféle statisztikák szelektív idézése a jellemző pró és kontra érvekként egyaránt. Meg kell említeni azt is, hogy a tervezetek kidolgozásába román partnereket egy esetben sem vontak be, amit azok a román értelmiségiek is nehezményeznek, akik amúgy nem utasítanak el eleve az autonómiát. A két legutóbbi RMDSZ-tervezet esetében a magyar közvita is igen soványra sikeredett.

Nem véletlenül időzünk részletesebben e két dokumentumnál, ugyanis ezek – éppen abból kifolyólag, hogy a legerősebb magyar szervezet, az RMDSZ hivatalos koncepcióját tartalmazzák a személyi, illetve a területi autonómiáról – a legjelentősebb tervezeteknek tekinthetők. Ha bármely koncepció esetében beszélhetünk minimális esélyről az elfogadást illetően, akkor egyértelműen erre a két koncepcióra kell gondolnunk, még ha ezek esetében is igen csekélyek ezek a valószínűségek (a 2005-ös kisebbségi törvénytervezet volt az első és eddig egyetlen, amelynek elfogadására reális esély mutatkozott). Amint azt Salat és Székely hangsúlyozzák, az autonómiamegoldások funkciója nem csupán az, hogy megosszák a hatalmat a többség és a kisebbség között azáltal, hogy az utóbbiak által ellenőrzött intézményekre közhatalmi jogosítványokat ruháznak át (*empowerment*), hanem egy autonóm intézmény létrehozása már önmagában elismerését (*recognition*) jelenti annak, hogy a csoport önálló politikai közösség.⁷⁹ Az RMDSZ autonómiáról való gondolkodásában (legalábbis a 21. században), számunkra úgy tűnik, az utóbbi szempont egyértelműen felülkerekedett az előbbin, ráadásul azzal karöltve, hogy a Szövetség szisztematikusan megpróbálja összemosni a magyar közösség határait saját határaival. Az RMDSZ autonómiaharcának ugyanis lényeges sajátossága – és ezt a 2005-ös törvénytervezet példázza a legjobban⁸⁰ –, hogy a román többséggel olyan struktúrákat próbálna meg elismertetni, amelyek sokkal alkalmasabbak arra, hogy a Szövetségnek a közösségen belüli pozícióit erősítsék, mint arra, hogy a magyar közösség tényleges jogosítványokkal rendelkező önkormányzatiságának kereteiként funkcionáljanak. A 2014-es tervezet fő tanulsága pedig az, hogy

78 Bognár: *Romániai magyar autonómiakoncepciók...*

79 Salat Levente – Székely István Gergő: *Conclusion*. In: Salat L. – Sergiu, C. – Osipov, A. – Székely I. G. (eds.): *Autonomy Arrangements around the World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Romanian Institute for Research of National Minorities, Cluj, 2014. 443–478.

80 Márton–Orbán: *Elemzés...*

az erdélyi magyarság legfontosabb érdekképviselői szervezete számára a rövid távú politikai megfontolások felülírták azt a célt, hogy végre kidolgozásra kerüljön egy szakmai szempontból kellően megalapozott, a román és a nemzetközi porondon is felvállalható dokumentum, amely jövőképet is kínálhat a Székelyföld lakói számára – etnikumuktól függetlenül.

6.2.7. Választási eredmények

A romániai magyar közösség politikai szervezeteinek választási eredményeit elsősorban az etnikai mobilizáció, ezen belül pedig az etnikai szavazás és az etnikai pártok elméleti keretébe beágyazva értelmezhetjük. Bár elegendő egy gyors kitekintés a Kárpát-medence egyéb magyar kisebbségeire, hogy belássuk, a kisebbségi képviselet nem kizárólag etnikai pártokon keresztül valósulhat meg, ahogyan nem törvényszerű az sem, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek etnikai alapon szavazzanak. Az erdélyi magyarok esetében mindeddig mégis csak az etnikai pártok paradigmája bizonyult relevánsnak.⁸¹ Igen lényeges jellemzője a romániai politikának, hogy egyrészt Erdélyben nem jelent meg mindeddig egy multietnikus (erdélyi regionalista) párt.⁸² Másrészt a román mainstream pártok országos szinten nonetnikus pártként, a jelentős magyar lakossággal rendelkező megyékben helyi szinten pedig a tituláris nemzet etnikai pártjaiként működnek, és nem nyitnak a magyarok irányába.⁸³ A romániai magyarok választói viselkedése tehát leginkább aszerint értelmezhető, hogy milyen mértékben támogatnak kisebbségi érdekeket képviselő etnikai pártokat, illetve mekkora az eltérés ettől a modelltől. Bár ez a magatartás igen stabilnak mondható (és ennek következtében az RMDSZ-t joggal tartják a román pártrendszer legstabilabb szereplőjének), az etnikai szavazás mértéke időben és térben, valamint a választás típusának függvényében is változik.

A következőkben ezt fogjuk megvizsgálni, ám előtte szükséges kitérni a román parlamenti választási rendszer két lényeges sajátosságára.⁸⁴ Az első az, hogy 1990 óta a rendszer mindvégig alapvetően arányos maradt, még ha a 2008-ban bevezetett (és 2015-ben megszüntetett) egyéni választókerületek következtében 2012-ben igen

81 Szlovákiában 2009-ben éppen magyar elitek kezdeményezésére (is) jött létre a Most-Híd multietnikus párt. Délvidéken a magyar szavazók legalább egyharmada, de olykor akár fele olyan multietnikus regionalista pártokra, illetve országos „mainstream” pártokra szavaz, amelyek a magyar többségű területeken magyar jelölteket is indítanak ugyan, de nem magyar elitek irányítják őket, Székely I. G.: *Dynamics...*

82 Bakk Miklós – Székely István Gergő: *Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben*. Magyar Kisebbség, 2012/1–2. 7–50.

83 Stroschein, Sherrill: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. Cambridge University Press, New York, 2012; Kiss–Barna–Székely: *A társadalomépítéstől...*

84 A rendszer részleteit és változásait terjedelmi okokból nem áll módunkban tárgyalni, erről lásd Székely, 2009. Az európai parlamenti választásokon szintén arányos, zárt pártlistás rendszert alkalmaznak, az elnökválasztás pedig kétfordulós, a második körbe a két legmagasabb támogatottságú jelölt jut tovább.

aránytalan végeredmény született is.⁸⁵ Magyar szempontból az a lényeg, hogy a választási rendszer (1992 óta mindkét kamara esetében) tartalmaz egy országos kompenzációs kosarat, ami kedvez az etnikai pártoknak és az etnikai alapon való szavazásnak.⁸⁶ Az országos kompenzáció ugyanis csökkenti annak esélyét, hogy a kis pártokra (például az RMDSZ-re a szóránymegyékben) leadott szavazatok elveszsenek, így a „hasznos” szavazás helyett az expresszív szavazás irányába hat. A választási rendszer másik lényeges eleme a küszöb. 1990-ben ez nem volt a pártok számára meghatározva, 1992-ben és 1996-ban 3%, 2000 óta pedig 5% szükséges a parlamentbe való bejutáshoz.⁸⁷ Az 5%-os küszöb önmagában nem veszélyezteti a magyar képviseletet, hiszen a magyarok aránya 2002-ben 6,6%, 2011-ben 6,5% volt (és a választókorú népességben ennél valamivel magasabb is, elsősorban a kedvezőtlenebb korszerkezet miatt). Ha viszont a magyar szavazatok megoszlának több párt között, az 5% elérése veszélybe kerülhet. A két utolsó választási törvénybe (2008, 2015) azonban beépítettek alternatív küszöböket is, aminek a célja egyértelműen az volt, hogy az RMDSZ ne essen ki a parlamentből abban az esetben sem, ha nem érné el az 5%-t.⁸⁸ Ahogy már érintettük, az alternatív küszöbök támogatása a román pártok részéről a román etnopolitikai modell korábban tárgyalt kontrollkooptációs jellegének egyik bizonyítéka.

Az erdélyi magyarok választói viselkedésének precíz jellemzését nagymértékben megnehezíti az a tény, hogy pusztán a választási eredmények alapján nem lehet különválasztani az etnikai határokon átvelő szavazás jelenségét az etnikai csoportok eltérő részvételi hajlandóságától. Közvélemény-kutatások segítségével a két jelenség bizonyos mértékig szétválasztható, régiók szerinti bontásban azonban már kevesebbet mondhatunk el a csökkenő elemszám miatt.⁸⁹ Ebben az összefoglalóban terjedelmi okokból – elsősorban az imént említett tanulmányra támaszkodva – a magyar válasz-

85 Ennek az volt az oka, hogy a Szociálliberális Unió pártszövetség az ország területének nagy részén egyenletesen túlerőbe került, és számos egyéni választókerületben abszolút többséget szerzett. E jelöltek automatikusan mandátumot szereztek, ám a többi párt kompenzálása érdekében többletmandátumokat kellett osztani, ami a törvényhozás létszámának megemelkedését vonta maga után.

86 Lijphart: *Democracy...* 58.

87 A választási koalíciók számára tagjaik számától függően progresszíven nő a küszöb, 10%-ig. Fontos, hogy a román választási törvény lehetővé teszi a kisebbségi szervezetek számára, hogy kedvezményes körülmények között szerezzenek egy képviselőházi mandátumot (az egy képviselő megválasztásához szükséges átlagos szavazatszám 10%-át kell ehhez elérni), ám ez a szabályozás magyar szempontból nem bír jelentőséggel.

88 A 2008. évi 35. törvény alternatív küszöbe szerint egy párt akkor is bejutott a parlamentbe, ha jelöltjei egyidejűleg az első helyen végeztek 6 képviselői és három szenátusi egyéni választókerületben, amit a kerületek kedvező földrajzi kialakításának köszönhetően az RMDSZ könnyedén teljesített. Miután a 2015. évi 208. törvénnyel visszatértek a tisztán arányos rendszerhez, és az egyéni választókerületeket felszámolták, az új alternatív küszöb azt támasztja feltételül, hogy egy párt legalább négy megyében megszerezze a szavazatok 20 százalékát, amit az RMDSZ ismét könnyűszerrel teljesít.

89 Kiss-Barna-Székely: *Etnikai szavazók...*

tók viselkedésének e két összetevőjét elsősorban országos szinten vizsgáljuk, regionális bontásban csak néhány sarkalatos szempontot érintünk.

A rendszerváltás óta megrendezett parlamenti, európai parlamenti és államfőválasztások országos eredményeit a 9. táblázat szemlélteti. A táblázatban közölt abszolút szavazatszámok és szavazatarányok alapján megállapítható, hogy a magyar mozgósítás, akárcsak az országos, jelentős mértékben függ a választás típusától. A legnagyobb mozgósító hatással a parlamenti választás bír, ezt követi az elnökválasztás, a sort pedig az európai parlamenti választások zárják. (Elmondható ugyanakkor, hogy 2008 óta a mozgósítottság mind magyar, mind országos viszonylatban a helyhatósági választásokon a legmagasabb, ami egyrészt az országos politikából való általános kiábrándultság, másrészt pedig a decentralizáció következménye.)

A rendszerváltás óta eltelt teljes időszakot vizsgálva kimutatható, hogy 2000-ig a magyarok részvétele a parlamenti választásokon valamivel magasabb volt az országos átlagnál. Az ezredforduló óta viszont, bár a különbségek igen kicsik, a parlamenti választásokon a magyarok részvétele az országos arány alatt maradt (2004, 2012), vagy legalábbis kisebb mértékben haladta azt meg, mint az előző évtizedben. Ezzel szemben az európai parlamenti választásokon a magyar részvétel mindig lényegesen magasabb volt az országosnál. Ez tette lehetővé a 9%-hoz közelítő eredményeket a 2007-es és 2009-es választáson,⁹⁰ valamint 2014-ben a lakossági részaránytól alig elmaradó magyar eredményt. A magasabb magyar mobilizáció magyarázata nem a magyar–magyar versenyben (2007) vagy összefogásban (2009) keresendő, hanem elsősorban abban, hogy az Unióba vetett bizalom a magyarok körében lényegesen meghaladta a románok esetében mért értéket.⁹¹ Az átszavazás mértékét 5,7–12,2% között becsülhetjük. A legmagasabb (10 százalék fölötti) az 1996-os és a 2012-es választásokon volt ez az érték, a legalacsonyabb (6 százalék vagy kevesebb) pedig 1992-ben és 2008-ban. Nem beszélhetünk tehát egyértelműen növekvő vagy csökkenő tendenciáról, inkább a választások érzékelt tétje befolyásolja az átszavazás mértékét, a hasznos szavazás elve szerint. Továbbá az is elmondható, hogy jelentős regionális különbségek mutathatók ki az átszavazás terén, a szórványban akár a fenti értékek kétszerese vagy háromszorosa is előfordulhat.

90 2007-ben az RMDSZ és Tőkés László összesített eredményét értjük ezen.

91 Kiss–Barna–Székely: *Etnikai szavazók...*

9. táblázat: Magyar szervezetek eredményei a parlamenti, európai parlamenti és elnökválasztásokon (1990–2019)

Választás	Hivatalos részvételi arány	Szervezet/jelölt	Képviselőház		Szenátus			Államfő (első forduló)		
			szavazat	%	man-dátum	szavazat	%	man-dátum	Jelölt	szavazat %
1990. május 20. parlamenti és államfőválasztás	86,19%	RMDSZ	991 583	7,23	29	1 004 353	7,2	12	Nem volt magyar jelölt	
		Független Magyar Párt	2578	0,02	0					
1992. szeptember 27. parlamenti és államfőválasztás	76,29%	RMDSZ	811 290	7,46	27	831 469	7,58	12	Nem volt magyar jelölt	
1996. november 3. parlamenti és államfőválasztás	76,01%	RMDSZ	812 628	6,64	25	837 760	6,82	11	Frunda György	761 411 6,02
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt	14 333	0,12	0	12 103	0,10	0		
		Független jelöltek ⁹²	2 356	0,02	0					
		Székely Ifjak Fóruma	2 142	0,02	0					

92 Borbély Imre.

			Képviselőház		Szenátus			Államfő (első forduló)	
			736 863	6,80	27	751 310	6,90	12	Frunda György
2000. november 26. parlamenti és államfőválasztás	65,31%	RMDSZ	3 510	0,03	0	498	<0,01	0	
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt							
2004. november 28. parlamenti és államfőválasztás	58,51%	RMDSZ	628 125	6,17	22	637 109	6,23	10	Markó Béla
		Népi Akció Pártja ⁹³	10 374	0,10	0	10 509	0,10	0	
2007. november 25. európai parlamenti választás	29,47%	RMDSZ	282 929	5,52	2				
		Tőkés László	176 533	3,44	1				
2008. november 30. parlamenti választás	39,20%	RMDSZ	425 008	6,17	22	440 449	6,39	9	
		Független jelöltek ⁹⁴	13 650	0,20	0	9 003	0,12	0	
		Zöld Környezetvédő Párt ⁹⁵				6 372	0,09	0	
2009. június 7. európai parlamenti választás	27,67%	RMDSZ (Tőkés Lászlóval a listán)	431 739	8,92	3				

93 Néhány jelentős magyar lakosságú megyében (Hargita, Kovászna, Maros, Szatmár, Szilágy) a Magyar Polgári Szövetség jelöltjei a Népi Akció Pártja listáján indultak.

94 A Képviselőház esetében: Sebestyén Csaba, Becsek-Garda Dezső, Ötvös Mózes és Rákosi János. A Szenátus esetében: Szilágyi Sándor Róbert, Kincses Előd Géza.

95 Dósa Barna Hargita megyei jelölt.

				Képviselőház			Szenátus			Államfő (első forduló)		
										Kele- men Hunor	372 761	3,83
2009. november 22. államfőválasztás	54,37%											
2012. december 9. parlamentari választás	41,76%	RMDSZ		380 656	5,14	18	388 372	5,25	9			
		EMNP		47 955	0,67	0	58 754	0,79	0			
2014. május 25. európai parlamenti választás	32,44%	RMDSZ		350 689	6,29	2						
2014. november 2. államfőválasztás	53,17%	RMDSZ										
		EMNP								Kele- men Hunor	329 727	3,47
2016. december 11. parlamentari választás	39,42%	RMDSZ (MPP-jelöltek- kel a listán)		435 969	6,18	21 ⁹⁶	440 409	6,24	9	Szilágyi Zsolt	53 146	0,56
2019. május 26. európai parlamenti választás	51,07%	RMDSZ		476 777	5,26	2						

96 Ebből két képviselőt az MPP delegált (Bíró Zsolt István, Kulcsár-Terza József György).

10. táblázat: Magyar szervezetek eredményei a helyhatósági választásokon (1992–2016)

			Polgármesterek			Helyi tanácsosok			Megyei tanácsosok			Megyei tanácselnökök ⁹⁷		
			Szavazatok	%	man-dátumok	Szavazatok	%	man-dátumok	Szavazatok	%	man-dátumok	Szavazatok	%	man-dátumok
Választás	Hivatalos részvételi arány	Szervezet/jelölt	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.			
1992. február 9. és 23.	n.a.	RMDSZ												
1996. június 2. és 16.	56,47%	RMDSZ	442 448	5,40	140	588 848	6,45	2445	602 561	7,06	133			
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt	1 086	0,01	0	506	<0,01	0	1 716	0,02	1			
		Magyar Demokrata Ifjúsági Szövetség	422	<0,01	0	262	<0,01	2	-	-	-			
2000. június 4. és 18.	50,85%	Székely Ifjak Fóruma	399	<0,01	0	387	<0,01	2	-	-	-			
		RMDSZ	419 271	4,75	148	468 904 ⁹⁸	5,50	2451	512 413	6,27	135			
		Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt	2 301	0,03	0	3 391	0,04	15	6 488	0,08	0			
		Székely Ifjak Fóruma	1 662	0,02	0	363	<0,01	6	-	-	-			
		Udvarhelyért Polgári Egyesület ⁹⁹	8 014	0,09	1	4 383	0,05	8	4 781	0,06	4			

97 A megyei tanácsok elnökeit csak 2008-ban és 2012-ben választották közvetlen szavazással.

98 Nem tartalmazza azokat a szavazatokat, amelyeket olyan választási szövetségekre adtak le, amelyeknek az RMDSZ is tagja volt: a Német Demokráta Fórum – RMDSZ – Romániai Horvátok Szövetsége – Romániai Szlovákok és Csehek Szövetsége választási szövetsége Resicabányán 844 szavazatot kapott, az RMDSZ és a Német Demokrata Fórum Szövetsége Temesságon 33 szavazatot.

99 Szász Jenő eredménye Székelyudvarhelyen.

			Polgármesterek			Helyi tanácsosok			Megyei tanácsosok			Megyei tanácselnökök ⁹⁷	
2004. június 6. és 20.	54,23%	RMDSZ	379 787	4,06	186	455 625	4,92	2481	513 165	5,67	112	X	
2008. június 1. és 15.	48,81%	RMDSZ MPP	378 413 61 282	4,28 0,69	184 11	404 657 79 238	4,75 0,93	2196 488	429 329 84 620	5,14 1,01	89 19		
2012. június 10.	56,26%	RMDSZ MPP EMNP	421 794 49 884 30 835	3,90 0,46 0,28	203 7 2	455 855 46 071 44 834	4,30 0,43 0,42	2261 266 214	491 864 36 671 44 276	5,52 0,41 0,49	88 7 7	485 666 40 214 37 752	4,98 0,40 0,38
2016. június 5.	48,43%	EMNP-MPP RMDSZ MPP EMNP MPP-EMNP	1 487 315 235 19 355 21 171 7 884	0,01 3,70 0,23 0,25 0,09	0 195 13 0 2	1 737 390 321 18 993 35 019 9 788	0,02 4,66 0,23 0,42 0,12	14 2284 158 207 33	4 826 411 823 16 824 38 215 -	0,05 4,99 0,20 0,46 -	0 95 6 6 -	4 454	0,04
		Fontos független jelölt ¹⁰⁰	25 537	0,30	0							X	

¹⁰⁰ Soós Zoltán, a magyar pártok által közösen támogatott jelölt Marosvásárhelyen.

A parlamenti és az elnökválasztások összevetése szintén a „magyar tét” és a „hasznos szavazat” összjátékáról tanúskodik. Az RMDSZ elnökjelöltjei ugyanis minden alkalommal valamivel kevesebb szavazatot kaptak a listáknál. Az RMDSZ elnökjelöltjének támogatottsága 1996-ban és 2000-ben valamivel meghaladta a Szövetség támogattságának 90%-át, 2004-ben azonban annak 85%-a alatt maradt. Hasonló arányt kapunk, ha összevetjük a 2009-es elnökválasztás és a 2008-as parlamenti választás vagy a 2014-es elnökválasztás és a 2012-es parlamenti választás eredményét abszolút szavazatokban, ám azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az elnökválasztásokon a részvételi arány lényegesen magasabb volt, mint a parlamenti választásokon. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az RMDSZ államfőjelöltjeinek eredménye egyre jobban elmaradt a Szövetség eredményei mögött. Ebben kétségtől az játszott leginkább közre, hogy az expresszív szavazást egyre inkább felváltotta a hasznos szavazás elve („a magyar jelölt úgyis esélytelen”), de egyéb tényezők (jelöltek személyes karizmája, kampányok, aktuálpolitikai kontextus stb.) is minden bizonnyal hozzájárultak a csökkenéshez.

A 9–10. táblázatok alapján az is könnyen megállapítható, hogy a magyar politikai szervezetekre leadott szavazatok száma (ami elsősorban az RMDSZ támogattságát jelenti ma is) másfél évtized alatt az RMDSZ 1990-es eredményének hozzávetőlegesen 40–45%-ára csökkent. Bár ez a csökkenés valóban jelentős, nem elsősorban az abszolút szavazatvesztés adhat okot aggodalomra (mivel az a román pártok esetében is bekövetkezett), hanem sokkal inkább az, hogy, miként már említettük, a magyar részvételi hajlandóság az elmúlt évtizedben tartósan beállni látszik az országos átlag alá, még ha jelentősen nem marad is el attól. Bár az átszavazás nem mutat egyértelműen növekvő trendet, eleve a jelenség létezéséből következik, hogy a magyar pártok szavazataránya csak abban az esetben maradhat a magyarok lakossági arányának a közelében, ha a magyar részvétel meghaladja az országost. Bár a választási rendszerbe beépített alternatív küszöböknek köszönhetően az RMDSZ 5% alatti eredménnyel sem esne ki a parlamentből, a 2012-es, az 5%-ot felülről súroló eredmény komoly aggodalomra ad okot a Szövetség szempontjából még akkor is, ha kihívóinak (MPP, EMNP) támogatottsága mindeddig nem haladta meg a magyar választóközönség 15%-át.

Az erdélyi magyarok választói magatartásának kulcsfontosságú sajátossága, hogy igen jelentős különbségek mutatkoznak az egyes régiók között, és e mintázatok időben is változtak. Terjedelmi okokból részletes elemzésre nem vállalkozhatunk, ezért csupán a legfontosabb jellemzőket és tendenciákat emeljük itt ki, az etnikai mozgósítottság egy igen egyszerű mutatóját használva: a magyar szervezetekre a megyék szintjén leadott szavazatok arányát a megye magyar lakosságának (életkor szerint korrigált) arányához viszonyítva.¹⁰¹

101 A részletesebb elemzést lásd itt: <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25>.

E mutatóval mérve az etnikai mozgósítottságot, az összképet elsősorban magas fokú fluktuációval jellemezhetjük. Egyetlen megye van, ahol a mozgósítottság minden választáson stabilan magas (95–118% között) maradt (Szilágy), továbbá az elmúlt négy választáson Szatmár megye is mindig az első öt megye között végzett (93–101%). Ezen kívül szembetűnő a (néhány kivétellel) konstans módon alacsony (olykor 65–70% közé süllyedő) etnikai mozgósítottság a dél-erdélyi és bánsági megyékben, míg az északi szóránymegyék (és Brassó megye) eredményei valamivel jobbnak mondhatók magyar szempontból, leszámítva az utolsó, 2012-es parlamenti választást.

Ami az időbeli változásokat illeti, elsősorban a Székelyföld ingadozó teljesítményét kell megemlíteni. Míg 1992-ben Hargita és Kovászna megyék az élbolyban helyezkedtek el (95% fölötti etnikai mozgósítottság), 1996-tól ez fokozatosan megváltozik. Ebben az évben a Székelyföldet megelőzik az ún. „kontakt- vagy ütközőzónának” tekinthető megyék (amelyek ugyan román többségűek, de sok a magyar többségű, illetve a kiegyensúlyozott demográfiájú település). Ebbe a kategóriába elsősorban Szilágy, Bihar, Maros és Szatmár megye tartozik, de ide sorolható bizonyos mértékig Kolozs is. 2000-ben ismét a Székelyföld teljesít jobban, 2004-ben és 2008-ban azonban ismét a „kontaktmegyék”, míg 2012-ben nincs számottevő különbség a két típusú megye között. A Székelyföld visszaesése az etnikai ütközőzóna mögé, majd visszaerősödése az utolsó választáson összefüggésbe hozható a romániai magyar politika és pártrendszer alakulásával (az RMDSZ 1996-ban kezdődő kormányzati részvételével és az autonómia téma háttérbe szorulásával, az utolsó választáson kimutatható visszaerősödés pedig már a magyar–magyar választási versengés kontextusában következik be).

E regionális különbségek okai közül a legfontosabb az etnikai térszerkezet. Egyrészt a székelyföldi tömbmagyar megyékben a radikálisabb üzenetek (elsősorban az autonómia) nagyobb mozgósító erővel bírnak, míg a szóránnyban akár taszítóan is hathatnak. Másrészt a román–magyar kontakt- vagy ütközőzónának tekinthető megyékben állja meg leginkább a helyét Donald Horowitz jellemzése, miszerint a választások „párhuzamos népszámlálással” alakulnak.¹⁰²

Ezzel szemben a magyar többségű megyékben a magyar siker szinte biztosra vehető, míg bizonyos szóránymegyékben még egy magyar képviselő megválasztásának az esélye is alacsony, így itt a hasznos szavazat elve a választási rendszer országos kompenzációs kosara ellenére is nagyobb erővel hat a román pártokra való átszavazás irányába. Harmadrészt az is látható, hogy a szóránymegyék közül is a kompaktabb magyar településszerkezettel rendelkezőkben magasabb az etnikai mobilizáció, és a szórt magyar jelenléttel jellemezhető megyékben gyengébb (elsősorban a dél-erdélyi és bánsági megyék ilyenek). A térszerkezet és a magyarok etnikai mozgósítottságának mértéke között a már említett magasabb átszavazási hajlam mellett még egy tényező játszik közvetítő szerepet – bár hatását ennek a legnehezebb megragadni –, mégpedig

102 Horowitz: *Ethnic Groups...*

a magyar választók korösszetétele. Említettük már, hogy az előregedésből kifolyólag a magyar lakosság a választóközönségen belül magasabb arányt képvisel, mint a teljes lakosságban, és ez a szórványban, főleg a szórt térszerkezetű megyékben fokozottan igaz. Ez azonban azért nem kedvez a magyar pártok számára, mivel a részvételi hajlandóság nagyon idős korban már ismét csökken.¹⁰³

6.2.8. Szavazói motivációk

Az erdélyi magyarokra joggal használható Horowitz kifejezése, aki *etnikaiblokk-szavazásról* beszél.¹⁰⁴ Ismeretes a szerző censushasonlata, amellyel a szavazást (olyan kontextusban, ahol az etnicitás politikailag aktivizálódott) a népszámlálásokhoz hasonlítja, hisz az eredmények szorosan követik a demográfiai arányokat. Ez a képlet relatíve stabilnak mutatkozott, és alkalmazható az elmúlt negyed évszázad választásainak az elemzésekor. Az etnikaiblokk-szavazás tényének megállapításával azonban egyrészt nem kerültünk közelebb az egyéni motivációkhoz, másrészt nem érintettük a motivációk vonatkozásában bekövetkezett nagymértékű időbeli változást. Az alábbi táblázat vázlatosan összefoglalja, hogy a szakirodalom milyen értelmezési modelleket ismer. Ezek jelentőségét egyenként tárgyaljuk az erdélyi magyarok vonatkozásában. Le kell szögeznünk, hogy véleményünk szerint a motivációk tekintetében nem egymást kizáró tényezőkről van szó. Ezek a különböző szavazószegmensek esetében kisebb vagy nagyobb súlyt képviselhetnek, illetve jelentőségük időben is változik.

11. táblázat: Az etnikaiblokk-szavazást magyarázó modellek, illetve motivációk

Szavazói motiváció	Szavazói magatartásra vonatkozó feltevés	Motiváció/jutalom jellege	Szerző
Karizmatikus vezér követése	Nem racionális	Érzelmi-expresszív	Aldrich (1995); Kitscehl (2001)
Az identitás demonstratív felmutatása	Nem racionális	Érzelmi-expresszív	Horowitz (1985)
Politikai program (etnikai és nonetnikus elemek)	Racionális	Kedvező közpolitika	Rabushka–Shepsle (1972)

103 Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Választási részvétel és politikai aktivitás*. In: Angelusz–Tardos (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Demokratia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2005. 323–384.

104 Horowitz: *Ethnic Groups...*

Szavazói motiváció	Szavazói magatartásra vonatkozó feltevés	Motiváció/jutalom jellege	Szerző
Politikai partikularizmus (klienteláris kapcsolódás, politikai patronázs, <i>pork barrel</i>)	Racionális (korlátozottan racionális)	Közvetlen anyagi erőforrások	Kitschelt (2001); Fearon (1999); Chandra (2004); Laitin-Van Der Veen (2012).

A vezetői, politikusi „karizma”, amely az első motivációs tényező, igen nehezen határozható meg, illetve számszerűsíthető a különböző vizsgálatokban. A választók szempontjából azonban a jelentősége egyértelmű. Azt mondhatjuk, hogy a jelentősége Tőkés László 2007-es EP-képviselővé választása során volt elsődleges, a volt püspök azonban minden kétségen felüli személyes karizmáját nem volt képes a szervezetépítési folyamat során konvertálni (sem az RMDSZ-en belül, sem azon kívül). Lényeges, hogy az RMDSZ szavazóbázisának erózióját szintén megközelíthetjük ebből az irányból. Az utóbbi évek közvélemény-kutatásai a korábban népszerű vezetők erózióját mutatták ki.¹⁰⁵ Kelemen Hunor jelenlegi RMDSZ-elnök, bár ismertsége és kedveltsége az utóbbi 4-5 évben jelentősen emelkedett, nem tudta karizmatikus vezetővé kinőni magát. Amennyiben pedig az RMDSZ és a magyar választók közötti karizmatikus kapcsolódás hiányzik, logikus következtetés, hogy karizmatikus(abb) vezetők felmutatásával/felépítésével lehetne a legkönnyebben emelni a szavazatszámokon.

A következő, szintén alapvetően érzelmi elem, hogy a szavazás aktusa a választók számára lehetőséget ad identitásuk demonstratív felmutatására, megélésére. Horowitz az etnikai szavazás esetében ezt tartotta domináns tényezőnek, mintegy szembeállítva a nem etnikai szavazással. Elképzelése szerint míg a nem etnikai szavazók racionálisan választanak a versengő programok között, addig az etnikai szavazók pusztán szavaznak (anélkül, hogy mérlegelnének).¹⁰⁶ Ez a szembeállítás természetesen nem tartható, hisz a nem etnikai kontextusokban is döntő lehet az affektív-érzelmi elem.¹⁰⁷ Az erdélyi magyarokra vonatkozóan Biró A. Zoltán érvelt kritikai megközelítésében az affektív-expresszív keret érvényessége mellett. Szerinte a magyar elit és a hétköznapi cselekvők között a kilencvenes években valójában nem volt programatikus kapcsolat.¹⁰⁸ A magyarok azért szavaztak (mégis) az RMDSZ-re, mert a szavazás aktusa al-

105 Kiss-Barna: *Erdélyi magyarok...*

106 Horowitz: *Ethnic Groups...*

107 Mi több, egyes megközelítések szerint alapvetően az. Marcur „potyautas” effektusát szem előtt tartva kijelenthető, hogy a választásokon való részvétel alapvetően nem racionális, hanem pusztán a szavazás aktusában rejlő affektív tényezőkkel magyarázható. Marcur, Olson: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, 1971.

108 Biró: *Intézményesedési folyamatok...*

kalmas volt az érzelmi nacionalizmus aktivizálására. Bár nem rendelkezünk közvélemény-kutatási eredményekkel, elfogadhatjuk Birónak a kilencvenes évek első felére érvényes diagnózisát. A későbbiek vonatkozásában azonban azt látjuk, hogy a szavazáshoz egyre inkább negatív konnotációk társulnak, és az RMDSZ-re leadott voksok keresztül ma már igen kevés erdélyi magyar éli meg magyar identitását.¹⁰⁹ Az etnikai szavazás érzelmi kiürülése az RMDSZ-re leadott voksok zsugorodásának legfontosabb oka.

A program kérdése elsősorban a normatív elméletekben foglal el központi helyet. E modell szerint a racionális választók a különböző pártok programját gondosan mérlegelve hoznak döntést. Egyes szerzők szerint a döntések megoszlása egybeeshet az etnikai választóvonalakkal, és ebben az esetben beszélhetünk etnikai szavazásról.¹¹⁰ Ez alapvetően kétféleképpen történhet. Egyrészt ha valami köztes változó miatt az egyes etnikumok érdekei homogének, anélkül azonban, hogy az etnikai identitást közvetlenül érintő kérdésről lenne szó. Másrészt az etnikai identitást közvetlenül érintő kérdések körül is kialakulhatnak (etnikailag nyilvánvalóan homogén) táborok.

Az első esetben kézenfekvő köztes változó az etnikai rétegződési rendszer. Ha például egy etnikum tagjai egy adott társadalmi rétegben koncentrálódnak, akkor valószínűbb, hogy azonos közpolitikai alternatívát támogatnak. A döntően a munkásosztályban koncentrálódó ulsteri katolikusok például hagyományosan „balra húztak”, míg a felső- és középosztálybeli protestánsok konzervatív irányba. A magyarok esetében ilyen nagyfokú egybeesés nincs. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy – egyébként a román társadalom többségéhez hasonlóan – a magyar választók a gazdaság- és szociálpolitika terén határozottan egy nem neoliberális változatot támogatnának. Ilyen stratégiát felmutató párt azonban nem létezik a román politikai palettán, az RMDSZ pedig maga is részese a román eliten belüli neoliberális konszenzusnak. Amennyiben megjelenne egy ilyen irányban tájékozódó politikai alakulat (amely ráadásul nem vegyítené a neoliberalizmus kritikáját nacionalizmussal és magyarellenességgel), az az RMDSZ számára reális kihívást jelenthetne. Ennek hiányában azonban megteheti, hogy – a neoliberális konszenzuson belül maradván – a gazdaság- és szociálpolitikai kérdésekben gyakorlatilag ne képviseljen önálló alternatívát.

109 Ez nem azt jelenti, hogy a magyar identitás felmutatására ne lenne igény, csupán azt, hogy ezt más alkalmak (pl. állampolgárság felvétele, tömegrendezvények stb.) elégítik ki.

110 Rabushka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability*. Charles E. Merrill Publishing, Columbus, 1972.

12. táblázat: Ön egyetért-e az alábbi kijelentésekkel?

		N	Válaszolók aránya	Átlag*	Teljesen	Inkább igen	Inkább nem	Egyáltalán nem
Az állam kötelessége, hogy minden állampolgárnak munkahelyet biztosítson.	Románia 2000**	1049	97,3	-	87,1		12,5	
	Románia 2014	1186	98,8	80,7	58,8	29,5	7,3	4,4
	Erdélyi magyarok 1999	1145	97,0	72,8	54,7	21,0	12,1	12,1
	Erdélyi magyarok 2014	771	98,4	83,1	63,9	25,2	7,8	3,1
A külföldi vállalkozók profitját az állam kellene, hogy korlátozza.	Románia 2014	1116	93,0	58,1	29,6	33,0	20,1	17,2
	Erdélyi magyarok 1999	962	81,5	45,2	21,3	26,6	19,2	32,8
	Erdélyi magyarok 2014	689	88,0	59,6	28,9	37,3	18,1	15,6
A béreket az államnak kellene szabályoznia.	Románia (2014)	1123	93,6	63,1	35,1	34,1	16,7	14,1
	Erdélyi magyarok 1999	1068	90,4	64/2	45,3	23,3	10,5	20,9
	Erdélyi magyarok 2014	718	91,5	62,8	33,0	34,2	20,7	12,1
Az államnak az eddigénél kevesebbet kellene beavatkoznia a gazdaságba.	Románia (2014)	1128	94,0	58,1	16,1	28,9	18,5	36,5
	Erdélyi magyarok 1999	958	81,1	55,2	18,1	25,4	27,5	29,1
	Erdélyi magyarok 2014	666	85,1	48,1	21,0	30,1	30,3	18,6
Kumulált skála	Románia (2014)	1081	90,1	64/2				
	Erdélyi magyarok 1999	798	67,6	56,9				
	Erdélyi magyarok 2014	615	78,5	62,8				

A programatikus elemek következő szintjét az etnikai identitással összefüggő kérdések képezik. Láthattuk, hogy mind az RMDSZ, mind az ellenzékét képező kis pártok ezeket állították (legalábbis a program szintjén) a középpontba. Mindhárom párt a közösségi integrációt, illetve az autonómiát tekinti programatikus céljának, igaz – mint érintettük – az RMDSZ és a román politikai szereplők közötti alkufolyamatok nem érintik ezt a kérdést. A magyar közösség elektorális mozgósításában azonban a

kérdésnek kisebb a súlya, mint azt a diskurzus alapján feltételezni lehetne. Miközben a felmérések szerint a magyarok több mint 80%-a támogatná az autonómiát, a fogalom sok szempontból hitelét veszítette. A vizsgálatok ugyanis arra is rámutatnak, hogy a választók az autonómia kérdését egyre inkább kampányfogásnak látják, amit a politikai pártok négyévente vesznek elő, amikor az urnákhoz szólítják őket. Az etnikai célkitűzések egy másik szintje azonban jelentős mértékben hozzájárul a mozgósításhoz. Ez az etnokulturális reprodukció, illetve az azt segítő intézményrendszer kérdése. A magyar oktatási rendszer, a kulturális intézmények léte, illetve működése a legtöbb erdélyi magyar választó számára kiemelten fontos, és ezt a kérdést összekötik az RMDSZ sikerével.

A következő elem az erőforrás-allokáció, a politikai patronázs, illetve a klienteláris kapcsolódás. Ennek az elemnek a súlya a vizsgálatok szerint nagymértékben növekedett. Ahogy érintettük már, az elmúlt másfél évtizedben alapvetően alakultak át a politikusi habitusok. Az erdélyi magyar politikusok többsége számára a siker nem a hatékonyan felépített hálózatok, jól működő intézmények vagy közpolitikai programok kérdése, hanem azt a többségi szereplőkkel megkötött forrásalkuk mennyisége határozza meg. Ezzel párhuzamosan azonban a magyar választók habitusa is átalakult. Ma az őket képviselő politikus legfontosabb feladatának azt tartják, hogy „elintézzék az ügyeket Bukarestben”, beruházásokat hozzon a település és a régió számára. Az is nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést nem látják a „magyar ügy” következetes képviselésével összeegyeztethetetlennek.

6.3. MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁG- ÉS NEMZETPOLITIKA

A magyar nemzetpolitikának az erdélyi magyar politikai mezőre gyakorolt hatását több szinten értelmezhetjük. Az első szintet a „magyar–magyar kapcsolatok” szintjének nevezzük, ezen egyrészt az erdélyi politikai elitek magyarországi politikai szereplőkkel való viszonyát, másrészt a támogatáspolitikát értjük. A második szint a magyar(országi) politikai közösség meghatározásának a kérdése. Ez utóbbinak – legalábbis 2010 májusa óta – legfontosabb vetülete az állampolgárság-politika.

6.3.1. Magyar–magyar kapcsolatok

A magyar nemzetpolitikáról két dolgot érdemes mintegy előjáróban leszögezni:

1) Ha az erdélyi magyar politikai mezőre gyakorolt hatását tekintjük, a magyarországi aktoroké limitált. A magyar közösségen belüli politikai folyamatok dinamikáját a román kisebbségpolitikai rezsim, illetve a román politikai kontextus sokkal inkább meghatározza. Ennek oka a források és eszközök aszimmetriájában keresendő. A kormányzati erőforrások, de hasonlóképpen a Románián keresztül pályázható EU-s alapok lehívásának előfeltétele a román politikai mezőbe való integráció. Ráadásul egy

olyan nagymértékben centralizált rendszerben, mint a román, ez az önkormányzatok által lehívható források esetében is kulcskérdés. A magyar támogatáspolitikai alakulása egyes erdélyi elitcsoportok szempontjából meghatározó lehet, összességében azonban ezek a források nagyságrendileg nem versenyezhetnek a Romániában elérhetőekkel. Az RMDSZ és a kis pártok közötti egyik jelentős különbség, hogy az előbbi a romániai forrásokat gyakorlatilag sikerrel monopolizálta, így számára a magyarországi támogatáspolitikai valójában marginális (még ha jól jön is, ha azt is a saját struktúráján keresztül tudja becsatornázni).

A kérdéssel kapcsolatos szakirodalom hajlamos a magyarországi befolyást túldimenzionálni. Ennek pedig elsősorban normatív/ideológiai okai vannak. Ahogy McGarry és O'Leary rámutatnak, a társadalmi igazságosságra, illetve a kulturális sokféleségre vonatkozó normatív elméletek nem tudnak mit kezdeni a politikai szempontból széttagolt nemzeti közösségek létevel.¹¹¹ Az általában államközpontú – és az adott területi egységen belüli megoldásokban gondolkodó – elméletek az anyaország részéről tapasztalható politikai aktivitást *per definitionem* anomáliaként kezelik. A szerzők ráadásul arra is rámutatnak, hogy ez a megközelítés nemcsak a többségi integracionizmus irányából közelítő szerzőkre, hanem az akkomodáció és etnikai hatalommegosztás híveire is igaz.¹¹²

2) Magyarországon a nemzetpolitika az elmúlt csaknem harminc évben nem volt konszenzuális ágazat. A bal-, illetve jobboldali szereplők annak prioritásait teljesen másképp határozták meg. A következő részben tárgyaljuk a magyar politikai közösség (nemzet) meghatározását illető ellentéteket. Most azt fogjuk bemutatni, hogy a bal-, illetve jobboldali kormányok a támogatáspolitikai és a magyar–magyar relációk tekintetében is különböző alapelveket követtek.

Az ellentétek mélyebb ideológiai oka itt is a magyar politikai közösség eltérő meghatározásához kötődik. A baloldali politikai szereplők a kisebbségi magyarokat hangsúlyosan nem Magyarország, hanem a környező országok politikai közössége részének tekintették, így támogatták azokat a politikai törekvéseket, amelyek a nagyobb mértékű integrációt szolgálták. A jobboldali szereplők (bár természetesen elfogadták a határookra vonatkozó nemzetközi *status quót*) a kisebbségi magyarokra alapvetően mint a magyar nemzet részére tekintettek, és olyan megoldásokat kerestek, amelyek ezt politikai értelemben is a lehető legjobban kifejezik. Ez a legfontosabb oka annak, hogy – az aktuálpolitikai ingadozások ellenére – megfogalmazható: míg a baloldali kormányok támogatták az aszimmetrikus akkomodációt (a többségi hatalmi struktúrákban való intézményes/jogi garanciák és autonómiaformák nélküli részvételt), ad-

111 McGarry, John – O'Leary, Brendan: *Introduction*. In: Marby, T. – McGarry, J. – Moore, M. – O'Leary, B. (eds.): *Divided Nations and European Integration*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.

112 Erdélyben Salat megközelítése példázza ezt a normatív felfogást. Számára az erdélyi magyarokat (mint önálló politikai közösséget) fenyegető legnagyobb veszély a magyar nemzet- és állampolgárság-politika. Salat: *A politikai közösség...*

dig a jobboldaliak viszonylag következetes ellenzői voltak ennek a politikának. Jelen-
tős részben ez a különbség határozta meg a támogatáspolitikai eltéréseit is.

A Fidesz nemzetpolitikai elképzeléseinek legszemléletesebb példája a Most-Híddal kialakított ellenséges viszony, amelyet az előbbi következetesen nem ismer el magyar politikai szereplőként (holott egy magyar elitcsoport irányítja, és a felvidéki magyarok több mint 40%-ának a bizalmát élvezi¹¹³). A Fidesz és az RMDSZ viszonya természetesen nem hasonlítható a Most-Híd esetéhez, de az ellentétek itt is nyilvánvalóak. Korábban érintettük az RMDSZ-en belüli ellentéteket a múlt rendszerben szerepet vállaló (Domokos Géza köré tömörülő) és egykori ellenzéki (Tőkés László és Szócs Géza nevével fémjelzett) csoportok között. A jobboldali MDF által vezetett kormány egyértelműen ez utóbbiakat támogatta, olyannyira, hogy Domokosnak gyakorlatilag nem is volt a '89 utáni első magyar kormánnyal közvetlenebb kapcsolata. Érintettük azt is, hogy az 1996-os kormányzati szerepvállalás kiélezte a Szövetségen belüli ellentéteket. Az 1998 és 2002 közötti első Fidesz-kormány az RMDSZ vezetése ellenében nyíltan az akkomodáció ellenzőit (Tőkés Lászlót, illetve a Reform Tömörülést) támogatta. Az RMDSZ-vezetők ezt külső beavatkozási kísérletként élték meg, amely a párton belüli hatalomátvételt, illetve az identitáspolitikai diskurzus fölötti ellenőrzést célozta, a politikai alakulat a Fidesz klienteláris hálózatába kerül.¹¹⁴

Markó Béla számára különösen sérelmes volt, hogy a Fidesz a magyar intézmények fenntartására szánt erőforrások tekintetében is egy őt megkerülő politikát folytatott. 1998 és 2002 között azonban az akkomodációs politika ellenfelei még az RMDSZ-en belül voltak. Így a 2001-es Státustörvényt követően az RMDSZ és a magyar kormány között született egyfajta kiegyezés. Ennek következtében a Magyar igazolványok kiállításában az RMDSZ kulcsszerepet kapott, és magyarországi forrásokból létrehozták az úgynevezett státusirodákat. Ez az RMDSZ számára összességében 200, a magyar állam által fizetett státust jelentett.

A 2002 és 2010 között regnáló baloldali kormányok a Fidesztől döntően eltérő támogatáspolitikát folytattak; legfőbb törekvésük a Fidesz határon túli informális (klienteláris) hálózatainak felszámolása volt. Ennek azért volt jelentősége, mert a Fideszhez kötődő politikai szereplők (elsősorban Tőkés László és Duray Miklós) rendre igen markánsan nyilvánultak meg magyar belpolitikai kérdésekben. A baloldali támogatáspolitikai eszközök egyike a nagymértékű centralizáció volt. Másrészt annak az elvnek volt központi jelentősége, hogy a támogatáspolitikával kapcsolatos döntéseket úgy-
mond rábízták az adott közösség „legitim képviselőire”.¹¹⁵ Ezzel a baloldali kormányok

113 Lásd Ravasz Ábel: *Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013*. Magyar Kisebbség, 2013/2. 42–68.

114 Waterbury, Myra: *Between State and Nation Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*. Palgrave Macmillan, New York, 2010.

115 Uo. 118–131.

gyakorlatilag elfogadták a kisebbségi politikai mezőn belüli *status quó*t,¹¹⁶ vagyis a kormányzati szerepvállalás nyomán megerősödött „mérsékelték” dominanciáját. Az RMDSZ a forráselosztás terén is igen kedvező helyzetbe került, hisz az erdélyi magyar közösségnek juttatott romániai erőforrások mellett immár a magyarországiak fölött is monopóliumra tett szert. A státusiroda-hálózat fenntartása mellett az oktatási-nevelési támogatásnak volt kiemelt szerepe. Ennek keretében a 2004-es tanévtől kezdődően a magyar állam évi 20 ezer forint körüli összeget juttatott a magyar nyelven tanuló gyermekek szüleinek. A román és a magyar kormány közötti megállapodás értelmében az oktatási-nevelési támogatást az RMDSZ által létrehozott Iskola Alapítvány adminisztrálta.

2010-ben az újra hatalomra kerülő Fidesz az erdélyi politikai mezővel kapcsolatos korábbi törekvéseit kezdetben jóval határozottabban próbálta érvényesíteni. A szocialista-liberális kormányok támogatáspolitikai intézményrendszerét radikálisan átalakította, úgyhogy abból az RMDSZ gyakorlatilag teljes mértékben kiszorult. A Szövetség számára komoly veszteséget jelentett, hogy a magyar kormány 2011 májusában megszüntette a státusiroda-hálózatot, illetve a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségére bízta az oktatási-nevelési támogatás adminisztrálását. Ezekkel az intézkedésekkel egyidőben alakították meg a 150 személyt foglalkoztató információs irodákat, amelyek a könnyített honosítással kapcsolatos törvénymódosítás végrehajtását segítették. Az irodahálózatot a civil szervezetként működő, de valójában az RMDSZ politikai ellenfelének számító Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsra bízta. A támogatáspolitikai radikális megváltoztatása és az EMNP megalakítása ellenére (a szocialista-liberális kormányhoz hasonlóan) a Fidesz sem tudta az erdélyi magyar politikai mező radikális átalakulását elérni. Ahogy érintettük, a 2012-es önkormányzati választáson az EMNP és az MPP együttes teljesítménye sem érte el az MPP 2008-as eredményét. Valószínűleg részben ez készítette a Fideszt korábbi politikájának az átgondolására, ami az RMDSZ-szel való kiegyezéshez vezetett. A magyar támogatáspolitikának az RMDSZ számára való megnyílását látványosan jelzi, hogy 2015 tavasza/nyara óta az RMDSZ is részesül a honosításban való segítségnyújtásért járó pénzügyi támogatásban.

6.3.2. Magyar nemzetdiskurzusok és állampolgárság-politika

2010. május 26-án a Magyar Országgyűlés elfogadta az állampolgársági törvény módosítását, lehetővé téve a határon túli magyarok (pontosabban az egykori magyar állampolgárok és leszármazottaik) számára, hogy egy bürokratikus szempontból meglehetősen egyszerű procedúrát követően magyarországi lakhely nélkül állampolgársághoz jussanak. Ez a lépés nyilvánvalóan teljesen új helyzetet teremtett a kisebbségben élő magyarok és Magyarország közötti viszonyban azzal, hogy e közösségek

116 Törzsök Erika, a 2002 és 2010 közötti magyar nemzetpolitika meghatározó alakja a határon túli pártvezetőket ironikusan, de igen találóan „választott fejedelmeknek” nevezte.

tagjai és a magyar állam között egyéni formális/bürokratikus viszonyt hozott létre (tett lehetővé). Ez egyben a magyar politikai közösség (nemzet) hivatalos/jogi definícióját is teljesen átszabta. A választási törvény módosítása nyomán a magyarországi lakhely nélküli állampolgárok is szavazati jogot kaptak, ami további lépést jelentett a kisebbségi magyar közösségeknek a politikai nemzettestbe való bevonásába.

Érdemes kiemelni, hogy az állampolgárság-politikát és tágabban a kisebbségi magyarok magyar nemzeten belüli státusának alakulását szintén éles politikai konfrontáció jellemezte. A magyar jobboldal már korábban is tett olyan lépéseket, amelyek az állam és a kisebbségi magyarok közötti személyes jogviszony, illetve a magyar politikai közösségben való tagság irányába mutattak. Ilyen lépés volt a 2001-ben elfogadott státustörvény, amely a nemzetközi politikai és tudományos érdeklődés fókuszába került. A vita során többen az „etnikai” nemzetkonceptió intézményesítésére való magyar törekvés egyediségét hangsúlyozták.¹¹⁷ A nemzetközi szakirodalomban Magyarország ezt követően is mint az anyaország felől érkező erőteljes nemzetpolitikai törekvések eklatáns példája szerepel.¹¹⁸

Valójában a „magyar megközelítés” (értsd a jobboldal által propagált nemzetpolitikát) korántsem egyedi a kelet-európai térségben, ahol az extraterritoriális állampolgárság inkább szabálynak számít, semmint kivételnek.¹¹⁹ Ami Magyarország vonatkozásában egyedi, az a nemzet definíciójával kapcsolatos igen intenzív politikai küzdelem, illetve egy militáns antietnicista diskurzus. A térségben egyedi, hogy a magyar nemzet mibenlétét (és ezen belül a kisebbségi magyarok státusát) érintő definíciós különbségek több alkalommal is a politikai küzdelem centrumába kerültek.

A probléma gyökere a múlt rendszerbe nyúlik vissza, amikor a Kádár-rezsim a „szocialista patriotizmust”, vagyis a nemzet egyik államcentrikus vízióját propagálta, és azt mintegy szembeállította a („retrográd”) hagyományos magyar nacionalizmussal, amely úgymond a nemzet kulturális-nyelvi meghatározásából indult ki. A szocialista blokk más országaiban is általános volt, hogy az emigránsokat (akiket implicit rendszerkritikával és a szocialista hazafisághoz való hűtlenséggel vádoltak) kizárták a nemzeti közösségből.¹²⁰ A Kádár-rezsim emellett a kisebbségi magyar közösségekkel szemben is „a felejtés politikáját” propagálta. Lényeges, hogy a rendszer által propagált elképzelést a népesség egy jelentős része elfogadta, legalábbis erre utalnak a korban a kérdést érintő közvélemény-kutatások eredményei:

117 Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Osamu, Ieda – Vizi Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law. Nation Building and/or Minority Protection*. Hokkaido University, Sapporo, 2004.

118 Waterbury: *Between State...*; Csörgő–Goldgeier: *Kin-State Activism...*

119 Bauböck, Rainer – Perchinig, Bernhard – Sievers, Wiebke (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe. Expanded and Updated Edition*. IMISCOE Research – University of Amsterdam Press, 2009.

120 Az állampolgárság-politikában egyértelműen ez érvényesült.

13. táblázat: Ön szerint az alábbi csoportok részét képezik-e a magyar nemzetnek? (Igen válaszok aránya, %)

	Nyugati diaszpóra	Határon túli magyarok	Magyarországi nemzetiségek	Magyarországi cigányok
1973	24	45	73	-
1983	24	46	73	-
1985	34	50	76	-
1987	50	63	77	73

Forrás: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Lázár Guy: *A lakosság magyarságtudata a nemzeti-etnikai kisebbségekhez való viszony tükrében* [1989], *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4. 320–336.

Az adatokból jól látható, hogy a nemzet államcentrikus elképzelése a nyolcvanas években nagymértékben erodálódott, jelentős részben az erdélyi magyarokat ért jog-sérelmek nyilvános artikulációja következtében. 1989 után azonban nem alakult ki egy új, konszenzuális nemzetfogalom, hanem a kérdés a különböző, egymással egyre inkább szemben álló táborok ütközőpontjába került. Ennek oka, hogy miközben a jobboldal nemzetdiskurzusában jelentős szerepet kapott a nemzet „határok fölötti újraegyesítése”, addig a balliberális tábor egyik legfontosabb identifikációs elemévé az „etnikai nemzetkoncepcióval” való szembehelyezkedés („alkotmányos patriotizmus”, „köztársaság” stb.) vált. Ilyen körülmények között került sor a státustörvényt követő Orbán–Năstase-paktum 2001-es vitájára, majd a 2004. december 5-i, a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazásra. Ez utóbbi egy nagymértékben megosztó kampányt követően érvénytelen maradt (bár kismértékben győzött az állampolgárság megadását támogató opció, de nem volt elég résztvevő a népszavazás érvényességéhez).

Lényeges leszögezni, hogy a könnyített honosítás 2010-ben történt bevezetése nem tett pontot a magyar nemzet definíciója körüli vitára. Egyrészt az antietnicista álláspont továbbra is meghatározó az értelmiség egyes csoportjai, illetve a baloldali-liberális elit szemléletében.¹²¹ Másrészt a határon túli magyarokhoz való viszonyulás a szélesebb magyar közvéleményben sem egyértelmű. A nemzet hivatalos definíciója megváltozott, a saját csoport hétköznapi meghatározásai azonban jóval kisebb mértékben változtak.

121 Érdemes kiemelni, hogy az antietnicizmus és az etnikai és polgári nemzetkoncepciók szembeállítását nem magyar sajátosság, hanem egy nemzetközileg jól beágyazott politikai és tudományos diskurzus.

14. táblázat: A határon túli közösségekkel kapcsolatos politikák dimenziói és támogatottságuk

		2012 (N=1200)	2015 (N=5150)
Támogassa a magyar nyelvű felsőfokú oktatást a szomszédos országokban	Hagyományos identitáspolitiká	67,7	
Támogassa magyar cégek létrehozását a határon túli magyar lakta területeken	Gazdaságpolitika	67,5	
Erősítse kapcsolatait a szomszédos országokban élő magyar közösségek politikai szervezeteivel	Hagyományos identitáspolitiká	66,7	
Biztosítson magyar állampolgárságot a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	63,2	70,6
Biztosítson magyar útlevelet a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	58,7	
Nyújtson ösztöndíjat a szomszédos országokban élő magyar egyetemistáknak	Hagyományos identitáspolitiká/ szociális komponens	52,2	
Könnyítse meg a szomszédos országokban élő magyarok munkavállalását Magyarországon	Bevándorláspolitiká	47,6	
Támogassa a szomszédos országokban élő magyarok bevándorlását Magyarországra	Bevándorláspolitiká	40,5	
Biztosítson szavazati jogot a parlamenti választásokon a szomszédos országokban élő magyaroknak	Nemzeti közösség kiterjesztése	36,7	39,9
Biztosítson ingyenes egészségügyi ellátást Magyarországon a szomszédos országokban élő magyaroknak	Szociális komponens	29,5	

Forrás: Medián; Kvantum Research

Így például míg a magyar választók többsége támogatja a könnyített honosítást, addig a szavazati jog esetében már kisebbségben van a támogató álláspont. Ugyanakkor azt is le kell szögezni, hogy a megosztottság oka nem az, hogy a magyar népesség jelentős része az alkotmányos patriotizmus vagy a posztetnikus nemzettudat elkötele-

zett híve lenne. Sokkal inkább a jóléti ellátórendszerhez való hozzáférés kérdése áll az elutasító álláspont centrumában, amit a szakirodalom jóléti sovínizmusnak nevez.

6.3.3. Az állampolgárság-politika erdélyi megítélése

Teljesen más a magyar állampolgárság-politika erdélyi megítélése. 2012 júliusában az erdélyi magyarok 86%-a helyeselte azt, hogy „a magyar állam 2011 januárja óta kedvezményes eljárással állampolgárságot ad a vele szomszédos országokban élő magyarok számára”. Ez az arány 2013 júliusára 95%-ra növekedett. Ezzel párhuzamosan a kettős állampolgárságot ellenzők 9%-os csoportja gyakorlatilag eltűnt (2%-osra zsugorodott). Vagyis kijelenthető, hogy a magyar állampolgárság-politika megítélése nem okoz az erdélyi magyar közösségben olyanfajta belső törést, mint ami például a felvidéki magyarokat jellemzi.¹²²

A hivatalos magyar közlésekkel összezsengenek azok a survey-eredmények, amelyek szerint 2014 szeptemberéig az erdélyi magyarok több mint 40%-a kérvényezte és ennek több mint kétharmada meg is kapta a magyar állampolgárságot. Az eredmények szerint további 27% szándékszik igényelni. Mindez azt vetíti előre, hogy (amennyiben a politikai-jogi körülmények változatlanok maradnak) a magyar állampolgárok erdélyi magyar közösségen belüli aránya belátható időn belül meg fogja haladni a kétharmadot.

15. táblázat: Ön igényelte-e a magyar állampolgárságot?

	2012. július (N=1176)	2013. június (N=1232)	2014. szeptember (N=1170)
Megkapta	11,1	18,2	36,0
Igényelte	8,1	13,1	5,3
Szándékszik igényelni	36,3	38,6	26,6
Nem szándékszik igényelni	34,6	22,6	26,7
Nem döntötte el, NV	9,9	7,5	5,5

Az adatok értelmezésében faktorelemzést használtunk. Kiss–Barna: *Erdélyi magyarok*, 20–21.

Az is egyértelmű, hogy az igénylés elsősorban a mobilabb rétegeket jellemzi, így a városiak, a fiatalok, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jóval nagyobb arányt képeznek az igénylők között. A vizsgálatokból az is megállapítható, hogy az igénylés mögött egyrészt „szimbolikus”, másrészt „pragmatikus” motivációk húzódnak.

¹²² A felvidéki magyarok megosztottak ebben a tekintetben, és jelentős részük úgy véli, hogy a Magyar Országgyűlés hibát követett el, amikor lehetővé tette a kedvezményes honosítást. Mindez természetesen összefügg a magyar állampolgárság-politikára adott szlovák válaszlépésekkel. Ravasz: *Szlovákiai...*

nak meg. A szimbolikus faktorba az olyan kijelentések tartoztak, mint: „a magyar állampolgárság segít az identitásom megőrzésében”, vagy „a magyar állampolgárság igénylésével a magyar nemzethez való tartozásomat fejeztem/fejezem ki”. A pragmatikus motivációk között a migrációval kapcsolatos megfontolások dominálnak. Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyarországinál nagyobb szerepet játszik a más országban történő munkavállalás.¹²³

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vizsgálatai a magyarországi politikához való viszonyra is kiterjedtek. Ebben a vonatkozásban a 2014-es parlamenti választások eredményei is egyértelmű képet mutatnak. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az erdélyi magyarok a magyarországi politikai szereplőket egy igen éles, „barát–ellenség” típusú dichotómiában ítélik meg, és gyakorlatilag konszenzus van arról, hogy kit tekintenek barátnak, illetve ellenségnek:

16. táblázat: *Ön szerint az alábbi magyarországi pártok milyen mértékben képviselik az erdélyi magyarok érdekeit? (2013. június; N = 1232, %)*

	Inkább, egyáltalán nem	Inkább, nagymértékben igen	NT, NV
Fidesz	6,8	72,7	20,5
Jobbik	38,9	16,8	44,3
MSZP	56,8	13,4	29,8
DK	35,2	5,4	59,4
LMP	40,0	5,2	54,8
Együtt 2014	32,7	4,0	63,3

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Az erdélyi magyarok általában véve úgy érzik, hogy az érdekeiket inkább a jobboldali pártok képviselik. A bal–jobb dichotómia érvényességét csupán az korlátozza, hogy a Jobbik megítélése szintén meglehetősen negatív. A radikális jobboldali pártban a véleménnyel rendelkezők csupán 30%-a lát „barátot” és 70%-a „ellenséget”.

A magyar állampolgárság–politika a politikai eliten belüli megítélése nem volt épp ennyire egyértelmű. Az RMDSZ vezetőségében Markó Béla képviselt viszonylag konzervens tartózkodó álláspontot, és ezt a párt értelmiségi holdudvarának jelentős része osztotta. Az ellenzők számára a legnagyobb problémát az jelentette, hogyan viszonyul a magyar állampolgárság az erdélyi magyarok „romániaiságához”. Nem gyengíti-e a román politikai közösségen belüli integrációt? A magyar állampolgárság–politika legkövetkezetesebb ellenzője Salat Levente, aki szerint a magyar állammal való közvetlen jogi–bürokratikus kapcsolat nemcsak hogy gyöngíti a Románián belüli autonómiatö-

123 Uo. 50–61.

rekvéseket, de „a magyar állampolgárság megszerzésének a lehetősége [...] kikezdi az önálló erdélyi magyar politikai közösség létrejöttének maradék esélyeit, [...] fokozza a Romániába szakadt nemzetrészt egészére egyre jellemzőbb belső töredezettséget: a személyekre lebontott jogviszonyok révén tovább atomizálja a kisebbségi társadalmat, és – újlag és ezúttal talán visszafordíthatatlanul – az intézményesített diaszpóra állapota kényszeríti az erdélyi magyar kisebbség tagjait”.¹²⁴

A politikai eliten belüli megosztottság ellenére az RMDSZ nem tette magáévá a kettős állampolgárságot ellenző álláspontot. E helyett egy „pragmatikus” (az erdélyi magyar közvélemény megoszlásait figyelembe vevő) vélemény kerekedett felül. Ennek keretében Kelemen Hunor RMDSZ-elnök 2014-ben regisztrációra, illetve a parlamenti választáson való részvételre biztatta az erdélyi magyarokat.¹²⁵ 2015-ben az RMDSZ formálisan is bekapcsolódott a honosítással kapcsolatos ügyintézésbe.

IRODALOM

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Választási részvétel és politikai aktivitás*. In: Angelusz–Tardos (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2005. 323–384.
- Bakic-Hayden, Milica: *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, Slavic Review, 54. kötet, 1995. 917–930.
- Bakk Miklós: *Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után*. Regio, 1999/2. 81–116.
- Bakk Miklós: *1989–1999: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség első tíz éve*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Polis, Temesvár–Kolozsvár, 2000. 20–26.
- Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: *Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokban*. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. 125–147.
- Bakk Miklós: *Az autonómiatervek két szakasza Erdélyben 1989 után*. Magyar Kisebbség, 2004/1–2. 39–60.
- Bakk Miklós – Székely István Gergő: *Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben*. Magyar Kisebbség, 2012/1–2. 7–50.
- Bakk Miklós – Toró Tibor – Székely István: *Az erdélyi magyarság és pártjai. Intézményesülés, pluralizmus, szavazóbázis, stratégiák*. Kézirat, 2013.

¹²⁴ Salat: *A politikai közösség...* 64.

¹²⁵ http://nol.hu/archivum/20140118-elni_kell_a_szavazati_joggal?ref=sso (letöltve: 2014. 03. 01.)

- Bárdi Nándor: *Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998*. In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. 11–37.
- Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014.
- Bauböck, Rainer: *The Trade Off between Transnational Citizenship and Political Autonomy*. In: Faist, Thomas – Kivisto, Peter (eds.): *Dual Citizenship in Global Perspective*. Palgrave Macmillan, London, 2007. 69–91.
- Bauböck, Rainer – Perchinig, Bernhard – Sievers, Wiebke (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe. Expanded and Updated Edition*. IMISCOE Research – University of Amsterdam Press, 2009.
- Biró A. Zoltán: *Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében*. In: uő: (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 6–47.
- Bognár Zoltán: *Romániai magyar autonómiakoncepciók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek*. In: Fejtő Ferenc – Salat Levente – Ludassy Mária – Egry Gábor – Bognár Zoltán: *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2006. 85–117.
- Borbély Zsolt – Szentimrei Krisztina: *Erdélyi magyar politikátörténet, 1989–2003*. Reintegratio Könyvek, Budapest, 2003.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.
- Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the new Europe*. Cambridge University Press, 1996.
- Budge, Ian – Farlie, Dennis: *Party Competition. Selective Emphasis or Direct Confrontation?* In: Daalder, Hans – Mair, Peter (eds.): *Western European Party Systems*. Sage, Beverly Hills – London, 1983. 267–305.
- Choudhry, S.: *Introductio*. In: uő: (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford University Press, 2008. 41–88.
- Culic, Irina – Horváth István – Raț, Cristina: *Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”*. In: Năstasă, Lucian – Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România post-comunistă*. CRDE, Cluj-Napoca, 2000. 255–284.
- Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. MTA ENKI, Budapest, 2007.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.

- Csergő Zsuzsa – Goldgeier, James: *Kin-State Activism in Hungary, Romania and Russia*. In: Marby, T. – McGarry, J. – Moore, M. – O’Leary, B. (eds.): *Divided Nations and European Integration*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.
- Domokos Géza: *Esély* I. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2005.
- Frazer, E.: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford University Press, 1999.
- Gallagher, T.: *Theft of a Nation: Romania since Communism*. Hurst Company, London, 2005.
- Gilberg, Trond: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceausescu’s Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco & Oxford, Westview Press, 1990.
- Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley, 1985.
- Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. CORE, Hamburg, 2002. (Working Paper 8.)
- Horváth István – Lazăr, Marius: *Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu*. Altera, 16. 2000. 120–138.
- Illyés Gergely – Székely István Gergő: *A 2012-es romániai helyhatósági választások tanulságai*. Kisebbségkutatás, 2012/2. 257–283.
- Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Osamu, Ieda – Vizi Balázs – Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law. Nation Building and/or Minority Protection*. Hokkaido University, Sapporo, 2004.
- Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: *Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000*. Regio, 2000/4. 150–187.
- King, Robert R.: *History of the Romanian Communist Party*. Hoover University Press, Stanford, 1980.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása*. Magyar Kisebbség, 2013/2. 7–40.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990–2012 között*. Kézirat. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és a romániai politikai térben*. (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 50.) Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.
- Kiss Tamás: *Escaping the „Balkanizinggaze”? Perception of global and internal hierarchies in Romania*. Kézirat, 2016.

- Kiss Tamás – Székely István: *Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania*. Nationalities Papers, 2016/4. 591–610. <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2016.1149157>
- K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
- Lázár Guy: *A lakosság magyarságtudata a nemzeti-etnikai kisebbségekhez való viszony tükrében*. Magyar Kisebbség, 2013/3–4. 320–336.
- Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. Yale University Press, New Haven, 1977.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Marcur, Olson: *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, 1971.
- Márton János: *A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában (II.)*. Magyar Kisebbség, 2004/1. 529–572.
- Márton János – Orbán Balázs: *Elemzés a 2005-ös kisebbségi törvénytervezetről*. Magyar Kisebbség, 2005/1–2. 5–38.
- McGarry, John – O’Leary, Brendan – Simeon, Robert: *Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation*. In: Choudhry, S. (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies. Integration or Accommodation?* Oxford University Press, 2008.
- McGarry, John – O’Leary, Brendan: *Introduction*. In: Marby, T. – McGarry, J. – Moore, M. – O’Leary, B. (eds.): *Divided Nations and European Integration*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.
- Medianu, Narcisa: *Analyzing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania*. The Global Review of Ethnopolitics, 2002. 28–41.
- Melegh Attila: *On the East–West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest, 2006.
- Mitu, Sorin – Mitu Melinda: *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*. Polirom, Iași, 2014.
- Pavel, Dan – Huiu, Iulia: *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democratice*. Polirom, București, 2003.
- Rabushka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability*. Charles E. Merrill Publishing, Columbus, 1972.
- Ravasz Ábel: *Szlovákiai magyarok mint választók, 2009–2013*. Magyar Kisebbség, 2013/2. 42–68.
- Said, Edward: *Orientalism*. Pantheon, New York, 1978.
- Salat Levente: *Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben*. Kisebbségkutatás, 2003/3. 547–573.

- Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: *A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*. Magyar Kisebbség, 2008/1–2. 20–51. [Eredeti megjelenés: Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Cristian, Vasile (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. Humanitas, București, 2007. 332–354.
- Salat Levente: *A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából* II. Korunk, 2012/2. 58–67.
- Salat Levente: *Az RMDSZ tervezete az autonómia látszatát próbálja kelteni* (Kertész Melinda interjúja). 2014. szeptember 25.; <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24392> (letöltve: 2016. 11. 16.).
- Salat Levente – Székely István Gergő: *Conclusion*. In: Salat L. – Sergiu, C. – Osipov, A. – Székely I. G. (eds.): *Autonomy Arrangements around the World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Romanian Institute for Research of National Minorities, Cluj, 2014. 443–478.
- Stokes, Donald E.: *Spatial Models of Party Competition*. American Political Science Review, 1963/2. 368–377.
- Stroschein, Sherrill: *Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia, and Ukraine*. Problems of Post-Communism, 2001/4. 59–69.
- Stroschein, Sherrill: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. Cambridge University Press, New York, 2012.
- Székely István: *A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései*. Magyar Kisebbség, 2000/1. 77–84.
- Székely István Gergő: *Egyéni választókerületi többségi rendszer arányos kimenetellel? Románia új választási rendszere*. Pro Minoritate, 2009/1. 7–33.
- Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România / The Political Representation of National Minorities in Romania*. (Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 29.) Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010.
- Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia* (PhD thesis). Central European University, Budapest, 2014.
- Szilágyi N. Sándor: *Mi lesz veled, RMDSZ?* Korunk, 1991/2. 159–166.
- Thornton, Arland: *Reading History Sideways. The Fallacy and Enduring Impact of Developmental Paradigm on Family Life*. University of Chicago Press, 2005.
- Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Cristian, Vasile (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. București, Humanitas, 2007.
- Toró Tibor: *Ethnicization or De-ethnicization? Hungarian Political Representation in the Romanian Parliament*. Nationalities Papers, 2016. october. 1–18.

- Toró T. Tibor: *Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé?* Magyar Kisebbség, 1998/1. 222–251.
- Toró Tibor – Toró Tamás Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után.* In: Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* ISPMN, Kolozsvár, 2014. 15–52.
- Tőkés Gyöngyvér: *A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése.* WEB, 1999/4–5. 52–63.
- Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről. RMDSZ–SZKT, 2003.
- Tsebelis, George: *Nested Games. Rational Choice in Comparative Politics.* University of California Press, Berkeley, 1990.
- Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania.* University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1991.
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- Veres Valér: *Analiza comparată a identității minorităților maghiare din Bazinul Carpatic.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2008.
- Veres Valér: *Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében.* In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálat alapján.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, Kolozsvár, 2012.
- Waterbury, Myra: *Between State and Nation Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary.* Palgrave Macmillan, New York, 2010.

Közüvélemény-kutatók

- CCRIT (Etnobarométer 2000; MetroMedia Transilvania Etnobar. 2001; 2002.) CCRIT, Etnobarométer 2000.
- Max Weber TKK, Kárpát Panel, 2010.
- MetroMedia Transilvania, Etnobarométer 2001; 2002.
- MTA-KI, Kárpát Panel, 2007.
- Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008; 2012; 2013; 2014.

7. OKTATÁSÜGY

7.1. A KISEBBSÉGI OKTATÁSPOLITIKA ÉS A MAGYAR OKTATÁSI HÁLÓZAT

A kisebbségi oktatás „helyzete”, annak „megoldása” és az oktatási rendszeren belüli kiterjesztése, fenntartása a kisebbségi politikusok kedvenc témái közé tartozik. A kisebbségi politizálás agendáján e témakör, illetve valamely leágazása folyamatosan jelen van Romániában. Ezzel párhuzamosan a „határon túli magyarok”, így a romániai magyarok oktatási kérdései az anyaország külhoniakkal foglalkozó különféle állami, közigazgatási testületeinek és intézményeinek tevékenységi körében szintén jelen vannak. Sőt a szakértők, kutatók többsége is kész tényként kezeli, hogy létezik egy egységes egészként elgondolható „kisebbségi oktatás”.

Valamilyen – jogilag is garantált – kisebbségi oktatási forma, illetve a romániai magyar kisebbség tagjai közé sorolható egyének/fiatalok oktatási részvétele valóban tény, ugyanakkor kisebbségi közösségi perspektívában feltehető két szorosan összefüggő alapkérdés:

1. Kié a kisebbségi oktatás, azaz léteznek-e egyértelműen azonosítható, (el)ismert intézményi felelősei?

2. Hogyan intézményesül a kisebbségi oktatás: laza hálózatként, avagy a román oktatás egészének alrendszeréként értelmezhető?

Amíg e kérdésekre romániai/erdélyi viszonylatban nem születik egységes válasz, illetve e válaszok alapján nem jönnek létre a megfelelő (fenntartásban, finanszírozásban, pedagógiai szakszolgálatban, ellenőrzésben, monitoringban, mérésértékelésben, kutatásban érintett és érdekelt) kisebbségi intézmények, a kisebbségi oktatás politikai szintű, igényű rendezése és a ténylegesen zajló oktatási/pedagógiai folyamatok közötti határok állandósulnak. A kisebbségi politika, illetve a kisebbségi oktatáspolitikai belemerevedhet saját diskurzusába, miközben a „mélyben”, avagy a mindennapi oktatási tapasztalatok szintjén az érintettek másfajta kihívásokkal szembesülnek.

Bár a későbbiekben részletesebben is taglalni fogjuk a romániai és azon belül a magyar nyelvű oktatás jogi és más vonatkozásait, az előbb feltett két összefüggő kérdés megvilágítására tekintsük végig: ki (lehet) a jelenlegi keretekben a romániai magyar oktatás felelőse. Ez már előrevetíti azt is, hogy romániai magyar oktatáson azokat a képzési formákat értjük, amelyek magyar nyelven zajlanak, de ez nem jelenti ugyanakkor azt is, hogy minden ilyen képzési forma egységes, közös kisebbségi keretbe tartozna: egy székelőföldi faluban önálló magyar nyelvű intézményként működő iskola vél-

hetően nem sok azonosságot mutat egy etnikailag vegyes településen két nyelven oktató városi iskolával (ahol legfeljebb évfolyamonként egy magyar tannyelvű osztály működik). A jogszabályok és az azok által felhatalmazott megyei, központi intézmények, a közvetített pedagógiai tartalmak értelemszerűen ráerőltetnek a különféle, magyar nyelven (is) oktató intézményekre egyfajta homogenitást, de ez önmagában valószínűleg kevés ahhoz, hogy alrendszerként értelmezzük az ilyen jellegű intézmények összességét. Ahhoz ugyanis, hogy valóban alrendszerként működjön a magyar nyelvű oktatási formák összessége, szükség lenne a kisebbségi oktatás mindennapi működését irányító, ellenőrző és támogató, legitimitással bíró szervezetre vagy intézményekre.

A magyar nyelvű oktatásért és magáért a magyar nyelv oktatásáért több szereplő is felel. Az állami szerkezeten belül a minisztériumi intézményeket, a tanfelügyelőségek e területért felelős részlegeit említhetjük meg. A minisztériumon belül működik a Kisebbségi Oktatás Államtitkársága (Cabinet Secretar de Stat – Învățământ minorităţi), illetve az ennek alárendelt Oktatási Főigazgatóság (főosztály). Noha a két intézmény célja nem válik szét élesen, megkockáztathatjuk, hogy míg az államtitkárság inkább stratégiai kérdésekért felelős (a minőség javítása a kisebbségi nyelveken zajló oktatásban), a főosztály gyakorlatiasabb tevékenységeket lát el, a kisebbségi, így a magyar nyelvű oktatás konkrét megszervezéséért is felelős.

Megjegyzendő, hogy noha mindkét egység az összes kisebbségi nyelven folytatott oktatásért felel, mindkét szervezet vezetője magyar származású, és korábban magyar tannyelvű iskolákban szereztek pedagógusi tapasztalatot. A Kisebbségi Oktatási Főosztály mellett létezik egy ún. Kisebbségi Osztály is, amelyen belül igazgatóságokként szerveződnek a különféle kisebbségi nyelveken, így a magyar nyelven zajló oktatásért felelős egységek is, s ahol az igazgatóság vezetőjén kívül három alkalmazott dolgozik. Gyakorlatilag e három személy és az általuk – jogszabály szerint – felkért szakértők alakítják ki a magyar nyelvű oktatás tartalmi kereteit, véleményezik a tankönyveket, illetve részt vesznek a magyar nyelvű érettségi és más tételek, tesztek kidolgozásában és fordításában. E három személy egyaránt gyakorló magyar nyelvtanár, ami azért lényeges, mert ez az egyetlen tárgy, amelynek tankönyveit és tételeit nem románból fordították magyarra. Állítólag ez az állomány előrelépés, hiszen korábban egyetlen személy (sic!) felelt valamennyi évfolyam összes magyar nyelvű tankönyvéért. Ugyanakkor felmerülhet például az is: hogyan lehet képes három irodalomtanár minden tárgy vonatkozásában felelősségteljesen ellátni a szakmai kontrollt.¹

A magyar nyelvű oktatásért ezen túl civil szervezetek és a politikai pártok, de elsősorban az RMDSZ tevékenykedik.² Az RMDSZ beiskolázási kampányokat folytat a

1 Minderről részletesebben lásd: Gáll Erika – Keszeg Jenő: *A tanügyi rendszer működésének vizsgálata a magyar nyelv- és irodalomoktatás tükrében*. Magyar Kisebbség, 2014/2. 85–116.

2 Az egyes kisebbségi pártok oktatáspolitikai elképzeléseit lásd: Papp Z. Attila – Márton János: *Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai*. Magyar Kisebbség, 2014/4. 7–32.

magyar nyelvű oktatás választása mellett, nemrégiben pedig közzétettek egy – tudomásunk szerint visszhangtalan – szakmai vitaindítót is.³ Az 1991-ben alakult Romániai Magyar Pedagógusszövetség (RMPSZ) talán legismertebb tevékenysége a pedagógus-továbbképzéseket nyújtó Bolyai Nyári Akadémia, csakhogy ezt hivatalosan nem ismerik el, a pedagógusok nem kapnak kreditet az ezeken való részvételükért. Az RMPSZ égisze alatt működik továbbá négy területi továbbképző központ, illetve az Erdélyi Tankönyvtanács is. Hatását ugyan nem lehet egyértelműen meghatározni, de fontos az is, hogy a magyar pedagógustársadalomnak két erdélyi szaklap is a rendelkezésére áll (a *Magyar Közoktatás* és a *Magiszter*), továbbá egy kifejezetten magyar tankönyveket forgalmazó kiadó.⁴

Külön megemlítenő az is, hogy a romániai (és a többi Kárpát-medencei) magyar kisebbségi oktatást az anyaország is támogatja különféle projektekkel (csak az elmúlt években: Kisiskolások Éve, Középiskolások Éve, Szakiskolások Éve stb.). Volumenükben ezek a támogatások a román állami forrásokhoz képest a közoktatás szintjén nem erőteljesek, de célzott támogatásokkal lehetne innovációt vinni a kisebbségi oktatási alrendszerbe. Ugyanakkor tudatában kell lenni annak is, hogy ezek a magyarországi támogatások Romániában civil szervezeteken keresztül érkeznek.⁵

Mindezek ellenére azt gondoljuk, a magyar nyelvű kisebbségi oktatás központi problémája az, hogy nincs egyértelműen körülhatárolható felelőse, és ezt az oktatási formát egészében érintő szakmai-pedagógiai támogató háttere sem. Az oktatási alrendszer sokszereplős, hálózatos jellegének önmagában nem kellene gondnak lennie, de esetünkben az jelent kihívást, hogy nincs az alrendszert (vagy a kisebbségi oktatás hálózatát)⁶ egységesen koordináló testület. Formálisan természetesen minden intézmény a minisztérium alá tartozik, finanszírozásuk a központi és helyi költségvetésekből történik, a szakmai felügyeletet pedig az említett minisztériumi egységek és a tanfelügyelőségek is ellájták. Úgy értelmezhetjük, a létező állami és civil szervezetek inkább a mindennapi működtetés céljából fontosak, ugyanakkor azonban nincs gazdája a kisebbségi nyelveken oktató iskolákat sajátosan érintő (al)rendszerszintű stratégiaalkotásnak, fejlesztéseknek. Zavar van ugyanakkor a tankönyvellátásban is, hiány mutatkozik a kisebbségi iskoláknak az országos fejlesztésekbe, illetve a hazai és nemzetközi mérésekbe való bekapcsolódásában, hiányoznak továbbá alapvető, a kisebbsé-

3 <http://welemenys.transindex.ro/?cikk=24541> (letöltve: 2015. 08. 19.).

4 <http://rmpsz.ro/hu/h/81/magiszter>; <http://www.comunitas.ro/interaktiv/kozoktatasi/> (letöltve: 2015. 08. 19.) Ábel Kiadó, Kolozsvár, www.abelkiado.ro

5 Részletesebben: Papp Z. Attila: Határon túli magyar oktatástámogatások (2003–2006). *Educatio*, 2006/1. 130–146.; uő: *Határon túli magyar oktatási támogatások és hasznosulásuk 2006–2010 között*. *Educatio*, 2010/1. 88–108.

6 Elismerjük, az alrendszer és hálózat fogalmak egyaránt problematikusak, jobb híján használjuk ezeket a magyar nyelven oktató intézmények, osztályok összességére.

gi oktatásra vonatkozó indikátorok és nyilvános elérésük.⁷ Noha az elmúlt két és fél évtizedben több ilyen állami⁸ és civil kezdeményezés volt,⁹ nincs egységes kép például a romániai magyar oktatás belső világáról, a hektikusan folytatott, kifejezetten a magyar kisebbségi oktatást érintő kutatások eredményeit pedig nem fordítják vissza a mindennapi gyakorlat és fejlesztés szintjére. A jelenleg (2011-től) hatályos törvénykezés például lehetővé teszi szakemberek integrálását a bukaresti Oktatókutató Intézetbe, ám ez a mai napig nem történt meg.

7.2. STATISZTIKAI HELYZETKÉP

A rendszerváltás utáni romániai oktatási statisztikák alakulását vizsgálva a romániai közoktatásban (vagy ahogy az oktatási törvény fogalmaz: az egyetem előtti oktatásban) magyar nyelven tanulókkal kapcsolatban három megállapítást tehetünk: 1. a magyar nyelven tanuló diákok száma folyamatosan csökken; 2. a magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok aránya az 1990-es évek közepétől folyamatosan növekszik; de 3. még mindig jelentősen elmarad a romániai magyarságnak az ország lakosságához viszonyított arányától.

Az Országos Statisztikai Intézetnek az 1990 és 2013 közötti időszakra vonatkozó adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a közoktatásban (beleértve az óvodai és posztliceális oktatást is) részt vevők száma Romániában folyamatosan csökken: az 1990-ben regisztrált 4,87 millió főről 2013-ra 3,21 millió főre, tehát 1,65 millió fővel, azaz mintegy harmadával esett vissza. A magyarul tanulók száma hasonló tendenciát mutat: 1990-ben 236 074 fő volt, 2013-ban 166 917 fő, tehát 69 157 fővel, mintegy 29,3%-kal csökkent. Ez a csökkenés a teljes iskolai populációra vonatkozóan kisebb mértékű, ami azt jelenti, hogy a magyarul tanuló diákok aránya növekedett az elmúlt negyedszázadban. 1990-ben a közoktatásban részt vevő diákok körében a magyar nyelven tanulók aránya 4,84% volt, a mélypont 1996-ben következett be 4,59%-kal, azt követően viszont folyamatos az emelkedés; 2013-ban ez az arány elérte az 5,19%-ot – de ez még mindig alacsonyabb, mint a romániai magyarok aránya az ország lakosságához viszonyítva. Erre vonatkozóan 2013-as adat nem áll a rendelkezésünkre, de a 2011-es népszámlálás adatai szerint a megkérdezett lakosság 6,5%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, miközben abban az évben a magyarul tanulók részesedése a közoktatásból 5,16% volt. (Az 1992-es népszámláláson a magyar közösség aránya 7,1%, a

7 Szimptomatikusnak tekinthetjük, hogy sem az RMDSZ, sem az RMPSZ honlapján nem találhatunk a magyar nyelvű oktatásra vonatkozó részletes és naprakész adatsorokat, pedig éppen az ilyen nyilvánosan elérhető adatokkal lenne megteremthető – legalább virtuálisan – „a” romániai magyar oktatás alrendszere vagy hálózata.

8 <http://www.edu.ro/index.php/articles/c255/> (letöltve: 2015. 08. 19.)

9 <http://rmpsz.ro/hu/h/32/oktatasi-intezmenyek> (letöltve: 2015. 08. 19.)

magyarul tanulóké 4,84%, a 2002-es népszámláláson a magyar közösség aránya 6,6%, a magyarul tanulók aránya pedig 4,79% volt.)

1. táblázat: *A romániai oktatásban magyarul tanuló diákok száma és aránya 1990–2013 között*

Év	Diákok száma összesen ¹⁰	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok száma	Magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok aránya %	A romániai magyarok aránya a népszámlálásokon %
1990	4 873 221	236 074	4,84	-
1991	4 590 141	222 946	4,86	-
1992	4 429 191	216 037	4,88	7,1
1993	4 319 198	211 317	4,89	-
1994	4 339 351	209 131	4,82	-
1995	4 367 136	203 400	4,66	-
1996	4 333 823	199 042	4,59	-
1997	4 282 761	198 489	4,63	-
1998	4 223 444	197 279	4,67	-
1999	4 125 762	193 635	4,69	-
2000	4 032 127	189 873	4,71	-
2001	3 972 245	187 156	4,71	-
2002	3 900 489	186 995	4,79	6,6
2003	3 851 708	184 221	4,78	-
2004	3 753 545	182 542	4,86	-
2005	3 644 367	179 897	4,94	-
2006	3 560 075	177 220	4,98	-
2007	3 497 228	175 301	5,01	-
2008	3 433 894	173 109	5,04	-
2009	3 401 547	171 756	5,05	-
2010	3 356 225	172 094	5,13	-
2011	3 283 663	169 424	5,16	6,5
2012	3 269 734	168 856	5,16	-
2013	3 217 699	166 917	5,19	-

Forrás: Országos Statisztikai Intézet Tempo adatbázisa (Tempo online, SCL103B)

10 Óvodai szinttől posztliceumi szintig.

A magyar tannyelvű oktatásban részt vevők számának csökkenése 2013 után is folytatódott, a román Oktatási Minisztérium adatai szerint ugyanis az 2014/15-ös iskolai évben a magyar tannyelvű oktatásban részt vevő diákok száma 163 377 fő volt. Oktatási szintek szerint a következőképpen oszlottak meg a diákok:

2. táblázat: *A magyar tannyelvű közoktatásban részt vevő diákok száma a 2014/2015-ös tanévben*

Oktatási szint	Diákok száma
óvoda	34 131
elemi iskolai szint (iskola-előkészítő + I–IV. osztály)	53 138
általános iskolai szint (V–VIII. osztály)	41 396
középiskolai szint (IX–XI/XII/XIII. osztály), amelyből	33 957
1. líceumi oktatás, amelyből	30 109
1. elméleti oktatás	14 388
2. hivatási vagy vokacionális oktatás	4 127
3. műszaki vagy technológiai oktatás	11 594
2. szakmunkásképző	3 848
posztliceális oktatás	715
Összesen	163 337¹¹

Forrás: saját számítás az Oktatási Minisztérium magyar oktatásra vonatkozó megyei szintű adatbázisainak részben korrigált adatai alapján

7.3. JOGI KÖRNYEZET

A romániai oktatás működését a 2011. évi 1-es számú törvény (nemzeti oktatási törvény, későbbiekben LEN) szabályozza.¹² A törvény nemcsak a közoktatás, hanem a felsőoktatás működéséről is rendelkezik, előbbivel a II. rész foglalkozik nyolc fejezetben (16–113. cikkely), utóbbival a III. rész tizenkét fejezetben (114–231. cikkely). A közoktatásra vonatkozó rész második fejezetének 12. szakasza (45–47. cikkely) külön foglalkozik a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatással. Ennek kapcsán kijelenthetjük, hogy a helyi autonómia, illetve a pozitív diszkrimináció elve egyaránt érvényesül¹³ – legalábbis a rendelkezések szintjén. A törvény 10. cikkelye szerint az ország hivatalos (román) nyelvének elsajátítása minden állampolgár számára kötele-

11 Nem tartalmazza a speciális nevelési igényű diákokat.

12 Legea nr. 1 din 5 ianuarie 2011, Legea educației naționale.

13 Veres Valér: *Decentralizáció, minőségbiztosítás és kisebbségi oktatási jogok Romániában az új tanügyi törvényben*. Pro Minoritate, 2012/1. 110–121.

zó, ehhez pedig elegendő óraszámot kell biztosítani a tantervekben, illetve a hatóságoknak biztosítaniuk kell ehhez a szükséges anyagi és humán erőforrásokat. A már említett 12. szakasz viszont lehetővé teszi, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek anyanyelvükön tanuljanak a közoktatás minden szintjén és formájában. Amennyiben ez nem biztosítható a lakóhelyükön, akkor a legközelebbi anyanyelven oktató intézménybe történő utazás költségeit, vagy bentlakásos megoldás esetén a kollégiumi szállás és étkeztetés költségeit megtérítik a tanulóknak. A gyakorlatban ennek a rendelkezésnek az alkalmazása felemás formában történik, sok esetben az ingázó kisebbségi diákok csak részleges költségtérítésben részesülnek, vagy egyáltalán nem térítik meg számukra az utazási költségeket.

A közoktatás alapfinanszírozása a tanulói létszámokat figyelembe vevő normatíva alapján történik. Az oktatási törvény 45. cikkelye azt is kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás esetében e normatívát egy ún. korrekciós szorzó révén megemelik. A pozitív diszkrimináció elve érvényesül az oktatás szervezésének szintjén is: az iskolák önálló jogi személyiséggel rendelkezhetnek, ha tanulói létszámuk eléri a 300-at (LEN, 19. cikkely), de ez alól a kisebbségi oktatás két esetben is kivételt élvez. Egyrészt kivételnek számítanak azok a települések, ahol egyetlen, valamely nemzeti kisebbség nyelvén oktató intézmény van – ezek létszámtól függetlenül rendelkezhetnek jogi önállósággal – (LEN, 45. cikkely, 6. bekezdés), továbbá azokon a településeken, ahol több intézményben is van kisebbségi oktatás, létszámtól függetlenül működhet egy jogilag önálló, kizárólag az adott kisebbség nyelvén oktató intézmény (LEN, 45. cikkely, 5. bekezdés). A gyakorlatban ezekre nézve sem érvényesül maradéktalanul a pozitív diszkrimináció elve: a korrekciós szorzóval megemelt többletfinanszírozás valójában nem is minősül pozitív diszkriminációnak, hiszen csak az anyanyelv és irodalom¹⁴ tantárgy plusz órászámaiból adódó többletköltségek fedezésére elegendő. A szervezés vonatkozásában előírt pozitív diszkrimináció gyakorlati alkalmazásának elmaradása szintén nem egyedi eset: Erdélyben több olyan település is van (elsősorban román többségű városok), ahol az önálló magyar iskola létrehozására irányuló próbálkozások a román többségű önkormányzat ellenkező és akadályozó viszonyulása miatt hiúsultak meg.¹⁵ Ugyanakkor a törvény előírásainak alkalmazása sem jelent feltétlenül garanciát a magyar tannyelvű oktatási intézmények problémamentes működésére: a kis létszámú (az előírt 300 főtől jelentősen elmaradó), jogilag önálló kisebbségi intézmények többsége a korrekciós szorzóval megemelt alapfinanszírozás ellenére is anyagi gondokkal küzd, és a helyi önkormányzatok kie-

14 Vagy más nézőpontok szerint az államnyelv és irodalom.

15 Az önálló magyar oktatási intézmények alapítása nagymértékben politikafüggő, hiszen megvalósításukhoz önkormányzati döntés is szükséges.

gészítő támogatására szorul.¹⁶ Ennek hiányában nem egy esetben a jogi önállóság feladása jelenti az egyetlen megoldást.

A törvény az iskolai adminisztratív és pedagógus személyzetre vonatkozóan is több, a nemzeti kisebbségeket pozitívan diszkrimináló rendelkezést tartalmaz. Eszerint az oktatási intézmények, megyei tanfelügyelőségek és az ezekkel egyenértékű intézmények vezető testületeiben a nemzeti kisebbségek az adott nyelven tanító osztályok számával arányos képviselőre jogosultak – a szakmai feltételek megléte mellett –, a nemzeti kisebbségek nyelvén is oktató intézményekben az igazgatók egyikének az illető nemzeti kisebbséghez tartozó személynek kell lennie, a nemzeti kisebbségek nyelvén működő csoportokban és osztályokban oktató pedagógusoknak igazolniuk kell az adott nyelvű szaknyelvi kompetenciáikat. Érdekes módon ez alól kivételnak számítanak a román nyelv és irodalom tantárgyat oktató pedagógusok. A magyar nyelvű oktatás terén a gyakorlat számos esetben a jogszabályi rendelkezésekben rögzítettektől eltérő képet mutat: a vegyes tannyelvű oktatási intézmények és a megyei tanfelügyelőségek többségében a magyar kisebbség jelentősen alulreprezentált, az intézmények vezető testületeiben a magyar nemzetiségű szakemberek aránya lényegesen alacsonyabb, mint amit a magyar oktatás aránya indokolna. Számos olyan vegyes tannyelvű (magyarul is oktató) iskola működik, ahol nincs magyar nemzetiségű igazgató vagy igazgatóhelyettes, továbbá – elsősorban a magyarok által alacsony arányban lakott közigazgatási egységekben – arra is van több példa, hogy a magyar tannyelvű osztályokban román anyanyelvű pedagógusok is tanítanak (elsősorban „kevesbé fontos”, nem vizsgatárgyakat), értelemszerűen román nyelven.

A nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatáshoz szükséges tankönyveket és más tananyagokat az oktatási minisztérium biztosítja, és honlapján elektronikusan is megjelenteti. A kisebbségi oktatásban használatos könyvek nagy része román nyelvből való fordítás, kivételt képeznek az anyanyelvi kommunikáció, a magyar nyelv és irodalom, a magyar kisebbség története és hagyománya, valamint a zenei oktatás tankönyvei. Az elemi (1–4.) osztályokban oktatási segédletek is készültek magyar nyelven. A tankönyvek engedélyeztetése és megjelentetése bonyolult közbeszerzési eljárás keretében történik, amelynek részét képezi az is, hogy a magyar nyelvű tankönyvekre vonatkozó ajánlatokat, kéziratokat a nem teljesen átlátható módon felkért bíráló bizottság tagjai számára le kell fordítani román nyelvre is. Erre azért van szükség, mert a bizottságban a jogszabály szerint (2013/5559. sz. oktatási minisztériumi határozat) bár szükséges, hogy olyan személyek is legyenek, akik ismerik a kisebbség nyelvét, de értelemszerűen többségi, magyarul nem beszélő tagok is vannak. Érdekesség, hogy e „belső használatra” készült fordítások nem nyilvánosak, azaz a magyar nyelvű tankönyvekről – többek között, a magyar nyelvet ismerő értékelők mellett – magyarul

16 Román többségű önkormányzatok esetében ennek biztosítása a legtöbb esetben szintén politikafüggő, de magyar többségű önkormányzatok esetében sem mindig érvényesül maradéktalanul.

nem beszélő személyek egy másik által nem megismerhető fordítás alapján alakítanak véleményt és hoznak döntést.

A törvény 46. cikkelye tárgyalja a nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatás tartalmával kapcsolatos kérdéseket: a román nyelv és irodalom tárgyat leszámítva minden tárgyat – beleértve a földrajzot és a történelmet is – a kisebbség nyelvén oktatnak, de a település- és más földrajzi neveket az államnyelven is el kell sajátítani. Ennek romániai viszonylatban azért van jelentősége, mert a korábbi évtizedes gyakorlat szerint e tárgyak egy részét (például Románia története és Románia földrajza) kizárólag államnyelven oktatták. A közoktatásban ugyanakkor bevezetik a kisebbség történetét és kultúráját oktató tárgyakat is. A törvény másik újdonsága, hogy a román nyelv és irodalom tárgyakat az iskolai út egésze tekintetében az egyes kisebbségek nyelvi sajátosságaihoz igazítottan külön tantervek és tankönyvek segítségével oktatják. Ha valamely nemzeti kisebbség nem igényli a külön tanterv alapján történő oktatást a román nyelv és irodalom tárgyból, akkor a román tannyelvű iskolákban használatos tankönyveket veszik igénybe.

Megjegyzendő még, hogy a nemzeti kisebbségek esetében alkalmazott pozitív diszkriminációs (finanszírozási, oktatásszervezési) gyakorlatok a törvény értelmében a többségi, román nyelvű iskolák esetében is érvényesek, ha ezek olyan településeken működnek, ahol csak egy intézmény van (azaz a román tannyelvű tanulók helyi kisebbséget alkotnak, mint például a székelyföldi településeken). Érdekes módon ezek az előírások a nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírások között szerepelnek (LEN, 47. cikkely).

Jóllehet az oktatási törvény gyakorlati alkalmazása azt bizonyítja, hogy a kisebbségek iránti pozitív diszkrimináció nem érvényesül maradéktalanul, az vitathatatlan, hogy a 2011/1-es számú törvény nemzeti kisebbségekre vonatkozó előírásai mindenképpen előrelépést mutatnak a korábbi, 1995/84-es számú, a jelenleg érvényben levő törvénnyel hatályon kívül helyezett oktatási törvény előírásaihoz képest. Utóbbinak több hátrányos, korlátozó és diszkriminatív előírása is volt (pl. a Románia története és Románia földrajza tantárgyak kizárólag román nyelven voltak oktathatók, a román nyelv és irodalom tantárgy tanítása a kisebbségekhez tartozó diákok számára a többségi nemzethez tartozó diákokéval azonos tantervek szerint zajlott stb.).

Nem a kisebbségi oktatásra vonatkozó, de annak megszervezését illetően fontos előírást tartalmaz a törvény 63. cikkelye, amely az oktatás különböző szintjein működő csoportok és osztályok keretlétszámait határozza meg. Ennek megfelelően a következő keretszámok az irányadóak:

- a bölcsődében egy csoport átlagos létszámát hét főben határozzák meg, de a létszám nem lehet kevesebb ötnél és több kilencnél;
- az óvodai oktatásban egy csoport átlagos létszáma 15 fő, de nem kevesebb, mint 10, és nem több, mint 20 gyerek;

- az elemi oktatásban egy osztály átlagos létszáma 15 fő, de nem kevesebb, mint 12, és nem több, mint 25 diák;
- az általános oktatási szakaszban egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb, mint 12, és nem több, mint 25 diák;
- a líceumi és szakoktatásban egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb, mint 15, és nem több, mint 30 diák;
- a posztlíceumi oktatásban egy osztály átlagos létszáma 25 fő, de nem kevesebb, mint 15, és nem több, mint 30 diák.

A törvény ugyanakkor pontosítja, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvén folyó oktatás keretében a fenti keretszámoknál alacsonyabb létszámmal is működhetnek osztályok, az oktatási minisztérium jóváhagyásával.

Bár az oktatási törvény erről nem rendelkezik, az oktatási minisztérium 2012. évi 3062-es rendelete szabályozza az ún. összevont oktatás működését.¹⁷ A jogszabály szerint azokon a földrajzi vagy nyelvi szempontból elszigetelt településeken, ahol elemi és általános iskolai szinten a törvény által előírt osztálylétszámok nem biztosíthatók, és a diákok szállítása sem lehetséges, összevont rendszerű osztályok is szervezhetők. Ez azt jelenti, hogy a diáklétszámtól függően két vagy több különböző évfolyamhoz tartozó osztályt szimultán módon, egyetlen osztályba összevonva oktatnak. A minisztériumi rendelet tehát a líceumi, szakiskolai és posztlíceumi oktatás szintjén nem teszi lehetővé összevont oktatás megszervezését, az iskola előtti (bölcsődei és óvodai) oktatásról pedig nem tesz említést. A gyakorlatban viszont az óvodai oktatásban is működnek összevont csoportok.

Az összevont oktatás keretlétszámaira az oktatási törvény 63. cikkelyének előírásai érvényesek, tehát az adott szinten az összevont osztály létszáma el kell hogy érje a törvény által előírt minimális létszámot. A minisztériumi rendelet ugyanakkor azt is lehetővé teszi, hogy azokban a rendkívüli esetekben, amikor a törvény által előírt minimális létszám sem biztosítható, az oktatási intézmény indokolt kérése alapján a megyei tanfelügyelőségek jóváhagyhatják az előírt létszámnál kevesebb diákkal működő osztályok megszervezését. Bár a jogszabály nem határozza meg, hogy ebben az esetben mi a minimális létszám, amellyel még jóváhagyható egy összevont osztály működése, a gyakorlat azt mutatja, hogy az elemi oktatásban öt fő szükséges ahhoz, hogy a tanfelügyelőségek még jóváhagyják egy négy évfolyamból álló szimultán osztály működését.¹⁸ (Öt elemi évfolyam egyetlen szimultán osztályban történő oktatását a rendelet nem teszi lehetővé, a gyakorlatban azonban erre is találunk példát.) Az általános iskolai oktatás felső tagozatán (az V–VIII. osztályban) ennél magasabb diáklétszám –

17 A romániai magyar oktatási szaknyelvben és köznyelvben az összevont osztályok megfelelőjeként még a szimultán vagy osztatlan osztályok megnevezés is használatos.

18 A 2014/2015-ös tanévben ugyanakkor négy, sőt három fővel is működött szimultán magyar tannyelvű elemi osztály. Ezek az esetek azonban elszigeteltnek mondhatók.

legalább 9-10 fő – szükséges ahhoz, hogy négy évfolyam egyetlen szimultán osztályba való összevonását jóváhagyják.¹⁹

7.4. ÓVODÁK

Az iskola előtti oktatás célcsoportja a 0–6 éves korosztály, ezen belül megkülönböztetik a bölcsődei (0–3 évesek) és óvodai (3–6 évesek) oktatást. Az óvodai oktatást (románul: învățământul preșcolar) kis-, középső és nagycsoportban szervezik, és működhet normál, hosszabbított vagy heti munkarend alapján. Az iskola előtti oktatás szintén az oktatási rendszer részét képezi, ezért szabályozása is az oktatási törvény által történik (LEN, 23., 27., 28. cikkely). Curriculumuma a fizikai és kognitív fejlődésre koncentrál, illetve az ilyen jellegű rendellenességek szűrésére. A bölcsődei nevelésre vonatkozó dokumentumokban nem találtunk kisebbség-specifikus vonatkozásokat,²⁰ az óvodai nevelésre viszont már van külön dokumentum is. Ebben a heti 24–28 órás tevékenységen belül 1-2 óra jut a magyar és ugyanennyi a román nyelvre. Az anyanyelvi nevelés célja, hogy a gyerek képes legyen a szóbeli közlésre, kialakuljon alapvető esztétikai, irodalmi ízlése.

Az óvodai oktatás szerveződhet önálló jogi személyiséggel rendelkező intézményekben (ehhez legkevesebb 150 fős létszámra van szükség) vagy más intézmények (iskolák) keretében, amely esetben az óvoda létszámára nincs külön előírás, a teljes intézmény létszámának kell legalább 300 főnek lennie.

A 2014/15-ös tanévben a magyar tannyelvű óvodai oktatásban 34 131 gyerek vett részt, több mint 60%-uk (21 081 gyerek) szimultán oktatásban tanult, utóbbiaknak több mint fele (11 038 gyerek) olyan óvodai csoportokban, ahol az összes évfolyam (a gyakorlatban jellemzően 2,5–6,5 év közötti gyerekek) egyetlen osztatlan csoportba volt összevonva.²¹

7.5. ÁLTALÁNOS ISKOLÁK

Az általános iskolai szint magában foglalja az iskola-előkészítő osztályt, az elemi I–IV. osztályokat (románul: învățământul primar) és a felső tagozatos, V–VIII. osztályos

19 A 2014/2015-ös tanévben ezen a szinten is volt példa arra, hogy hat, hét vagy nyolc fővel működött magyar tannyelvű szimultán osztály.

20 Forrás: <http://www.edu.ro/index.php/articles/c897/> (letöltve: 2015. 08. 19.).

21 Saját számítás az oktatási minisztériumnak a 2014/2015-ös tanévi magyar oktatásra vonatkozó megyei adatbázisai alapján. A részben (néhány település esetében) hiányos adatokat korábbi tanévek adatai alapján korrigáltuk, így a tényleges létszámadatokhoz képest lehetnek minimális eltérések.

oktatást (románul: învățământul gimnazial).²² Ez az oktatási szint kötelező, és célcsoportja a 6–14 évesek. Az előkészítő osztályba be kell íratni minden 6. életévét betöltött gyereket, ettől akkor lehet eltérni, ha sajátos nevelési igényű gyerekről van szó.

Az Oktatási Minisztérium második esély típusú képzéseket is indíthat azok számára, akik valamilyen oknál fogva 14 éves korukig nem végezték el az általános iskolát (LEN, 29. cikkely). Ugyanez lehetséges az általános iskola felső tagozatos V–VIII. osztályaiban is, ha a beiskolázandó életkora nem haladja meg négy évvel az évfolyamnak megfelelő életkort.

A nemzeti kerettanterv kötelező és választható tárgyakból áll. A kötelező tárgyakról az Oktatási Minisztérium dönt, a választható tárgyak pedig állhatnak országosan előállított modulokból, de az iskolák maguk is kínálhatnak saját képzéseket diákjaik számára. A kötelező órák száma az elemi és általános iskolai osztályokban maximum 20 óra, ez a nemzeti kisebbségek nyelvén zajló oktatásban kiegészül az anyanyelv, illetve az illető kisebbség történetének és hagyományainak tanítására fordított órákkal. A kerettantervben a kötelező tárgyak 80, a választható tárgyak pedig 20%-át teszik ki a heti óraszámnak. Az egyes tárgyak oktatására és a tanulók értékelésére a rendelkezésre álló idő 75%-át kell fordítani, a fennmaradó 25%-ról a pedagógusok döntenek, a helyi igények figyelembevételével (használhatják felzárkóztatásra vagy a jobb képességűek megerősítésére).

A magyar kisebbségi oktatásban használatos tanterveket, pedagógiai programokat, tankönyveket és módszertani útmutatókat az Oktatási Minisztérium illetékesei (a Kisebbségi Oktatás Államtitkársága és az ennek keretében működő Kisebbségi Oktatás Főigazgatósága) készítik elő és hagyják jóvá, ám e folyamatba bevonják az általuk összehívott ún. Magyar Nyelv Országos Bizottságát. Az anyanyelvi oktatásra és az anyanyelv és irodalom oktatására vonatkozó 2012. évi 5671-es számú minisztériumi rendelet melléklete részletesen tárgyalja a kisebbségi oktatás célját és módszertanát.

A 2014/2015-ös iskolai évben a magyar tananyelvű oktatásban tanuló általános iskolás diákok együttes száma 94 534 volt, amelyből 53 138-an elemi oktatásban részesültek, 41 396-an pedig az általános iskola felső tagozatán tanultak. Ez összesen 3011 elemi osztályt és 2200 általános iskolai osztályt jelent, amelyek összesen 885 iskolában működtek. Az iskolák közül 575-ben vagy elemi szinten, vagy felső tagozaton működik összevont oktatás legalább egy osztályban. Összevont oktatásban az elemista diákok egyötöde (11 010 tanuló), a felső tagozatos diákok 7,2%-a (3006 tanuló) vett részt. Az elemisták közül 7308-an (13,75%) olyan iskolában tanultak, ahol a magyar tananyelvű elemiben már kizárólag összevont oktatás működik (közülük 2700-an egyetlen osztályba összevonva tanulnak, 4608-an két osztályba összevonva). A felső tagozatos diákok esetében ez az arány 5,3%, azaz 2203 diákról van szó, akik közül 160-an egyet-

22 Utóbbira a romániai magyar köznyelvben a román megnevezés hatására a „gimnáziumi oktatás” megnevezést használják. Mivel ez a magyarországi szaknyelvben mást jelent, a kifejezés használatát jelen szövegben kerüljük.

len osztályba összevont, 2043-an pedig két osztályba összevont oktatásban vesznek részt. Aggasztó, hogy a 872 elemi oktatást biztosító iskola közül 412-ben (47,2%) kizárólag szimultán magyar tannyelvű oktatás van (itt tanul tehát az említett 7308 diák), az 505 felső tagozatos oktatást biztosító iskola közül pedig 88-ra (17,4%) érvényes ugyanez (itt tanul az említett 2203 diák).

7.6. KÖZÉPISKOLAI OKTATÁS

A középiskolai oktatás a felső középfokú képzési szintnek felel meg,²³ és két formában szerveződhet: ún. líceumi oktatás és szakoktatás formájában. Előbbi esetében a képzési idő négy vagy öt év (LEN, 31. cikkely, 3. bekezdés), utóbbi esetében legkevesebb három év (LEN, 23. cikkely, 1. bekezdés).

A líceumi oktatás három nagyobb szakterületen zajlik: 1. elméleti szakirányon (románul: filiera teoretică), humán- és reáltudományi képzésekkel; 2. technológiai szakirányon (filiera tehnologică), műszaki, szolgáltatási, természeti erőforrási és környezetvédelmi képzésekkel; 3. ún. hivatási vagy vokacionális szakirányon (filiera vocațională), katonai, teológiai, sport, művészeti és pedagógiai képzésekkel. E képzések rendszerint nappali tagozaton zajlanak, csak kivételesen van mód más tanrendben részt venni. Az új jogszabályok alapján a líceumi időszak első két éve, tehát a IX. és X. osztályok is kötelezőnek minősülnek.

A technológiai és vokacionális líceumok fenntartói a megyei tanfelügyelőségek. Technológiai és vokacionális (hivatás profilú) képzéseket vállalatok vagy az Országos Munkaerő-foglalkoztatási Ügynökség kérésére is indíthatnak. E képzésekben részt vevő diákok szakmai gyakorlatukat az iskolában vagy – szerződéses alapon – cégeknél is végezhetik.

A líceumi végzettség szóbeli és írásbeli érettségi vizsgákkal zárul (LEN, 77. cikk), a magyar nyelven tanuló diákok anyanyelvi szóbeli és írásbeli vizsgát is tesznek az államnyelvi, idegen nyelvi, digitális kompetenciákat mérő, illetve a szaktárgyi vizsgák mellett. A sikeres vizsgázók érettségi oklevelet kapnak, amely feljogosítja őket a felsőoktatásban való továbbtanulásra. A líceumi képzésben részt vevők az érettségi mellett szakjuknak megfelelő OKJ-s vizsgát is tehetnek,²⁴ és Europass jogosítványokat is kapnak.

A közép- és felsőfokú oktatás közötti átmenetként értelmezhetjük az ún. posztliceális képzéseket, amelyek során felsőfokú szakképzést szerezhetnek a diákok. E képzések időtartama egy–három év, és a benne részt vevők részben állami finanszírozást is

23 A magyarországi középiskolai képzésről van szó, a nemzetközi besorolás szerinti ISCED3-as szint. Alsó középfokú oktatás az V–VIII. osztály.

24 Románul: Cadrul Național al Calificărilor, magyarul: Országos Képzési Jegyzék (OKJ).

kapnak (LEN, 44. cikk). A posztliceális képzésben való részvételnek nem előfeltétele az érettségi oklevél megléte.

A 2014/15-ös tanévben a magyar tannyelvű középiskolai oktatásban részt vevő diákok száma 33 957 fő volt. Majdnem 90%-uk (30 109 diák) líceumi oktatásban tanult, a szakmunkásképzésben részt vevők száma mindössze 3848 fő volt. A líceumi diákok majdnem fele elméleti képzésben vett részt, megközelítőleg 40%-a technológiai (azaz szakközépiskolai) képzésben, a fennmaradó 13,7%-uk pedig hivatási (teológiai, művészeti, sport vagy pedagógiai) képzésben. A posztliceális oktatásban tanulók száma 715 fő volt.

7.7. SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

A középiskolai oktatás részének számító szakmunkásképzés önállóan működő szakiskolákban és líceumok keretében is szerveződhet. Az oktatási törvény eredeti változata szerint a szakmunkásképzés időtartama 6 hónaptól 2 évig terjedhet, a törvény 2014-ben történt módosításakor viszont az időtartamot 3 évre módosították. E módosítások következtében a 2014/15-ös tanévtől a szakmunkásképzést új alapokra helyezték; szervezését és működését az Oktatási Minisztérium 2014. évi 3136-os rendelete mellékleteként elfogadott módszertan²⁵ külön szabályozza. A rendelet a szakmunkásképzést a felső középfokú oktatás részeként határozza meg, amelyre az általános iskola nyolcadik osztálya után kerül sor. A képzés normál programú nappali oktatás formájában szerveződhet. A képzésben részt vevő diákok számára ún. szakmai ösztöndíjat is biztosítanak.

Szakmunkásképzést kizárólag azok az oktatási intézmények szervezhetnek, amelyek a beiskolázási terv mellé gazdasági szereplőkkel vagy közintézményekkel kötött keretszerződést mellékelnek, amelyek alapján biztosíthatók a képzés gyakorlati részéhez szükséges műszaki és humán erőforrás feltételei. (Módszertan, 8. cikkely, 1. bekezdés.)

A módszertan lehetővé teszi a szakmunkásképzésnek a nemzeti kisebbségek nyelvén történő megszervezését is. Ennek ellenére a magyar nyelvű szakképzés meglehetősen visszaszorult – jóllehet a 2014/15-ös tanévben a korábbi évekhez képest növekedést mutatott –, a magyar tannyelvű vagy magyarul is oktató középiskolák többsége ugyanis továbbra is elsősorban az elméleti vagy a műszaki líceumi képzéseket preferálja. A magyar nyelvű szakmunkásképzésben a legutóbbi tanévben 3848 diák vett részt. Közülük 2981-en (77,4%) magyar többségű településen működő iskolában tanultak, és mindössze 867 fő azoknak a száma, akik szóróvány- vagy a magyarok által kisebbségben lakott településen működő iskolában tanultak. Ennek az oka elsősorban

25 Metodologie de organizare și funcționare a învățământului profesional de stat cu durată de 3 ani.

a szórványra jellemző alacsony és szegényes szakképzési kínálat, amely a magyar diákok jelentős részét kényszeríti román tannyelvű szakmunkásképzésbe.

7.8. MAGYAR NYELVŰ FELSOÓKTATÁS

A felsőoktatást szintén a LEN szabályozza, a III. rész tizenkét fejezetében (114–231. cikkely). Románia csatlakozott a bolognai folyamathoz, ennek megfelelően a felsőoktatás alap-, mester- és doktori képzésekre tagolódik. Az egyetemi oktatás keretében az államnelyv mellett nemzetközi nyelveken is szervezhetnek képzéseket, ugyanakkor a nemzeti kisebbségek számára a magyar és német tannyelvű képzések is lehetségesek a törvény által megjelölt intézményekben. A nemzeti kisebbségek nyelvén működő képzések mindhárom szinten (alap-, mester- és doktori) szervezhetők. A közoktatáshoz hasonlóan a felsőoktatás szabályozásában is vannak a pozitív diszkrimináció elvén alapuló rendelkezések, amelyek a kisebbségi nyelvű oktatásra vonatkoznak. A törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelveken működő tagozatok megszervezését, amelyek egyetemi vagy akár kari szinten intézményesített formában működhetnek, és az oktatótevékenység megszervezésében (egyetemi) autonómiával rendelkeznek. E képzések alapfinanszírozása növelt koefficiensek alapján történik (LEN, 135. cikkely, 3. és 5. bekezdés). A kisebbségek nyelvén is oktató, többnyelvű vagy ún. multikulturális intézményekben az egyik rektorhelyettest, illetve kari szinten az egyik dékánhelyettest az illető kisebbséghez tartozó oktatók javaslatára nevezik ki (LEN, 211. cikkely, 2. bekezdés és 207. cikkely, 5. bekezdés, d pont).

A 2014/15-ös tanévben Romániában 88 akkreditált egyetem volt, ezek közül 55 állami és 33 magánegyetem. További 10 magánegyetem ideiglenes engedéllyel működött. Az állami egyetemek állami finanszírozásban részesülnek, de lehetséges az állami rendszeren belül tandíj alkalmazása is. A felsőfokú intézmények akkreditációját a Romániai Felsőoktatás Minőségét Biztosító Ügynökség (ARACIS) végzi.²⁶

Magyar nyelvű felsőfokú képzés több intézményben is zajlik. Szélesebb körű magyar nyelvű képzési kínálattal három állami, ún. multikulturális egyetem – Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár) és kihelyezett tagozatai, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem és a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem – rendelkezik. Ezeken kívül egy-egy magyar tannyelvű szakot működtet a Bukaresti Egyetem (humangrológia szak) és a Nagyváradai Egyetem (óvodai és elemi oktatás pedagógiája szak). Három önálló magánegyetem magyar nyelven működik: a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia), a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) – mindkettő magyarországi állami finanszírozással –, illetve a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Magyarországi (pl. debreceni, budapesti, tatabányai) felsőfokú in-

26 Lásd bővebben: www.aracis.ro.

tézmények is jelen vannak az erdélyi felsőoktatási piacon, ún. kihelyezett tagozatok formájában.

Bár több mint 125 szakon zajlik magyar nyelvű képzés a romániai felsőfokú oktatás keretében, a magyar nyelvű szakkínálat rendkívül szegényes, a román nyelvűnek alig egyharmadát képes lefedni. Emellett rendkívül egyoldalú is: a képzések több mint 60%-a társadalomtudományi szakterületen zajlik. A legkomolyabb hiányosságok a mérnöki, valamint az agrártudományi képzések tekintetében mutatkoznak, előbbiek a kínálat kevesebb mint 10%-át teszik ki, utóbbiak részesedése pedig az 1%-ot sem éri el.²⁷

Külön figyelmet érdemel a felsőoktatáson belül a pedagógusképzés. Az óvodai és elemi iskolai tanításra felkészítést biztosító óvo- és tanítóképzés 1999-től a felsőoktatás keretében is zajlik, ugyanakkor viszont nem szűnt meg a középfokú tanítóképzés sem. Jelenleg felsőfokú tanítóképzés hat városban zajlik (Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szatmárnémeti, Kézdivásárhely és Nagyvárad) állami és magán-egyetemi keretek között, nappali és távoktatásos formában egyaránt.

A tanárképző főiskolák már a rendszerváltást megelőzően megszűntek. A marosvásárhelyi főiskola felszámolásával a tanárképzés bázisa Kolozsvár lett, ahol a BBTE-n lehetett tanári diplomát szerezni különféle szakpárosítások keretében, amelyeken belül a szaktárgyi és pedagógiai-módszertani képzés párhuzamosan zajlott. A rendszerváltás után, az 1990-es évektől egyre inkább a tudományos képzés kapott hangsúlyt, háttérbe szorítva a tanár- és óvodapedagógus-képzést is. Jelenleg a tanárképzés gyakorlatilag csak kiegészíti a szaktárgyi képzéseket: ez azt jelenti, hogy bármilyen szakos hallgató az ún. „pedagógiai modulok” (90 kreditpont) abszolválásával jogosult tanárként is elhelyezkedni (LEN 236. cikkely).²⁸

A romániai felsőoktatásban tanuló magyar nemzetiségű hallgatók számáról éves bontásban nem rendelkezünk pontos adatokkal, az országos oktatásstatisztikákban ugyanis nincsenek külön erre vonatkozó részletes információk.²⁹ A hivatalos források szerint 2013-ban a romániai egyetemi hallgatók száma 433 234 fő volt, és a 2007-ben regisztrált csúcsérték (907 353 fő) óta folyamatosan csökken.³⁰ A tanulmányaikat magyar nyelven végző hallgatók száma a 2009/10-es tanévre vonatkozó becslés szerint hozzávetőlegesen 12 ezer fő volt. Ez a romániai egyetemi hallgatók kb. 1,5%-át jelenti – az országos statisztikák szerint 2009-ben az egyetemi hallgatók összesített létszáma 775 319 fő volt. A román nyelvű egyetemi képzésben részt vevő magyar nemzetiségű

27 Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Tümpontok egy lehetséges stratégiához*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2010. 77.

28 Lásd még: uo. 80–82., Péntek János: *A magyar közoktatás nyelvi és szakmai feltételei*. In: Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2004.

29 Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek ilyen adatok, hanem csak azt: az ilyen információk nem jelennek meg a nyilvánosan elérhető oktatásstatisztikákban.

30 Forrás: Országos Statisztikai Intézet Tempo adatbázisa (Tempo online, SCL103L).

hallgatók száma a magyarul tanulók számánál magasabb, becslések alapján – és részben kutatások által igazolva – 2010-ben a magyar nemzetiségű hallgatók kb. egyharmada, a magyar nyelven érettségizett hallgatók mintegy fele folytatta anyanyelvén felsőfokú tanulmányait.³¹

Ezeket a becsléseket megerősítik az utóbbi három (1992., 2002. és 2011. évi) romániai népszámlálási adatok is (l. 3. táblázat). A népszámlálások során ugyanis lehetőség van megtudni a beiratkozottak iskolai szintek és nemzetiség szerinti adatait, amelyeket ha kiegészítünk a magyarul, illetve románul tanuló egyetemi hallgatókra vonatkozó minisztériumi adatokkal, e néhány év vonatkozásában legalábbis pontosabb képet kaphatunk. A magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók száma 1992 és 2011 között megközelítőleg megháromszorozódott, a legutolsó részletes adatok szerint pedig azt látjuk, hogy az egyetemeken 38,4%-ban anyanyelvükön tanulnak.

3. táblázat: *Felsőfokú intézménybe beiskolázottak az 1992., 2002. és 2012. évi romániai népszámlálási adatok alapján*

	1992	2002		2011	
	szám szerint	szám szerint	%	szám szerint	%
egyetem	12 842	27 522	100%	31 730	100%
ebből magyarul	n.a.	9268	33,7	12 195	38,4
ebből románul		18 254	66,3	19 535	61,6
posztliceális	2416	5083		5622	
ebből magyarul	n.a.	2001	39,4	1382	24,6
ebből románul		3082	60,6	4240	75,4
ÖSSZESEN	15 258	32 605		37 352	
ebből magyarul	n.a.	11 269	34,6	13 577	36,3
ebből románul	n.a.	21 336	65,4	23 775	63,7

Forrás: Veres Valér: Népeségszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében. *Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015. 88–98.*

7.9. OKTATÁS SZÓRVÁNYBAN

A magyar kisebbségi szempontból szórványnak számító településeken általában korlátozott keretek között zajlik a magyar tannyelvű oktatás. Ez szerveződhet normál,

31 Lásd erről bővebben: Szikszai: *Az erdélyi magyar felsőoktatás...* 67–68.; Márton János: *A 2009-ben és 2010-ben érettségizett romániai magyar diákok továbbtanulása.* Educatio, 2012/1. 101–102.

teljes programú anyanyelvi képzésként vagy ún. fakultatív magyarnyelv-oktatás formájában. Utóbbit a román tannyelvű iskolákban tanuló magyar anyanyelvű diákok szülei kérvényezhetik, és a magyar nyelv és irodalom, valamint a magyar történelem és kultúra oktatását foglalja magában (LEN, 46. cikkely, 7. bekezdés), heti három-négy órában. Ennek megszervezését az Oktatási Minisztérium 1999. évi 3533-as számú rendelete szabályozza.³²

A normál anyanyelvi képzésben részt vevő elemista és általános iskolás diákok több mint negyede (elemiben 15 228 diák, felső tagozaton 12 017 diák, összesen 27 245 diák) olyan településen tanul, ahol a magyarság aránya nem éri el az 50%-ot. Az elemisták 15,8%-a (2409 diák), az általános iskolások 5,9%-a (709 diák) szimultán oktatásban vesz részt.

Ami a fakultatív magyarnyelv-oktatást illeti, ennek megközelítőleg kétötöde a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége által koordinált Moldvai Csángó Magyar Oktatási Program keretében zajlik. A programot a 2000/01-es tanévtől indította a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége; előbb iskolán kívüli rendszerben Klézsén és Pusztinán, majd a 2002/03-as tanévtől két településen (Budán és Klézsén) az állami iskolai oktatás rendszerébe is sikerült bevenni az oktatást. A helyszínek száma a későbbiekben tovább bővült, a 2012/13-as tanévben 26 településen volt iskolán kívüli foglalkozás, 18 településen pedig az iskolarendszer keretében szervezett magyarnyelv-oktatást.³³ Az említett tanévben 1056 diák vett részt az iskolai keretek között szervezett oktatásban, további 1671 gyerek iskolán kívüli foglalkozások keretében tanulta a magyar nyelvet és kultúrát.³⁴ A 2014/15-ös tanévben a programban részt vevő diákok száma 2064 volt, közülük 1260-an a román iskolarendszer keretében, 23 település iskoláiban tanulták a magyar nyelvet.³⁵

Az erdélyi megyékben zajló fakultatív magyarnyelv-oktatás ennek mintegy másfélszerese: a 2014/15-ös tanévben tizenegy erdélyi megyében összesen 1991 diák tanulta a román tannyelvű oktatás keretében fakultatív tantárgyként a magyar nyelv és irodalmat, történelmet és kultúrát.³⁶ A diákok több mint fele (1042 tanuló) általános iskolás, további egyharmaduk (724 tanuló) pedig elemista. Óvodában 21 gyerek, középiskolában 154 diák tanulja a magyar nyelvet (utóbbiak többsége líceumi oktatás keretében, és mindössze hat diák szakmunkásképzőben). A legtöbben Szatmár (499

32 Ordin nr. 3533/1999 privind studiul limbii materne de către elevii apartinând minorităților naționale care frecventează școli cu predare în limba română.

33 A 2013/14-es és a 2014/15-ös tanévekben további helyszínekkel bővült a program.

34 Papp-Márton: *Peremoktatásról...* 10–12.

35 Forrás: Cseke Péter Tamás: *Nem jár oktatási támogatás több csángó gyereknek?* maszol.ro, 2014. október 13. <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/36855-nem-jar-oktatasi-tamogatasi-tobb-csango-gyereknek> (letöltve: 2015. 08. 19.).

36 Forrás: saját számítás az Oktatási Minisztérium magyar tannyelvű oktatásra vonatkozó megyei adatbázisai alapján. Fehér, Hargita, Kovászna és Szében megyében nincs fakultatív magyarnyelv-oktatás.

diák), Máramaros (415 diák), Temes (394 diák) és Arad (257 diák) megyében vesznek részt a fakultatív magyarnyelv-oktatásban.

7.10. FELNŐTTKÉPZÉS

A felnőttképzést jelenleg szintén a LEN szabályozza (V. rész), valamint a 2000. évi 129-es számú, elfogadása óta többször módosított, felnőttképzésre vonatkozó kormányrendelet.³⁷ A jogszabályok meghatározása szerint a felnőttképzés célja a foglalkozásokhoz szükséges alap- és speciális kompetenciák megszerzése. Képző intézmények lehetnek az egyetem előtti, illetve a felsőfokú intézmények, a minisztérium és a helyi hatóságok képzőközpontjai, akkreditált kormányzati és nemkormányzati szervezetek, munkaadók (LEN, 331. cikkely). A felnőttképzésért nemcsak az Oktatási Minisztérium, hanem a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, a Kulturális Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, illetve a Közigazgatási és a Belügyminisztérium is felel. A LEN 340. cikke értelmében a képesítésekért korábban felelős szervezetet (Országos Felnőtt-szakképzési Tanács, románul: Consiliul Național de Formare Profesională a Adulților – CNFPA) újrászervezték Országos Szakképesítési Hatóság (románul: Autoritatea Națională pentru Calificări – ANC) néven. Az ANC működését a 2011. évi 556-os kormányhatározattal szabályozzák.³⁸

A magyar nyelvű felnőttképzésnek nincs külön minisztériumi felelőse, és az ANC keretében működő konzultatív tanács tagjai között sincs magyar nemzetiségű személy. A felnőttképzés azonban magyar nyelven is történhet, aminek egyik előnye az, hogy főleg a magyar nyelvű középiskolai szakképzés hiányosságait tudja valamelyest pótolni. Részletes nemzetiségi statisztikák nem állnak rendelkezésünkre, de a zömében magyarok által lakott megyékben (Hargita és Kovászna) akkreditált képzési programok számát tekintve két dolog állapítható meg: 1. a két megyében szervezett felnőttképzési programok száma elmarad az országos átlagtól; 2. az elmúlt évtizedben a két megyében a képzési programok számának növekedése eltérő képet mutat az országos növekedéshez viszonyítva: Hargita megyében alacsonyabb mértékű, Kovászna megyében magasabb mértékű annál.

Részletesebb statisztikai adatok a 2004–2006-os időszakról állnak rendelkezésünkre, ezek szerint 2006. december 31-ig országos viszonylatban 5559 akkreditált felnőttképzési program működött, ebből Hargita megye részesedése 1,97% volt (110 program), Kovászna megyéé 0,86% (48 program).³⁹ Az Akkreditált felnőttképzési szolgál-

37 Ordonanța Guvernului nr. 129/2000 privind formarea profesională a adulților.

38 Hotărârea Guvernului nr. 556/2011 privind organizarea, structura și funcționarea Autorității Naționale pentru Calificări.

39 Márton János: *A romániai felnőttképzés számokban: rendszerszintű, regionális és megyei statisztikai adatok* (kutatási részjelentés). Teleki László Intézet – Soros Oktatási Központ, 2007. Publikálatlan kézirat.

tatók országos jegyzéke 2015. augusztusi adatai szerint az országos viszonylatban akkreditált képzési programok száma 23 079 (tehát 2006 óta több mint négyszeres a növekedés). A Hargita megyei programok részesedése ebből 1,51% (349 program), a Kovászna megyei programoké 1,01% (234 program).⁴⁰ Hargita megyében tehát 3,17-szeres a növekedés (az országos növekedésnél alacsonyabb), Kovászna megyében pedig 4,87-szeres (az országos növekedésnél magasabb). Mindkét megye elmarad az országos átlagtól: a 41 megyét és Bukarestet alapul véve egy-egy megyére átlagosan 549 akkreditált képzési program jut. Ha az egy programra jutó lakosok számát vesszük alapul, hasonló következtetésre jutunk: országos viszonylatban 871,85 fő jut egy akkreditált felnőttképzési programra, míg Hargita megyében 890,73 fő, Kovászna megyében 898,19 fő.

7.11. A KOMPETENCIAMÉRÉSEK TANULSÁGAI

A 2000-től háromévente lebonyolított nemzetközi PISA-mérésekben⁴¹ Románia rendszerint nagyon gyengén teljesít, az európai országok között sereghajtónak számít. Ez méltán felveti a kérdést, hogy az országos átlaghoz képest a magyar nyelvű képzések sikeresebbek-e, avagy sem. Bizonyos módszertani megszorításokkal e kérdésre megpróbálhatunk válaszolni.⁴²

A 2006–2012-es időszak három mérésének eredményeit vizsgálva (l. 4. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a matematikai és természettudományi kompetenciák területén 2009-ig a magyar iskolák szignifikánsan jobbak voltak, 2012-re viszont a román iskolák „utolérték” a magyarokat, azaz nincs szignifikáns eltérés az iskolai teljesítményekben a tannyelv szerint, többek között vélhetően azért, mert az ország PISA-teljesítménye javult e periódusban. Szövegértés területén szintén nincs jelentős eltérés 2012-ben a magyar és román iskolák között, igaz, e kompetenciaterületen már 2006-ban sem volt.

40 Forrás: az Akkreditált felnőttképzési szolgáltatók országos jegyzéke, románul: Registrul național al furnizorilor de formare profesională a adulților autorizați. (http://www.anc.edu.ro/?page_id=34 (letöltve: 2015. 08. 19.).

41 PISA: Programme for International Student Assessment. L. <https://www.oecd.org/pisa>.

42 PISA-mérések kisebbségi tanulókra való alkalmazhatóságáról, módszertani vetületeiről Papp Z. Attila: *Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA felmérésekben*. Educatio, 2015/2. 51–64.

4. táblázat: PISA-eredmények a teszt nyelve (tannyelv) szerint Romániában, 2006–2012

Mérés éve	Teszt nyelve	Kompetenciaterület		
		Matematika	Szövegértés	Természettudomány
2006	magyar	435	412	446
	román	414	396	418
	szign.	0,000	0,331	0,065
2009	magyar	492	506	516
	román	424	421	424
	szign.	0,000	0,000	0,000
2012	magyar	444	456	465
	román	445	437	437
	szign.	0,984	0,197	0,123

Forrás: saját számítás a PISA-adatbázisok alapján. A számításokat az International Database Analyser segítségével Jacknife-módszerrel végeztük el.

A PISA-eredmények alapján jelzésszerű adatokat kaphatunk továbbá az anyanyelven vagy nem anyanyelven tanulókról is (5. táblázat). Mondhatni, mindegyik mérés alkalmával kimutatható, hogy azok a tanulók, akik otthonukban magyarul beszélnek, de román nyelven töltötték ki a tesztek, mindhárom kompetenciaterületen jóval az országos átlag alatt, illetve az anyanyelven tanuló magyar diákokhoz képest is alulteljesítenek. Ez jelzi azt, hogy az anyanyelvű oktatásban való részvétel rendszerint eredményesebb képzést is jelent, és a későbbi munkaerőpiaci sikerek esélyét is növeli.

5. táblázat: PISA-eredmények a teszt nyelve (tannyelv) és az otthon beszélt nyelv szerint Romániában (2012)

			Matematika		Szövegértés		Természettudomány	
			Átlag	Standard hiba	Átlag	Standard hiba	Átlag	Standard hiba
Otthon beszélt nyelv	Teszt nyelve	N						
Román	Román	4693	445	3,72	439	3,95	439	3,18
Magyar	Román	43	400	18,65	369	19,06	387	16,13
Magyar	Magyar	222	445	20,72	456	20,19	466	17,87

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy 2006 és 2012 között nincs szignifikáns elmozdulás a magyar iskolák teljesítményében, miközben az egész román oktatási rendszer lassú, de jelentős teljesítménynövekedést produkált. Ezzel még mindig az

európai országok után kullog, de már nem olyan nagy a lemaradása az OECD-átlagokhoz képest, mint amilyen 2000-ben vagy 2006-ban volt. A helyzet súlyosságát illusztrálандó a PISA-adatok alapján kijelenthetjük, hogy a 2000-es években a 15 éves tanulók mintegy fele volt funkcionális analfabéta, míg a legutolsó, 2012-es mérésen „csak” 40 százalékuk.

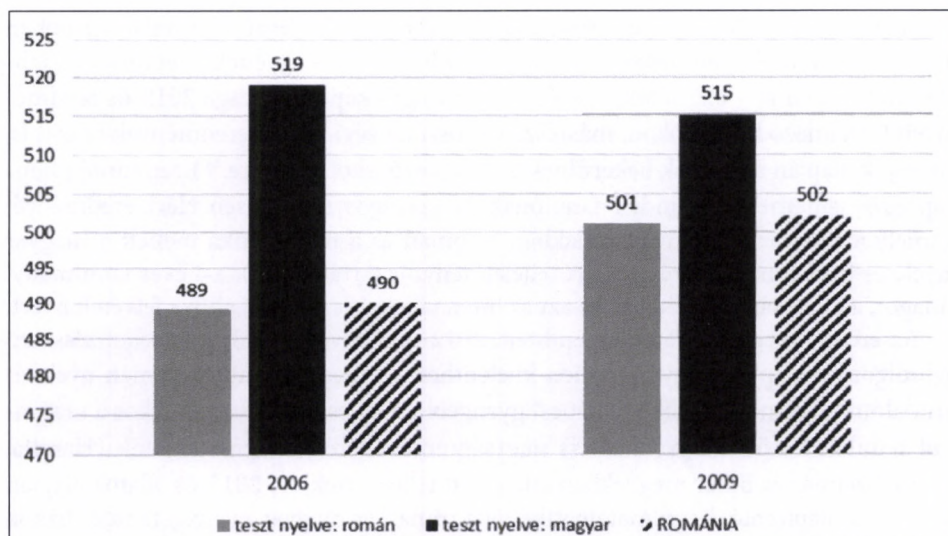
A magyar és román tannyelvű iskolák közötti eredményességbeli különbségekről más adatforrásokból is tájékozódhatunk. A PIRLS-vizsgálatok⁴³ részben igazolják a PISA-eredményeket, ugyanis a két utolsó mérés alapján azt láthatjuk, hogy míg 2006-ban jelentősek voltak a magyar és román tannyelvű iskolák közötti különbségek (a magyarok javára), addig az utolsó, 2011-es mérésben már statisztikailag nem szignifikáns a magyar nyelvű képzésben tanulók előnye (l. 1. ábra).

Részletes elemzést olvashatunk a TIMSS-vizsgálatok kisebbségi vonatkozásairól is.⁴⁴ A matematikai és természettudományi ismereteket elemző nemzetközi mérés idősoros adatai alapján két fontosabb megállapítást tehetünk: egyrészt – és ez a PISA-adatokból is leszűrhető – a nem anyanyelven tanulók iskolai teljesítménye rendszerint alacsonyabb, mint az anyanyelven tanulóké, másrészt pedig, idősorosan tekintve legalábbis, nem egyértelműek a magyar és román tannyelvű iskolák közötti teljesítménybeli különbségek. A matematika területén a kilencvenes években a román iskolák tűntek jobbnak, míg a legutolsó, 2011-es mérésben a magyar iskolák voltak eredményesebbek, a köztes időszaki mérésekben pedig nem volt statisztikailag releváns eltérés.

A természettudományi eredmények szintjén úgy tűnik, a magyar iskolák jobbak, de ez az előny csak a legutolsó mérés kapcsán jelenthető ki megnyugtató bizonyossággal (l. 6. táblázat).

43 PIRLS: Progress in International Reading Literacy Study, <http://timss.bc.edu>

44 TIMSS: Trends in International Mathematics and Science Study, <http://timss.bc.edu>; Csata Zsombor: *Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS-vizsgálatok alapján.* Kisebbségkutatás, 2014/4. 126–157.

1. ábra: Szövegértés-kompetenciák az oktatás nyelve szerint (PIRLS 2006, 2011)

Forrás: saját számítás a PIRLS-adatbázisok alapján

6. táblázat: A matematikai és természettudományi kompetenciaátlagok az oktatás nyelve szerint (TIMSS 1995–2011)

év	Matematika			Természettudomány		
	teszt nyelve: román	teszt nyelve: magyar	teszt nyelve: román, de otthon más nyelvet is beszél	teszt nyelve: román	teszt nyelve: magyar	teszt nyelve: román, de otthon más nyelvet is beszél
1995	469*	438	466*	469	471	460
1999	473	454	401*	472	484	403*
2003	475	483	478	470	503	477
2007	462	445	442	461	477	452
2011	457*	487	442*	463*	495	439*

* Szignifikáns eltérések a magyar nyelven tanulókhoz képest, 95 százalékos valószínűség mellett.

Forrás: Csata: Az erdélyi magyar tanulók... 154.

A magyar és román nyelvű iskolák/képzések összehasonlítására – elméletileg – a romániai ún. cikluszáró, 8. osztály végén szervezett országos képességmérések eredményei (evaluarea națională) is lehetőséget adnak. Noha bizonyos elemzések szerint ezek az adatok megbízhatatlanok, és a romániai oktatásban uralkodó káoszról árul

kodnak,⁴⁵ az elmúlt évek bekamerázott termekben zajló felmérései talán hívebben tükrözik a tanulók eredményeit. Az adatok nyilvánosan és egyénekre lebontva – újabban két helyen is – elérhetők: egyrészt az országos képességvizsga 2015-ös eredményeit tartalmazó honlapokon, másrészt a 8. osztály végi iskolai eredmények között is, amelyek alapján a tanulók bekerülnek a következő iskolai szintre.⁴⁶ Ezen utóbbi honlapokról ismerhetjük minden tanulónak az országos értékelésen elért eredményét (amely a magyar tannyelvű iskolákban a román és a matematika mellett a magyar nyelv és irodalom felmérésén elért teljesítményt is tartalmazza), a 4 éves tanulmányi átlagot, a kibocsátó iskolát, illetve azt az intézményt és szakot is, ahova felvételt nyert.

Az erdélyi megyék adatainak említett, 2012-es, illetve 2015-ös gyorslemezszzerű feldolgozása alapján⁴⁷ egyértelműen kijelenthető, a magyar tanulók román nyelv és irodalomból román társaikhoz képest gyengébben teljesítenek, ugyanakkor a magyarul tanulók között megyénként is nagyságrendi eltérések tapasztalhatók (Hargita, Arad, Szatmár és Bihar megyékben átlag alatt teljesítettek). A 2015-ös adatok alapján az is megállapítható, hogy matematikából a román és magyar nyelven tanuló diákok között kismértékű, de mégiscsak szignifikáns eltérés tapasztalható.

Az alábbiakban a 2014-es líceumi felvételi eredményeket tartalmazó, nyilvánosan elérhető adatokra építve mutatjuk be az erdélyi megyék eredményeit.⁴⁸ Azért ezeket az adatokat vizsgáljuk, mert itt nemcsak az országos képességvizsga eredményei találhatók meg, hanem az az iskola (szak- és tannyelve) is, ahol a tanuló folytatja tanulmányait. A nyilvánosan elérhető adatok ugyan sem az iskolára, sem a tanulóra vonatkozóan nem tartalmaznak részletesebb háttéradatokat, így a mélyebb elemzést, avagy a pedagógiai hozzáadott érték pontosabb kiszámítását nem teszik lehetővé, a kibocsátó iskola alapján viszont a település típusát, a tanuló neve alapján pedig a nemét is azonosíthatjuk, így az adatokat e szempontokból is megvizsgálhatjuk, illetve – mivel ismerjük az általános iskola és a középiskola tannyelvét – az anyanyelven történő középiskolai továbbhaladás arányáról és jellegéről is megtudhatunk információkat.⁴⁹

A 2014-es adatok szerint is kimutatható, hogy a magyarul tanuló gyerekek románból nagyságrendekkel, míg matematikából kismértékben (de statisztikailag szignifi-

45 Nagy István: *A nyolcadikosok záróvizsgálja, avagy az országosan egységes értékelés*. Magiszter, 2013/1. 19–29.

46 www.admitere.edu.ro

47 Nagy: *A nyolcadikosok záróvizsgálja...* 23–24.; Barna Gergő: *Képességvizsga – hogy teljesítettek a magyar diákok?* <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/50121-kepesssegvizsga-hogy-teljesitettek-a-magyar-diakok> (letöltve: 2015. 08. 19.).

48 Az adatokat speciális számítógépes programokkal le lehet tölteni elektronikusán az [admitere.edu.ro](http://www.admitere.edu.ro) honlapról, és utómunkálatokkal alkalmassá lehet tenni statisztikai elemzésre.

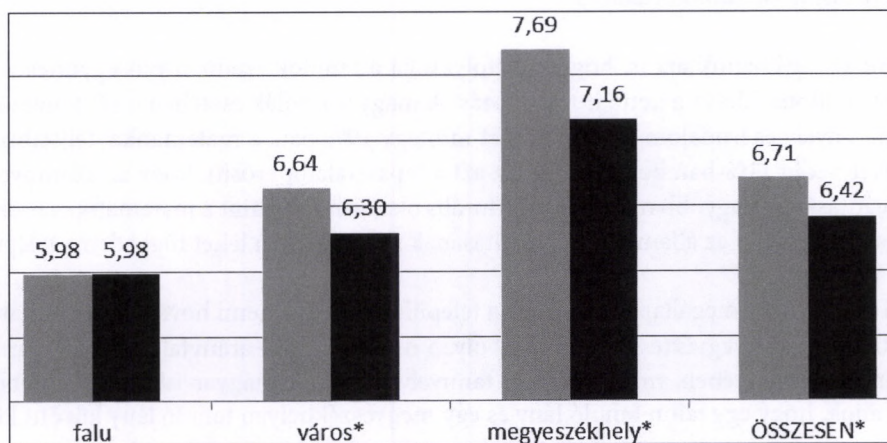
49 Módszertanilag fontos itt megjegyezni, hogy az [admitere.edu.ro](http://www.admitere.edu.ro) adatok nem tartalmazzák az ún. vokacionális képzésre, valamint a 3 éves szakiskolákba jelentkezők adatait. Ez nyilván okozhat torzítást „alulról” és „felülről” is, hiszen feltételezhetjük, hogy a vokacionálisba a jobb képességűek, a szakiskolába a gyengébb képességűek iratkoztak. A 2014-es adatbázisban összesen 39 063 diákról van adatunk, ez kevesebb, mint a képességvizsgán részt vevő tanulók száma.

kánsan) gyengébbek, mint a románul vagy a németül tanuló diákok (7. táblázat). Az iskolai teljesítményt azonban jelentősen befolyásolják az iskola működési helyének településjellemzői. Egyértelműen kijelenthető, hogy minél nagyobb egy település, annál jobbak az iskolai teljesítmények átlagai is, és hogy ez így van a román és a magyar tannyelvű iskolák esetében is. Sőt az is megállapítható, hogy a magyar és a román tannyelvű iskolák között a falvak szintjén még nincs lényeges különbség, azonban a nagyobb településeken belül a magyar iskolák lemaradnak a román tannyelvűekhez képest (2. ábra).

7. táblázat: A 8. osztályos tanulók országos képességmérő vizsgákon elért eredményei az iskola tannyelve szerint (EN 2014)

általános iskolai tannyelv	tanulók száma	román	matematika	anyanyelv
német	798	7,80	7,85	7,61
magyar	5 586	5,13	6,42	7,42
román	32 588	6,55	6,71	
szerb	27	4,79	5,20	7,46
szlovák	50	4,62	5,88	7,09
ukrán	14	4,83	4,81	8,33
Összesen	39 063	6,37	6,69	7,44

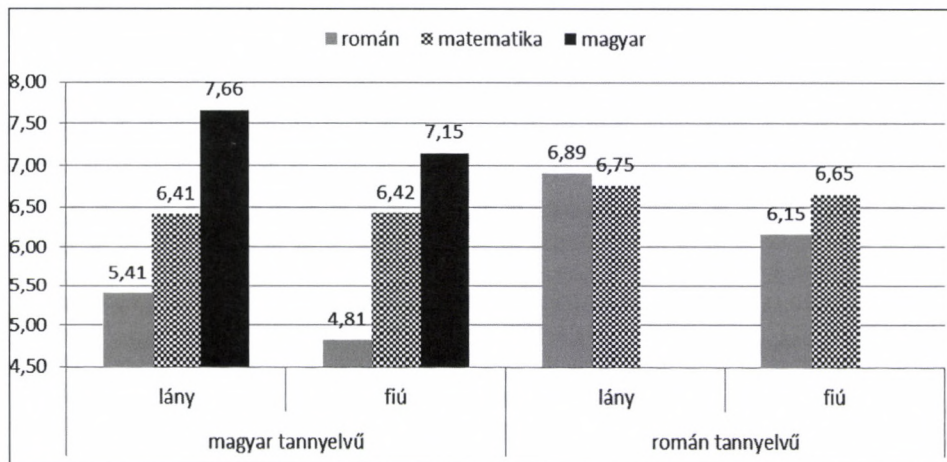
Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján

2. ábra: A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók matematikaeredményei az országos képességmérő vizsgákon településtípus szerint (EN 2014) (szürke: román tannyelvű, fekete: magyar tannyelvű)

Forrás: www.admitere.edu.ro

Az iskolai eredményekre ugyanakkor hatással van a nemi hovatartozás is: a lányok rendszerint jobban teljesítenek, mint a fiúk. Ez egyértelműen így van románból és magyarból is. A matematika területén viszont a román és a magyar tannyelvű iskolába járók esetében egyaránt kijelenthető, hogy a lányok és a fiúk között nincs lényegi eltérés (3. ábra).

3. ábra: A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók eredményei az országos képességmérő vizsgákon nemek szerint (EN 2014)

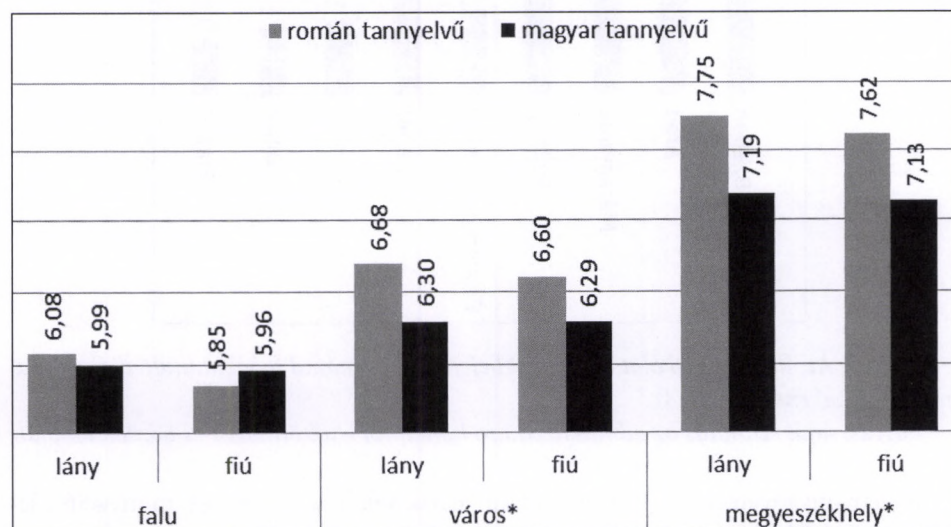
Forrás: www.admitere.edu.ro

Megvizsgálhatjuk azt is, hogyan befolyásolja a tanulók eredményeit együttesen a településtípus, illetve a nemi hovatartozás. A magyar iskolák esetében e két tényező a román nyelv és irodalom eredményeket mintegy 19%-ban, a matematikai teljesítményeket pedig 11%-ban befolyásolja. Ez azt a tapasztalatot erősíti, hogy az államnyelv elsajátításának nagyobb mértékű strukturális okai vannak, mint a matematika tanulásának, magyarán az államnyelv elsajátításának mértéke nem lehet független a települési jellemzőktől.⁵⁰

Továbbá az is megállapítható, hogy a településtípus és a nemi hovatartozás a matematika területén együttesen nem okoz olyan mértékű belső aránytalanságokat a magyar iskolák esetében, mint a román tannyelvűeknél. A magyar iskolások körében láthatjuk, hogy egy falun tanuló lány és egy megyeszékhelyen tanuló lány közötti kü-

50 Jelen elemzésben nem vizsgáltuk, de joggal feltételezhető, ha nemcsak a település méretét, hanem a település etnikai arányát is vizsgálnánk, akkor még nagyobb mértékű strukturális akadályokkal szembesülnénk. Mindennek értelemszerűen pedagógiai következményei is lehetnének, a román nyelv tanulásának mikéntjét – többek között – a helyi etnikai, nyelvi viszonyokhoz kellene igazítani.

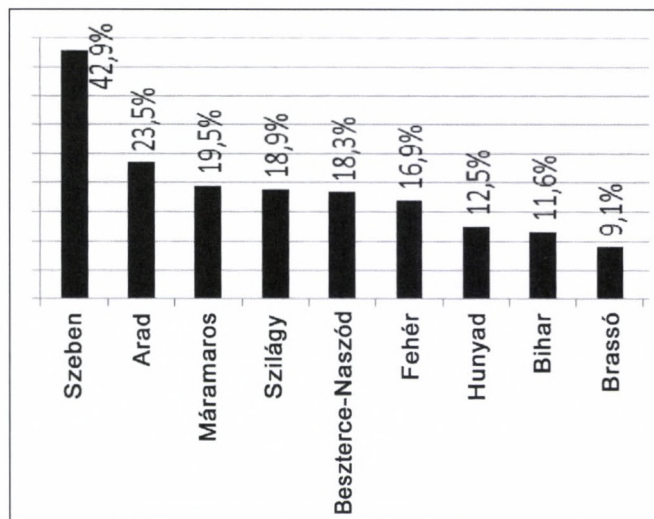
lönbség 1,20-ra, míg ugyanez a különbség a román iskolában tanuló lányok esetében 1,67-re tehető. Fiúk esetében ezek az értékek: 1,17, illetve 1,66 (l. 4. ábra). Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a magyar tannyelvű iskolák nagyobb mértékben képesek a településtípusból és nemi hovatartozásból származó egyenlőtlenségeket kompenzálni, a román tannyelvű iskolák között vélhetően nagyobb a szelekció.

4. ábra: A magyar és a román tannyelvű osztályokban tanuló 8. osztályos tanulók matematikaeredményei az országos képességmérő vizsgákon településtípus és nemek szerint (EN 2014)

Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján

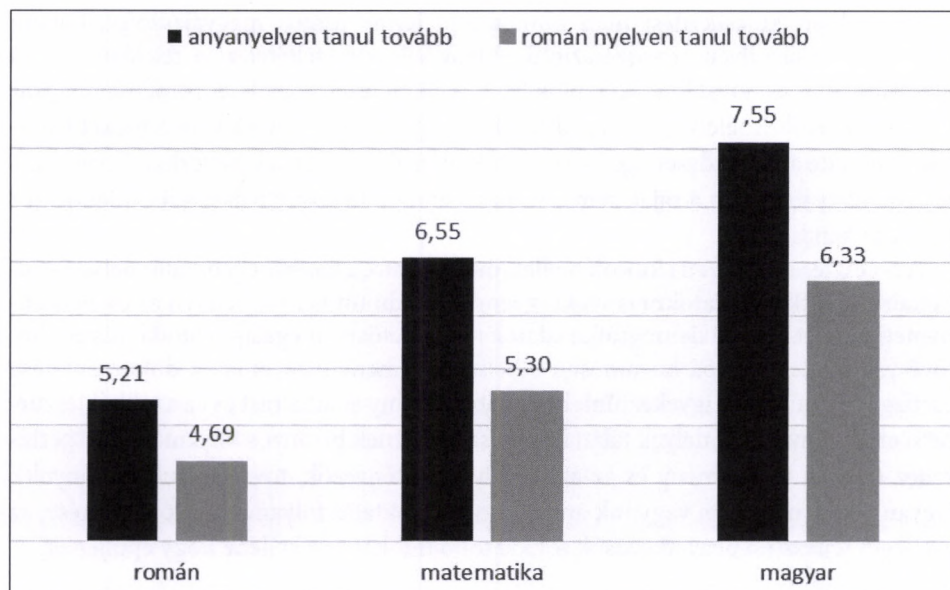
Végezetül vizsgáljuk meg a továbbtanulási adatokat a tannyelv függvényében is. Összességében a 8. osztály után a magyarul végzett tanulók mintegy 7%-a nem anyanyelvén folytatta középiskolai tanulmányait, ugyanakkor jelentős területi különbségek állapíthatók meg. Egyértelműen kijelenthető, hogy a szóránymegyékben ez az arány nagyon magas, míg a székelyföldi megyékben és Szatmár megyében nagyon alacsony. Míg a szóránymegyékben a továbbtanulás (nyelve) általában összefügg a helyi oktatási kínálattal, és ezért érthető, hogy relatíve nagyobb arányban kerülnek román tannyelvű iskolákba a magyarul végzett fiatalok, addig érdekes viszont az, hogy két, szóránynak számító megyében, Brassó és Temes megyében az erdélyi átlaghoz képest nem magas a románul tanulók aránya, Bihar megyében viszont átlag fölötti a románul továbbtanulóké.

5. ábra: Az általános iskolát magyarul befejező és románul továbbtanuló diákok aránya megyénként (EN 2014)

Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján

A nem anyanyelven történő továbbtanulásnak sok helyi tényezője, motivációja lehet, az általunk vizsgált adatok viszont felhívják a figyelmet egy olyan aspektusra is, amelyet eddig csak a PISA-adatok alapján valószínűsítettünk: a nem anyanyelven (tovább)tanuló diákok rendszerint gyengébb iskolai eredményeket mutatnak fel. Az itt ismertetett 2014-es felvételi adatok ezt messzemenően alátámasztják, és felhívják a figyelmet arra is, hogy ez mindhárom képességterületre érvényes: a románul továbbtanuló fiatalok matematikából és magyarból is nagyságrendekkel (1,25, illetve 1,22 átlagponttal) gyengébben teljesítettek a többiekhez képest, ráadásul románból is (6. ábra). Ez előre vetíti azt, hogy az általános iskola után románul továbbtanuló magyar fiatalok későbbi iskolai teljesítményei, egyszersmind majdani munkaerőpiaci esélyei is korlátozottabbak lesznek.

6. ábra: Az általános iskolát magyarul befejező, illetve anyanyelven vagy románul továbbtanuló diákok országos képességvizsgán elért eredményei (EN 2014)

Forrás: saját számítás az admitere.edu.ro honlapról letöltött 2014-es adatok alapján

Ahogy azt írásunk elején is említettük, kulcsfontosságúnak tartjuk a „kié az iskola?” kérdés közösségi megválaszolását. A jelenlegi helyzetet úgy értelmezhetjük, hogy az anyanyelvi oktatás az országos oktatási rendszer részét képezi, de saját működését meghatározni képes intézményes keretekkel, egyértelmű szereplőkkel nem rendelkezik. Sem az RMDSZ, RMPSZ, az Oktatási Minisztérium kisebbségekkel foglalkozó részlegei, sem a helyi önkormányzatok, de még a tanfelügyelőségek sem tekinthetők igazi gazdáknak.

A felsőoktatás területén e kérdést talán könnyebb megválaszolni, hiszen e szinten valójában alig néhány intézményi szereplővel kell számolni, amelyeknek „tulajdonosai” könnyen behatárolhatók: az állam vagy valamilyen magán vagy egyházi testület (amelyek azonban nem függetlenek az anyaországtól). Itt a kérdés megválaszolása egyrészt a BBTE-n belüli döntésmechanismusok, eljárások feszegetését feltételezi, másrészt viszont könnyen megválaszolható, hiszen magánegyetemekről is szó van. A Sapientia EMTE egyetem kapcsán gyakran hangoztatott érv például az, hogy az intézmény maga rendelkezik a működéséhez szükséges döntéshozói kompetenciákkal. Mindezek ellenére a felsőoktatás területén sem maradéktalanul megválaszolt e kérdés, ugyanis éppen a demográfiai trendek mellett szakmailag és erőforrás-felhasználás szempontjából is szükséges lenne az intézményközi egyeztetések eljárásainak kialakítása, a párhuzamosságok korlátozása, kezelése.

Az említett kulcskérdést nem önmagában lenne fontos megválaszolni, hanem azért, mert bármilyen rendszerszintű oktatásfejlesztés feltételezi a felelősséggel és döntéshozói pozícióval bíró szereplők létét és elkötelezettségét is. A romániai magyar oktatáson belül elméletileg elképzelhető, hogy egyes intézmények fejlesztéseket hajtanak végre, de az alrendszer egésze (ha egyáltalán alrendszernek nevezhető) ilyen szereplők hiányában sem a saját, sem a román oktatási rendszer fejlesztési projektjeihez nem tud kapcsolódni.

A fejlesztésekhez ezen aktorok mellett megbízható, a kisebbségi oktatás belső folyamataira vonatkozó adatokra is szükség lenne. Az elmúlt két évtizedben az oktatás bemeneti oldalát képező demográfiai adatok meglehetősen megalapozottakká és elérhetővé váltak, de ezzel párhuzamosan a belső és kimeneti folyamatok dokumentálása esetleges. Írásunkban igyekeztünk bemutatni néhány adatforrást és az azokból leszűrhető eredményeket, amelyek talán hasznosak lehetnek bizonyos folyamatok megértéséhez (iskolai teljesítmény és az azt befolyásoló tényezők, továbbtanulási arányok). Ugyanakkor tudatában vagyunk annak, hogy az oktatás folyamatainak megértése, az esetleges fejlesztési beavatkozások sokkal több indikátorra kellene hogy épüljenek.

IRODALOM

- Barna Gergő: *Képességvizsga – hogy teljesítettek a magyar diákok?* <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/50121-kepessegvizsga-hogy-teljesitettek-a-magyar-diakok> (letöltve: 2015. 08. 19.).
- Csata Zsombor: *Az erdélyi magyar tanulók iskolai teljesítményének meghatározói a TIMSS vizsgálatok alapján.* Kisebbségkutatás, 2014/4. 126–157.
- Cseke Péter Tamás: *Nem jár oktatási támogatás több csángó gyereknek?* Maszol. ro, 2014. október 13. <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/36855-nem-jar-oktatasi-tamogatas-tobb-csango-gyereknek> (letöltve: 2015. 08. 19.).
- Gáll Erika – Keszeg Jenő: *A tanügyi rendszer működésének vizsgálata a magyar nyelv- és irodalomoktatás tükrében.* Magyar Kisebbség, 2014/2. 85–116.
- Márton János: *A 2009-ben és 2010-ben érettségizett romániai magyar diákok továbbtanulása.* Educatio, 2012/1. 87–103.
- Márton János: *A romániai felnőttképzés számokban: rendszerszintű, regionális és megyei statisztikai adatok* (kutatási részjelentés). Teleki László Intézet Soros Oktatási Központ, 2007. Publikálatlan kézirat.
- Nagy István: *A nyolcadikosok záróvizsgálója, avagy az országosan egységes értékelés.* Magiszter, 2013/1. 19–29.
- Papp Z. Attila: *Határon túli magyar oktatástámogatások (2003–2006).* Educatio, 2006/1. 130–146.

- Papp Z. Attila: *Határon túli magyar oktatási támogatások és hasznosulásuk 2006–2010 között*. Educatio, 2010/1. 88–108.
- Papp Z. Attila – Márton János: *Peremoktatásról varázstalanítva. A Csángó Oktatási Program értékelésének tapasztalatai*. Magyar Kisebbség, 2014/4. 7–32.
- Papp Z. Attila: *Nyelvi-etnikai, nem bevándorló kisebbségi tanulók iskolai teljesítménye a PISA felmérésekben*. Educatio, 2015/2. 51–64.
- Péntek János: *A magyar közoktatás nyelvi és szakmai feltételei*. In: Bálint Emese – Péntek János (szerk.): *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2004.
- Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Támpontok egy lehetséges stratégiához*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2010.
- Veres Valér: *Decentralizáció, minőségbiztosítás és kisebbségi oktatási jogok Romániában az új tanügyi törvényben*. Pro Minoritate, 2012/1. 110–121.
- Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015.

8. EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI ÉLET

A vallási élet az erdélyi magyarság számára kiemelkedően fontos társadalmi gyakorlat. Jelentősége több tényezővel magyarázható; az egyik az, hogy míg Nyugat-Európa lakosságának vallásossága (vagy legalábbis a vallásgyakorlás hagyományos módja és intenzitása) a 20. század folyamán erősen meggyengült, az erdélyi magyarság mindmáig erősen vallásos maradt. E vallásosság az államszocializmus bukása után sem hagyott alább, ellenkezőleg, tovább erősödött, dinamizmusát pedig jól jelzik az egyházakon belül kibontakozó vallási mozgalmak és az újonnan megjelenő felekezetek. Az erdélyi magyarok vallási életének az is rendkívül fontos vetülete, hogy a többségüket tömörítő egyházak a kisebbségi önrendelkezés és így a társadalomszervezés fontos intézményei. Az oktatásban, a szociális ellátásban, a művelődési életben, a közösségfejlesztésben és a kisebbségi lét számos további területén az egyházak által létrehozott és működtetett szervezetek tömege tevékenykedik, melyek nélkül az erdélyi magyarság fennmaradása jelenleg elképzelhetetlen. E fejezetben a romániai magyarok vallási életét és annak intézményes kereteit mutatjuk be, e rövid bevezetőben érintett területek szerint. Az első alfejezetben a magyar népesség felekezeti szerkezete mellett vallási életének legfontosabb dimenzióit és a legfontosabb vallási mozgalmakat tekintjük át, ezt követően a vallásgyakorlás keretét képező intézményi struktúrát, végül pedig az egyházak társadalmi intézményeit.

8.1. VALLÁSOSSÁG ÉS VALLÁSI ÉLET. STATISZTIKAI HELYZETKÉP

Románia magyar lakosságának zöme, 86,7%-a két történelmi egyházba, a református és a római katolikus egyházba tömörül. A fennmaradó 13,3% számos kisebb egyház között oszlik meg, melyek közül kiemelkedik az unitárius egyház, 55 ezer fő fölötti tagságával. Bár külön-külön lényegesen kisebbek, az újprotestáns egyházakhoz (baptista egyház, hetednapi adventista egyház, pünkösdi egyház) együtt a magyarság szintén jelentős része tartozik: Jehova tanuit is ide sorolva több mint 38 ezer személy. Az ortodox egyház a köztudatban (és önmeghatározása szerint is) román egyháznak számít, a valóságban azonban ehhez is több mint 26 ezer, magát magyar nemzetiségűnek valló személy tartozik, míg a görögkatolikus egyháznak 16 144 magyar nemzetiségű tagja van. A teljes magyar lakosságnak mindössze 0,3%-a nem tartozik semmilyen felekezethez. A felekezeten kívüliek európai viszonylatban e rendkívül alacsony ará-

nya (Magyarországon például ez az arány 18% százalék fölötti!) az erdélyi magyarok előbb említett kimagasló vallásosságát jelzi, vagy legalábbis azt, hogy számukra fontos, hogy valamilyen egyházhoz tartozzanak.

1. táblázat: *A romániai magyar népesség vallásfelekezetek közötti megoszlása, valamint a magyarok aránya az egyes felekezetekben (népszámlálás, 2011)*

Egyházak	Magyar népesség	Magyar népesség (%)	Magyarok aránya az egyházban (%)
Református	563 611	45,9	93,8
Római katolikus	500 444	40,8	57,5
Unitárius	55 794	4,5	96,7
Ortodox	26 009	2,1	0,2
Görögkatolikus	16 144	1,3	10,7
Evangelikus-lutheránus	12 431	1	61,6
Baptista	12 408	1	11
Jehova tanúi	11 322	0,9	22,7
Hetednapi adventista	7 985	0,7	9,9
Pünkösdi	6 430	0,5	1,8
Más vallású	8 339	0,7	4,0
Vallás nélküli	3 079	0,3	16,3
Ateista	873	0,1	4,2
Nincs adat	2 754	0,2	0,2
Összesen	1 227 623	100	

A vallásosság mértékéről és jellegéről azonban a népszámlálási adatoknál árnyaltabb képet nyújtanak a reprezentatív mintákon végzett szociológiai kutatások. Ezek a vallási élet különböző aspektusait egymástól elkülönítve próbálják mérni, így például a gyakorlati, cselekvésekből álló rituális, a hitelemekből és -ismeretekből álló kognitív vagy a közösségi-szervezeti dimenziókat. A továbbiakban ezt a logikát követve az erdélyi magyarok vallási életének néhány szegmensére térünk ki, felhasználva a 2009-ben végzett, a felekezetek közötti eltérések vizsgálatát is lehetővé tevő *Életünk fordulópontjai* elnevezésű kutatás eredményeit.¹

¹ Bár azóta készültek még a vallásosságot is érintő kérdőíves kutatások, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a budapesti Központi Statisztikai Hivatal által közösen végzett *Életünk fordulópontjai* kutatásnak rendkívüli előnye ezekkel szemben, hogy reprezentativitása az egyedülállóan nagy, 3900 fős mintának köszönhetően az ismert kutatások közül a legátfogóbb, lehetővé téve ezáltal a felekezetek közötti összehasonlítást is.

A vallási élet gyakorlati aspektusának két gyakran használt mutatója a templomlátogatás és az imádkozás gyakorisága. Az erdélyi magyarok körében mindkét mutatónak magas az értéke: a megkérdezettek egyharmada nyilatkozta azt, hogy legalább heti egy alkalommal templomba jár, és majdnem fele, hogy naponta imádkozik. Mindkét mutató értéke magasán fölülte áll a magyarországinak, és vagy a romániai teljes népességéhez közeli, vagy annál is magasabb (Magyarországon a hetente templomba járók aránya 11, a naponta imádkozóké 25%, Románia teljes lakossága körében pedig ezek az értékek 25, illetve 55%).² A különböző felekezetek vallásosságát nézve már e két mutató szerint is jelentős eltérést láthatunk – míg a katolikusok és a lutheránusok buzgóbb templomlátogatók, a reformátusok és az unitáriusok inkább az imáéletben jeleskednek. Az újprotestánsok aktivitása mindkét vallásgyakorlási forma tekintetében magasán a történelmi egyházak tagságáé fölé emelkedik.

2. táblázat: *Esküvőkön, temetéseken kívül Ön milyen gyakran jár templomba? A templomi vagy gyülekezeti szertartáson kívül Ön milyen gyakran szokott imádkozni? (százalékok, N=3991)*³

	Hetente legalább egyszer templomba jár	Naponta imádkozik
Római katolikus	40,8	43,2
Református	27,1	51,8
Evangélikus-lutheránus	39,7	44,3
Unitárius	25,6	54,6
Újprotestáns	80	86
Ortodox	21,7	42
Teljes népesség	34	49,2

A romániai magyarok túlnyomó többsége, 95,9%-a istenhívő, és e tekintetben alig van különbség az egyes felekezetek között. Bár kizárólag keresztény egyházakról van szó, istenképük nem egységes: 80,3%-uk egy személyes Istenben hisz, 11,6%-uk inkább valamilyen „szellemnek” vagy „életerőnek” képzi el a Mindenhatót. A személyes Isten legnagyobb arányban az újprotestánsokra jellemző istenkép, legkisebb arányban pedig az unitáriusokra – utóbbiak 17,7%-a inkább szellemként/életerőként

2 Kiss Dénes: *Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai*. Erdélyi Társadalom, 2010/1–2. 71–87.

3 A templomlátogatás gyakoriságának mérésével járó általános probléma, hogy a kérdezettek társadalmi elvárásnak érzik a templomba járást, ezért a kutatások során hajlamosak a valóságosnál gyakoribb templomlátogatásról beszámolni. E torzítás tekintetében viszont nincs okunk felekezetek közötti eltéréseket feltételezni, így e számokat használhatónak tartjuk a felekezetek közötti összehasonlításra.

képzeli el Istent. A kereszténység további alapvető tanításaiban már lényegesen kevesebben hisznek, így például a feltámadás bármilyen formájában („halál utáni életben”) már csak a magyar népesség 56%-a hisz, a pokol létezésében pedig még ennél is kevesebben (50,9%). A két végletet ez esetben is az unitáriusok és az újprotestánsok képezik, az előbbieknél csak 43%-a hisz a halál utáni életben, az utóbbiaknak pedig 78%-a.

3. táblázat: A hitbeli kérdésekkel kapcsolatban mi jellemző Önre? Hisz-e... (Igen válaszok aránya százalékban, N=4000)

	Istenben	Halál utáni életben	Pokolban	Angyalokban	Reinkarnációban
Római katolikus	96,5	55,0	52,8	55	14,6
Református	96,3	55,5	47,2	50,8	15,1
Evangelikus	95	66,4	68,6	65,7	6,4
Unitárius	97,4	43,5	40,2	41,2	13
Újprotestáns	96,6	78,6	69,7	84,1	15,8
Ortodox	95,8	55,9	56,1	50,5	15,1
Teljes népesség	95,9	56	50,9	53,7	14,7

Az erdélyi magyarok tehát szinte kivétel nélkül egyháztagok és istenhívők, a magyarországiaknál és általában a nyugat-európaiaknál pedig gyakrabban járnak templomba és gyakrabban imádkoznak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egyházak tanításait maradéktalanul elfogadják, még az alaptanításokat is a hívek alig több mint fele vallja. A nyugati civilizáció vallási életének folyamatai, a vallási kínálat pluralizálódása és az egyéni vallásosság individualizálódása itt is jelen vannak. Ez utóbbira utal az is, hogy míg a kereszténység alaptanításának számító feltámadásban a népesség majdnem fele nem hisz, a távol-keleti vallásokból begyűrző reinkarnáció tanítását megközelítőleg 15%-a hiszi. Az egyes egyházakhoz tartozó hívek tehát egyházuk tanításait kisebb-nagyobb mértékben fogadják el, egyházuk elvárásainak különböző mértékben tesznek eleget. E jelenség megragadására a Tomka Miklós által kidolgozott módszert használjuk, aki az egyház tanítását követők és a maguk módján vallásosak között tett különbséget.⁴ Ennek alapján az erdélyi magyarok fele gondolja úgy, hogy a maga módján vallásos, és csak 43%-a, hogy az egyháza tanítását követve éli vallási életét. E tekintetben is jelentős eltérések vannak a különböző felekezetek tagsága között, a reformátusok körében lényegesen magasabb a maguk módján vallásosok aránya, mint a katolikusok között.

4 Tomka Miklós: *A vallásosság mérése*. In: Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Bába és Társai Kiadó, Szeged, 1998. 18–31. Acta Studiorum Religionis Szegedini 1.

4. táblázat: Az alábbi kijelentések közül melyik áll közelebb az Ön hitéhez? (százalék, N=4000)

	Létezik egy személyes Isten	Létezik valamilyen szellem vagy életerő	Nem tudom, mit higgyek	Nem hiszem, hogy létezik Isten vagy valamilyen szellem
Római katolikus	80,4	11,9	6,2	1,2
Református	80,1	11,7	6,6	1,5
Evangélikus	87,9	7,1	2,1	2,9
Unitárius	76,0	17,7	5,7	0,5
Újprotestáns	92,3	4,9	2,8	0
Ortodox	78,0	12,4	8,1	1,4
Teljes népesség	80,3	11,6	6,2	1,5

Bár a fentiekben vizsgált egyes hittételek elfogadása tekintetében az unitáriusok bizonyultak a legkétkedőbbnek, és a templomba járásban sem jeleskedtek, az egyháztagok között a maguk módján vallásosak alig vannak többen, mint a katolikusok körében. Az ily módon mért vallási individualizáció az evangélikusok esetében a legerőteljesebb, akiknek több mint kétharmada a maga módján vallásos.

5. táblázat: Az alábbi kijelentések közül melyik áll közelebb az Ön hitéhez? (százalék, N=4000)

	Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	Vallásos vagyok a magam módján	Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e	Nem vagyok vallásos
Római katolikus	48,3	46,6	2,2	2,9
Református	37,8	54,2	3,5	4,4
Evangélikus	28,4	68,8	2,1	0,7
Unitárius	47,9	45,9	3,1	3,1
Újprotestáns	73,6	22,2	2,8	1,4
Ortodox	38,9	52,1	6,2	2,8
Teljes népesség	43,1	50,1	3,1	3,7

Amint az az 1. táblázatban látható, Románia magyar lakossága számos egyházhoz tartozik, melyek közül egyesekben elsöprő többséget alkot, másokban kisebbséget képez. A református és unitárius egyházak tagsága túlnyomórészt magyar, ezeket tehát gyakorlatilag magyar egyházaknak tekinthetjük. A római katolikus egyház tagságának országos szinten 57,5%-a magyar, Erdélyen belül 78%-a, vagyis Erdélyben ez az egyház is magyar többségű, de nagyszámú román tagsága is van. Ugyancsak többséget

képeznek a magyarok a rajtuk kívül főleg németeket és szlovákokat tömörítő evangélikus egyházban, 61,6%-ot. A görögkatolikus, baptista, hetednapos adventista egyházakban, valamint Jehova tanúi körében a magyarok országos arányukhoz mérten felülreprezentáltak, míg az ortodox és a pümkösi egyházakban erősen alulreprezentáltak. A magyarság aránya az egyes egyházakban a kisebbségi önrendelkezés szempontjából fontos tényező, ám mint azt a továbbiakban látni fogjuk, az intézményi szerveződés különböző szintjein különböző mértékű autonómiával rendelkezhet, ami nem feltétlenül függ össze a magyarok egyházon belüli arányával.

A magyar népesség legnagyobb részét átfogó református, római katolikus és unitárius egyházak szervezeti felépítésében alsó, középső és felső szervezeti szinteket különböztethetünk meg.⁵ A szervezeti alapegységeket a helyi közösségek képezik (egyházközségek, plébániák, gyülekezetek), amelyek közvetlenül középszintű területi egységeket alkotnak (egyházmegyék, esperességek, egyházkörök). Ez utóbbiak egykét további nagyobb szervezeti egységen keresztül tagolódnak be az országos egyházszervezeti hierarchiába.

6. táblázat: A romániai magyar történelmi egyházak szervezeti felépítése

	Romániai Református Egyház	Romániai Római Katolikus Egyház	Magyar Unitárius Egyház
Felső szint	Egyházkerületek	Érseki tartomány	Erdélyi unitárius egyház
Középszint	Egyházmegyék	Egyházmegyék, esperességek, esperesi kerületek	Egyházkörök
Alsó szint	Egyházközségek	Plébániák	Gyülekezetek

A legtöbb magyart tömörítő Romániai Református Egyház két egyházkerületbe szerveződik, az Erdélyi Egyházkerület a történelmi Erdély területét fedi le, és 15 egyházmegyéből áll, a Királyhágómelléki a Bánságot és a Partiumot (Temes, Arad, Bihar, Szatmár, Szilágy és Máramaros megyéket), és 9 egyházmegyéből áll. A két egyházkerület a lefedett terület és a hívek száma tekintetében is eltér: az Erdélyihez a hívek 61,5%-a tartozik, a Királyhágómellékihez 38,5%-a. Az ország Kárpátokon túli területein élő reformátusokat öt missziós egyházközség fogja össze, amelyek a brassói egyházmegyéhez tartoznak: a bákói egyházközség a moldvai megyékben, a galaci a Konstanca, Brăila és Galac megyékben, a Râmnicu Vâlcea-i az olténiai megyékben élőket fogja át, a bukaresti reformátusok pedig két egyházközséget alkotnak. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a református egyházhoz 37 321 nem magyar nemzetiségű

5 Az egyházak szervezeti felépítését, valamint az egyházak társadalmi intézményeit bemutató fejezetek megírásánál a szóban forgó egyházak, illetve az egyes intézményeik honlapjainak elemzésére támaszkodtunk.

személy is tartozik, ezek többsége román (19 802 személy) és roma (16 487). A nem magyar nemzetiségűek többsége azonban beszéli a magyar nyelvet, így román nyelvű református gyülekezet mindössze egy van, Bukarestben.

Az Erdélyi Unitárius Egyház a Magyar Unitárius Egyház része, amelynek egyik püspökségét képezi. Szervezetileg egyházkörökből és gyülekezetekből épül fel, az erdélyi hat egyházkörhöz összesen 123 gyülekezet tartozik. Mivel az erdélyi unitáriusok zöme a székelyföldi megyékben lakik (háromnegyedük Hargita, Maros és Kovászna megyékben), az egyházkörök közül öt ezekben a megyékben működik, míg a partiumi és bánsági területeken élő hívek a kolozsvári székhelyű kolozs-tordai egyházkörhöz tartoznak. Az okiráltságban mindössze 211 híve van az unitárius egyháznak.

A római katolikus egyház országos szervezete hat egyházmegyéből áll, közülük kettő érsekség. A magyar katolikusok többsége a történelmi Erdély területét lefedő gyulafehérvári érseki főegyházmegyéhez tartozik. Az összes többi egyházmegye a bukaresti érseki tartományhoz tartozik; a bukaresti főegyházmegyén kívül a temesvári, nagyváradi, szatmári és iasi-i egyházmegyék. A bánsági és partiumi magyar katolikusok tehát szervezetileg a bukaresti főegyházmegyének vannak alárendelve. Az egy-egy plébániához tartozó magyar és román hívek rendszerint egy közös egyházközséget alkotnak, de külön magyar, illetve román misét látogathatnak. Ritkábban az is előfordul, hogy a román hívek az adott plébániához tartozó, de önálló jogi személyiséggel rendelkező, úgynevezett „személyi plébániát”, azaz nyelvi-nemzetiségi alapon létrehozott igazgatási egységet alkotnak.⁶ A gyakorlatban tehát a magyar és a román hívek mindkét esetben külön közösségeket képeznek.

Az evangélikus-lutheránus egyház a nem német ajkú evangélikusok egyháza, főleg magyarok és szlovákok tartoznak hozzá. Szervezetileg három egyházmegyéből áll, melyek közül kettő a magyar híveket tömöríti, egy pedig a szlovákokat. Mivel a magyar evangélikusok zöme (9115 a 12 431-ből) Brassó megyében él, és további 797 az ezzel szomszédos Kovászna megyében, a két magyar egyházmegye közül a hívek többsége a brassóihoz tartozik. A kolozsvári egyházmegye viszont nagyobb területet fed le, és a püspökség is Kolozsváron van.

Az újprotestáns egyházak magyar tagjai a fentieknél lényegesen kisebb hányadát képezik egyházaik teljes tagságának: a baptisták 11%-ot, a hetednapi adventisták 9,9%-ot, Jehova tanúi 22,7%-ot, a pünkösdieliek mindössze 1,8%-ot. A baptista és a pünkösdi egyházakban a magyar gyülekezetek külön országos szövetségeket alkotnak (a Romániai Magyar Baptista Gyülekezetek Szövetségét és a Romániai Magyar Pünkösdi Hitközséget), amelyek az illető egyházak szervezeti hierarchiájába annak csúcsán tagolódnak be. Ezek esetében tehát a szervezeti struktúrában az etnikai/nemzetiségi elv felülírja a területi elvet. Ezekkel ellentétben a hetednapi adventista egyház szervezeti felépítésében a területi elv az elsődleges, a magyar hívek érdekképviselője itt

6 <http://lexikon.katolikus.hu/S/szem%C3%A9lyi%20pl%C3%A9bia.html> (letöltve: 2016. 05. 25.)

területi szintenként valósul meg (a gyakorlatban a formális képviselőben tükröződőnél erőteljesebben).

8.2. AZ EGYHÁZAK INTÉZMÉNYRENDSZERE

Az egyházaknak, szoros értelemben vett szervezeti struktúrájukon kívül, több olyan intézményük is van, amelyek működésének fő célja szintén az eredeti feladatnak, a hívek lelki üdvének szolgálata, de azt az illető egyház tagságának egy szűkebb körére koncentrálni végzik, emellett néha más, társadalmi tevékenységeket is felvállalva. Ezek közül három ilyen szervezettípust emelünk ki, a nőket tömörítő nőszövetségeket, a fiatalokat megcélzó ifjúsági szervezeteket és a különböző vallási mozgalmak szervezeteit.

A történelmi egyházakban kivétel nélkül működő nőszövetségek a két világháború között vagy még azt megelőzően alakultak meg (az evangélikus 1908-ban,⁷ az unitárius 1910-ben,⁸ a katolikus 1926-ban,⁹ a református 1927-ben¹⁰). Céljuk akkor is és most is a nők egyházi tevékenységének összefogása, a hitélet erősítése, szociális gondoskodás, a helyi egyházi élet segítése, kulturális programok szervezése. A kommunista rezsim hatalomra jutásával más civil szervezetekhez hasonlóan feloszlatták őket, a rendszerváltás után viszont rendre újraalakultak. Létrejöttük az egyházak felsőbb vezetésével szoros együttműködésben történt, néha annak kezdeményezésével, a protestáns egyházakban a lelkészfelelőségek jelentős szerepvállalásával. Ez lehet a magyarázata annak, hogy protestáns egyházi közösségekben a nőszövetségek jelenléte erőteljesebb, mint a katolikus egyházban: míg a katolikus nőszövetség mindössze 33 helyi szervezetet tart nyilván, az unitárius egyházban az egyházközségek háromnegyedében működik nőszövetségi csoport, a református egyházban pedig ez az arány még magasabb. Ez az egyházak honlapjairól származó kép azonban némileg árnyalásra szorul, a protestáns nőszövetségi szerveződések nagy száma ugyanis részben annak tulajdonítható, hogy helyi szinten jogi személyiséggel nem rendelkező egységekről lévén szó, egy leltárkészítéskor könnyen nőszövetségként regisztrálják a nők bármilyen karitatív tevékenységet végző csoportját, noha az ilyen munkában részt vevők nem mindig tekintik magukat a nőszövetséghez tartozónak. Másrészt a katolikus nők a nőszövetségi csoportok mellett más szervezetekben is meghatározó módon tevékenykednek, mint például a Rózsafüzér Társaságokban vagy az Oltáregyletekben.

7 <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=346> (letöltve: 2016. 05. 25.)

8 <http://www.unitarius.org/data/eue/show.aspx?pageid=24> (letöltve: 2016. 05. 25.)

9 <http://lexikon.katolikus.hu/E/Erd%C3%A9lyi%20Katolikus%20N%C5%91sz%C3%B6vets%C3%A9g.html> (letöltve: 2016. 05. 25.)

10 <http://erdelyireformatusnoszovetseg.ro/index.php/2-uncategorised> (letöltve: 2016. 05. 25.)

A református ifjúsági csoportok egyházkerületenként egy-egy centrális szervezetbe csoportosulnak, az Erdélyi Ifjúsági Keresztény Egyesületbe (Erdélyi IKE) valamint a Királyhágómelléki Református Ifjúsági Szövetségbe (KRISZ), az unitárius fiatalok pedig az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egyletbe (ODFIE). Ezek az egyházak struktúráját követő, hierarchikus felépítésű szervezetek. A katolikus fiatalok legátfogóbb, az egyház által közvetlenül koordinált szervezetei szintén egyházmegyéenként tagolódnak, a legnagyobb a gyulafehérvári főegyházmegyében működő Főegyházmegyei Ifjúsági Főlelkészség (FIF), amely ifjúsági kerületekre bontva irányítja a fiatalok csoportjait, az „Ifi”-ket, kerületenként egy ifjúsági lelkésszel, de egyúttal integrál több önálló ifjúsági kezdeményezést is. Így a Keresztirány Erdélyi Katolikus Ifjúsági Szolgálatot, a főleg fiatalokkal működő Erdélyi Katolikus Karizmatikus Megújulást és az Erdélyi Hálót (Katolikus Közösségek Kárpát-medencei Hálózata). Szatmár megyében a Szatmár Megyei Ifjúsági Iroda tölti be ugyanezt a szervezeti funkciót. A szerveződési formától függetlenül az ifjúsági szervezetek fő célja a fiatalok hitéletének elmélyítése, amit igen változatos eszközökkel próbálnak elérni, közösségépítő és -fejlesztő programokkal, sporttevékenységekkel, zenei rendezvényekkel, konferenciákkal stb.

A nagyobb történelmi egyházakban rendszerint olyan intézményes keretek is léteznek, amelyek a tagság többségétől eltérő, azzal rendszerint elégedetlen, sajátosabb vallási igényű csoportokat fogják össze. E csoportok többsége mozgalmyszerűen szerveződik, és többé-kevésbé explicit módon az egyházukban általános vallási és erkölcsi helyzet megváltoztatására törekednek, ezért az egyházvezetéssel néha feszültségekkel terhelt, konfliktusos viszonyban vannak. A legtöbb ilyen szerveződés a katolikus egyházban található, ahol ide sorolhatók a szerzetesrendek és a lelkiségi mozgalmak is. A nagy múltra visszatekintő szerzetesrendek a kommunista évtizedek viszontagságai után újjászerveződtek, jelenleg az erdélyi egyházmegyéek honlapjain huszonöt szerzetesrendről találunk adatokat, lelkiségi mozgalmakból huszonegyet tart nyilván az egyház (lásd a tanulmány végén található első mellékletet). A nagyszámú katolikus lelkiségi mozgalom egy része különböző rendek világi követőinek a csoportosulása (Ferences Világi Rend, Világban Élő Kármeliták), mások a klérus kisebb csoportjaiból állnak (Neokatekumenátus, Szociális Testvérek Társaságának Kültagsága), s vannak, amelyek főleg fiatalokat tömörítenek (Karizmatikus Megújulás, Háló, Cserkészszövetség). Míg az összes Erdélyben élő szerzetes száma mindössze 100–200 között van, a lelkiségi mozgalmak tagsága több ezerre tehető.

A református egyházban egyetlen intézményesedett, tartósan fennálló mozgalmat találunk, a pietizmus szellemi örökségére visszavezethető Romániai CE Szövetséget (CE = Pro Christo et Ecclesia). A mozgalom a 20. század első évtizedében először a mai Magyarország területén honosodott meg Bethánia CE Szövetség néven, az amerikai Christian Endeavor Movement (Keresztény Buzgóság Mozgalom) részeként, innen került Kolozsvárra, majd terjedt el Erdély-szerte. A jogilag civil szervezetenként működő mozgalom a kommunista rezsim betiltotta, a fennmaradó helyi közösségek

így illegalitásban működtek. A rendszerváltás után a szövetség újjáalakult, jogilag egyesületként bejegyezve. A mozgalomban református lelkészek is jelentős számban vesznek részt.

Míg a nőszervezetek és az ifjúsági szervezetek egyházak által kiépített struktúrái hierarchikusak és jól ellenőrzöttek, a vallási mozgalmak közös jellemzőiként sok szempontból ezek szöges ellentéte emelhető ki. Alapegységeiket személyes kapcsolatokra épülő kisközösségek képezik, a csoportokon belüli viszonyokra egalitárius törekvések jellemzők (vezetők-vezetettek, papok-laikusok, férfiak-nők között), szervezetileg pedig decentralizáltak, az egyes csoportok bizonyos fokú önállósággal bírnak.¹¹ Tagságuk elkötelezett, vallásosságára vonatkozóan a személyes megtérés fontossága, evangelizációs ambíció, a közösségi események magas érzelmi töltete, valamint a zene és az ének kiemelt szerepe emelhető ki.¹²

8.3. AZ EGYHÁZAK TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEI, TEVÉKENYSÉGE

A fentiekben bemutatott vallási szervezetek mellett az egyházak nagyszámú további, elsődleges céljuk szerint már nem vallási intézményt is működtetnek. Így a legnagyobb történelmi egyházaknak kiterjedt oktatási és szociális intézményrendszere is van, kulturális és hagyományőrző csoportjaik; folyóirat- és könyvkiadásuk biztosítása érdekében nyomdákat, különböző tevékenységeik anyagi fenntartása végett néha cégeket, vendégházakat működtetnek. E rendkívül sokszínű intézményi szférából társadalmi jelentőség szempontjából két intézményrendszer emelkedik ki, az oktatási és szociális jellegű intézményeké – a továbbiakban ezek áttekintésére teszünk kísérletet.

8.3.1. Oktatási intézmények

A nagyobb történelmi egyházak oktatási intézményrendszere az óvodától az egyetemig lefedi a képzési feladatokat; az egésznek a gerincét a középiskolák képezik. Összesen 23, egyházak által fenntartott magyar középszintű oktatási intézmény működik Erdélyben, többségük évszázados múltú, a kommunista rezsim által államosított, majd a rendszerváltás után visszaigényelt épületben. Mivel a visszaigénylés folyamatában tekintettel kellett lenni az ezekben az épületekben rendszerint fél évszázadon át működő, gyakran igencsak színvonalas, néha magyar nyelvű vagy magyar tagozatnak is otthont adó állami iskolák sorsára is, az egyházi iskolák működésének különböző változatai alakultak ki. Egyes egyházi iskolaépületekben egymagában működik az

11 Horváth Zsuzsa: *Katolikus bázisközösségi mozgalmak*. In: uő: *Hitek és emberek*. ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1995.

12 Kiss Dénes: *Revivalist movements in the Romanian Historical Churches*, Revacern paper 2009. no. 78. https://www.academia.edu/15959342/Revivalist_movements_in_the_Romanian_historical_churches_REVACERN_Paper_No_78_2009 (letöltve 2016. 05. 25.).

újonnan megalapított vagy újrászervezett egyházi iskola (Kolozsvári Református Kollégium, temesvári Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceum), más esetekben az egyházi iskola osztozik az épületen a még szintén ott működő állami iskolával (marosvásárhelyi református és római katolikus líceumok, csíkszeredai Segítő Mária Líceum). Van ahol a visszaigényelt ingatlanban mindössze egy teológiai profilú osztály jelzi az egyházi hátteret, mint például a gyergyószentmiklósi Fogarasi Mihály Műszaki Líceumban. A legtöbb egyházi líceum több évszázados múltra visszatekintő intézmény utóda, de léteznek teljesen új, a rendszerváltás után alapított középiskolák is, mint például a gyimesi és moldvai csángó gyerekek számára létrehozott Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum Gyimesfelsőlokton. Az egyházi középiskolák túlnyomó többsége elméleti líceumként működik, egy teológiai profilú osztály mellett rendszerint egy-két más típusú osztállyal. A szakiskolai képzés ritka, csak a kolozsvári Református Kollégiumban és a nagyváradi Lorántffy Zsuzsanna Református Kollégiumban működik egyházi szakiskolai képzés.

7. táblázat: Az erdélyi magyar egyházak oktatási intézményei

	Református	Katolikus	Unitárius	Baptista	Evangélikus	Összesen, oktatási szintenként
Óvodák és általános iskolák	8	4	1	1	1	14
Középszintű oktatási intézmények	9	12	2	0	0	23
Posztliceális oktatási intézmények	4	1	0	0	0	5
Felsőoktatási intézmények	3	2	1	1	1	8
Összesen, egyházanként	23	18	4	2	2	49

Az elemi iskolai és óvodai oktatási rendszer alapját nagymértékben a fent jelzett középiskolai intézmények adják. Az egyházi középiskolák szinte kivétel nélkül általános iskolai képzési szintet is működtetnek, az önállóan működő általános iskolák inkább kivételnek számítanak, és rendszerint valamilyen speciális helyzet miatt jöttek létre. Így a dévai Magyarok Nagyasszonya Kollégiumot a városban megszűnt magyar nyelvű általános iskolai képzés pótlására hozták létre (miközben középiskolai szinten még működött magyar tagozat), a nagyszalontai Péter Református Iskola a tanulási nehézségekkel küszködő gyermekek elemi iskolai oktatását hivatott ellátni. Az óvodai képzés terén az elemi szintű oktatáshoz hasonló a helyzet, a legtöbb egyházi óvoda az egyházi líceumokban működik, ezek többségében tehát óvodai csoportok is találhatóak. Ezen a szinten is léteznek azonban önálló intézmények is, mint például a kolozsvári Csetete Református Magyar–Angol Óvoda, vagy a nagyváradi Csillagocska Re-

formátus Zeneóvoda, s vannak színvonalas magánóvodák is. Óvodai és elemi iskolai szinten néhány esetben az alternatív pedagógiai rendszerek bevezetésével is találkozhatunk (Montessori óvoda és iskola Kolozsváron, step-by-step rendszer a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceum egyik elemi osztályában).

A posztliceális képzések részben szintén az egyházi középiskolákhoz kapcsolódnak, a katolikus egészségügyi-asszisztens-, valamint az előkönyvelő-képzéseket egyházi középiskolák szervezik. A református asszisztensképzések a kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központban, illetve a marosvásárhelyi Bod Péter Diakóniai és Tanulmányi Központban történnek, amelyek egyúttal kollégiumi helyeket is biztosítanak, konferenciaközpontokként is működnek, az utóbbi pedig az orvostanhallgatókkal közös szakkollégium számára is otthont nyújt.

Az egyházi oktatási intézményrendszer csúcán a felsőoktatási intézmények állnak. Legfontosabbak ezek közül a papi utánpótlás neveléséért felelős teológiai főiskolák, a református, unitárius és evangélikus egyházak közös kolozsvári Protestáns Teológiai Intézete, valamint a gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet. A református és katolikus hittantanárképzés szintén felsőoktatási intézmény keretében, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző, illetve Római Katolikus Teológia Karán történik.

A Református Tanárképző fakultás két szakosodási lehetőséget nyújt diákjai számára, a református valláspedagógia szakot, valamint a zenepedagógia (avagy egyházi zene) szakot, a Római Katolikus Teológia Karon didaktikai teológiát, szociális teológiát, vallástudományt és pasztorális teológiát tanulhatnak a jelentkezők. Az alapképzés mellett mindkét fakultáson mesteri és doktori képzés is folyik. Míg a papneveldek és a hittantanárképző fakultások állami fenntartású oktatási intézmények, a Nagyváradon működő Partiumi Keresztény Egyetem magánegyetemként működik, és bölcsészettudományi, közgazdaság-tudományi, valamint művészeti karok keretében számos területen nyújt felsőfokú képzést, alap és mesteri szinten egyaránt.

A hittantanárképzés, mint látható, a két legnagyobb történelmi egyházra korlátozódik. A kisebb egyházak esetében ugyanis az iskolai hitoktatást rendszerint a lelkészek végzik, mivel a kisebb és általában területileg nem koncentrálódó gyereknépséggel miatti önálló iskolai csoportok esetükben rendszerint nem hozhatók létre. Ez az oka annak is, hogy önálló egyházi iskolákat is ritkán tartanak fenn, az unitárius egyház kivételével, amelynek tagsága egyrészt nagymértékben koncentrálódik Székelykeresztúr környékére, másrészt két patinás, visszaigényelt iskolaépületében újraindított nagy múltú iskoláját a más vallásúak számára is megnyitotta. Szintén kivételnek számít a baptista egyház Nagyváradon működő óvodai csoportja, akárcsak a szintén nagyváradi Erdélyi Magyar Baptista Teológiai Fakultás, amely a Nagyvárad Emanuel Egyetemhez tartozik.

A tulajdonképpeni oktatási intézmények kiegészülnek még az egyetemi központokban a nem csak egyházi intézményekben tanuló egyetemisták számára fenntartott

kollégiumokkal is, mint a kolozsvári Apafi Mihály Református Kollégium vagy a marosvásárhelyi Szent Imre Kollégium. És ugyancsak az egyházi oktatási rendszerhez sorolhatók a tanulmányi és konferenciaközpontok is (például az illyefalvi Keresztyén Ifjúsági és Konferencia Központ vagy a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Központ), amelyek nem iskoláskorúaknak szervezett különböző képzéseknek is otthont adnak.

8.3.2. Szociális intézmények

A szociális feladatokat ellátó intézményrendszer talán még az oktatásnál is kiterjedtebb, az erdélyi magyar szociális nonprofit szervezetek majdnem egyharmada (28,3%-a) egyházi háttérű.¹³ E téren is a két nagy történelmi egyház intézményrendszere a legkiterjedtebb.

A római katolikus egyház szociális-karitatív tevékenysége több intézménybokr keretében történik. A legfontosabb ilyen intézmények a Caritas, a Máltai Szeretetszolgálat, a Dévai Szent Ferenc Alapítvány, a Csibész Alapítvány, a Hit és Fény és a Kolping Család.

A Caritas a katolikus egyház nemzetközi segélyszervezete; az egyes romániai Caritas-szervezetek szövetséget alkotnak Romániai Caritas Konföderáció néven, a konföderáció pedig tagja a brüsszeli székhelyű Európai Caritas szervezetnek, illetve a Vatikánhoz tartozó Caritas Internationalis szervezetnek. A romániai magyarság számára kiemelkedő fontosságú a Gyulafehérvári Caritas, amely 2004-től közhasznú szervezeti státust nyert, 2005-től pedig államilag akkreditált szociális szervezetté vált, amely szociálismunkás-szakképzéseket is indíthat. Szervezeti struktúrája egyrészt területi képviseletekből, kirendeltségekből, másrészt egyes speciális szociális területek lefedésére létrehozott programokból és az ezek folyamatos működését biztosító intézményekből épül fel. Különböző programjaival a gyulafehérvári főegyházmegye több mint ötven településén van jelen. Változatos tevékenységei közül kiemelkedően fontos az általános szociális program, az otthoni betegápolás, a háztartási segítségnyújtás, valamint az árvaházi fiatalok reintegrációs programja. Az *általános szociális program* (vagy plébániai caritas) a helyi közösségek gondjainak folyamatos figyelésére hivatott. Ez a megyei kirendeltségek, munkapontok és plébániai csoportok által valósul meg, melyek területi megoszlása a katolikus népességét követi. Az általános szociális programot lehetővé tevő intézményi struktúra három megyei kirendeltségből (a három székelyföldi megyében), nyolc munkapontból és száz fölötti plébániai csoportból áll. Továbbá ehhez a programhoz tartozik egy logisztikai központ (Csíkszeredában), amelynek feladata a külföldi segélyszállítmányok, csomagok fogadása. Az *otthoni betegápolás és szociális gondozás* a Caritas legtöbb településre kiterjedő programja. Elsősorban – de nem kizárólag – a magukra maradt öregek számára működtetik. Otthoni

13 Dániel Botond: *Az erdélyi magyar nonprofit háttérű szociális szféra szociológiai jellemzői*. Civil Szemle, 2014/1. 95.

beteggondozó központok keretében zajlik, szoros együttműködésben az egészségügyi minisztérium megyei kirendeltségeivel és a helyi önkormányzatokkal.

E programjával a Caritas alapító tagja az országos Otthoni Beteggondozói Szolgáltatók Szövetségének. A *Háztartási Segítségnyújtó Központok hálózata* program Harghita megyében működik. A *Reménység Háza* program árvaházból kikerült fiatalok társadalmi integrációját hivatott elősegíteni. Négy településen van intézménye. A falun működő házakban a fiatalok gazdálkodnak is, az élelmet megtermelik maguknak. A fent felsorolt nagyobbak mellett számos további programot és intézményt is működtet a Caritas. Fenntart négy öregotthont, egy időseknek szánt nappali foglalkoztató központot, egy üdültető táborot szociálisan hátrányos helyzetű gyermekeknek, valamint egy fogyatékos gyermekek képzését segítő intézményt. Részben szociális céllal működik a Caritas mezőgazdasági részlege is, amely korszerű ismereteket és felszereléseket biztosít a hátrányos helyzetű agrárnépesség számára.

A Romániai Máltai Segélyszolgálat az ország egész területét lefedő szociális segélyszervezet. 1991-ben létesült, a Szuverén Máltai Lovagrend és a németországi Máltai Segélyszolgálat támogatásával. Nonprofit szervezet, önálló jogi személy. Összesen 22 fiókszervezete van, 1400 aktív önkéntest fog össze, 100 állandó és több időszakos jellegű szociális programot szervez. Ifjúsági csoportja 18 helységben működik. Legfontosabb tevékenységei: idősek klubja, roma gyerekek integrációs programja, mozgássérült gyerekek integrációs programja – leggyakoribb nem állandó jellegű programja pedig segélycsomagok szétosztása a fiókszervezetek által nyilvántartott szegény családok körében.¹⁴

A hazai kezdeményezésű dévai Szent Ferenc Alapítvány a katolikus egyház egyik legismertebb szociális szervezete. Legtöbb intézménye utcagyerekek, árvák és szociálisan hátrányos helyzetű családok gyermekei számára létesített és működtetett gyermekotthon, gyermekvédelmi központ, melyek többsége nevelőszülő rendszerben működik. E célcsoport számára az alapítvány fenntart néhány oktatási intézményt és kollégiumot is, valamint egy több tucat településre kiterjedő napköziprogramot. Ez utóbbi szociálisan hátrányos helyzetű családok gyerekei, részben roma gyermekek számára szervezett délutáni programokat, tanulássegítést, étkeztetést fed.¹⁵

A Csibész Alapítvány tevékenységi területe az árvaházból kikerült gyermekek társadalmi integrációja, valamint családrendszerű árvagondozás. Az alapítvány több mint harminc lakással és három műhellyel rendelkezik. A lakásokban a reintegrációs program árvái laknak, a műhelyek megélhetésüket, illetve munkaerőpiaci integrációjukat próbálják segíteni.

A *Hit és Fény* csoportok a szellemi és mozgássérült gyerekeket segítő közösségek nemzetközi hálózatához tartoznak, amelynek közösségei a sérültekből, hozzátartozóikból és a rajtuk segíteni akaró személyekből tevődnek össze. A közösségek kéthetente

¹⁴ <http://www.maltez.ro/index-hu.php>

¹⁵ <http://szentferencalapitvany.org/>

vagy havonta találkoznak, s közösen énekelnek, igét olvasnak, kézimunkáznak. A találkozókon kívül lelkipályákat, nyári táborokat, képzéseket és záródokumentumokat is szerveznek. 2006-ban tizenegy romániai településen működtek Hit és Fény közösségek.

A Kolping Családok plébániákön szerveződő közösségek. Családszerű modellt követnek, így a közösségeket különböző korú személyek alkotják. Önképzőköröszerűek, de erős szociális érzékenység is jellemzi őket.

A református egyház által fenntartott szociális intézmények rendszere a katolikusénál nehezebben átlátható, mivel számos intézmény az egyes egyházközségek önálló kezdeményezéseként jött létre. A református egyházközségek jogi és pénzügyi autonómiájának következtében a különböző ingatlanok az egyes gyülekezetek vagy az ezek által létrehozott nonprofit szervezetek – rendszerint alapítványok – tulajdonában vannak, a működtetők tehát látszólag önálló szervezetek. E lokális vagy regionális jelentőségű intézmények tevékenysége szerteágazó, leggyakoribb az öregek gondozása, öregotthonok működtetése. Szintén gyakori a gyerekekkel való foglalkozás, utcagyerekek számára étkezés biztosítása, gyermekotthon fenntartása, de előfordul még családrendszerű árvagondozás, szórványkollégium, roma gyerekek integrációja, utca- gyerekek napközi foglalkoztatása és szegénykonyhája, otthoni betegápolás, egészségügyi prevenció program, gyermekek vallásos nevelése, nagycsaládosok megsegítése is.

Az egyház által központilag fenntartott szociális intézmények közül a legnagyobb jelentőségű az Erdélyi Református Egyházkerület által létrehozott Diakónia Kereszttyén Alapítvány, amelynek Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Szászrégenben és Nagyváradon vannak fiókszervezetei. Fő tevékenységei az otthoni betegápolás és palliatív ellátás, orvosi és ápolási segédeszközök kölcsönzése, szociális gyerekprogramok szervezése, idősök gondozása, öregotthonok fenntartása, szenvedélybetegek gondozása.¹⁶

A szenvedélybetegekkel való foglalkozás a fő tevékenysége a Bonus Pastor Alapítványnak is, amely alkohol-, drog-, szerencsejáték- és egyéb függőségekben szenvedőknek és hozzátartozóiknak szervez programokat, e célból Magyarózdön terápiás otthonot is működtet. A szervezet alapító tagja a Helytelen Szerhasználat és Függőség Elleni Romániai Szövetségnek is.¹⁷

Ugyancsak kiterjedt szociális tevékenységet folytat a vallási mozgalmaknál említett CE Szövetség is, amely a szociális érzékenységet és gondoskodást a misszióhoz hasonlóan fontos feladatának tekinti. Legjelentősebb tevékenységi formái közül kiemelhető az egyedülálló idősöket segítő program (*Adopt a Granny*), a nagycsaládosokat segítő program (*Family Care*), és ehhez kapcsolódóan az országos mezőgazdasági projekt, melynek keretében a falun élő szegényeket és nagycsaládosokat segítik a gazdálkodásban, a tbc-kórházban vagy a tbc-megelőző osztályon fekvő gyermekekkel való foglal-

16 http://www.diakonia.ro/index_hu.php

17 <http://bonuspastor.ro/rolunk/>

kozás (*Hannah-projekt*), egy családi rendszerű gyermekotthon, valamint két öregotthon fenntartása.¹⁸

A két legnagyobb egyházon kívül természetesen a kisebb egyházak is folytatnak szociális tevékenységet és tartanak fenn ezek számára intézményeket. Az unitárius egyház szociális tevékenységeket is végző szervezetei közül kiemelhető az Unitarcoop Alapítvány által működtetett Unitárius Gondozó Szolgálat, amely otthoni idősgondozást, idősek nappali foglalkoztatását és orvosigédeszköz-kölcsönzést végez. Ugyancsak figyelemre méltó a Romániai Baptista Gyülekezetek Szövetségével együttműködő Keresztény Cigánymisszió Alapítvány (romániai nevén Gipsy Foundation) tevékenysége, amely több mint 60 településen dolgozik a cigányság társadalmi integrációján.¹⁹

IRODALOM

- Dániel Botond: *Az erdélyi magyar nonprofit háttérű szociális szféra szociológiai jellemzői*, Civil Szemle, 2014/1. 81–107.
- Horváth Zsuzsa: *Katolikus bázisközösségi mozgalmak*, In: uő: *Hitek és emberek*. ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1995.
- Kiss Dénes: *Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai*, Erdélyi Társadalom, 2010/1. 71–87.
- Kiss Dénes: *Revivalist movements in the Romanian Historical Churches*, Revacern paper 2009. no. 78. https://www.academia.edu/15959342/Revivalist_movements_in_the_Romanian_historical_churches._REVACERN_Paper_No._78_2009
- Tomka Miklós: *A vallásosság mérése*. In: Máté-Tóth András – Mária Jahn (szerk.): *Studia Religiosa. Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*. Bába és Társai Kiadó, Szeged, 1998. 18–31. Acta Studiorum Religionis Szegedini 1.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Katolikus szerzetesrendek és lelkeségi mozgalmak Erdélyben

Szerzetesrendek

Ferencesek

Jezsuiták (Jézus Társasága)

Jézus és Mária Szolgái (Servi Iesu et Mariae)

Magyar Pálos Rend

18 <http://ce-union.ro/ce/index.php/hu/szolgaltataink/diakonia/dorcasotthon>

19 <http://www.gipsymission.com/>

Piaristák (Kegyes Tanítórend)
 Piarista Nővérek Kongregációja
 Assisi Szent Ferenc Betegápoló Nővérei
 Boldogasszony Iskolanővérek
 Jézus Szíve Társasága
 Klarissza Monostor-Remeteség
 Sarutlan Kármelita Nővérek
 Mallersdorfi Szegény Ferences Nővérek
 Szeretet Misszionáriusai (Teréz Anya Leányai)
 Szociális Testvérek Társasága
 Tisztítótüzből Szünetelő Léleket Segítő Nővérek
 Premontrei Kanonokrend
 Vincés Nővérek
 Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek
 A Szünetelő Jézus Nővérei
 Jézus Legszentebb Szívéről Nevezett Missziósnővérek
 Szent Orsolya Nővérek Társasága
 Szent József Megjelenéséről Nevezett Nővérek Kongregációja
 Jézus Szíve Kis Leányai
 Minorita Rend

Lelkiségi mozgalmak²⁰

Cursillo
 Erdélyi Háló
 Erdélyi Katolikus Karizmatikus Megújulás
 Erdélyi Katolikus Nőszövetség
 Erdélyi Világi Kamillianus Családok
 Ferences Világi Rend
 Házas Hétvége
 Hit és Fény
 Kalot
 Keresztény Orvosok Szövetsége
 Kolping
 Krisztusi Élet Közössége
 Mária Légió
 Mária Műve (Focolare)
 Neokatekumenátus
 Point-Coeur (Szívközpont)
 Romániai Magyar Cserkészszövetség
 Skapuláré Társulat
 Szociális Testvérek Társaságának Kültagsága Taizé
 Világban Élő Kármeliták

²⁰ <http://www.lelkisegimozgalmak.ro/>

2. melléklet: A romániai magyar egyházak oktatási intézményei

Erdélyi Református Egyház	Római Katolikus Egyház
<i>Óvodák és általános iskolák</i>	
Kolozsvári Református Kollégium Óvodája Csetete Református Magyar– Angol Óvoda (Kolozsvár) Tóvidéki Református Általános Iskola (Montessori-pedagógiával, Kolozsvár) Csillagocska Református Zeneóvoda (Nagyvárad) Szociális Napközi (Nagyvárad) Peter Református Iskola (Nagyszalonta) Árva Bethlen Kata Református Óvoda (Szatmárnémeti)	Római katolikus óvoda (Kolozsvár) Magyarok Nagyasszonya Kollégium (Déva) Szent László Római Katolikus Óvoda (Nagyvárad) Hám János Római Katolikus Óvoda (Szatmárnémeti)
<i>Középiskolai oktatás</i>	
Sepsiszentgyörgyi Református Kollégium Kolozsvári Református Kollégium Kézdivásárhelyi Református Kollégium Marosvásárhelyi Református Kollégium Baczkamadarasi Kis Gergely Református Gimnázium (Székelyudvarhely) Bethlen Gábor Kollégium (Nagyenyed) Lorántffy Zsuzsanna Református Kollégium (Nagyvárad) Szatmárnémeti Református Gimnázium Zilahy Református Wesselényi Kollégium	Gróf Majláth Gusztáv Károly Líceumi Szeminárium (Gyulafehérvár) Segítő Mária Római Katolikus Teológiai Líceum (Csíkszereda) Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum (Gyimesfelsőlok) Római Katolikus Líceum (Kolozsvár), (Báthory István Elméleti Líceum) Tamási Áron Elméleti Líceum – Római Katolikus Teológiai Tagozat (Székelyudvarhely) Római Katolikus Teológiai Líceum (Marosvásárhely) Nagy Mózes Római Katolikus Líceum (Kézdivásárhely) Fogarasi Mihály Műszaki Líceum teológiai osztálya (Gyergyószentmiklós) Szent László Római Katolikus Gimnázium (Nagyvárad) Hám János Római Katolikus Iskolaközpont (Szatmárnémeti) Kalazanci Szent József Római Katolikus Iskolaközpont (Nagykároly) Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceum (Temesvár)

Erdélyi Református Egyház	Római Katolikus Egyház
Posztliceális oktatás	
Református Posztliceális Asszisztenskapő – általános orvosi asszisztens szak (Kolozsvár)	Tamási Áron Elméleti Líceum Teológiai-Posztliceális Egészségügyi Asszisztenskapő (Székelyudvarhely)
Református Posztliceális Asszisztenskapő – általános orvosi asszisztens szak (Marosvásárhely)	
Református Kántor-Tanítóképző Főiskola (Marosvásárhely)	
Szatmárnémeti Református Gimnázium – előkönyvelői posztliceális képzés	
Felsőoktatás	
Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)	Római Katolikus Hittudományi Főiskola (Gyulafehérvár)
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző Kar (Kolozsvár)	Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar (Kolozsvár)
Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)	

Magyar Unitárius Egyház (romániai oktatási intézmények)

Unitárius Óvoda (Kolozsvár)

János Zsigmond Unitárius Kollégium (Kolozsvár)

Berde Mózes Unitárius Gimnázium (Székelykeresztúr)

Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)

Romániai Baptista Gyülekezetek Szövetsége

Betlehem Keresztény Óvoda (Nagyvárad)

Erdélyi Magyar Baptista Teológiai Fakultás (Nagyvárad)

Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház

Nagyváradai Evangélikus Óvoda

Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár)

9. NYILVÁNOSSÁG ÉS MÉDIAFOGYASZTÁS

Magyari Tivadar

9.1. AZ ERDÉLYI MAGYAROK NYILVÁNOSSÁGÁNAK ÁLTALÁNOS JEGYEI

9.1.1. Az erdélyi magyar nyilvánosság sajátosságai

Az erdélyi (romániai) magyar nyilvánosságra is illik a *nyilvánosság* fogalom szokásos, általános (tulajdonképpen habermasi) meghatározása. A nyilvánosság kommunikációs mezőny. Ebben az emberek a közös (magánélettől eltérő) témákról való információt és a hozzájuk kapcsolódó, egymáshoz képest akár alternatív értelmezéseket kommunikálják, egyeztetik, érvelnek. Ennek kiemelt eszköze a média.

Az erdélyi magyar nyilvánosság sajátosságát a kommunikációs mezőnyt kialakító és fenntartó közösség helyzete és partikularitásai adják: ezt a nyilvánosságot magyarokból álló, jelenleg több mint 1,2 millió¹ nemzetiségi-etnikai, őshonos, államalkotó közösség valósítja meg – illetve, mint más társadalmak esetében is, e közösségnek bizonyos érdeklődésű, tájékozottságú rétege (tudáselitje).

A történelmi körülmények, de egyszerű tények – például a kisebbségi közösség viszonylag nagy lélekszáma – folytán is az erdélyi magyaroknak intézményesen nagyrészt önálló, széles skálájú médiája van (a média szót általános, tág értelemben használjuk). Saját műsorideje van a romániai közszolgálati média keretében, országos és regionális szinten. Helyi kereskedelmi rádiókat működtet egész napos műsorral. Alacsony költségvetésű, de szinte egésznapos magyar nyelvű televíziót tart fenn 2008 óta (Erdély Televízió).

250 körül mozog az összes nyomtatott, periodikus sajtószerű kiadványok száma, ez magában foglalja a civil szervezetek, egyházak (olykor helyi gyülekezetek) füzeteit, kiadványait is, de a tulajdonképpeni sajtókiadványok száma 60–70 között volt az utóbbi két évtizedben,² közönségük összességében gazdasági és demográfiai okokból apadt, viszont a címek száma nem változott a 2010-es évekre sem.

Meghatározó szerepűek a helyi napilapok.³

1 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Landscape after the census. Hungarian population in Transylvania in the first decade of the 21st century*. Minority Studies, 2013.

2 Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.): *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve*. MŰRE, Marosvásárhely, 1999. 56–60.

3 Magyari Tivadar: *A romániai magyar média*. Médiautató, 2000/1. 95–107., Magyari Tivadar: *Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól*. Erdélyi Társadalom, 2003/1. 113–

A szakmai folyóiratok a művészetet, a művelődést, illetve a tudományt – kiemelten az akadémiai szférát – ellátó szervezetek révén sokfélék, széles skálájúak. A közösség irodalmi folyóiratai (Helikon, Korunk, Látó, Székelyföld, Irodalmi Jelen) az elitkultúra tartósan irodalmárdominanciája és az irodalmárok hatékony politikai lobbija révén jó esélyekkel pályáznak támogatásokra.

A kisebbségi média sajátosságainak megközelítései a mérvadó szakirodalomban

Etnikai (vagy más) kisebbségek médiahelyzetének elemzésében a szakma világszerte leggyakrabban két problematikát helyez fókuszba:

1. az illető kisebbség (mértánys vagy diszkriminatív) képe annak az országnak a médiájában, ahol az illető közösség kisebbségi;

2. a kisebbség (tagjainak) hozzáférése az egyébként a többség által működtetett médiához (angolul: „media acces”); ez utóbbi vagy azt jelenti, hogy a kisebbségek egyes tagjai hogyan, milyen mértékben jelennek meg az ország médiájában, vagy azt, hogy a kisebbség egyes arra képzett, hivatott tagjai miképpen kerülnek a többségi média működtetőinek sorába (tipikusan: újságíróként) úgy, hogy a médiában többnyire a kisebbségi identitást jelenítsék meg.⁴

A különféle jellemzőjű etnikai-nyelvi kisebbségek eltérő médiahelyzetét figyelembe vevő taglalás Beata Klimkiewicz kutatásaihoz fűződik; az ő elemzése szerint az etnikai-nyelvi kisebbségeknek négyféle, egymással kevert médiamodelljük lehet:

1) az autonóm modell – inkább csoportosan élvezett kommunikációs lehetőségekkel; a kisebbség nyelvén szóló médiatermékek nem vagy alig függenek állami támogatásoktól;

2) diverzitásmodell („anti-discrimination/diversity model”⁵) – a kisebbségek egyénileg élvezhető joga; erőteljes állami támogatás, célirányos kisebbségi politika jellemzi (például a kisebbségek megjelenítésének BBC-modellje);

3) a kisebbségvédelmi modell inkább csoportosan élvezett jog; a kisebbségek jelentős vagy kevésbé jelentős állami támogatást kapnak anyanyelvi nyilvánosságuk működtetésére, a támogatástól sajtójuk ugyan nagymértékben függ, ám a forrásokat általában autonóm módon használják fel;

131., Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005.

4 Ennek a tematizációnak reprezentatív társadalomtudományi szakirodalmából kiemelkedik: Gandy, H. Oscar: *Communication and Race. A Structural Perspective*. Arnold, London, 1998; politikafilozófiai távlatokat nyit, de konkrét kategorizálási módozatokat is felvet: Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, 1995. Reprezentatív forrás: Riggins, Stephen Harold: *Ethnic Minority Media. An international perspective*. SAGE Publications, London, 1992.

5 Klimkiewicz, Beata: *Media Policy for Ethnic and National Minorities in Poland, The Czech Republic and Slovakia*. In: Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*. Open Society Institute, Budapest, 2003. 174.

4) asszimilációs modell – a kisebbségi közösség tagjai többségi nyelvű médiatermékek egyenrangú munkatársai, esetenként saját közösségük témáit, szempontjait is közvetítik munkájuk során.⁶

A Klimkiewicz-féle tipológiának mind a négy esete kimutatható az erdélyi magyar (nyelvű) nyilvánosságban, de markánsan az 1-es számmal és a 3-as számmal jelölt modell jellemző. A 4-es előfordul, de nem jellemző, mivel az 1-es és 3-as helyzet bizonyos tekintetben tárgyalanná teszi. A 2-es sajátossága: a román többségi nyilvánosság jellemzően ignorálja a kisebbségi identitást, így a kisebbségek lehetőleg kevésbé jelennek meg éppen az etnikai vagy a nyelvi identitásukkal; amikor viszont megjelennek, ez gyakran negatív kontextusban történik (romák: bűnöző, munkakerülő kisebbség; magyarok: provokáló, az államiságot megkérdőjelező, politikailag problémás kisebbség).

Az erdélyi magyar nyilvánosság egyedi vonásainak pontos számbavétele árnyalhatja az elemzést, és magyarázhatja az összkép sokdimenziójú voltát.

Az erdélyi magyarság partikularitásai és nyilvánossága

Az erdélyi magyar kisebbségi közösség néhány partikuláris vonással bír, amely meghatározza nyilvánosságának, ezáltal médiájának jellegét:⁷

1. A romániai magyarság viszonylag nagy létszámú kisebbségi közösség.

2. Történelmi (nem bevándorló) közösség. Modernizációs, polgárosodási folyamatnak az előrehaladott szakaszában volt – és a modern nyilvánosság számos eszközzel, kellékével élt, amikor Magyarországon kívülre, kisebbségbe került.

3. Teljes társadalomként jelenik meg, vagyis rétegzett. Nem szociális jelleget mutató kisebbség, tehát nem jelent egyetlen adott szociális csoportot, réteget, eltérően például a romániai romáktól – rétegződése alig vagy nem meghatározó módon különbözik a Románia többségét alkotó román közösségektől, főleg régiókon belüli összehasonlításokban. Ez azt is jelenti, hogy kulturális szempontból – és így a nyilvánosság működtetése szempontjából is – a romániai magyar társadalom nem homogén. A közkeletű, általános definíció szerint a (habermasi) nyilvánosságot, mint minden rétegzett társadalom, az erdélyi magyarságnak is csak egy része valósítja meg (főleg az elitjeinek bizonyos csoportjai). Mivel a közösség számottevő része kétnyelvű (magyar és román), a potenciális médiaközönségek a román és a magyar nyelvű nyilvánosság között is megoszlanak.

4. Az erdélyi magyar társadalom viszonylag „nagy kiterjedésű földrajzi övezeten él, s a regionális különbségek folytán médiarendszere is alrendszerekre oszlik”.⁸ Viszont

6 Uo. 173–176.

7 Vö. Magyari: *A romániai magyar...*

8 Magyari Tivadar: *Hungarian Minority Media in Romania: towards a policy professional improvement*. In: Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*. Open Society Institute, Budapest, 2003.

az ország összalakosságát nézve a romániai populáció kis hányadát adja, szétszórtan helyezkedik el, az állam egész területéhez mérve még az összefüggően magyarok lakta vidékek sem számítanak nagy régióknak (és nem tartoznak az ország gazdaságilag legfejlettebb részei közé). Így e társadalom helyzete nemzetgazdasági viszonylatban, a nyilvánosság működtetése szempontjából sem kiemelkedő: országos kivetítésben a közösség súlya célcsoportként a reklámpiacon viszonylag csekély. A magyar nyelvű média hatékony reklámpiaci jelenlétre – bevételre – nem számíthat, ami pedig azt jelenti, hogy országos vagy kiterjedtebb régiós médiahálózatok (rádióhálózat, országos tévécsatorna, tévéhálózat, hírlap) létrehozásának esélye minimális. Emiatt is – de tradíciós okokból is – a romániai magyar média erősen helyi, megyei jellegű.

5. Más, erőteljesen asszimilálódott vagy viszonylag csekély lélekszámú kisebbségek a romániai magyarságtól eltérően a mindennapokban a többségi nyelvet használják, a tömegkommunikáció-fogyasztásukban a nekik szánt, anyanyelvükön (vagy már nem is anyanyelvükön) szóló médiának csak hagyományápoló, identitásfelidéző szerepe van, és ezt a szerepet alkalomszerűen tölti be. Ilyen habitusú tagjai a romániai magyarságnak is vannak, különösen a köznyelvben „szórványnak” nevezett régiókban. A közösség nagyobb része arra is törekszik, hogy magyarságát – a nyelvhasználatot, a magyarsághoz kapcsolható gondolatokat, beállítódásokat – ne csak magánszférában, hanem a nyilvános szférában is megélje.

Mind politikai szervezeteinek, mind pedig civil szervezeteinek gazdasági-pénzügyi ereje csekély, ezért nem finanszírozhatnak hatékonyan, célirányosan médiakommunikációt. Az erdélyi magyarság esetében a romániai állami támogatást a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) mint kisebbségi szervezet kapja (a juttatások fogadási, kezelési kerete az általa létrehozott Communitas Alapítvány), ám a médiának jutó keretek viszonylag csekélyek, a nyomtatott vagy internetes médiának nyújtott támogatások felaprózódnak számos (nyertes) pályázat között.⁹

Az erdélyi magyar média egyedi vonásai

Az előbbieket összefoglalva leszűrhető:¹⁰ az erdélyi magyar médiatermékek helyzete sajátos, mert egyrészt az etnikai-nyelvi kisebbségi mivolt behatárolja a piacukat (a behatárolás minden következményével, például a reklámpiaci határokkal); másrészt egy viszonylag nagy létszámú és rétegzett közösség mégis változatossá és összetetté teszi ezt a piacot. Ehhez még hozzá lehet tenni, hogy a romániai magyar nyilvánosságot azok a nézetek uralják, amelyek az elitkultúra médiájának tulajdonítanak fontosságot, sajátos módon e kultúra kizárólagosságában, de mindenképpen felsőbbrendűségében gondolkodnak. Ez meghatározza a médiaszereplők szakmai tudatát és

9 Mivel a politikai szervezetként is működő – sőt inkább ebben a formában megjelenő – RMDSZ kezeli ezeket a támogatásokat, az elosztás módját politikai vita és bírálatok kísérik; az RMDSZ-t rendszeresen kritizáló sajtó hátrányos megkülönböztetésről panaszkodik.

10 Magyari: *Elemzések...*

indítékait.¹¹ A fentiek miatt (is) a romániai magyar sajtó kisebbségi médiának túl kiterjedt és összetett, teljes értelemben vett médiarendszernek túl kisebbségi.

9.1.2. A nyilvánosság elemei: médiatermékek

A nyilvánosság témáinak kibontásában, az információk létrejöttében, az értelmezésekben és a lehetséges, ütköztethető opciók kialakításában az erdélyi magyarok esetében is fontos szerepe van bizonyos véleménymultiplikátoroknak. Ezek a legtöbb társadalomban az adott személy számára szignifikáns *mások* (szomszéd, munkatársak, rokonok), de ez esetben bizonyos (történelmi) körülmények erősítik a papság, a pedagógusok, a helyi értelmiségi elit tagjainak a nyilvánosságban elfoglalt (vagy betöltött) szerepét – főleg a kisebb települések közösségeiben. Ám az információk, az ütköztethető vagy egymás mellett létező opciók meghatározó, jellegzetes médiaközvetítői a következők:

1. A helyi sajtó.
2. A magyarországi audiovizuális média, ezen belül főleg a televíziók. (Az anyországi nyomtatott sajtótermékek eljutnak Erdélybe, de szisztematikus terjesztésük, piacszerzésük számos próbálkozás ellenére nem jellemző.)
3. A román nyelvű média (az audiovizuális inkább, a nyomtatott kevésbé). Ez értelemszerűen annak a következménye, hogy a romániai magyarság nagy része jól vagy kielégítően ismeri a román nyelvet, és nyilván használja a román médiát, a (köz)politikai élet, jogrend, közigazgatás révén a román nyilvánosság mezőnyében is érdekelt.

9.1.3. A helyi média mint a nyilvánosság fő mezőnye az erdélyi magyarság életében

Az erdélyi magyar nyilvánosság médiájának legjellemzőbb típusa a helyi média. Ez jelenleg a lokális hírlapszerű kiadványokat (tipikusan: napilapokat), illetve a helyi rádióműsorokat jelenti.

A napilap fő terjesztési köre maga az a város (leggyakrabban megyeközpont), ahol megjelenik, ahol nyomtatják, és azok a környékbeli kisebb, de főleg nagyobb települések, ahova hatékonyan eljuttatható – vagy azért hatékonyan, mert helyben fél évszázados hagyományok kedveznek az illető sajtótermék széles körű fogyasztásának, vagy azért, mert amúgy nagyszámú potenciális olvasó él ott, melyek köréből optimális méretű piac alakulhat ki. A hagyományos szóhasználatban „megyei napilapoknak” nevezett, viszonylag kis terjedelmű és formátumú hírlapok rendszerint nyolc–tizenkettő, esetleg tizenhat oldalasak. A kilencvenes évek végéig szinte minden régióban (vagy megyében) monopolhelyzetben voltak, földrajzi piacaik nem fedték egymást, így versenyhelyzetbe csak ott és akkor kerültek, ahol és amikor helyben azonos típusú konkurens lap jelent meg.

¹¹ Magyarai: *A romániai magyar...*

A helyi napisajtó történelmi hagyományai

A helyi média iránti érdeklődésnek, beágyazottságának történelmi okai is vannak. A Király-hágótól keletre eső Erdély viszonylag országszéli vidéknek számított a 19. századi Magyarországon belül is, ugyan figyelmével – feltörekvési ambíciókkal – Budapest felé forduló, de helyben írt, szerkesztett, terjesztett sajtóval. A román megszállás és elcsatolás után, a két világháború között a korlátok ellenére is – bizonyára a nagyszámú és rétegzett potenciális közönség okán – a városok többsége, a nagyvárosok mindegyike hírlapot kínált; 101 kiadvány 1918 előttről bizonyos ideig folytatja megjelenését; az újabb kiadványok százas nagyságrendben számlálhatók.¹²

A helyi (regionális) napilapok változó, kihívásokkal teli, sokszor csödközeli gazdasági helyzetben vannak. Folyamatos közönségfogyással, de átvészelték a kilencvenes évek posztkommunista válságait (inflációt, drágulást), a kommunikációs szokások változásait, a hagyományos olvasótáborok kiöregedését, a magyarság létszámfogyását, utóbb a 2008-ban kezdődő általános gazdasági válságot is.

A helyi napisajtó korspecifikus piaca

A helyi magyar napilapok piaca korspecifikus. A rendszeres olvasók köre a kilencvenes évek elején (a példányszámok tetőzése idején), de később is, jellemzően középkorúakból állt, ami akkor leginkább az ötvenes éveikben járókat jelentette.¹³ Mivel ebben kohorszhatás érvényesül, az olvasótábor kiöregedőben van, idővel ez az alapolvasótábor a nyugdíjas korba jutott, ami újabb, de lassú fogyatkozást jelent.

Helyi lapok új keletű, politikai alapú támogatása

Az olvasótábor lassú kiöregedésével, de a médiafogyasztási szokások változásaival is (új média, internetes sajtó megjelenése) jelentkező olvasótábor-fogyatkozást bizonyos szinten kompenzálja két tényező. Az egyik az, hogy időközben stabilizálódott, kiszámíthatóvá vált az egyes helyi lapok alapítványi háttére (még ha a források összegei nem növekedtek is). A másik tényező: stabil politikai motivációjú finanszírozója lett az egyes lapoknak. A magyarországi konzervatív politikai oldal médiáját is működtető szereplők tulajdonaként alakult meg a Krónika című napilap (1999), amit Erdély több régiójában terjesztenek; illetve 2011-ben az Udvarhelyi Híradó Kft.-ben többségi tulajdont vásárolt a magyarországi, FIDESZ-közi Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány. Az Udvarhelyi Híradó Kft. az Udvarhelyi Híradó, a Csíki Hírlap, a Vásárhelyi Hírlap, a Gyergyói Hírlap napilapok, illetve a Székelyhon.ro hírportál

12 „A két világháború között Kolozsvár emelkedik sajtóközponttá (összesen 457 lapcímmel), öt követi Temesvár (214), Nagyvárad (147), Arad (126), Marosvásárhely (93), Szatmárnémeti (84), Bukarest (76), Brassó (68), Nagyvárad (21) és Székelyudvarhely (20). [...] A magyar nyelvű lapok száma ezzel 1922-ben összesen 235-re, 1935-ben pedig 339-re emelkedett” – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, digitális: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3861/> (letöltve: 2015. 07. 15.).

13 Magyari: *Elemzések...* 116–117.

kiadója. Jelentős támogatásokat kapott működéséhez magyarországi kormánypárti médiaműködtetők köréből az egyik jelentős, hagyományos székelyföldi napilap, a Háromszék kiadója is.¹⁴

9.1.4. A rádiózás helyi jellege

A helyi rádiók műsorának elterjedését részben frekvenciajellemzők, részben költségvetési keret (sugárzási lehetőségek vásárlása), tehát gazdasági, reklámpiaci korlátok határozzák meg. A kereskedelmi, FM-rádiók nagyobb városokban és környékükön (például Nagyvárad, Marosvásárhely), sőt kisebb városokból kiindulva (akár regionális központok, mint Székelyudvarhely, akár nem, mint Nagykaroly) jutnak el az erdélyi magyarság szinte teljes potenciális hallgatói köréhez.

A közszolgálati Román Rádió központi (bukaresti) stúdiójának napi egyórás műsorán kívül a kolozsvári, a marosvásárhelyi és a temesvári regionális stúdió is szolgáltat magyar nyelvű műsort. A kilencvenes évek végéig ezek az erdélyi stúdiók napi négy órában sugároztak, ezután az FM-rádiózás fejlődésével, de a középhullámú frekvencialehetőségek változásával is egész napos műsorszórás vált lehetővé.

A magyarországi elektronikus média jelenléte

Az erdélyi magyar nyilvánosság másik fontos médiája: a magyarországi audiovizuális média. A Partiumban (tulajdonképpen hozzátétőleg „a Nagybánya–Zilah–Bánffyhungad–Lugos-vonaltól nyugatra élők esetében”¹⁵ (sok évtizedes beágyazottság révén, a közelmúltbeli átalakításig) a Magyar Televízió 1-es és 2-es csatornája kiemelt jelentőségű volt és bizonyára az is maradt.

A magyar állam a Magyarországon kívül élő magyarok számára létrehozott egy további állami tévécsatornát, amelyet közalapítvány formájában tartott fenn: a Duna Televízió 1992 és 2015 között működött ezzel a szerepmegjelöléssel; majd 2015-ben a Duna Televízió eredeti önmeghatározása szerint megszűnt, a csatorna a magyar állami-közszolgálati televíziózás általános csatornája lett.

A Duna Televízió a csekély számú szakszerű erdélyi mérési kutatás alapján a közszolgálati tévék kategóriájában, a nézettség elterjedtsége szerint, általában az élen állt, de csak ott, ahol – nyilván – az adás fogható volt, illetve ott, ahol nem volt fogható a Magyar Televízió két csatornája, vagyis a Nagybánya–Zilah–Bánffyhungad–Lugos-vonaltól keletre élők körében. Ezek a kutatások nem mérték a nézési időt.

14 Világszerte stabilizáló erőt jelent, főleg a nyomtatott sajtó számára, amikor valamely hírlapszerű kiadvány erős politikai háttérű befektetőre, tulajdonosra talál (rendszerint párt, párttal szimpatizáló befektetői kör, esetenként politikai párt tőkeerős politikusa), illetve az ezek által patronált hálózat része lesz. Bár a politikai pártok szerint szerveződő napisajtó igazi korszaka (nyugaton) a hetvenes évekig tartott, a politikai alapú gazdasági háttér ma is megtartó erejű.

15 Magyarai Tivadar: *Gyorsjelentés a romániai magyarok médiahasználatáról*. Erdélyi Társadalom, 2005/1. 166.

A magyarországi belpolitikai viták (ezek között a médiaháborúnak nevezett folyamat), illetve a magyar média világában a Duna Televízió különálló finanszírozása kapcsán kerekedő konfliktusok folyamatos nézettségi versenybe és küldetésnyilatkozat-versenybe kényszerítették a Duna Televízió pártolóit, illetve magát a vezetőséget, egyes kurátorokat. A Duna Televíziót az azt képviselő szereplők nyilatkozataikban mindvégig a határon túl, Erdélyben kiemelt, kivételes érdeklődéssel, nagy tömegben használt televízióként állították be. A Duna Televíziót nem mérték a romániai központi, szokásos nézettségmérések során, ezért összehasonlítható nézettségi adatok nincsenek.

Nyilvánvaló, hogy mivel Romániában a Partiumot leszámítva ez volt a Magyarországról szórt, magyar nyelvű tévéműsor a romániai magyar közösség tagjainak otthonában, sokak számára kivételes élményt, elégtételt jelentett.

A Duna Televízió a nézés elterjedtsége és a közszolgálati tévék közötti összehasonlítás terén lehetett élen bizonyos régiókban, ám a nézési idő tekintetében nem tudott versenyezni a román, illetve a magyar kereskedelmi műsorokkal, illetve a Partiumban, hagyományok okán, a Magyar Televízió műsoraival.¹⁶

Kossuth Rádió, Budapest

A magyarországi rádióadók közül romániai hallgatottság tekintetében kiemelkedik – ma már kiöregedés miatt fogyó közönséggel – a Kossuth Rádió.¹⁷ Már a két világháború közötti időszakban fontos hírforrás volt a budapesti rádió, később innen tájékoztak az erdélyiek az ötvenhatos eseményekről. A Partiumot leszámítva, ahol az akkori állami magyar tévé fogható volt, a nyolcvanas évek végén a kelet-európai rendszerváltások eseményeit közvetítő fő tájékoztató forrás a Kossuth Rádió lett.

9.1.5. A 2010-es évek fejleményei az erdélyi magyar médiában

A helyi lappiacon megjelentek az alternatív napilapok, például Nagyváradon a Bihari Napló mellett a Reggeli Újság (2004), Csíkszeredában (és a Csíki-medence egy részében) a Csíki Hírlap (2006), Marosvásárhelyen (és Sóvidéken, Nyárádmente bizonyos részein) a Vásárhelyi Hírlap (2007).

Növekedett az internetes portálok száma, a piacvezető transindex.ro mellett portálszerű lett az egykori nyomtatott, idővel RMDSZ-közelivé lett napilap, az Új Magyar Szó (maszol.ro); további példák: erdon.ro (Erdély Online), foter.ro (Főtér); az RMDSZ ellenzékiéhez közeli szekelyhon.ro. (Székelyhon).

Változott a médiatermékek politikai háttérű gazdasági helyzete: lásd például az Udvarhelyi Híradó Kft. fentebb említett példáját a Fidesz-vonalú befektetővel, a Kovászna megyei Háromszék hasonló fogantatású támogatottságát; a másik oldalon a Frun-

16 Magyari Tivadar – Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audienciaelemzés kérdőíves kutatás alapján.* Hungária Televízió Közalapítvány, Budapest, 1998; Magyari: *Gyorsjelentés...*

17 Magyari–Veres: *A Duna Televízió...*

da György volt RMDSZ-politikus által támogatott Marosvásárhelyi Gaga Rádió, illetve a Verestóy Attila veterán RMDSZ-politikus, vállalkozó által patronált Erdélyi Riport esetét (ma már csak internetes változata van).

A frekvencialehetőségek bővülése folytán nem egy rádiócsatorna több műsoridőben sugároz, és a Román Rádió magyar nyelvű regionális műsorainak egy része egész napossá vált.

Az RMDSZ-szel szemben alakult politikai szervezetek tevékenységének élénkülésével kialakult az ezekhez a szervezetekhez közeli újságírók köre, és annak függvényében, hogy nekik hol, melyik médiaterméknél volt nagyobb befolyásuk vagy nagyobb létszámuk, egyes kiadványok már nem viszonyulnak egyformán, szinte kizárólag igenlő módon az erdélyi politikai folyamatokhoz¹⁸ – ezáltal az erdélyi magyar nyilvánosság színesebb lett, polarizálódott.

Kiss Tamás

9.2. MÉDIASZERKEZET, MÉDIAFOGYASZTÁS A 21. SZÁZAD MÁSODIK ÉVTIZEDÉBEN

Az erdélyi magyar médiaszerkezet, illetve médiafogyasztás belsőleg nagymértékben tagolt. Egyrészt létezik egy román állami forrásokból fenntartott szegmense, hisz a közszolgálati rádiókban és televíziókban országos és regionális szinten egyaránt jelentős műsoridővel rendelkeznek a magyar szerkesztőségek. Ezt Magyar Tivadar kötetünkben szereplő tanulmánya alapján a kisebbségi média „kisebbségvédelmi” altípusába sorolhatjuk, miután előlött a magyar elitek (újságírók) tartalmi kontrollt gyakorolnak, viszont szervezeti értelemben azt nem ellenőrzik. Másrészt (kvázi-)piaci alapon működnek a regionális (megyei, kistérségi) napilapok és helyi kereskedelmi rádiók. Ezek az elemek az autonóm médiastruktúra irányába mutatnak, azonban alá kell húzni, hogy a magyar elitek által működtetett, teljes területi lefedettségre törekvő szervezetek (az Erdély TV, internetes portálok, országos napi- és hetilapok) relatíve erőtlenekek, amire a médiafogyasztási adatok segítségével fogunk rámutatni. Harmadrészt az erdélyi magyarok médiafogyasztásában nagy szerepet játszanak a román nyelvű, illetve a magyarországi médiumok. A televíziózást, amely az időmérlegvizsgálatok alapján kiemelt médiafogyasztási forma, ezek dominálják.

A következőkben két típusú vizsgálatra fogunk támaszkodni. Egyrészt 2010-ben a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete elké-

18 Az igenlő (affirmatív) politikai viszonyulás sokáig meghatározó volt, voltaképpen ma is erőteljesen jellemzi az erdélyi magyar újságírást (lásd Biró A. Zoltán: *Változás...*; Magyar: *A romániai magyar...*) összefüggésben a sajátos kereteket szabó kisebbségi ideológiával (vö. Papp Z. Attila „keretizmus”-ával).

szítette a magyar nyelvű médiatartalmakat szolgáltató intézmények teljes körű kataszterét.¹⁹ Ez alapján a médiapiac erdélyi szereplőiről átfogó képet kaphatunk. Másrészt az elmúlt évtizedben az erdélyi magyar médiafogyasztásra vonatkozó vizsgálatok is rendszeressé váltak.²⁰ 2015-ben a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet az erdélyi magyarok médiafogyasztását nagy mintás reprezentatív vizsgálat során térképezte fel.²¹

A médiaorgánumokat érintő vizsgálat összesen 117 szerkesztőséget azonosított be (aminek végül a 84 százaléka lett lekérdezve), amelyek közül 58 a nyomtatott, 54 az elektronikus sajtótermék, 5 pedig internetes médiaportál. Az intézményes lefedettség lényegében követte a magyar népesség regionális megoszlásait, azzal a különbséggel, hogy Kolozsvár jelentős mértékben felül volt reprezentálva, itt működött ugyanis a szerkesztőségek egyharmada.

1. táblázat: *Magyar nyelvű vagy részben magyar nyelvű médiaorgánumok Erdélyben 2010-ben*

Nyomtatott sajtó	Napilap	15
	Hetilap	13
	Havilap/folyóirat	20
	Egyházi lap	10
	Nyomtatott sajtó összesen	58
Elektronikus sajtó	Rádióadók	23
	Televízióadók	15
	Produkciós irodák	16
	Elektronikus média összesen	54
Internetes médiaportálok		5
Összesen		117

A következőkben az írott sajtót, a rádióadókat, a televíziózást és az internetes portálokat külön tárgyaljuk. Minden esetben kitérünk az intézményes szereplőkre, illetve a magyar népesség médiafogyasztására vonatkozó adatokra.

19 Lásd Maksay Ágnes: *Az erdélyi magyar média*. In: Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012. 11–37. Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyar média. Kutatási jelentés*. In: uo. 38–105. Az összeírást 2016-ban megismételték, ennek az adatai azonban még nem kerültek nyilvánosságra, így kénytelenek vagyunk a 2010-es helyzetképre alapozni.

20 Magyarországról korábban a Duna TV médiakutatási részlege készített több vizsgálatot, majd megalakulását követően a Médiatudományi Intézet. A Kvantum Research, a TransObjective Consulting, illetve a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet szintén mérte a televíziók nézettségét.

21 Kiss Tamás – Barna Gergő – Duduj Szilvia: *Médiafogyasztási szokások Erdélyben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2016.

9.2.1. Nyomtatott sajtó

A nyomtatott sajtótermékek közül jelentőségükben a napilapok emelkednek ki. A 2010-es vizsgálat 15 napilapot azonosított be, ez a szám azonban mára 14-re csökkent, miután az országos lefedettségre törekvő *Új Magyar Szó* átalakult internetes portállá, a *Szatmári Magyar Hírlap* megszűnt, és megalakult a *Gyergyói Hírlap*. A napilapok súlyának meghatározásában problémát jelent, hogy nincs rálátásunk a reális példányszámokra. 2010-ben a 15 magyar nyelvű napilap közül csupán 4 kapcsolódott a BRAT-nyilvántartáshoz, ami a nyomdai adatok alapján monitorizálja a példányszámokat. 2016-ban a 13 napilapból már csupán 2 volt részese a rendszernek.²² A példányszámra vonatkozó kérdésre több szerkesztőség nem válaszolt, míg a beérkezett adatok sok esetben nyilvánvalóan túlzók.

2. táblázat: A napilapok példányszámai 2010 decemberében

	Célterület	BRAT-nyilvántartás	Saját bevallás		
			Előfizetők	Szabad-árusítás	Összes
Háromszék	Kovászna megye	-	12 000	1000	13 000
Csíki Hírlap	Csík(szék)	9 600	10 000	1000	11 000
Bihari Napló	Bihar megye	12 400	9 000	2000	11 000
Székely Hírmondó	Kovászna megye	-	8 425	1700	10 125
Szatmári Friss Újság	Szatmár megye	7 850	7 500	820	8 320
Hargita Népe	Hargita megye	7 900	7 600	600	8 200
Krónika	Erdély	-	5 800	2300	8 100
Nyugati Jelen	Arad (Temes és Hunyad) megye	-	6 512	230	6 742
Szabadság	Kolozs (Fehér, Szilágy és Beszterce-Naszód) megye	-	4 500	1500	6 000
Új Magyar Szó	Erdély	-	4 000	1000	5 000
Szatmári Magyar Hírlap	Szatmár megye	-	4 000	500	4 500
Reggeli Újság	Bihar megye	-	2 000	1000	3 000
Népújság	Maros megye	-	-	-	-
Vásárhelyi Hírlap	Maros megye	-	-	-	-
Udvarhelyi Híradó	Udvarhely(szék)	-	-	-	-

Forrás: Médiatudományi Intézet; brat.ro

²² Lásd <http://www.brat.ro/audit-tiraje/cifre-de-difuzare>.

Ennek ellenére elmondható, hogy a nyomtatott sajtó vonatkozásában a helyi/ regionális lapok jelentősége körvonalazódik. Ezek elsősorban a tömbterületeken (a Székelyföldön, illetve a Partiumban) játszanak fontos szerepet az erdélyi magyarok médiafogyasztásában.

3. táblázat: *Laptípusok olvasottsága 2015-ben, az újságolvasók köre (%)*

Típus	%
Erdélyi magyar helyi (napi-, heti-) lap	88,5
Román helyi lap	9,3
Magyarországi lap (újság, folyóirat)	7
Erdélyi magyar országos lap	4,7
Román országos lap	3
Egyéb lap (vallásos, tudományos)	5,7

Forrás: *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatai szerint az erdélyi magyarok mintegy 45 százaléka olvasott (több-kevesebb rendszerességgel) valamilyen nyomtatott sajtót. Közülük 89 százalék valamilyen helyi lapot említett. A román nyelvű, illetve a magyarországi print médiát olvasók aránya csekély, és az egyetlen magyar nyelvű országos napilap (*Krónika*) olvasottsága is 5 százalék alatt maradt. Az *Új Magyar Szónak* (amelynek a nyomtatott verziója 2012-ben szűnt meg) még ekkora olvasótábora sem volt.

A megyei napilapok dominanciája a múlt rendszerben gyökerezik. E sajtótermékek többsége egészen 1989 decemberéig fennmaradt, így a rendszerváltáskor a központi magyar nyelvű lap (az *Előre*) mellett 9 megyei napilap működött.²³ Ez a lapszerkezet a rendszerváltást követő periódust is meghatározta, hisz a szerkesztőségek megmaradtak és címváltoztatást követően folytatták a lapszerkesztést, illetve olvasótáborukat is megőrizték. A lapszerkezet változása jelentős részben a magyar közösséget érintő demográfiai folyamatokat követte. A Székelyföldön és a Partiumban bővült, míg Erdély más területein szűkült a lapkínálat. Jelentős problémát jelent a terjesztés, hisz sok vidéki településre (ahol elvben lenne kereslet a print médiára) nem jutnak el ezek a lapok. Szintén lényeges, hogy a nyomtatott sajtó olvasótábor a leginkább a középkorú, illetve az idősebb rétegre korlátozódik.

Fontos fejlemény, hogy az ezredforduló környékén, illetve az után az erdélyi nyomtatott sajtóban – ahogy Magyarai Tivadar tanulmánya tárgyalta – megjelent a magyarországi tőke. Magyarországi (Fideszhez kötődő) szereplők tulajdonaként alakult meg

23 Bihar, Szatmár, Temes, Arad, Kolozs, Maros, Kovászna, Hargita és Brassó megyékben volt magyar nyelvű napilap. Lásd Maksay: *Az erdélyi magyar...* 14.

a *Krónika*, a jelenleg egyetlen országos napilap (1999). 2011-ben a Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány (amely szintén a magyarországi kormánypárthoz kötődik) az Udvarhelyi Híradó Kft.-ben többségi tulajdont vásárolt. Ma ez a csoport adja ki az *Udvarhelyi Híradó*, a *Csiki Hírlap*, a *Vásárhelyi Hírlap*, a *Gyergyói Hírlap* napilapokat, illetve üzemelteti a *Székelyhon.ro* hírportált. Ez pedig összességében jelentős, a Székelyföld egészére kiterjedő lapkoncentrációt jelent.

9.2.2. Rádióadók, rádióhallgatottság

A 2010-es vizsgálat 23 teljesen vagy részben magyar nyelven sugárzó rádióadót azonosított, amelyeket több szempont szerint csoportosíthatunk. Az egyik fontos szempont a célközönség, amely sok esetben regionális, illetve megyei, más esetekben egy megyénél nagyobb területet jelent és végül lehet országos/ Erdély egészére kiterjedő is.

4. táblázat: *Magyar nyelven sugárzó rádióadók a célterület mérete szerint, 2010*

Célterület	Szám	Rádióadó/szerkesztőség
Kisrégió	8	Fun FM, Mix FM, Paprika Rádió, Profi Rádió, Radio Gaga, Sepsi Rádió, Siculus Radio, Star Rádió
Megye	2	Partium Rádió, Régió Rádió
Megyénél nagyobb régió	6	City Rádió, Kolozsvári Rádió Magyar Adása, Marosvásárhelyi Rádió Magyar Adása, Temesvári Rádió Magyar Adása, Erdély FM
Országos, erdélyi	3	Agnus Rádió, Mária Rádió, Román Rádió Magyar Adása

Forrás: Médiatudományi Intézet

Egy következő szempont alapján megkülönböztethetünk kereskedelmi, közszolgálati, illetve egyházi rádiókat. A kereskedelmi rádiók általában a megyénél kisebb célterületen sugároznak, ami alól a City Rádió képez kivételt, ami a szatmári, nagykovácsi és zilahi frekvenciákkal gyakorlatilag lefedi Szatmár és Szilágy megyéket.²⁴ A regionális közszolgálati rádióadók több megyét fednek le, míg országosként határozta meg célközönségét több egyházi rádió, illetve a Román Rádió (bukaresti) Magyar Adása.

²⁴ <http://www.city-radio.ro/mediaajanlat.html>.

5. táblázat: *Magyar nyelven sugárzó rádióadók típusai, 2010*

Típus	Rádiók
Kereskedelmi	Fun FM, Mix FM, Paprika Rádió, Profi Rádió, Radio Gaga, Sepsi Rádió, Siculus Radio, Star Radio, Partium Rádió, Régió Rádió, City Rádió
Közzszolgálati	Kolozsvári Rádió Magyar Adása, Marosvásárhelyi Rádió Magyar Adása, Temesvári Rádió Magyar Adása, Román Rádió Magyar Adása
Egyházi	Reménység Hangja Rádió, Agnus Rádió, Mária Rádió

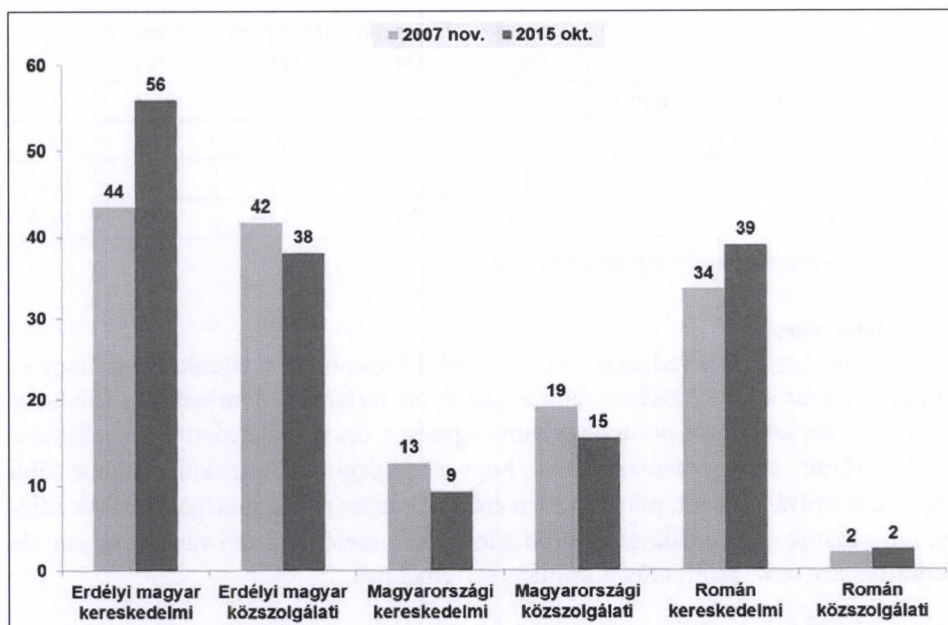
Forrás: *Médiatudományi Intézet*

Az erdélyi rádiózás történetileg más pályát járt be, mint a nyomtatott sajtó. Jelentős különbség, hogy a Román Rádió (regionális és országos) magyar adásai a rendszerváltás időpontjára megszűntek. Ennek ellenére elmondható, hogy a marosvásárhelyi, kolozsvári, temesvári, illetve bukaresti magyar szerkesztőségek a korábban létező alapokon indultak újra 1990-ben. Ezek az államilag finanszírozott közzszolgálati szerkesztőségek ma is fontos pillérét képezik az erdélyi magyar elektronikus médiának.

A következő fontos szegmens a regionális kereskedelmi rádiók köre. Ezek zömében 2004 után indultak, miután az akkor kormányon lévő RMDSZ-nek egy sor helyi frekvenciát (illetve a tisztán magyar nyelvű sugárzást lehetővé tevő törvényi keretet) sikerült „kieszközoőlnie”. A helyi frekvenciák zömében az RMDSZ-hez kötődő vállalkozók, vállalkozói csoportok kezébe kerültek. A Szövetség „decentralizált” jellegéből adódóan azonban ez nem jelentette azt, hogy a létrejövő kereskedelmi csatornák ténylegesen koncentrálódtak volna. A frekvenciák elosztásában a jelentős önálló mozgástérrel rendelkező helyi szervezetek döntöttek, így már eleve nem tűnt valószínűnek, hogy a helyi rádióadók valamilyen formában történő összekapcsolásával egy egységes (vagy részben egységes) adásszerkezet jöjjön létre. A Szövetség vezetése ezt (2007-től) az Erdély FM-en keresztül próbálta megvalósítani, aminek a feladata kezdetben olyan hírblokkok és műsorpanelek gyártása volt, amelyeket a kereskedelmi rádiók átvehettek.²⁵ A rádiótulajdonosok és az Erdély FM stábja között azonban rövid idő alatt el-lentét alakult ki, amibe az is belejátszott, hogy alternatív elképzelésként megjelent az, hogy az Erdély FM kapjon saját helyi frekvenciákat.²⁶ Ez utóbbi elképzelés nem való-sult meg: az Erdély FM Marosvásárhelyen és környékén, Csíkszeredában, illetve Ma-roshévízen fogható. Az adó hallgatottsága azonban a 2015-ös vizsgálat tanúsága sze-rint rendkívül alacsony.

25 <http://www.erdelyfm.ro/?belso=rolunk>

26 A legnagyobb hallgatottsággal rendelkező 8 kereskedelmi rádió közül jelenleg csak 2, a Sztár Rádió, illetve a Paprika Rádió az Erdély FM partnere, <http://erdelyfm.ro/>.

1. ábra: Rádiótípusok hallgatottsága, rádióhallgatók köre, 2007 és 2015 (%)

Forrás: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; TransObjective Consulting

A helyi kereskedelmi rádiók megjelenése ugyanakkor jelentősen átalakította a magyarok rádiófogasztási szokásait. Jelenleg (összességében) ezek képezik a leghallgatottabb szegmenst, megelőzve a közszolgálati adókat. Problémát jelent azonban, hogy nem sikerült őket egy, a regionális/helyi kereteken túlmutató hálózattá összekapcsolni. Pedig ennek az erdélyi magyar politikai közösség mozgósítása és a fenntarthatóság/adásminőség szempontjából egyaránt jelentősége lett volna.

A magyarországi rádióadók közül romániai hallgatottság tekintetében kiemelkedik a Kossuth Rádió. A médiafogasztásra vonatkozó 2015-ös vizsgálatban a rádiót hallgatók (akik a teljes minta 64 százalékát tették ki) majdnem 12 százaléka említette a Kossuthot.

6. táblázat: A leghallgatottabb rádióadók 2015-ben

	I. opció (N)	II. opció (N)	III. opció (N)	Összesen (N)	%
Marosvásárhelyi Rádió Magyar Adása	188	74	21	283	27,9
Kiss FM	45	56	34	135	13,3
Mária Rádió	65	52	9	126	12,4

	I. opció (N)	II. opció (N)	III. opció (N)	Összesen (N)	%
Gaga Rádió (Marosvásárhely)	93	21	5	119	11,7
Kossuth Rádió (Magyarország)	71	28	20	119	11,7
Pro FM	45	40	31	116	11,4
Europa FM	40	54	21	115	11,3

Forrás: *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*

9.2.3. Televíziózás

A nyomtatott sajtó és a rádiózás esetében több közös pontot találunk. Ilyen, hogy az erdélyi magyar szerkesztőségek által szolgáltatott tartalmak dominálják a médiafogyasztást. További közös pont, hogy nincs egységes, országos lefedettséggel jellemezhető szerkezet, ami egyben azt jelenti, hogy a jelenlegi médiastruktúra inkább több regionális nyilvánosságot, mint egyetlen erdélyi magyar nyilvánosságot éltet. Az erdélyi szolgáltatók a jóval tökeigényesebb televíziózás esetén is jelen vannak ugyan, de semmi esetre sem tekinthetők domináns szereplőknek.

7. táblázat: *Magyar nyelven sugárzó televíziók a célközönség szerint, 2010-ben*

Célterület	Szám	Tévéadó/szerkesztőség
Egy település	2	Alfalu TV, Gyergyó TV
Kisrégió	4	Digital 3 TV, Fény TV, Polyp TV, Nagybányai 7. stúdió
Megye	2	Csíki TV, Nagyvárad TV
Megyénél nagyobb régió	1	RTV Temesvári Stúdió, RTV Marosvásárhelyi Stúdió
Országos, erdélyi	3	RTV Bukaresti Magyar Adása, RTV Kolozsvári Stúdió, Erdély TV

Forrás: *Médiatudományi Intézet*

Egy 2011-es vizsgálat a televíziózás központi jelentőségére mutatott rá.²⁷ E szerint ugyanis az erdélyi magyarok átlagosan napi 3 órát töltenek el tévékészülék előtt, ami a teljes szabadidejük 62,5 százalékát jelenti. A televíziózással eltöltött idő nagyjából megegyezik a romániai átlaggal, nemzetközi összehasonlításban azonban rendkívül magas értéket jelent. Az időfelhasználás szempontjából az egyéb médiatípusok jelen-

27 A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kulturális fogyasztás az erdélyi magyarok körében vizsgálatáról van szó. Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok kulturális fogyasztása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.

tősege összehasonlíthatatlanul kisebb. Egy következő, 2013-as vizsgálat²⁸ arra kérdezte rá, hogy az egyes tévécsatornákat átlagban hány percig nézik a válaszadók. Az eredmények szerint egy erdélyi magyar átlagban naponta 100 percet néz magyarországi televízióadókat, ami a (legfontosabb szabadidő-eltöltési formát jelentő) televíziózásra fordított idejének a kétharmada. A román tévéadókat fordított átlagos időmennyiség ezzel szemben csupán 46, az erdélyi magyar műsorokra (Erdély TV és az RTV magyar adásai) pedig 10 perc.

Kérdés, hogy mióta jellemző a magyarországi csatornák ilyen mértékű dominanciája. A Partiumban (ahol foghatók voltak a magyarországi adók) ez már a rendszerváltást megelőzően megvolt, sőt akkor (román konkurencia hiányában²⁹) még erősebb volt. Erdély egyéb vidékein a kilencvenes években csak a Duna Televízió volt elérhető, a magyar nyelvű kereskedelmi csatornák pedig csupán az ezredfordulót követően jelentek meg a kábelszolgáltatók kínálatában.

Ezt az állapotot tükrözi a birtokunkban lévő legrégebbi erre vonatkozó adatfelvétel, amit az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) 1999 februárjában az RMDSZ megbízásából készített. Ekkor a kutatók nem kérdeztek rá az egyes adók időbeni nézettségére, de így is kivehető, hogy a Duna Televízió, illetve a kilencvenes évek közepén elsőként beindult román kereskedelmi adó, a Pro-TV voltak a legnépszerűbb csatornák. Az egyetlen csatorna, amely gyakorlatilag minden háztartásban fogható volt, az a szintén erős pozíciókkal rendelkező román közszolgálati adó (RTV 1). A ma legnépszerűbb magyar kereskedelmi csatornát, az RTL Klubot csupán a magyarok 18,5%-a nézte hetente legalább néhány alkalommal.

8. táblázat: *Milyen gyakran nézi az alábbi tévéadókat? 1999. február (százalék, N=1178)*

	Naponta nézi	Hetente néhány órát	Ritkábban	Nem nézi	Nem fogható	Nem tévézik
Duna TV (HU)	48,9	10,8	8,1	6,1	21,9	4,2
PRO TV (RO)	43,7	10,4	6,4	9,6	25,8	4,2
RTV 1 (RO)	31,2	17,3	29,3	14,4	3,6	4,2
RTV magyar adás*	27,9	18,8	23,9	20,8	4,4	4,2
Antena 1 (RO)	21,6	11,8	15,0	13,7	33,8	4,2
M 1 (HU)	21,1	5,4	4,8	7,7	56,7	4,2
Nyugati műholdas adó	16,2	10,2	16,8	29,5	23,1	4,2

28 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és romániai politikai térben.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013 (Műhelytanulmányok 50.)

29 A nyolcvanas években Romániában napi néhány órát volt televízióadás, aminek jelentős részét a Ceașescu-életű műsorok tették ki.

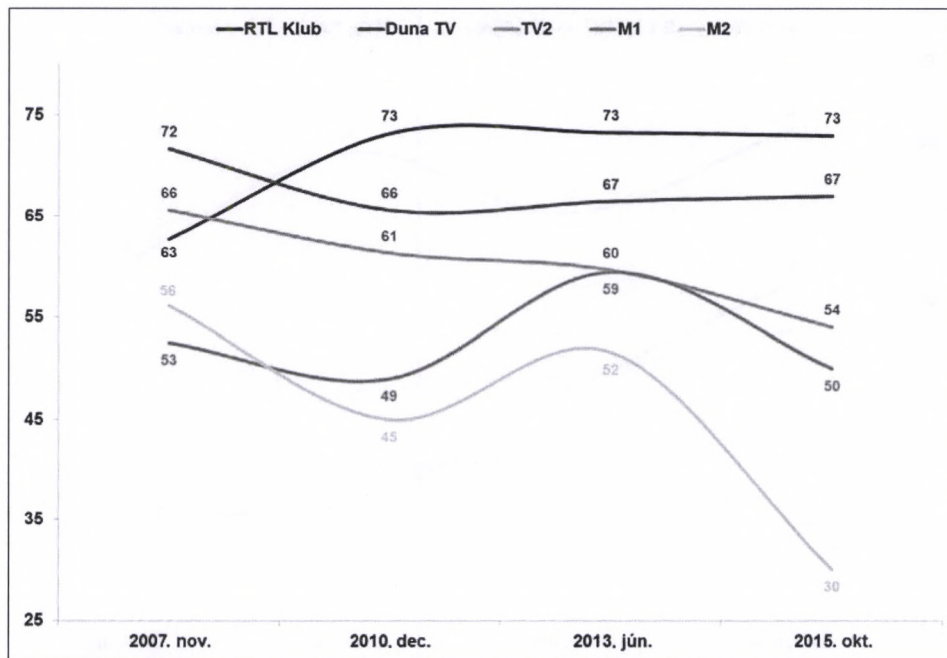
	Napon- ta nézi	Hetente néhány órát	Ritkáb- ban	Nem nézi	Nem fogható	Nem tévészik
RTL Klub (HU)	16,0	2,8	3,5	10,0	63,6	4,2
Helyi kábeltévé	12,6	8,5	13,2	23,4	38,2	4,2
RTV 1 kolozsvári magyar adása*	10,3	8,4	25,8	37,7	13,7	4,2
MSAT (HU)	8,7	3,4	5,5	12,4	65,8	4,2
RTV 2 (RO)	7,5	9,1	20,7	24,4	34,2	4,2

* Más kategóriák: (1) hetente nézi; (2) havonta egyszer-kétszer; (3) ritkábban; (4) nem nézi; (5) nem fogható; (6) nem tévészik

Forrás: *Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT)*

Az RTL Klub, illetve a magyar közszolgálati csatorna nézettsége gyakorlatilag a partiumi területre, illetve néhány szóránymegyére (Arad, Temes, illetve Máramaros egy része) korlátozódott. Ezeken a területeken ugyanakkor jóval kisebb nézettségnek örvendett a Duna Televízió, illetve a román nyelvű adók. A Székelyföldön a Duna TV volt a legnépszerűbb, de a mai helyzethez képest (egyéb magyar nyelvű csatorna hiányában) a román nyelvű televízióadók is jóval nézettebbek voltak. A szórányszerű területeken és kisebb mértékben Közép-Erdélyben a román nyelvű adók dominanciája volt megfigyelhető.

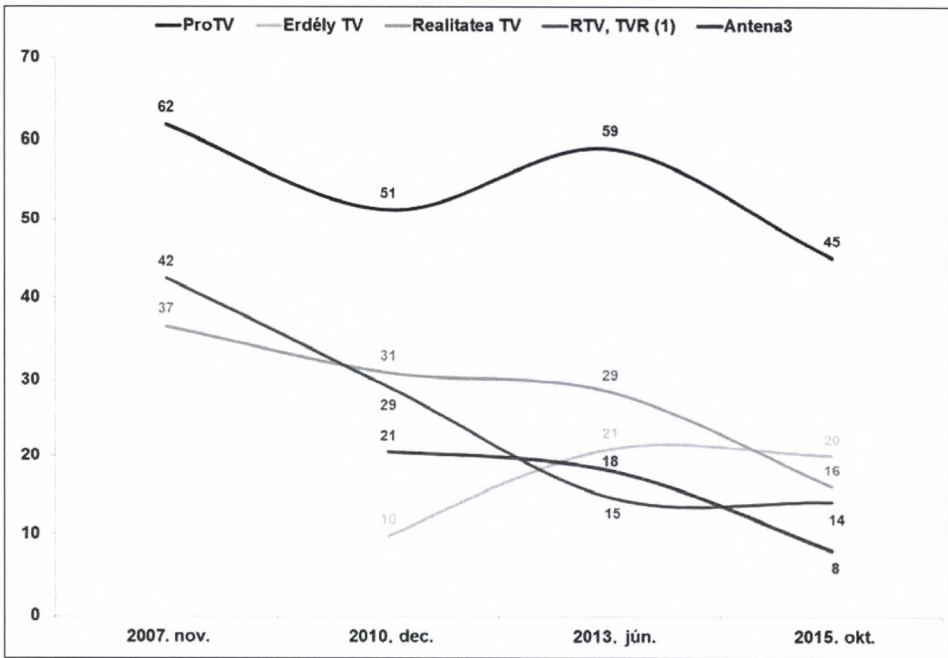
A médiafogyasztásra fókuszáló mérések az utóbbi évtizedben váltak gyakoribbá. Ezek alapján elmondható, hogy 2007-ben az erdélyi magyarok tévénézési szokásai már nagyban különböztek az 1999-es állapottól (és hasonlítottak a mairai). A magyarországi csatornák dominanciája egyértelmű volt, és immár a Székelyföldet is jellemezte. Legnézettebb a Duna Televízió volt, amit a TV2 és az RTL Klub, majd az M2, illetve az M1 követtek. 2010 óta az RTL Klub egyértelműen a legnézettebb adó az erdélyi magyarok körében, míg a TV2-re lassú csökkenés volt jellemző. Az M1 és az M2 hullámlázása a műsorszolgáltatás jellegének a változásával is összefügg. A legutóbbi szerkezetváltás során ez a két közszolgálati adó sokat veszített a népszerűségéből. A Duna TV, amely 2015 óta nem specifikusan a kisebbségi magyar közösségek számára sugároz, új szerepében is megőrizte népszerűségét.

2. ábra: Magyarországi adók nézettségének alakulása. Tévénézők köre. Azok aránya, akik naponta vagy hetente többször nézik az adott adót, idősor (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

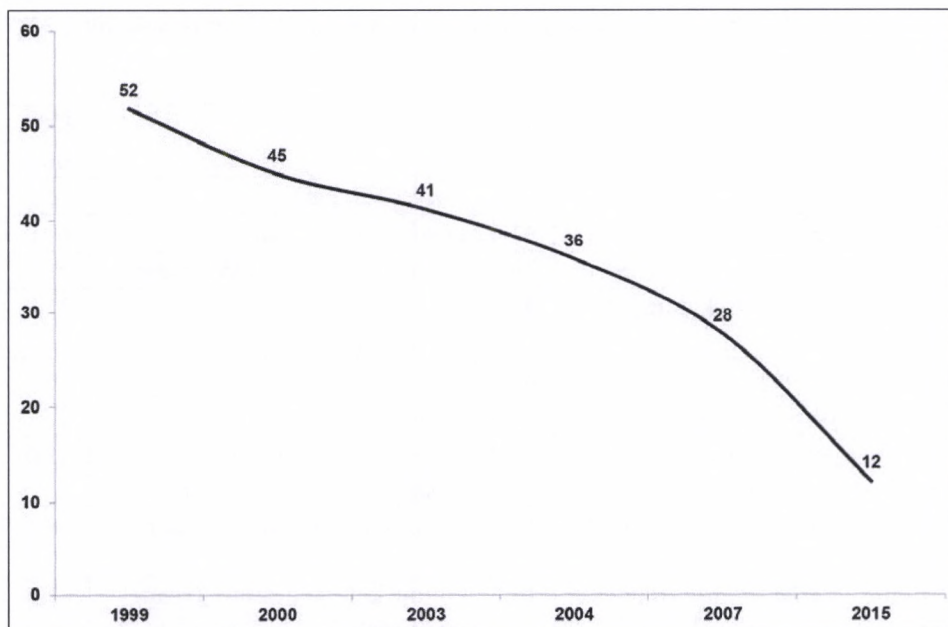
A román adók közül a Pro TV örvend a legnagyobb népszerűségnek, azonban elmondható, hogy a román nyelvű televíziózás általában véve visszaszorult.

3. ábra: Romániai adók nézettségének alakulása. Tévénézők köre. Azok aránya, akik naponta vagy hetente többször az adott adót nézik, idősor (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Az erdélyi magyar tartalmak közül az Erdély TV-t érdemes kiemelni, amit az RMDSZ vezetősége alapítványi formában, de gyakorlatilag közszolgálati csatornaként működtet. Az adó nézettsége az utóbbi években növekedett, de az adásokat legalább hetente követők köre így is csupán 20%-os. A román közszolgálati TV magyar adásainak nézettsége ezzel szemben jelentős mértékben visszaesett, az 1999-ben mért 20% helyett ma csupán 12% azok aránya, akik a bukaresti vagy valamelyik regionális adó magyar nyelvű műsorait követik.

4. ábra: Ön szokta-e nézni a Román Televízió magyar adásait? A legalább havonta nézők aránya. Tévénézők köre, idősor (%)

Forrás: Kvantum Research; TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

9.2.4. Internetes hírportálok

A 2015-ös vizsgálat arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdélyi magyarok közel 58%-a használ internetet, ami elviekben az internetes média számára nagy lehetőséget jelentene. A használati módok közül kiemelkedik a közösségi média: az internethasználók 76, az összes erdélyi magyar 43%-a használja ugyanis a Facebookot. A Facebook-profillal rendelkezők aránya ennél is magasabb: az internetezők között 85, a felnőtt erdélyi magyarok között 49%-os. Vagyis a közösségi média egyértelműen a nyilvánosság igen fontos felületévé nőtte ki magát.

9. táblázat: Ön mire használja leggyakrabban az internetet? Internetezők köre, 2007 és 2015 (%)

	2015. okt.		2007. nov.
Facebook	75,7	Csevegés (chat)	50,5
Levelezésre (e-mail)	44,8	Levelezésre (e-mail)	61,0
Szórakozás, szabadidő céljából	36,8	Szórakozás, szabadidő céljából	29,7
Letöltésre (zene, játék, film, programok)	31,6	Letöltésre (zene, játék, film, programok)	37,4
Tanulás céljából	29,1	Tanulás céljából	24,7
Munkavégzés céljából	25,6	Munkavégzés céljából	27,7
Online médiafogyasztásra (újságolvasás, hírfigyelés)	25,0	Online médiafogyasztásra (újságolvasás, hírfigyelés)	15,0
Vásárlás előtti információkeresésre	19,0	Vásárlás előtti információkeresésre	8,9
Online kereskedelemre (rendelés, vásárlás)	16,5	Online kereskedelemre (rendelés, vásárlás)	7,2
Egyéb közösségi oldalak	13,1	Közzszolgáltatások, e-kormányzati úrlapok letöltése	6,6
Hivatalos ügyintézés (úrlapok letöltése stb.)	13,0	Pénzügyek intézése	3,4
Pénzügyek intézése (számlák stb.)	9,7	Online játékokat játszom	8,2
Online játékokat játszom	9,0	Fórumok és blogok olvasása/írása	15,5
Blogok	6,1	Egyébre	9,5

Forrás: TransObjective Consulting, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Ugyanakkor az internetezők csupán 25%-a használja a világhálót klasszikus értelemben vett médiafogyasztásra (újságolvasásra, tudatos hírkeresésre) is. A legnépszerűbb internetes portálok sorban a szekelyhon.ro, a maszol.ro, illetve a transindex.ro. Ugyanakkor ezek egyike sem jellemezhető nagy arányú látogatottsággal. A legnépszerűbb szekelyhon.ro esetében is csupán 20%-ot tesznek ki a valamilyen gyakorisággal látogatók a teljes népességén belül, a célterületnek számító Székelyföldön belül ugyanakkor ez az arány 47%-os. A maszol.ro, illetve a transindex.ro esetében a látogatottság 15%-os (a teljes erdélyi magyar népességén belül).

10. táblázat: *Milyen gyakran olvassa az alábbi internetes honlapokat? Internetezők köre (%)*³⁰

	Naponta	Hetente egy-két alkalommal	Ritkábban	Soha
szekelyhon.ro	11,4	13,5	9,1	66,0
maszol.ro	6,5	12,0	9,7	71,8
transindex.ro	6,5	11,1	10,5	72,0
erdely.ma	3,3	8,6	11,6	76,5
foter.ro	1,5	3,8	7,2	87,6

Forrás: *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet*

9.2.5. Összefoglalás

Ha a nyilvánosságot egy kommunikációs mezőként határozzuk meg, amit egy közös referenciakeret megléte tart össze, akkor csak megkötésekkel beszélhetünk autonóm erdélyi nyilvánosságról.³¹ Egyrészt az azt fenntartó médiumok jelentős része kapcsolódik elsősorban a román, másodsorban a magyarországi médiaszerkezethez. Másrészt a magyarországi és a román nyelvű médiatartalmak az erdélyi magyarok médiafogyasztásában jelentős súlyt képviselnek. Ezzel természetesen nem akarunk amellett érvelni, hogy nem létezik erdélyi magyar nyilvánosság, mégis – a médiaszerkezet leírása alapján – amikor erről beszélünk, bizonyos megkötéseknek tudatában kell lennünk.

Az erdélyi magyar nyilvánosság több szempontból igen tagolt. A leglényegesebb a regionális tagoltság, amit a nyomtatott sajtó, illetve a rádiózás helyi jellege támogat. Nyilvánvalóan léteznek olyan közéleti témák, amelyek mindenhol terítékre kerülnek, mégis egészen eltérő lehet a média által kialakított napirend Sepsiszentgyörgyön, mint Szatmárnémetiben. Ez a mély regionális tagoltság részben a társadalmi és demográfiai szerkezetből következő adottság. Emellett azonban a magyar politikai osztály és a közéletre befolyással lévő tágabb elit kudarcát is tükrözi. Az országos lefedettségre törekvő médiaprojektek rendre sikertelenek. Így nem sikerült életképes és jelentős olvasottsággal bíró országos napilapot kialakítani/fenntartani, nem sikerült a kereskedelmi rádiók tartalomszolgáltatását rendszerbe szervezni és az Erdélyi Magyar Televízió sem tekinthető sikertörténetnek.

³⁰ Ugyanez a sorrend jön ki, ha a trafic.ro portál adataiból indulunk ki.

³¹ Bourdieu a társadalmi mezők kapcsán általában véve hangsúlyozza az autonómia relativitását. A (relatív) autonómia nem azt jelenti, hogy ne érvényesülnének külső (pl. piaci, adminisztratív) hatások, hanem azt, hogy azok egy sajátos áttételen keresztül érvényesülnek, amit a szociológus a prizma által megtört fény metaforáján keresztül érzékeltet. Brubaker ezt a mezőfogalmat alkalmazta a kisebbségi mezőre, hangsúlyozva, hogy az az anyaországgal és a nemzetiesítő állammal egyaránt kölcsönviszonyban van. Mindez a kisebbségi média elemzése során is alkalmazható szempont. Bourdieu, Pierre: *The Field of Cultural Production*. Polity Press, Cambridge, 1993; Rogers Brubaker: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.

A tagoltság következő eleme, hogy miközben az erdélyi magyar médiaműhelyek jelentős része a román állami intézményrendszerhez, illetve az ezen belüli közszolgáltatásához kapcsolódik, addig egy másik része piaci vagy kvázi piaci alapon szerveződik. Ebből egy általánosabb kettősség adódik. Bizonyos elemeiben ugyanis az erdélyi magyar média az autonóm struktúra jegyeit mutatja, miközben a még mindig jelentős közszolgálati szegmens nem ebbe tagolódik be, hanem egyfajta kisebbségvédelmi modell keretében a többségi szervezetekhez kapcsolódik. A magyar eliteknek itt jó esetben a tartalom felett van ellenőrzésük, az intézményes működés egyéb elemeit semmi esetre sem ellenőrzik.

Problematisztikus továbbá az erdélyi magyarok a román, illetve magyarországi nyilvánossághoz való viszonya. A magyar elitek elsősorban az autonóm (vagy annak képzelt) magyar nyelvű médiastruktúrák kialakítására koncentráltak, míg arra az egyébként kézenfekvő problémára, hogy a magyarok miként jelennek meg a mainstream médiában, alig figyeltek oda. Ez odavezetett, hogy a létező struktúrák reakcióképtelenek az olyan típusú hecckampányok esetén, amelyek az utóbbi években egyre gyakoribbá váltak (például a székely „terroristák”, a zászlóvita stb. kapcsán). A másik oldalon azt láthatjuk, hogy az erdélyi magyarok egy jelentős része mintegy magától értetődő természetességgel kapcsolódik a magyarországi médiatérhez, főként a televíziózáson keresztül. Ebben a médiatérben azonban az erdélyi magyarokra vonatkozó tartalmak szinte egyáltalán nem jelennek meg, vagy ha igen, akkor erősen stilizáltak és sztereotipizáltak. A magyarországi média erdélyi magyarokról alkotott képe talán megegyezik azzal, amit az erdélyi magyarok a magyarországiak felé forgalmazni akarnak magukról,³² a hétköznapi (ön)reprezentációikhoz azonban vajmi kevés közük van.

IRODALOM

- Ágoston Hugó – Ambrus Attila (szerk.): *A Magyar Újságírók Romániai Egyesületének évkönyve*. MŰRE, Marosvásárhely, 1999.
- Bajomi-Lázár Péter: *Közszolgálati televíziózás Közép-Kelet-Európában*. Médiakutató, 2002. 2. sz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/06_kozszolgalmati_televizio/ (letöltve: 2015. 06. 30.).
- Biró A. Zoltán: *Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről*. In: Túros Endre (szerk.): *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1995.

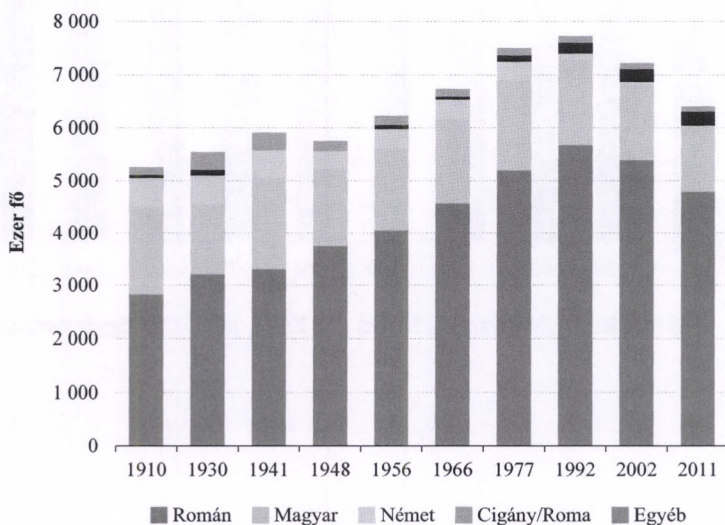
32 A magyarországiak Erdély-képe kétségtelenül erősen orientalizált, amely az autentikus magyarság és az elmaradott vidék toposzait kombinálja sajátos módon. Mindez azt is jelenti, hogy keletkezésük, forgalmazásuk nem választható el az erdélyiek kárára meglévő aszimmetriától. Nem lenne azonban helyes az erdélyieket teljes mértékben passzív félnek és az „anyaországi kolonizáció” áldozatainak tekinteni. Adott esetben a rájuk vonatkozó toposzokat maguk is alakítják, és azok továbbélésében nagyon is érdekeltek.

- Bourdieu, Pierre: *The Field of Cultural Production*. Polity Press, Cambridge, 1993.
- Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.
- Gandy, H. Oscar: *Communication and Race. A Structural Perspective*. Arnold, London, 1998.
- Gans, Herbert: *Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America*. Ethnic and Racial Studies, 1997/1. 1–20.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyar média. Kutatási jelentés*. In: Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012. 38–105.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Az erdélyi magyarok kulturális fogyasztása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és romániai politikai térben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013 (Műhelytanulmányok 50.)
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Landscape after the census. Hungarian population in Transylvania in the first decade of the 21th century*. Minority Studies, 2013.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Duduj Szilvia: *Médiafogyasztási szokások Erdélyben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2016.
- Klimkiewicz, Beata: *Media Policy for Ethnic and National Minorities in Poland, The Czech Republic and Slovakia*. In: Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*. Open Society Institute, Budapest, 2003.
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, 1995.
- Magyari Tivadar: *Gyorsjelentés a romániai magyarok médiahasználatáról*. Erdélyi Társadalom, 2005/1. 151–170.
- Magyari Tivadar: *A Román Rádió területi magyar műsorainak közönsége*. Kutatásjelentés. Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, Marosvásárhely, 1998.
- Magyari Tivadar: *A romániai magyar média*. Médiakutató, 2000/1. 95–107.
- Magyari Tivadar: *Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól*. Erdélyi Társadalom, 2003/1. 113–131.
- Magyari Tivadar: *Hungarian Minority Media in Romania: towards a policy professional improvement*. In: Sükösd Miklós – Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media*. Open Society Institute, Budapest, 2003.
- Magyari Tivadar – Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audienciaelemzés kérdőíves kutatás alapján*. Hungária Televízió Közalapítvány, Budapest, 1998.
- Maksay Ágnes: *Az erdélyi magyar média*. In: Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2012. 11–37.
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda, 2005.
- Riggins, Stephen Harold: *Ethnic Minority Media. An international perspective*. SAGE Publications, London, 1992.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI STATISZTIKAI DIAGRAMOK ERDÉLY 20. SZÁZADI NEMZETISÉGI VISZONYAINAK VÁLTOZÁSAIRÓL

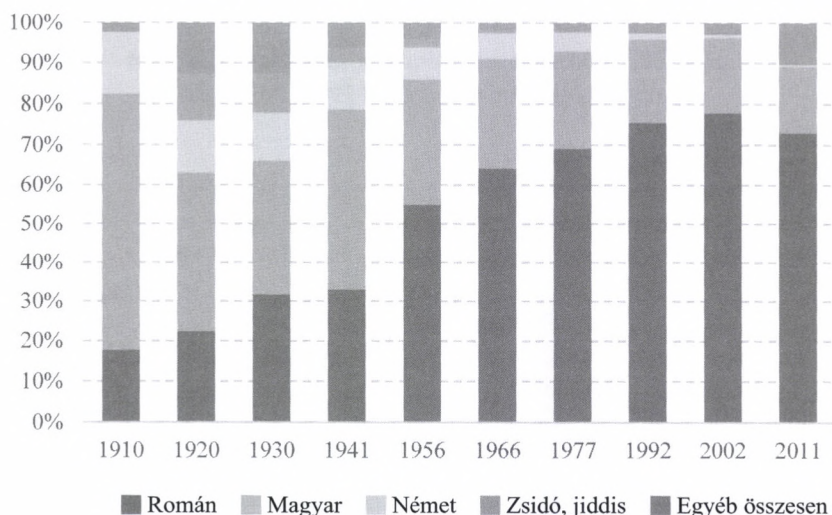
Összeállította: Pakot Levente

1. A főbb nemzetiségek számának alakulása Erdélyben
a népszámlálási adatok szerint 1910–2011 között

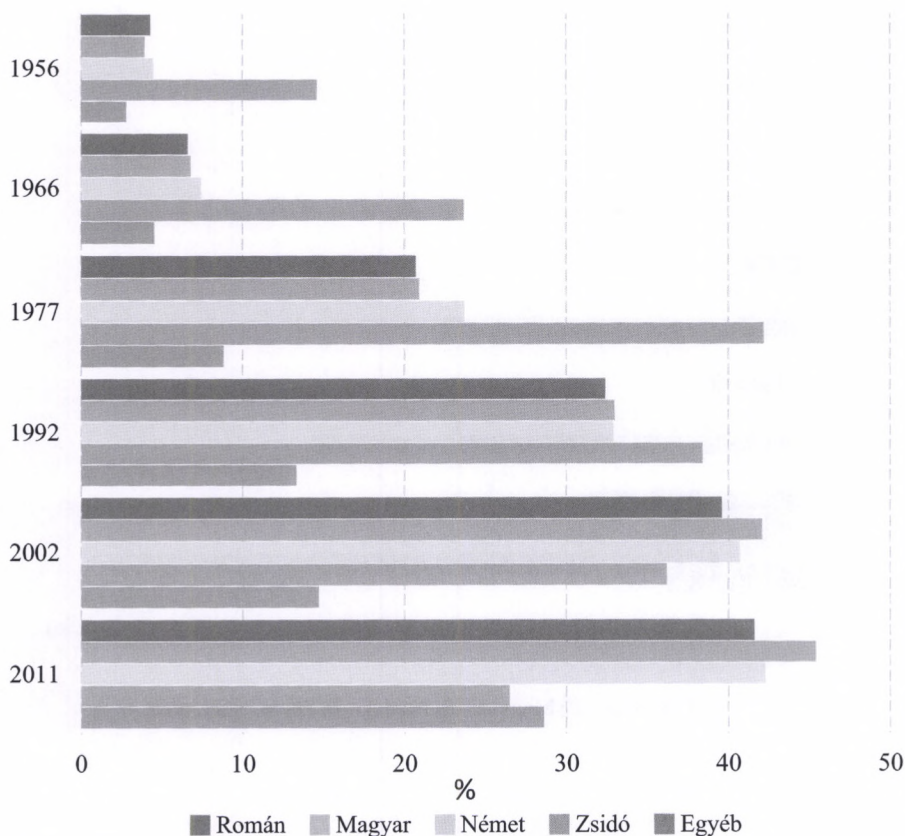
Év	Összes	Román		Magyar		Német		Cigány/Roma		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	5259918	2829389	53,8	1661967	31,6	565004	10,7	60800	1,2	142758	2,7
1930	5548363	3207880	57,8	1353276	24,4	543852	9,8	109156	2,2	334199	6,0
1941	5912300	3304400	55,9	1743900	29,5	535400	9,1	na	na	328600	5,6
1948	5761127	3752269	65,1	1481903	25,7	332066	5,8	na	na	194889	3,4
1956	6232312	4051603	65,0	1558631	25,0	368255	5,9	78362	1,3	175461	2,8
1966	6736046	4572554	67,9	1597767	23,7	372335	5,5	49173	0,7	144217	2,1
1977	7500229	5203846	69,4	1691048	22,5	347896	4,6	123028	1,6	134411	1,8
1992	7723313	5684142	73,6	1603923	20,8	109014	1,4	202665	2,2	123569	1,6
2002	7221733	5393552	74,7	1415718	19,6	53077	0,7	244475	3,4	114911	1,6
2011	6789250	4794577	74,8	1216666	19,0	32805	0,5	270755	4,2	96149	1,5

2. A városi népesség nemzetiségek szerinti megoszlása Erdélyben, 1910–2011

Év	Összesen	Román		Magyar		Német		Zsidó, jiddis		Egyéb összesen	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	682 561	120 929	17,7	441 130	6,5	104 524	15,3	na	<0,1	15 978	2,3
1920	721 546	181 678	25,2	330 397	45,8	105 664	14,6	91 113	12,6	103 807	14,4
1930	963 418	336 756	35,0	365 008	37,9	126 936	13,2	100 413	10,4	134 718	14,0
1941	1 153 644	395 057	34,2	548 217	47,5	136 711	11,9	45 000	<0,1	73 659	6,4
1956	1 753 844	985 584	56,2	554 324	31,6	141 981	8,1	38 724	2,2	71 955	4,1
1966	2 379 369	1 536 477	64,6	639 470	2,7	156 700	6,6	12 842	0,5	46 722	2,0
1977	3 558 651	2 464 300	69,2	848 061	23,8	170 034	4,8	7 554	0,2	76 256	2,1
1992	4 429 697	3 351 001	75,6	898 387	20,3	71 187	1,6	2 568	0,1	109 122	2,5
2002	4 068 566	3 170 820	77,9	746 350	18,3	36 002	0,9	1 687	<0,1	115 394	2,8
2011	3 870 673	2 825 761	73,0	625 691	16,2	21 998	0,6	1 026	<0,1	397 223	10,3

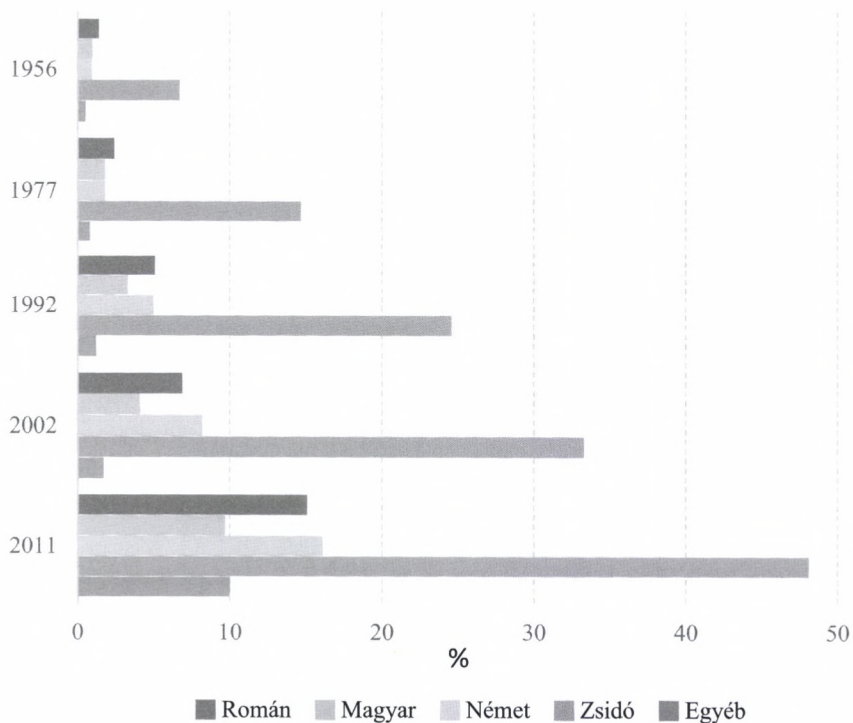
3. A középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya nemzetiség szerint Romániában, 1956–2011

Év	Román	Magyar	Német	Zsidó	Egyéb
1956	4,3%	3,9%	4,4%	14,6%	2,8
1966	6,6%	6,8%	7,4%	23,7%	4,5
1977	20,7%	20,9%	23,7%	42,2%	8,8
1992	32,4%	33,0%	32,9%	38,4%	13,3
2002	39,6%	42,1%	40,7%	36,2%	14,7
2011	41,6%	45,4%	42,3%	26,5%	28,6

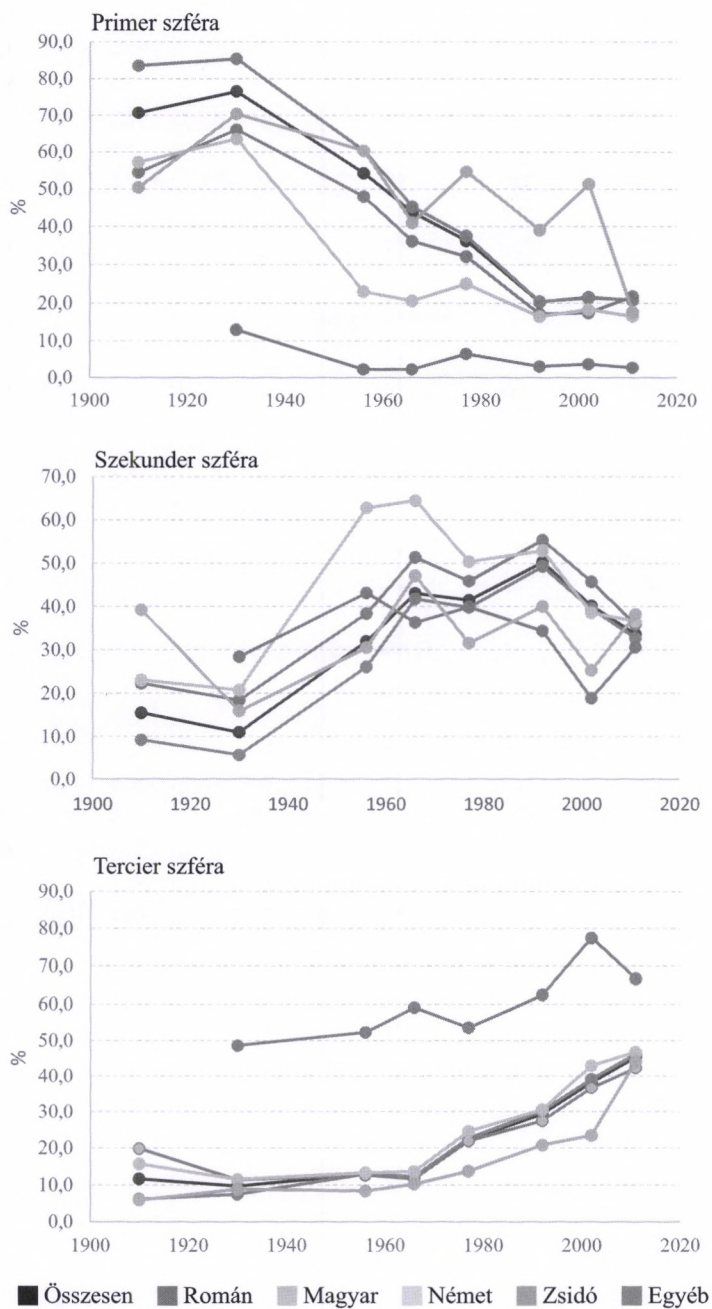
Megj.: 1966-ban 12 éves és annál idősebb népesség, a többi években 8 éves és annál idősebb népesség.

4. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya nemzetiség szerint Erdélyben, 1956–2011

Megj.: 8 éves és annál idősebb népesség.

5. Erdély népességének foglalkozási megoszlása nemzetiségek szerint 1910–2011

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Zsidó	Egyéb
Primér szféra (%)						
1910	70,7	83,6	54,5	57,3	na	50,4
1930	76,6	85,4	66,1	63,5	13,0	70,4
1956	54,3	60,4	48,0	23,1	2,3	60,3
1966	43,8	45,2	36,2	20,6	2,3	41,1
1977	36,3	37,6	32,2	25,1	6,5	54,7
1992	20,4	20,5	17,2	16,5	3,1	39,1
2002	21,6	21,4	17,5	18,4	3,7	51,3
2011	20,9	21,0	21,8	16,6	2,7	17,7
Szekunder szféra (%)						
1910	15,5	9,2	22,3	23,1	na	39,3
1930	11,0	5,7	18,4	20,8	28,4	15,9
1956	32,0	26,1	38,4	62,8	43,2	30,5
1966	43,1	41,7	51,4	64,5	36,4	47,2
1977	41,5	39,8	45,9	50,4	39,9	31,6
1992	50,3	49,3	55,4	52,9	34,4	40,1
2002	40,2	39,5	45,8	38,6	18,9	25,3
2011	33,7	32,7	35,9	36,6	30,6	38,2
Tercier szféra (%)						
1910	11,6	6,2	19,8	15,7	na	5,9
1930	9,7	7,5	11,4	11,5	48,6	8,8
1956	13,0	13,0	12,7	13,3	52,3	8,4
1966	12,3	12,3	11,6	13,6	59,1	10,2
1977	22,2	22,6	21,9	24,5	53,6	13,7
1992	29,3	30,2	27,4	30,6	62,5	20,8
2002	38,2	39,1	36,7	43,0	77,4	23,4
2011	45,4	46,3	42,3	46,8	66,7	44,1

FORRÁSOK A TÁBLÁZATOKHOZ

1. táblázat:

Forrás: 1910 és 2002 közötti népszámlálási adatok: Varga E. 2002. 19. Erdély összesen c. táblázat.

2011. évi népszámlálási adatok: Kiss 2020. 1. táblázat.

2. táblázat:

Forrás: 1910 és 1992 közötti népszámlálási adatok: Varga E. 1998a, 6. táblázat.

2002. évi népszámlálási adatok: INS 2002.

2011. évi népszámlálási adatok: INS 2011. 2. táblázat.

3. és 4. táblázat:

Forrás: 1956. évi népszámlálási adatok: DCS 1959. 576–587.

1966. évi népszámlálási adatok: DCS 1966. 189.

1977. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 1977.

1992. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 1992.

2002. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 2002.

2011. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 2011.

5. táblázat:

Forrás: 1910. évi népszámlálási adatok: Nyárády R. 2003. 640–641. 29a. sz. táblázat.

1930. évi népszámlálási adatok: Nyárády R. 2003. 648–649. 5. {33.} sz. táblázat.

1956. évi népszámlálási adatok: Nyárády R. 2003. 656–657. 8. {37.} sz. táblázat.

1966. évi népszámlálási adatok (csak országos adat): Nyárády R. 2003. 658–659. 9. {36.} sz. táblázat.

1977. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 1977.

1992. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 1992.

2002. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 2002.

2011. évi népszámlálási adatok: IPUMS International, Romania 2011.

A táblázatok Excelben ezen a helyen érhetők el:

<https://file.tk.mta.hu/index.php/s/ZnNtrwoMCieEDXg>.

A táblázatok alapját képező évenkénti összeállítások Excel-táblái ezen a helyen érhetők el:

<https://file.tk.mta.hu/index.php/s/rkYkDwo92KKsFLT>.

FORRÁSOK

- DCS 1959: Recensământul populației din 21 februarie 1956. Rezultate generale. Direcția Centrală de Statistică, București, 1959.
- DCS 1966: Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. I. Rezultate generale. Partea I – Populație. Direcția Centrală de Statistică, București, 1966.
- INS 2002: Institutul Național de Statistică. Aplicație pentru interogarea datelor din Recensământul Populației și Locuințelor. <http://colectaredate.insse.ro/phc/public.do>
- INS 2011: Institutul Național de Statistică. Recensământul Populației și al Locuințelor 2011. Volumul II. Populația stabilă (rezidentă) – structura etnică și confesională. <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>
Tabelul 2. Populația după etnie – macroregiuni, regiuni de dezvoltare, județe și categorii de localități.
- IPUMS International – Romania 1977: *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2>* Romania 1977. 10 százalékos országos reprezentatív minta az 1977. évi romániai népszámlálás adatállományából.
- IPUMS International – Romania 1992: *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2>* Romania 1992. 10 százalékos országos reprezentatív minta az 1992. évi romániai népszámlálás adatállományából.
- IPUMS International – Romania 2002: *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2>* Romania 2002. 10 százalékos országos reprezentatív minta az 2002. évi romániai népszámlálás adatállományából.
- IPUMS International – Romania 2011: *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.2 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS, 2019. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.2>* Romania 2011. 10 százalékos országos reprezentatív minta a 2011. évi romániai népszámlálás adatállományából.
- Kiss 2020: Kiss Tamás: *Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok*. In: Magyarok Romániában. Kézirat. 1. táblázat.

Nyárády R. 2003: Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2003.

Varga E. 1998a: Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatának vizsgálatához*. In: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Kiadó, Budapest, 1998. 192. 6. táblázat.
Internetes elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/varos.htm>

Varga E. 2002: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti tagolódása 1850–2002 között. Megyei adatsorok a mai közigazgatási beosztás szerint*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/totaletn.pdf>. A *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* című kötet (Püski Kiadó, Budapest, 1998) függelékének 2002. évi adatokkal bővített, javított változata.

A KÖTET SZERZŐI

- Bárdi Nándor*, történész, Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet (Budapest)
- Csata Zsombor*, szociológus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
- Fábián Gyula*, jogász, Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
- Horváth István*, szociológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
- Magyari Tivadar*, szociológus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
- Márton János*, politológus, Omnibusz Kft. (Gyergyószentmiklós)
- Kiss Dénes*, szociológus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár)
- Kiss Tamás*, szociológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
- Pakot Levente*, történész, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet (Budapest)
- Papp Z. Attila*, szociológus, Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet (Budapest)
- Székely István Gergő*, politológus, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)
- Toró Tibor*, politológus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Kolozsvár)

TARTALOM

Előszó a második kiadáshoz	5
1. Románia magyarságpolitikája 1918 és 1989 között (<i>Bárdi Nándor</i>)	13
1.1. A romániai magyarság fogalmának történeti körülírása	13
1.2. Politikatörténeti periodizáció	16
1.3. Hetven év magyarságpolitikájának keretezése	25
2. Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok (<i>Kiss Tamás</i>)	31
2.1. A romániai magyar népesség alakulása	31
2.2. Változó etnikai rétegződési rendszer	53
3. Nyelvismeret, nyelvi jogok és nyelvhasználat (<i>Horváth István</i>)	81
3.1. Az erdélyi magyar nyelvi közösség jellegzetességei a romániai népszámlálások tükrében	81
3.2. Az erdélyi nyelvi helyzet, nyelvismeret a népszámlálási statisztikákon túl	88
3.3. Hivatalos nyelvi státus, nyelvi jogok és alkalmazásuk	93
3.4. Médiafogyasztás	116
3.5. Nyelvhasználati minták	118
3.6. Következtetések	119
4. Jogi keretek (<i>Fábián Gyula</i>)	125
4.1. Az 1989-es helyzetkép	125
4.2. Alkotmány és kétoldalú szerződések	130
4.3. Az identitáshoz való jog és az etnikai arányok megváltoztatásának tilalma	133
4.4. A diszkrimináció és a hátrányos megkülönböztetés tilalma	140
4.5. A nemzeti jelképekhez és ünnepekhez való jog	145
4.6. A vallásgyakorlás joga	148
4.7. Az önkormányzati jogosítványok	151
4.8. A külfölddel való akadálytalan kapcsolattartás joga	157
4.9. Anyanyelvhasználat az igazságszolgáltatásban	160

5. Gazdaság (Csata Zsombor).....	167
5.1. Az erdélyi magyarok románnyelv-ismeretének és jövedelmének összefüggései.....	172
5.2. A társadalmi tőke és a munkaerőpiaci teljesítmény kapcsolata.....	176
5.3. A bonding társadalmi tőke tárgyasulása – a gazdasági etnocentrizmus és az etnikai vállalkozások.....	185
5.4. Összegzés és kitekintés.....	190
6. Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? (Kiss Tamás, Toró Tibor, Székely István Gergő).....	201
6.1. Kisebbség a többség szemében.....	202
6.2. Az erdélyi magyar politikai mező.....	216
6.3. Magyar állampolgárság- és nemzetpolitika.....	249
7. Oktatásügy (Papp Z. Attila, Márton János).....	265
7.1. A kisebbségi oktatáspolitikai és a magyar oktatási hálózat.....	265
7.2. Statisztikai helyzetkép.....	268
7.3. Jogi környezet.....	270
7.4. Óvodák.....	275
7.5. Általános iskolák.....	275
7.6. Középiskolai oktatás.....	277
7.7. Szakmunkásképzés.....	278
7.8. Magyar nyelvű felsőoktatás.....	279
7.9. Oktatás szórványban.....	281
7.10. Felnőttképzés.....	283
7.11. A kompetenciamérések tanulságai.....	284
8. Egyházak és vallási élet (Kiss Dénes).....	297
8.1. Vallásosság és vallási élet. Statisztikai helyzetkép.....	297
8.2. Az egyházak intézményrendszere.....	304
8.3. Az egyházak társadalmi intézményei, tevékenysége.....	306
9. Nyilvánosság és médiafogyasztás.....	317
9.1. Az erdélyi magyarok nyilvánosságának általános jegyei (Magyari Tivadar) ..	317
9.2. Médiaszerkezet, médiafogyasztás a 21. század második évtizedében (Kiss Tamás).....	325
Társadalomtörténeti statisztikai diagramok Erdély 20. századi nemzetiségi viszonyainak változásairól (Összeállította Pakot Levente).....	343
A kötet szerzői.....	352

www.kriterion.ro

A könyv szerkesztője: Jakabffy Tamás

Nyomdai előkészítés: Virág Péter

Alak: 16 × 24 cm

Megjelenés éve: 2020

Kiadói ívek száma: 21,5 + 1,2

Nyomdai ívek száma: 22,25

Készült a zilahi Color Print nyomdában.

20. század

A romániai magyarságra vonatkozóan bőségesen vannak társadalomtudományi publikációk, bizonyos kérdésekben komoly monográfiák és szakirodalmi összefoglalók, nem beszélve a Romániai Magyar Évkönyv 2000 és 2011 között megjelent nyolc kötetéről, illetve a Magyar Kisebbség (1996–) és az Erdélyi Társadalom (2003–) tematikus blokkjairól, de összefoglaló nem készült. Indokolt tehát egy olyan, a 2010 után elindult változásokat is értelmező referenciakötet, amely a rendszerváltás utáni negyed évszázad erdélyi magyarságot érintő társadalmi és politikai folyamatait egészében tekinti át, összegzi az addigi kutatási eredményeket, illetve helyzetképet ad, szakszerűsége pedig segítheti a hiteles társadalmi önkép kialakítását.

Maghiarii în România (1990–2015)
Editura Kriterion • 2020

9 789732 612347